

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 3-4 (175-176)

2018

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор Анатолій Рачок
Шеф-редактор Юрій Якименко
Керівник редакційно-
видавничого відділу –
редактор Алла Чернова
Редактор-коректор Ганна Пашкова
Більд-редактор Андрій Хопта
Макет Тетяна Овсяник
 Олександр Шаптала
Техніко-комп'ютерна Володимир Кекух
підтримка Євген Скрипка

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідоцтво KB № 4122

Журнал видається з 2000р.
українською та англійською мовами

Загальний тираж 1 300 примірників

Адреса редакції:
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: http://www.razumkov.org.ua

У разі використання матеріалів,
посилання на журнал
“Національна безпека і оборона”
є обов'язковим

Усі фотоматеріали,
вміщені в цьому журналі,
взяті із власного фотоархіву та
загальнодоступних джерел

© Центр Разумкова, 2018

З М І С Т

УКРАЇНА НАПЕРЕДОДНІ РОКУ ВИБОРІВ: ЗАПИТИ СУСПІЛЬСТВА, ПОЗИЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ, КОНТУРИ НОВОЇ ВЛАДИ

(Аналітична доповідь Центру Разумкова)..... 2

1. УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО НАПЕРЕДОДНІ РОКУ ВИБОРІВ 3

1.1. Оцінка ситуації в країні та перспектив її розвитку 3

1.2. Ставлення до поточних результатів реформ і
напрямів їх продовження 12

1.3. Політичні цінності та орієнтації, ставлення до
політичних акторів, електоральна поведінка 20

2. СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО АЛЬТЕРНАТИВ ПОЛІТИКИ В РІЗНИХ СФЕРАХ 35

2.1. Пріоритети політики в різних сферах: регіональні та
соціально-демографічні особливості оцінок громадян 36

2.2. Особливості ставлення до альтернатив політики залежно
від настроїв та політичних орієнтацій громадян 47

3. СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ТА ЗМІСТОВНІ АСПЕКТИ ПЕРЕДВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ-2019 60

3.1. Президентські вибори: позиціонування потенційних
кандидатів, відповідність “політичних пропозицій”
очікуванням виборців 60

3.2. Парламентські вибори: головні суб'єкти та лінії
міжпартійних розмежувань 74

3.3. Політична динаміка-2019: основні сценарії 82

4. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ 87

ПОЛІТИЧНІ ЛІДЕРИ ПРО МАЙБУТНІ ВИБОРИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

(Інтерв'ю)..... 93

Петро ПОРОШЕНКО, Юлія ТИМОШЕНКО, Анатолій ГРИЦЕНКО

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ І ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2019р.: ОСОБЛИВОСТІ КАМПАНІЙ, ЧИННИКИ ВИБОРУ ГРОМАДЯН, НАСЛІДКИ ДЛЯ КРАЇНИ: ПОЗИЦІЇ ФАХІВЦІВ

(Інтерв'ю)..... 97

Галина ЗЕЛЕНЬКО, Володимир КІПЕНЬ, Олександр МАЙБОРОДА,
Олег ПОКАЛЬЧУК, Анатолій РОМАНЮК, Василь ЯБЛОНСЬКИЙ

ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ ПРО ВЛАДУ, ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ, ВИБОРИ: МАТЕРІАЛИ ФОКУС-ГРУПОВИХ ДИСКУСІЙ 106

I. Бачення ідеальної влади, критерії ефективності,
суспільні запити та шляхи відновлення довіри до
оновлених владних інститутів 106

II. Моделі відносин “держава – громадяни” 109

III. Вибори, Парламент: оцінки, ставлення, пропозиції 110

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ, ЇХ ІДЕОЛОГІЇ ТА ПОЛІТИКИ: ЕКСПЕРТНЕ ОПИТУВАННЯ..... 115

Ідеологічне позиціонування партій 115

Віднесення партій до політичних альтернатив 116

Присутність політичної проблематики в публічній риториці партій... 119

Ставлення партій до курсу реформ 120

Вплив лідерів на позицію партій 120

Проект виконувався
спільно з Представництвом Фонду
Конрада Аденауера в Україні

УКРАЇНА НАПЕРЕДОДНІ РОКУ ВИБОРІВ: ЗАПИТИ СУСПІЛЬСТВА, ПОЗИЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ, КОНТУРИ НОВОЇ ВЛАДИ

(Аналітична доповідь Центру Разумкова)

2019 рік очікувано буде непростим. Крім труднощів, зумовлених нестухаючою військовою агресією РФ, напруженості ситуації у країні додадуть внутрішньополітичні чинники, зокрема президентські та парламентські вибори, що мають відбутися, відповідно, наприкінці березня і жовтня наступного року.

Вибори 2019р. відбуватимуться у складних умовах. Насамперед, це продовження війни з Росією, яка намагатиметься вплинути на результати виборів з метою забезпечення приходу до влади лояльних до країни-агресора політичних лідерів і партій. Важливими негативними обставинами є розчарування суспільства в діючій владі, низький рівень підтримки її інститутів, окремих політичних лідерів, провладних політичних сил.

На характер і результати виборів впливатиме розмежування серед прихильників європейського курсу України та політичних сил, що декларують відповідне спрямування, на два табори, залежно від їх ставлення до діючої влади. Тривожними трендами української політики стали наростання радикалізму в діяльності частини опозиційних партій, а також значне посилення популістських тенденцій.

Вдруге парламентські та президентські вибори відбуватимуться в один рік, з невеликим часовим інтервалом, і, цілком ймовірно, супроводжуватимуться значним загостренням політичної боротьби. Унаслідок цього вірогідно знизиться дієздатність влади, що може зумовити призупинення процесу реалізації реформ, в очікуванні послідовної зміни Президента, Парламенту та Уряду.

Результати виборів 2019р. мають дати відповідь на ключові питання: чи продовжить Україна затверджений народом під час Революції Гідності курс на європейську інтеграцію, чи будуть новообрані вищі владні інститути здійснювати політику реформ, які політичні лідери та політичні сили візьмуть на себе відповідальність перед суспільством за їх реалізацію та результати. Відповіді на ці питання, в першу чергу, залежать від українських виборців, а також від кандидатів і політичних сил, які змагатимуться за народну довіру.

Проект Центру Разумкова “Україна напередодні року виборів: запити суспільства, контури нової влади, майбутнє реформ” спрямований на те, щоб докладно проаналізувати, з одного боку, настрої громадян, які робитимуть свій вибір, з іншого – готовність політичних акторів та адекватність їх політичних пропозицій потребам суспільства, і на цій основі окреслити контури нової української влади та її можливої політики.

Аналітична доповідь складається з чотирьох розділів.

У першому розділі характеризується стан громадської думки стосовно ситуації в країні та перспектив її розвитку, оцінки громадянами поточних результатів реформ, що здійснюються, починаючи з 2014р., досліджуються ідейно-політичні орієнтації виборців, їх ставлення до політичних акторів (потенційних кандидатів у президенти та політичних партій), виборчих процесів, а також електоральні мотивації.

У другому розділі досліджуються політичні уподобання громадян, зокрема, їх ставлення до альтернатив політики, “політичних пропозицій” у різних сферах, а також відмінності політичних преференцій виборців, залежно від їх соціально-демографічних характеристик, геополітичних орієнтацій, бачення бажаних векторів розвитку та моделей організації суспільства.

У третьому розділі розглядається політичне позиціонування провідних потенційних кандидатів і партій напередодні року подвійних виборів, зміст їх основних програмних меседжів та ступінь відповідності очікуванням прихильників, робляться прогнози можливих варіантів подальшого розвитку політичної ситуації, залежно від результатів президентських виборів.

У четвертому розділі формулюються узагальнені висновки щодо особливостей громадської думки напередодні року виборів, відповідності “політичної пропозиції” “політичному попиту” з боку громадян, оцінки майбутніх конфігурацій вищих владних інститутів і змісту їх політики та вплив зазначених факторів на майбутній напрям розвитку країни.

1. УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО НАПЕРЕДОДНІ РОКУ ВИБОРІВ

Виборчі кампанії 2019р. відбуватимуться в умовах, сформованих під впливом суперечливих подій і процесів періоду 2014-2018рр. Внаслідок цього, громадська думка з багатьох питань змінилась у негативному напрямі. Так, значні очікування позитивних змін, пов'язані з підписанням Угоди про асоціацію з ЄС та початком євроінтеграційних реформ, змінилися розчаруваннями, викликаними різким падінням рівня життя більшості громадян. Масове зростання патріотичних настроїв у перші роки російської агресії проти України поступово змінилося “втомою від війни та бажанням “не помічати” її”. Суттєвий кредит довіри, наданий оновленій у 2014р. владі, вичерпався і змінився на тотальну недовіру та навіть ворожість до неї.

За таких умов, вибір громадян на президентських і парламентських виборах значною мірою буде синтезом їх оцінок сьогодишньої ситуації, бачення бажаного майбутнього країни і напрямів розвитку різних її сфер, а також очікувань від конкретних політичних суб'єктів, кандидатів і партій, які змагатимуться за голоси виборців. Для з'ясування цих параметрів, а також сучасного стану “температури” українського суспільства в цілому, Центром Разумкова були проведені дослідження громадської думки, узагальнені результати яких наводяться у цьому розділі¹.

1.1. ОЦІНКА СИТУАЦІЇ В КРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВ ЇЇ РОЗВИТКУ

У суспільстві **переважають критичні оцінки того, як розвивається країна**. Більшість (71%) респондентів вважають, що події в Україні розвиваються у неправильному напрямі, натомість правильним розвиток подій назвали близько 12% опитаних. Ще 17% – не визначилися з відповіддю.

При цьому слід зазначити, що переважання негативних оцінок розвитку подій – характерне для українського суспільства; подібні настрої фіксуються від початку 2015р., і вони не дуже відрізняються від результатів аналогічних опитувань у 2005-2009рр. та 2011-2013рр. (діаграма “Якщо говорити в цілому ...?”, с.4).

З даних, наведених на діаграмі, можна зробити висновок, що всі пікові точки, в яких кількість негативних оцінок різко знижувалась, а позитивних – зростала, збігаються зі зміною влади в країні, а точніше – ключових посадових осіб – президентів та (меншою мірою) прем'єрів. Переважання думки, що події розвиваються у правильному напрямі, зафіксовано в І половині 2005р. та (менш значне) в червні 2010р. У березні 2014р. також спостерігався значний позитивний тренд, однак він так і не досяг співставного рівня. Ймовірно, на оцінки громадян вплинули анексія Криму Росією та початок воєнного конфлікту на Донбасі.

У всіх регіонах і розглянутих соціальних групах більшість респондентів вважають, що події в Україні розвиваються у неправильному напрямі. Регіональні відмінності є незначними. Найбільш критичні щодо розвитку подій у країні жителі Сходу².

Найбільш значимим є чинник матеріального становища: що воно краще, то більше респондентів вважають напрям розвитку подій правильним. Молодь і респонденти з вищою освітою дещо частіше вважають правильним нинішній напрям розвитку подій, ніж старші респонденти та громадяни без вищої освіти.

Порівнюючи нинішню ситуацію зі становищем України у 2013р.³, респонденти **скоріше позитивно оцінили зміни лише у двох сферах: обороноздатність та міжнародний імідж України**. Зокрема, зміцнення обороноздатності країни, порівняно з 2013р., відзначили понад 45% опитаних, а покращення її міжнародного іміджу – майже 32%.

Натомість, **щодо цілої низки сфер переважають негативні оцінки**. Найбільш скептичні оцінки зафіксовані щодо рівня цін і тарифів (майже 90% вважають, що ситуація погіршилася). Переважна більшість опитаних негативно оцінюють також зміни в економічному становищі країни, рівні стабільності, впевненості населення у завтрашньому дні, рівні добробуту власної родини, охороні здоров'я, оплаті праці, ситуації зі злочинністю, пенсійному забезпеченні,

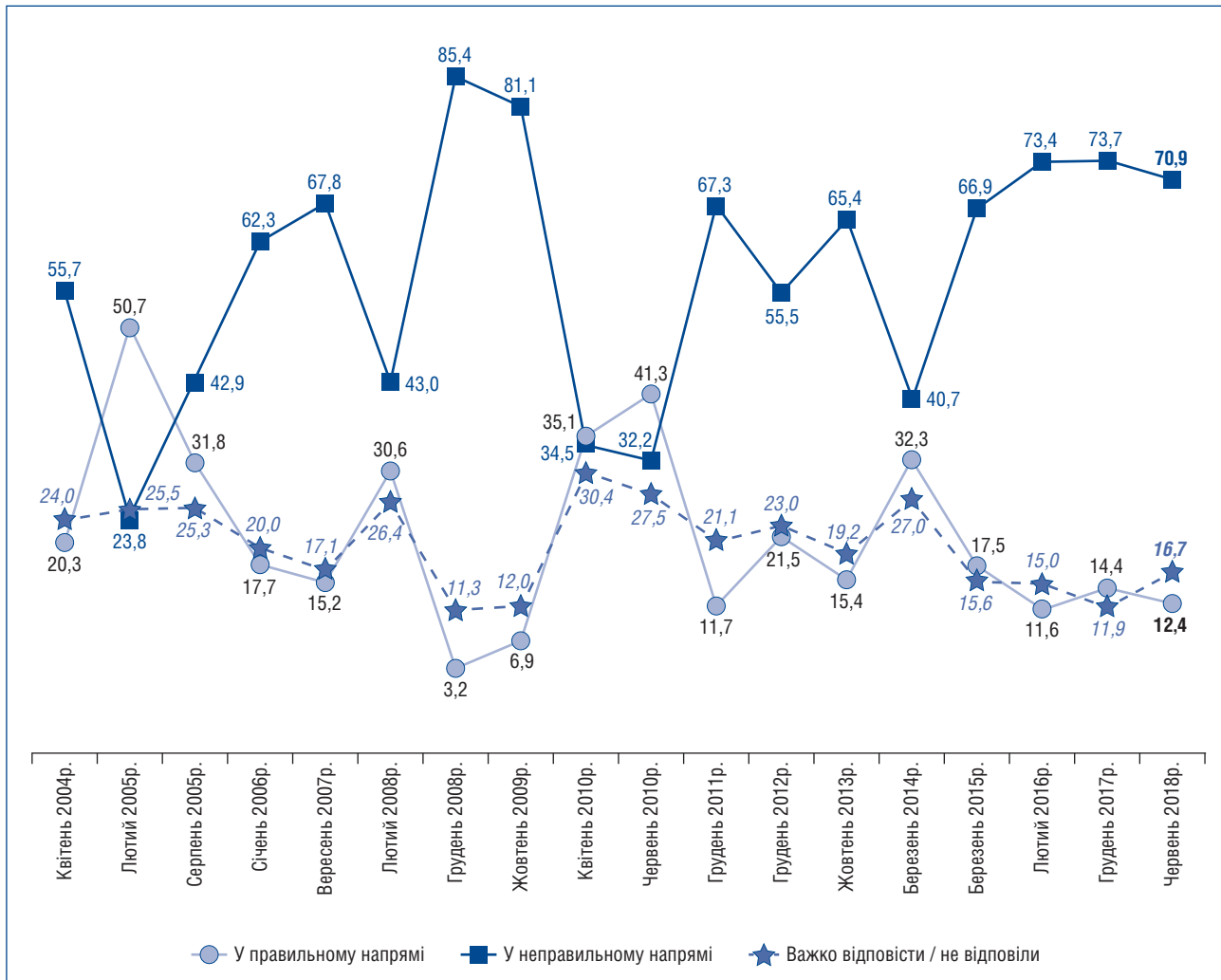
¹ Базове опитування проекту проведено соціологічною службою Центру Разумкова 21-27 червня 2018р. в усіх регіонах України, за винятком Криму та тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 021 респондент віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Використані також результати інших опитувань, проведених Центром Разумкова (самостійно чи спільно з партнерами) та іншими соціологічними організаціями України, на які робляться окремі посилання.

² Тут і далі застосовується наступний розподіл областей за регіонами: **Захід**: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр**: Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь**: Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Схід**: Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська, Харківська області.

³ 2013р. обрано як базу для порівняння з огляду на те, що, з одного боку, це був останній рік, коли ситуація в країні залишалася відносно стабільною, з іншого – це був рік максимальної консолідації авторитарного режиму В.Януковича.

Якщо говорити в цілому, події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі?
% опитаних

соціальному захисті, ставленні громадян до влади, ставленні влади до громадян та ситуації в країні в цілому.

Майже половина (близько 45%) опитаних вбачають негативні зміни в освіті та дотриманні законності державними службовцями.

Щодо рівня демократії, свободи слова, становища у сфері дотримання прав і свобод громадян у цілому та міжнародних стосунків, відносна більшість респондентів не помітила змін. Понад 50% опитаних констатували відсутність змін у становищі українськомовного чи російськомовного населення, етнічних і релігійних меншин (діаграма “Яким чином змінилося становище...?”).

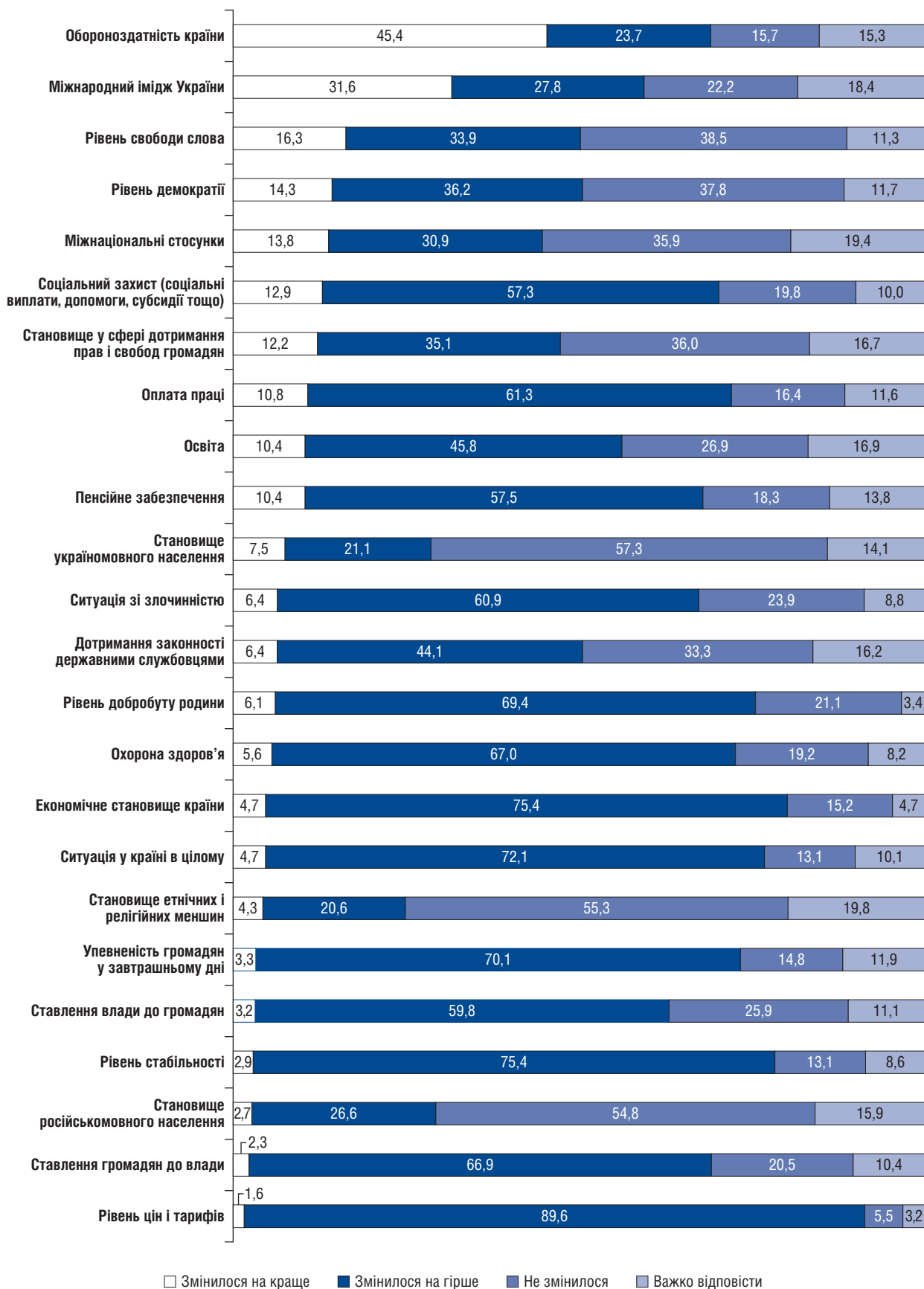
Жителі Сходу та Півдня схильні до більш негативної оцінки зміни ситуації в усіх сферах, ніж жителі Заходу та Центру. Серед громадян з вищим рівнем доходів, вищим рівнем освіти, молодших за віком частки позитивних оцінок є вищими, ніж, відповідно, серед менш забезпечених, освічених, старших за віком. Україномовні громадяни та етнічні українці дещо краще оцінюють зміни, ніж російськомовні та

етнічні росіяни. Виняток становить лише питання змін рівня цін і тарифів, де жителі всіх регіонів і представники всіх соціальних груп виявляють одностайність у їх негативному сприйнятті.

Майже половина респондентів повністю або скоріше погоджуються (відповідно, 10 і 39%) з твердженням, що після зміни влади у 2014р. Україна наблизилася до вступу до ЄС. Понад третина – не погоджуються (скоріше (23%) або зовсім (15%)) з цим. Ще 14% опитаних не змогли відповісти.

Водночас, лише 17% респондентів погоджуються, що реформи, які були проведені в Україні за останні чотири роки, відповідають інтересам більшості громадян України, натомість 69% – не погоджуються з цим твердженням, а ще 14% – не визначилися з відповіддю.

З твердженням, що після зміни влади у 2014р. в Україні збільшився рівень демократії, дотримання політичних і громадянських прав і свобод, повністю або скоріше погодилися 29% респондентів. Натомість, понад половина (56%) опитаних не погодилися, а ще 15% – не визначилися з відповіддю.

Яким чином змінилося становище в Україні в наведених сферах, порівняно з 2013р.?
 % опитаних

Тимчасове зниження рівня життя заради подальших економічних реформ і зміцнення обороноздатності країни готові прийняти лише 25% опитаних, натомість 56% не готові, 16% – не визначилися з відповіддю (діаграма “Чи згодні Ви з наведеними твердженнями?”).

На думку більшості жителів Заходу та Центру та відносно більшості жителів Півдня, **Україна наблизилася до вступу до ЄС після зміни влади у 2014р.** Протилежної думки дотримуються більшість респондентів Сходу. Наближення до вступу до ЄС констатувала більшість серед молоді та респондентів середнього віку. Респонденти з вищою освітою, більш забезпечені, україномовні та етнічні українці більш схильні помічати наближення до вступу до ЄС. Сільські жителі оцінюють процес більш оптимістично, ніж жителі міст.

Здійснені реформи **не сприймаються як такі, що відповідають інтересам більшості громадян, жителями всіх регіонів країни:** негативні оцінки дають від 69% жителів Заходу до 89% жителів Півдня. З усіх суспільних груп лише серед забезпечених громадян частка позитивних відповідей переважає частку негативних (у цій групі сума відповідей “згоден” та “скоріше згоден” – 49%, а сума “скоріше не згоден” та “не згоден” – 39%).

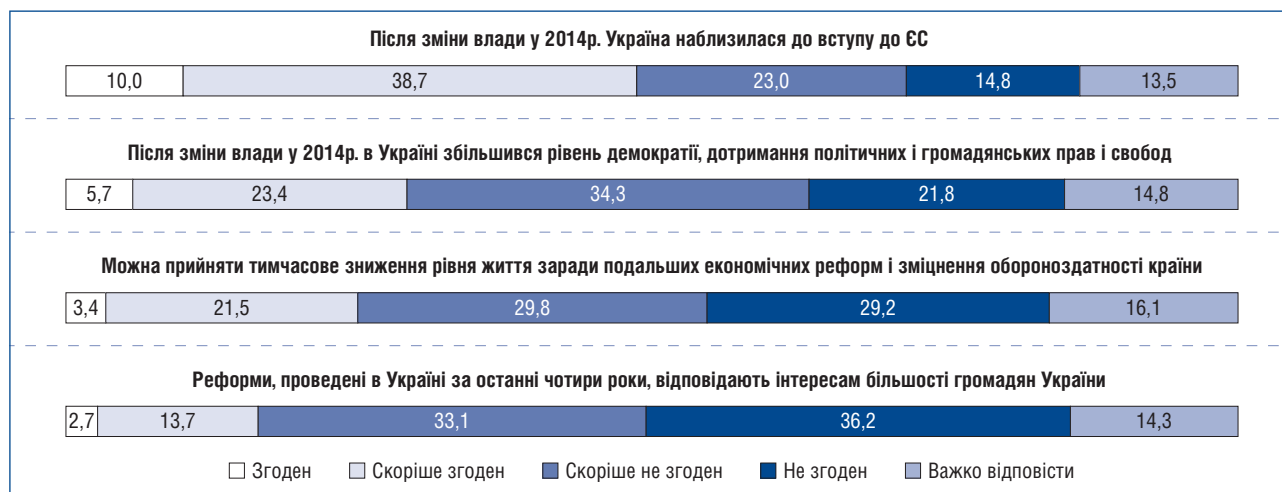
Зростання рівня демократії після зміни влади у 2014р. вбачають 42% респондентів на Заході та 33% – в Центрі (сума відповідей “згоден” та “скоріше згоден”). Натомість на Сході найбільше (76%) респондентів констатували відсутність прогресу демократії. Єдина суспільна група, в якій переважають позитивні оцінки розвитку демократії, – громадяни з найвищим рівнем доходів. Російськомовні та етнічні росіяни більше схильні до негативних оцінок розвитку демократії, ніж україномовні та етнічні українці.

Готовність піти на тимчасове зниження свого рівня життя заради успіху реформ і зміцнення обороноздатності країни більше виказують жителі Центру та Заходу, менше – Сходу. Вища готовність жертвувати рівнем життя корелює з кращим матеріальним становищем респондентів. Чоловіки дещо більше готові жертвувати рівнем життя, ніж жінки. Російськомовні та етнічні росіяни більш одностайні в небажанні жертвувати рівнем життя заради успіху реформ і зміцнення обороноздатності країни, ніж україномовні та етнічні українці.

Більшість громадян негативно оцінюють добробут власних родин та економічне становище у країні загалом. Водночас, рівень добробуту власних родин оцінюється порівняно краще (діаграма “Як би Ви оцінили ситуацію в Україні в наведених сферах?”).

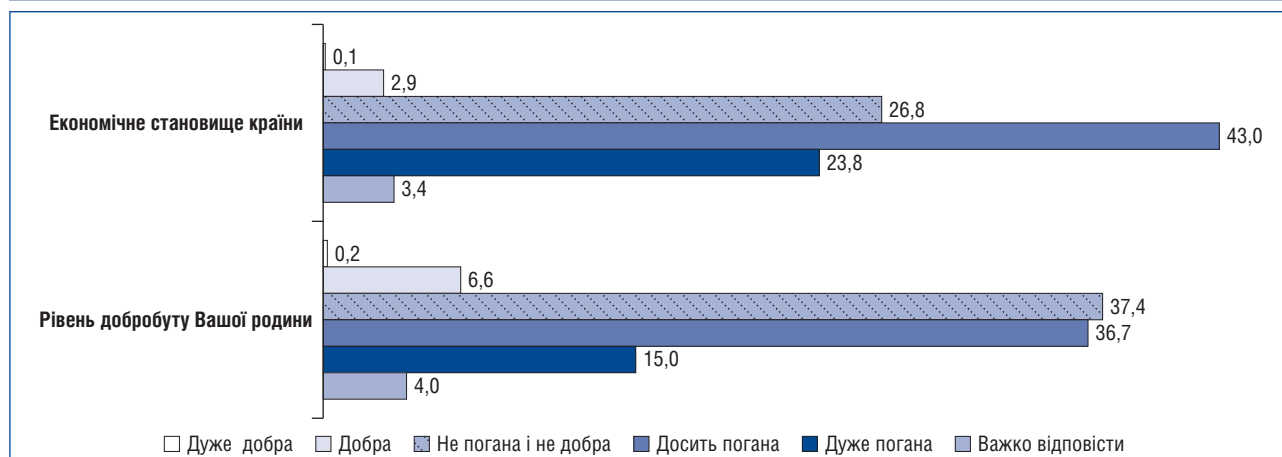
Чи згодні Ви з наведеними твердженнями?

% опитаних

Як би Ви оцінили ситуацію в Україні в наведених сферах?

% опитаних

Оцінюючи матеріальне становище власної сім'ї, 16% респондентів вказали, що вони ледве зводять кінці з кінцями, грошей їм не вистачає навіть на необхідні продукти. Ще 41% опитаних вистачає (лише) на харчування та на придбання необхідних недорогих речей.

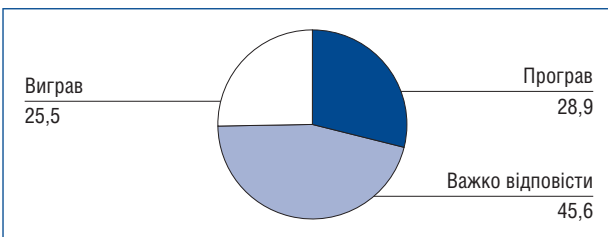
Порівняно з 2008р. і 2014р., частки цих відповідей демонструють тенденцію до зростання. Натомість, дещо зменшилось, порівняно з 2008р., число тих, яким у цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі, холодильник, телевізор, уже викликає труднощі (36%).

Також дуже скоротилася частка опитаних, які живуть забезпечено, але зробити деякі покупки поки що не в змозі (купити квартиру, автомобіль тощо) – з 14% до 5%. Частка респондентів, які можуть дозволити собі практично все, що хочуть, незначна (0,3%) (діаграма “Яким є в цілому матеріальне становище...?”).

На Сході країни найвища частка респондентів, які “ледве зводять кінці з кінцями” (26%), і найнижча – забезпечених (1,5%). Що вищий рівень освіти, то кращим є матеріальне становище респондентів. Молодші респонденти в цілому дещо заможніші, ніж старші; серед найстарших респондентів (60 років і старші) найвища частка тих, хто “ледве зводить кінці з кінцями” (31%). Серед етнічних росіян дещо більше респондентів, які “ледве зводять кінці з кінцями”, ніж серед українців.

26% респондентів вважають, що особисто вони більшою мірою виграли від підписання Україною Угоди про асоціацію та створення зони вільної торгівлі з ЄС, 29% – вважають, що програли. Однак, майже половина (46%) опитаних не змогли визначитися з відповіддю.

Ви особисто більшою мірою програли чи виграли від підписання Україною Угоди про асоціацію та створення Зони вільної торгівлі з ЄС?
% опитаних

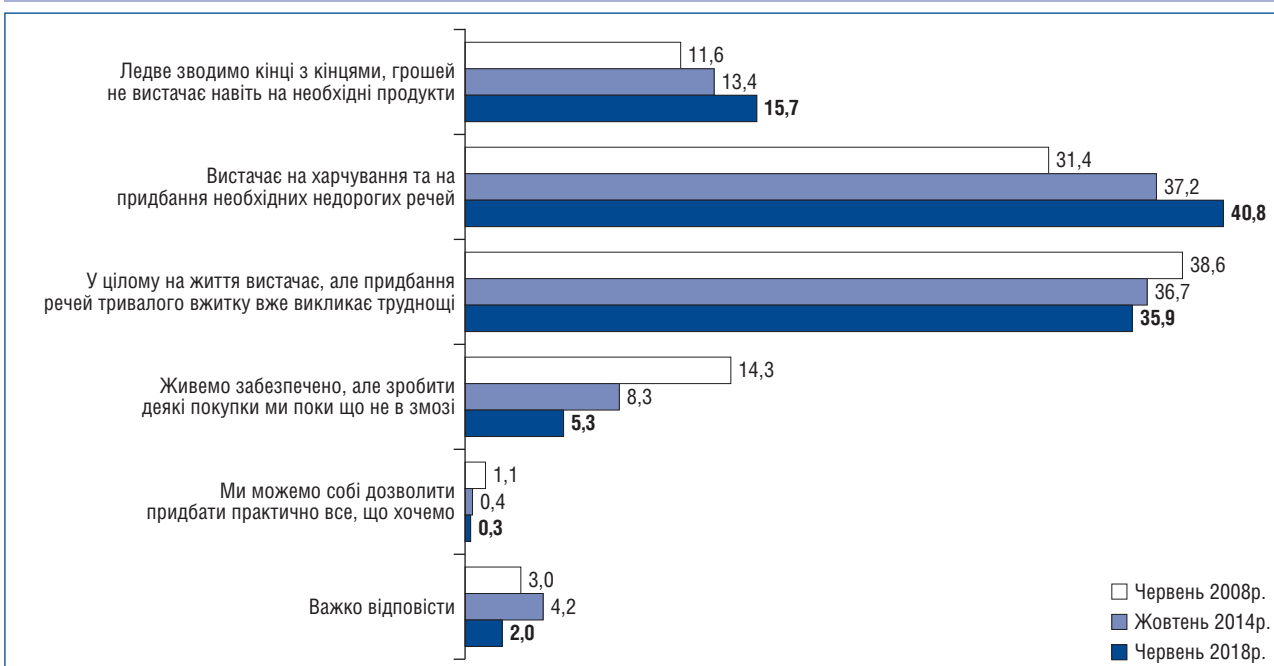

У всіх регіонах більшості або відносній більшості респондентів важко визначитись, виграли вони чи програли від підписання Україною Угоди про асоціацію та створення Зони вільної торгівлі з ЄС. Водночас, на Заході та в Центрі дещо більше респондентів вважають, що вони виграли від цих змін, а на Сході та Півдні – дещо більше респондентів вважають, що вони програли.

Оцінки дуже суттєво різняться залежно від матеріального становища респондентів: чим вони заможніші, тим більше схильні вбачати власний виграш від підписання угоди. Молодь та респонденти з вищою освітою більше схилиються до думки, що вони виграли від підписання угоди, респонденти віком старше 50 років, а також громадяни із середньою освітою частіше вважають, що вони програли. Російськомовні та етнічні росіяни більш песимістичні в оцінках, ніж україномовні та етнічні українці.

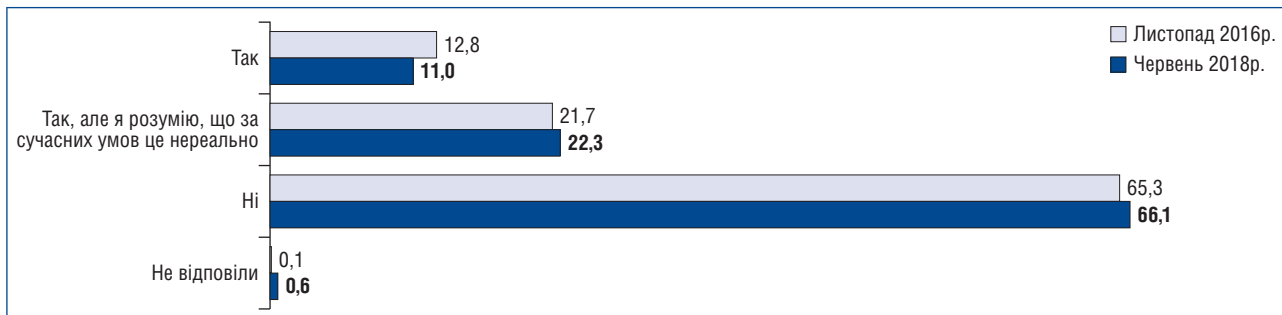
Більшість (66%) опитаних не прагнуть відновлення Радянського Союзу. Прагнуть цього – 11%, і ще 22% – теж прагнуть, але розуміють, що за сучасних умов це нереально. Порівняно з аналогічним опитуванням у листопаді 2016р., результат практично не змінився (діаграма “Чи прагнете Ви...?”, с.8).

Яким є в цілому матеріальне становище Вашої родини?
% опитаних

Чи прагнете Ви відновлення Радянського Союзу?

% опитаних

Відносна більшість опитаних не хотіли б повернутися в Україну, якою вона була до 2014р. “Ні” відповіли 31% респондентів, “скоріше ні” – 17%. Натомість відповідь “так” обрали 20%, а “скоріше так” – 18%. Ще 13% не визначилися з відповіддю. Порівняно з аналогічним опитуванням у листопаді 2016р., результат практично не змінився (діаграма “Чи хотіли б Ви повернутися в Україну...?”).

У всіх регіонах України переважна більшість опитаних не прагнуть відновлення Радянського Союзу. Водночас, цього прагне значна частина жителів Сходу та Півдня (понад 40%). Що старші респонденти і що гірше їх матеріальне становище, то більше вони прагнуть відновлення СРСР. Серед російськомовних та особливо серед етнічних росіян прагнення відновити СРСР більш поширене, ніж серед україномовних та етнічних українців. Респонденти з вищою освітою дещо менше прагнуть відновлення СРСР, ніж респонденти без неї.

Практично такі ж особливості притаманні розподілу відповідей на друге питання. Якщо на Заході 21% опитаних хотіли б повернутися в Україну, якою вона була до 2014р., то в Центрі таке бажання висловили 41% респондентів, а на Півдні та Сході – близько половини опитаних (за сумою відповідей “так” і “скоріше так”). Серед тих, хто більше бажав би повернутися в Україну до 2014р., – громадяни старшого віку, з найнижчим рівнем статків, російськомовні, етнічні росіяни. Серед сільських жителів рівень бажання повернутися є меншим, ніж серед містян. Помітним є вплив чинника освіти – що вищий її рівень, то менше бажання повернутися в минуле.

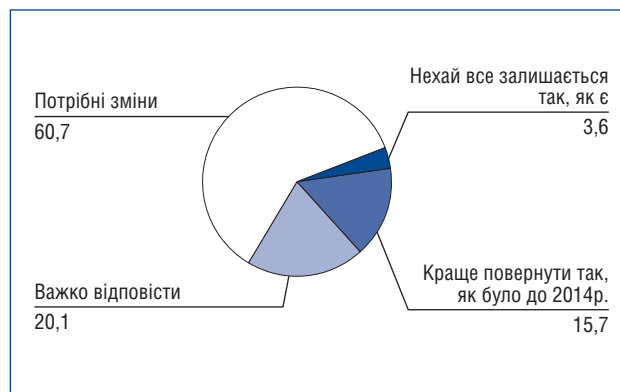
Порівнявши відповіді респондентів на два останні питання, також з’ясувалося, що існує суттєва кореляція між ностальгією за Радянським Союзом та бажанням повернутися в “Україну до 2014р.” (її коефіцієнт за Спірменом становить 0,455⁴). Понад 22% опитаних одночасно висловили бажання повернутися в “Україну до 2014р.” та відновити Радянський Союз.

В українському суспільстві більшість громадян демонструє запит на зміни.

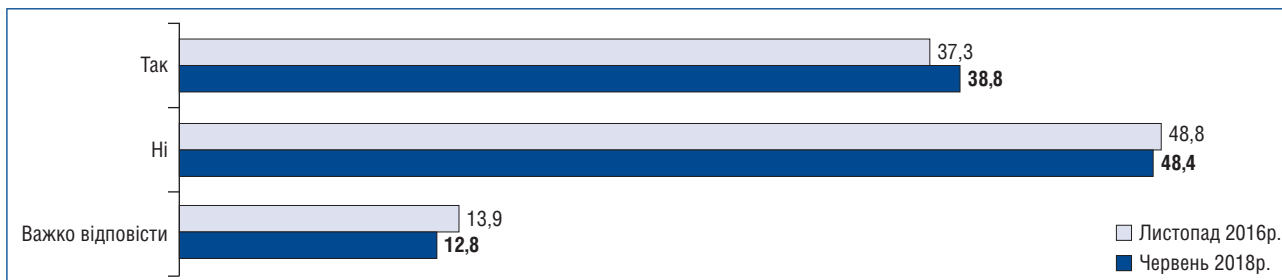
Так, 61% опитаних вважають, що країні потрібні зміни, і лише 4% – воліють, щоб все залишалось так, як є. Ще 16% респондентів вважають за краще повернути так, як було до 2014р., а 20% – не визначилися з відповіддю.

Що країні сьогодні потрібно більше?

% опитаних

Чи хотіли б Ви повернутися в Україну, якою вона була до 2014р.?

% опитаних

⁴ Коефіцієнт кореляції Спірмена – непараметрична міра статистичної залежності між двома змінними.

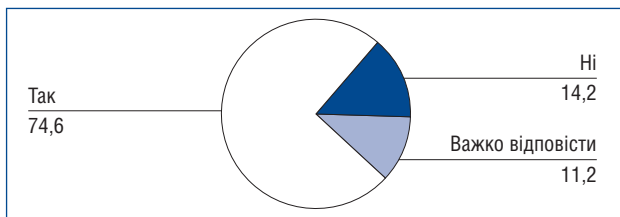
Його значення варіюються від 1 до -1, при чому “1” означає повну пряму кореляцію (зв’язок) між двома змінними, “-1” – повну зворотну кореляцію, а “0” – відсутність кореляції.

На Заході та в Центрі переважна більшість респондентів прагнуть змін, тоді як на Півдні та Сході таких лише відносна більшість. Натомість близько чверті жителів Півдня та Сходу вважають, що краще повернути так, як було до 2014р. (в Центрі таких значно менше, а на Заході – практично немає). Молодь дещо більше бажає змін і дещо менше прагне повернення ситуації, що існувала до 2014р., ніж респонденти віком за 50 років. Що кращий матеріальний стан респондентів, то менше вони бажають повернутись в Україну минулого. Україномовні та етнічні українці більше прагнуть змін і менше – повернення “до-майданних” часів, російськомовні та етнічні росіяни – навпаки.

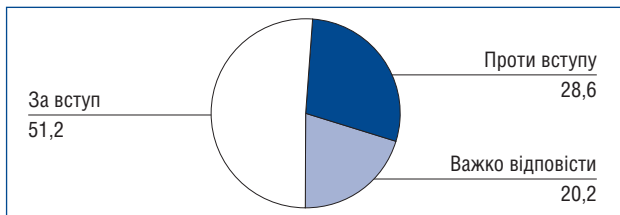
Більшість громадян України підтримують її вступ до ЄС. Зокрема, Майже 75% опитаних готові взяти участь у референдумі стосовно вступу України до ЄС, якби він відбувся найближчим часом, 14% – не мають такого наміру, а ще 11% – не визначились.

За вступ України до ЄС готові проголосувати 51% усіх опитаних та 66% – серед тих, хто висловив намір взяти участь у референдумі.

Якби найближчим часом відбувся референдум стосовно вступу України до ЄС, чи взяли б Ви участь у голосуванні?
% опитаних

Якби Ви взяли участь у референдумі стосовно вступу України до ЄС, то як би Ви проголосували?
% опитаних

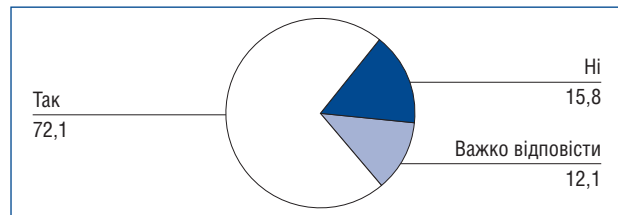
Готовність прийти на референдум висловили більшість респондентів у всіх регіонах і соціальних групах. При цьому найбільше готовність взяти участь у референдумі залежить від матеріального становища респондентів.

Ставлення до вступу до ЄС у регіонах відрізняється. За вступ до ЄС проголосували б більшість жителів Заходу (77%) і Центру (59%), на Півдні частки прихильників і противників є майже однаковими (32% і 33%, відповідно), на Сході більшість становлять противники (54% проти 24%). Серед молоді, громадян з вищою освітою та більш заможних респондентів, частки прихильників вступу до ЄС є вищим.

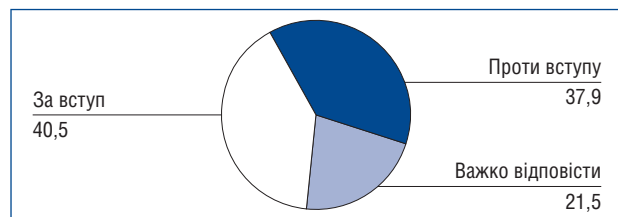
Чітко простежується вплив мовного та національного чинників: серед україномовних громадян за вступ до ЄС готові проголосувати 61%, серед російськомовних – 36%; серед етнічних українців – 54%, серед етнічних росіян – 38%.

Вступ України до НАТО підтримує відносна більшість громадян. У референдумі щодо вступу України до НАТО, якби він відбувся найближчим часом, висловили намір взяти участь 72% опитаних. 16% не мають такого наміру, а ще 12% – не визначились. За вступ України до НАТО готові проголосувати 41% усіх опитаних та 66% – тих, хто висловив намір голосувати.

Якби найближчим часом відбувся референдум стосовно вступу України до НАТО, чи взяли б Ви участь у голосуванні?
% опитаних

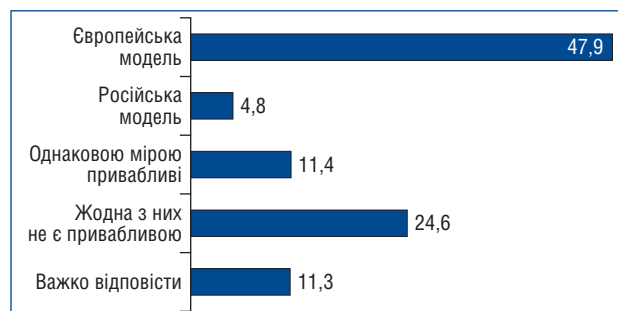
Якби Ви узяти участь у референдумі стосовно вступу України до НАТО, то як би Ви проголосували?
% опитаних

Підтримати вступ до НАТО готові більшість респондентів на Заході та відносна більшість – у Центрі. На Півдні відносна більшість, а на Сході – більшість голосуватиме проти вступу до НАТО. Чим кращим є матеріальне становище респондентів, вище рівень освіти, тим більше вони підтримують вступ до НАТО, і цей фактор є дуже значимим. Також підтримка вступу до НАТО є значно вищою серед україномовних і етнічних українців, ніж серед російськомовних та етнічних росіян. Серед жінок підтримка вступу до НАТО є нижчою, ніж серед чоловіків.

Майже половина (48%) громадян вважають європейську модель суспільного розвитку більш привабливою, ніж російську, і лише 5% – навпаки. 11% опитаних вважають обидві моделі привабливими однаковою мірою, а 25% – жодну з них не вважають привабливою.

Яка модель суспільного розвитку здається Вам більш привабливою?
% опитаних

Європейська модель суспільного розвитку користується перевагою над російською в усіх регіонах, але рівень її підтримки різниться. На Заході її вважають більш привабливою 73% опитаних, у Центрі – 55%, на Півдні – 31%, Сході – 25%. Максимальний рівень підтримки російської моделі сягає 9% – на Сході.

Дуже значущими є фактори матеріального становища і віку: що більш забезпечені та молодші респонденти, то більше вони підтримують європейську модель розвитку. Серед україномовних та етнічних українців підтримка європейської моделі є значно вищою, ніж серед російськомовних та етнічних росіян. Дещо вища підтримка європейської моделі розвитку зафіксована серед респондентів з вищою освітою, а також серед жителів сіл.

48% респондентів вважають, що Україна має інтегруватись до ЄС, і лише 9% – до Євразійського економічного союзу. Ще 30% опитаних не підтримують жоден із цих інтеграційних курсів, а 13% – не визначилися з відповіддю.

З 2014р. загалом зберігається досить високий (близько 50%) рівень підтримки євроінтеграції⁵. Водночас, альтернативою інтеграції до ЄС дедалі більше стає не інтеграція до ЄвразЕс, а шлях, який передбачає неприєднання України до будь-якого з двох економічних союзів (діаграма “Яким інтеграційним напрямом має йти Україна?”).

Якщо на Заході та в Центрі переважає підтримка вступу до ЄС, то на Півдні і Сході – переважає підтримка неприєднання ні до ЄС, ні до Євразійського економічного союзу. Підтримка вступу до ЄвразЕс найвищою є на Сході, де вона становить 17%. Що заможніші респонденти, то більша підтримка вступу до ЄС і менша – вступу до ЄвразЕс або неприєднання до жодного з союзів. Україномовні та етнічні українці більше підтримують вступ до ЄС, російськомовні та етнічні росіяни – більше підтримують неприєднання до жодного з союзів.

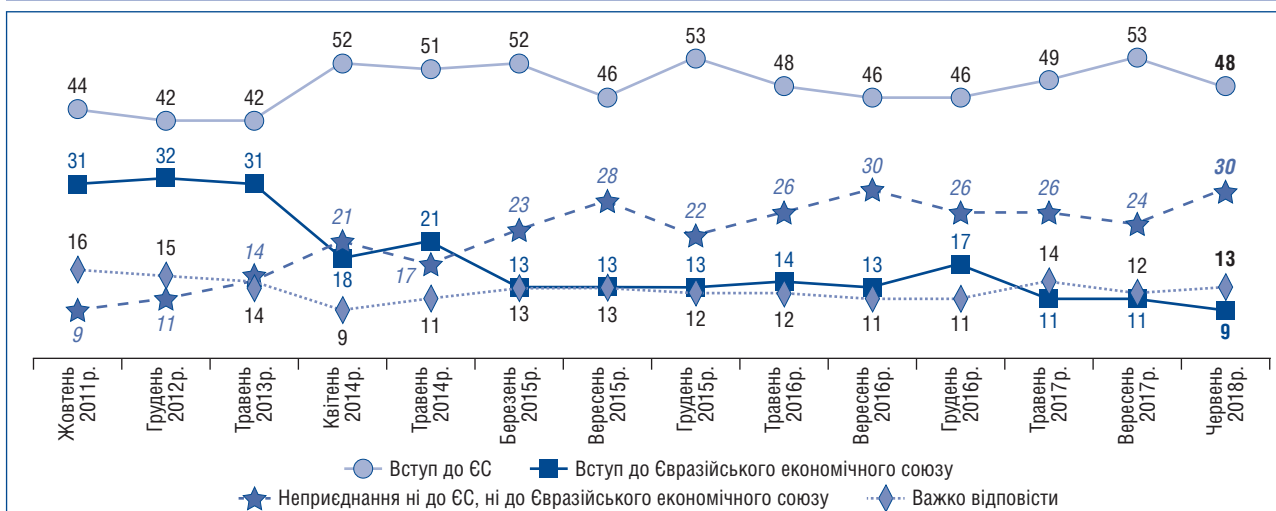
Щодо політики стосовно тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей, відносна більшість (40%) респондентів підтримують варіант офіційного визнання їх окупації та їх ізоляцію до встановлення офіційного контролю над ними з боку України.

Надання тимчасово окупованим територіям Донецької та Луганської областей особливого статусу, амністія для учасників сепаратистських рухів, які не скоїли тяжких злочинів, та проведення виборів до встановлення офіційного контролю над цими територіями з боку України підтримали б понад 26% опитаних. Ще понад 33% не змогли відповісти (діаграма “Якби на референдумі пропонували такі варіанти дій української влади щодо тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей...?”).

У відповідях респондентів спостерігаються значні регіональні відмінності. На Заході і в Центрі переважає підтримка ізоляції окупованих територій до встановлення контролю над ними, а на Сході – переважає підтримка надання цим територіям особливого статусу, амністії та виборів. Україномовні та етнічні українці помітно частіше підтримують ізоляцію окупованих територій, ніж російськомовні та етнічні росіяни. Чоловіки дещо частіше підтримують ізоляцію окупованих територій, ніж жінки.

Очікування громадян України від найближчого майбутнього (2-3 роки) є досить стриманими. При цьому, респонденти приблизно однаково оцінюють перспективи рівня добробуту власних родин та економічного становища країни. Майже однакові частки (24% і 25%, відповідно) очікують змін на краще, по 31% – змін на гірше, по 27% вважають, що ситуація не зміниться⁶ (діаграма “Як зміниться становище в Україні в таких сферах у найближчі 2-3 роки?”).

Яким інтеграційним напрямом має йти Україна?
% опитаних

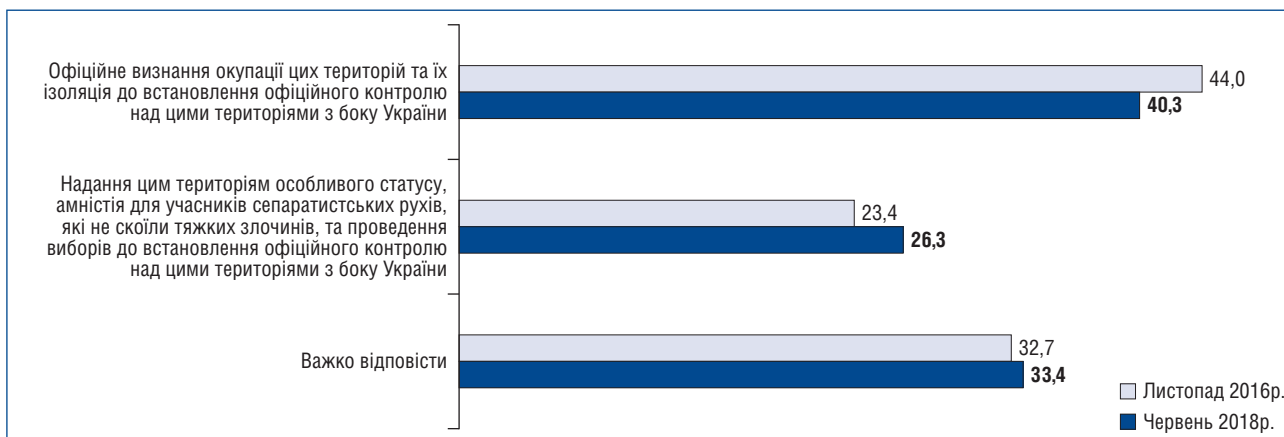

⁵ Використано результати попередніх опитувань Центру Разумкова (2011-2015рр.) та Київського міжнародного інституту соціології (2015-2017рр.), у яких формулювання питань і варіантів відповідей дещо відрізнялось. Зокрема, замість Євразійського економічного союзу в них фігурував Митний союз і перераховувалися країни-члени цього об'єднання (Росія, Білорусь, Казахстан та ін.).

⁶ Подальший аналіз підтвердив, що очікування громадян щодо добробуту власних родин тісно пов'язані з їх очікуваннями щодо економічного становища країни в цілому (коефіцієнт кореляції Спірмена становить 0,739). Понад 76% опитаних дали однакову відповідь на обидва питання.

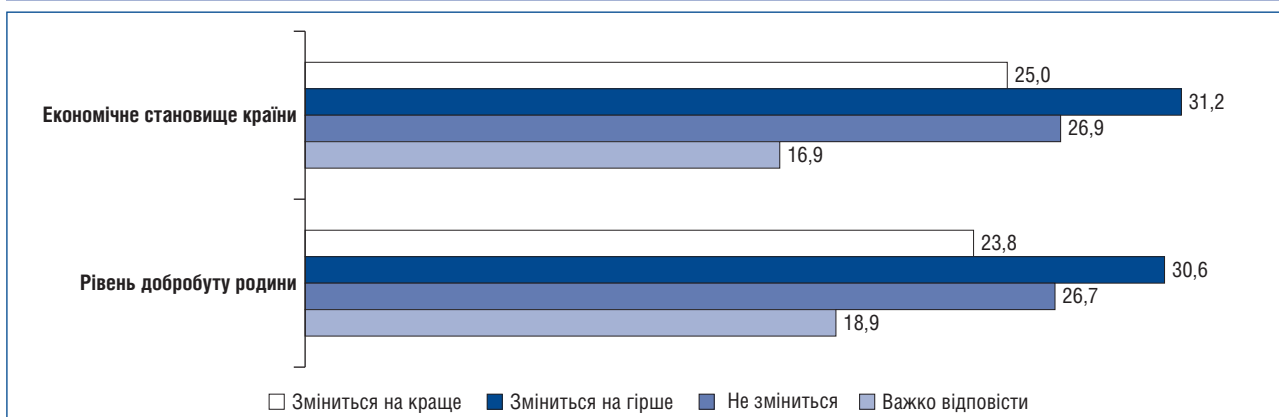
Якби на референдумі пропонували такі варіанти дій української влади щодо тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, який з наведених варіантів Ви підтримали б?

% опитаних

Як зміниться становище в Україні в таких сферах у найближчі 2-3 роки?

% опитаних

Рівень песимістичних очікувань найвищим є на Сході, де змін на гірше очікують 40% опитаних. Натомість на Заході він найнижчий – 21% опитаних. На Заході більша, ніж у інших регіонах, частка позитивних очікувань – 29%.

Заможні респонденти, молодь і громадяни з вищою освітою демонструють вищий рівень оптимізму, мало-забезпечені, респонденти віком за 50 і громадяни з загальною середньою освітою – нижчий. Російськомовні та етнічні росіяни у своїх очікуваннях дещо більш песимістичні, ніж україномовні та етнічні українці.

Стосовно здатності України подолати існуючі проблеми і труднощі громадяни демонструють досить високий рівень оптимізму. Так, 19% респондентів вважають, що Україна здатна подолати існуючі проблеми і труднощі протягом найближчих кількох років. Половина опитаних вважають, що це можливо в більш віддаленій перспективі. На думку 18% респондентів Україна не здатна їх подолати зовсім⁷ (діаграма “Чи здатна Україна подолати існуючі проблеми та труднощі?”, с.12).

У всіх розглянутих соціальних групах абсолютна чи відносна більшість громадян очікують подолання існуючих проблем і труднощів у більш віддаленій перспективі.

Регіональні відмінності є незначними. Якщо на Заході та Півдні близько чверті респондентів очікують подолання проблем і труднощів уже в найближчі роки, то в Центрі і на Сході дещо більше респондентів очікують цього в більш віддаленій перспективі. На Сході спостерігається вищий рівень зневіри – 25% опитаних вважають, що Україна зовсім не здатна подолати існуючі проблеми і труднощі.

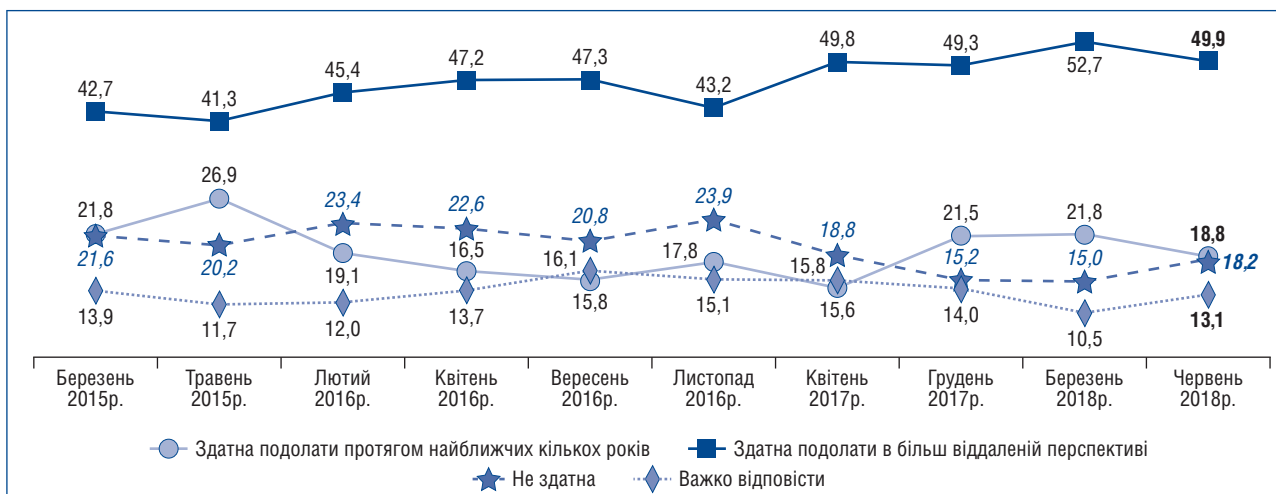
Найбільш значимим є чинник матеріального становища: що заможніші респонденти, то більше вони схильні вважати, що Україна здатна подолати існуючі проблеми і труднощі, зокрема й найближчими роками.

Опосередковано підтверджують оцінки громадянами перспектив розвитку країни їх відповіді на питання про наміри емігрувати з України. **Більшість (63%) опитаних не мають намірів виїжджати з України.**

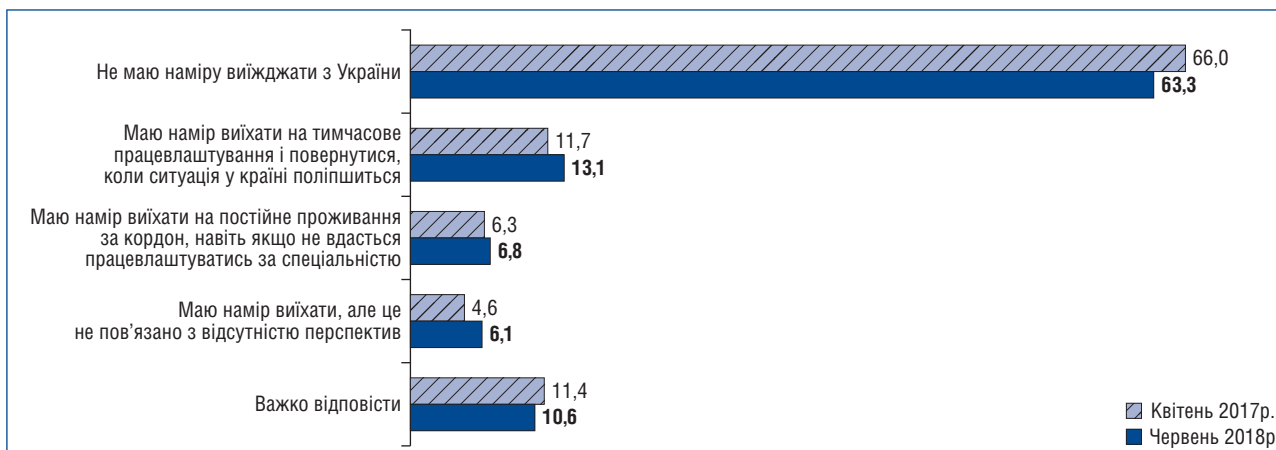
⁷ Віра у здатність країни подолати існуючі проблеми та труднощі суттєво корелює з вірою в успіх реформ (коефіцієнт кореляції Спірмена становить 0,445).

Чи здатна Україна подолати існуючі проблеми та труднощі?

% опитаних

Чи маєте Ви намір виїхати з України?

% опитаних

Натомість, 13% респондентів висловили намір виїхати на тимчасове працевлаштування і повернутися, коли ситуація у країні поліпшиться, 7% – виїхати на постійне проживання за кордон, навіть якщо не вдасться працевлаштуватися за спеціальністю, 6% – мають намір виїхати, але це не пов'язано з відсутністю перспектив в Україні. 11% опитаних не змогли визначитися з відповіддю. Порівняно з квітнем 2017р., ситуація практично не змінилася (діаграма “Чи маєте Ви намір виїхати з України?”).

У всіх регіонах більшість (від 59% до 72%) громадян на мають намірів залишати Україну. На Заході і в Центрі дещо більше респондентів, ніж на Півдні і Сході, висловили намір виїхати на тимчасове працевлаштування і повернутися, коли ситуація у країні поліпшиться.

Значними є вікові відмінності. Що старші респонденти, то рідше вони мають намір виїхати за кордон. Особливо тривожним є той факт, що серед молоді віком 18-29 років частка тих, хто хоче виїхати, перевищує частку тих, хто цього не прагне (47% проти 38%). Водночас, в усіх інших вікових групах більшість (від 53% до 86%) не мають намірів залишати Україну.

1.2. СТАВЛЕННЯ ДО ПОТОЧНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ РЕФОРМ І НАПРЯМІВ ЇХ ПРОДОВЖЕННЯ

Метою нової влади після Революції Гідності було проголошено здійснення в Україні всеохоплюючих реформ, спрямованих на виконання Угоди про асоціацію з ЄС та, у ширшому контексті, – на євроінтеграцію країни. Для виконання цієї мети були створені спеціальні державні та громадські інституції, зокрема Національна рада реформ, а публічно проголошений курс на реформи не піддавався сумніву вищими владними інститутами навіть в періоди гострих політичних криз. Прогрес у здійсненні реформ в Україні регулярно відзначався міжнародними партнерами України, в т.ч. керівними інституціями ЄС⁸.

Водночас, сприйняття реформ громадянами України є більш стриманим і критичним. **Рівень обізнаності населення з реформами в різних сферах є невисоким.** Так, частка громадян, які засвідчили, що “знають багато”, коливається від 10-11% – у випадку реформи системи охорони здоров'я та децентралізації, до 2% – стосовно реформи

⁸ Див.: EU report: Ukraine makes important progress in its reforms but more needs to be done in particular on the judiciary and fight against corruption. – European Commission, 9 November 2018, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-6322_en.htm.

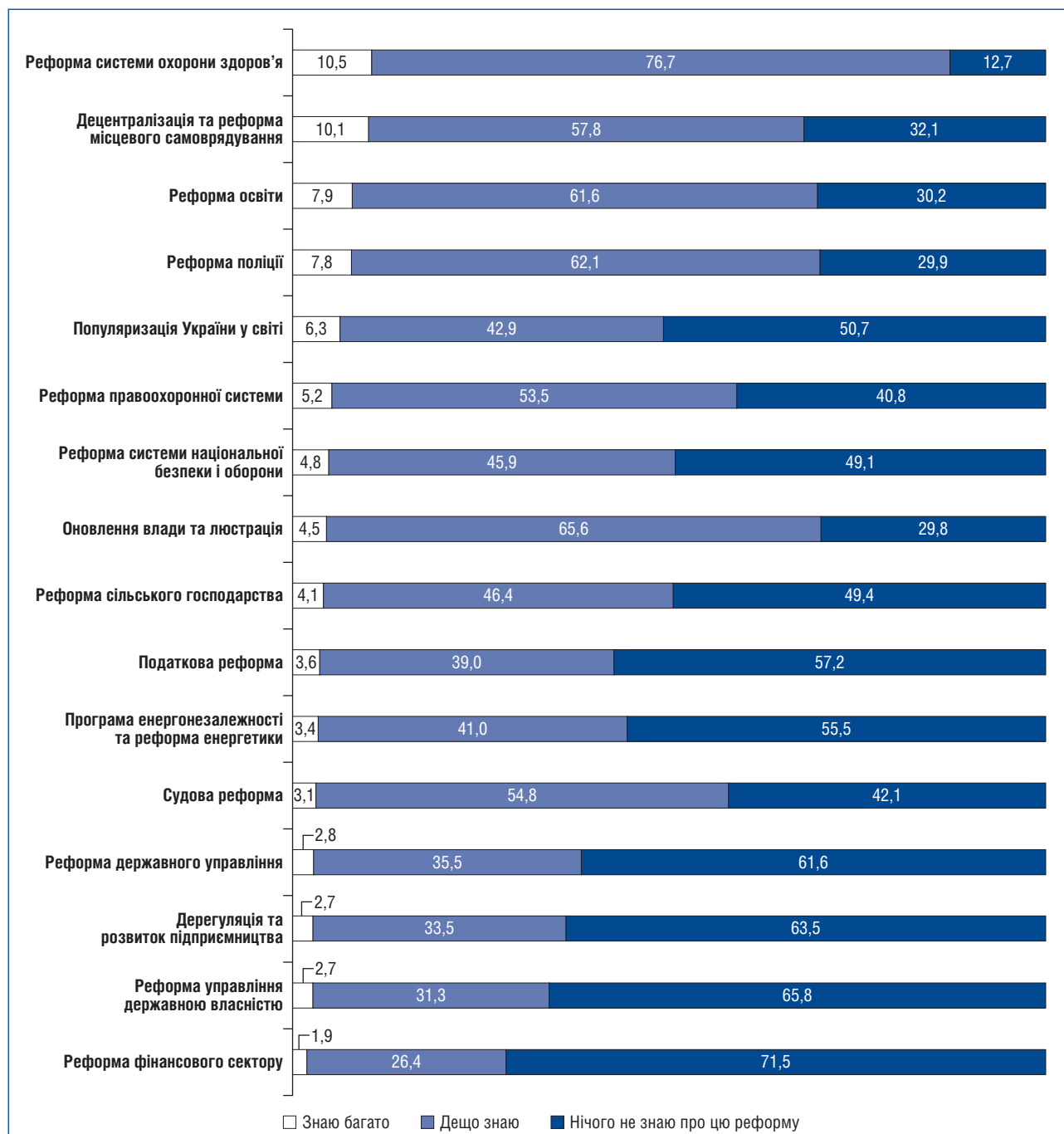
фінансового сектору. Натомість, більшість опитаних “нічого не знають” про реформу фінансового сектору (72%), реформу управління державною власністю (66%), дерегуляцію та розвиток підприємництва (64%), реформу державного управління (62%), податкову реформу (57%), програму енергонезалежності та реформу енергетики (56%).

Близько половини респондентів (49-51%) “нічого не знають” про реформу національної безпеки і оборони та реформу сільського господарства. Близько 40% опитаних “нічого не знають” про реформу правоохоронної системи та судову реформу,

близько 30% – про оновлення влади та люстрацію, реформи освіти та поліції, децентралізацію та реформу місцевого самоврядування. Найменше виявилось тих, хто нічого не знає про реформу системи охорони здоров'я.

Суттєвих регіональних розбіжностей в рівнях обізнаності громадян щодо наведених реформ не виявилось. Щодо більшості реформ вищий рівень поінформованості виявляють більш заможні громадяни та громадяни з вищою освітою. Молодь найменше серед усіх вікових груп обізнана з відповідними реформами.

Оцінка рівня поінформованості про реформи та дії влади в деяких сферах⁹, % опитаних

⁹ На діаграмі не наведено варіант відповіді “не відповіли” через те, що в жодному з наведених підпитань він не набув значення більше 0,5%.

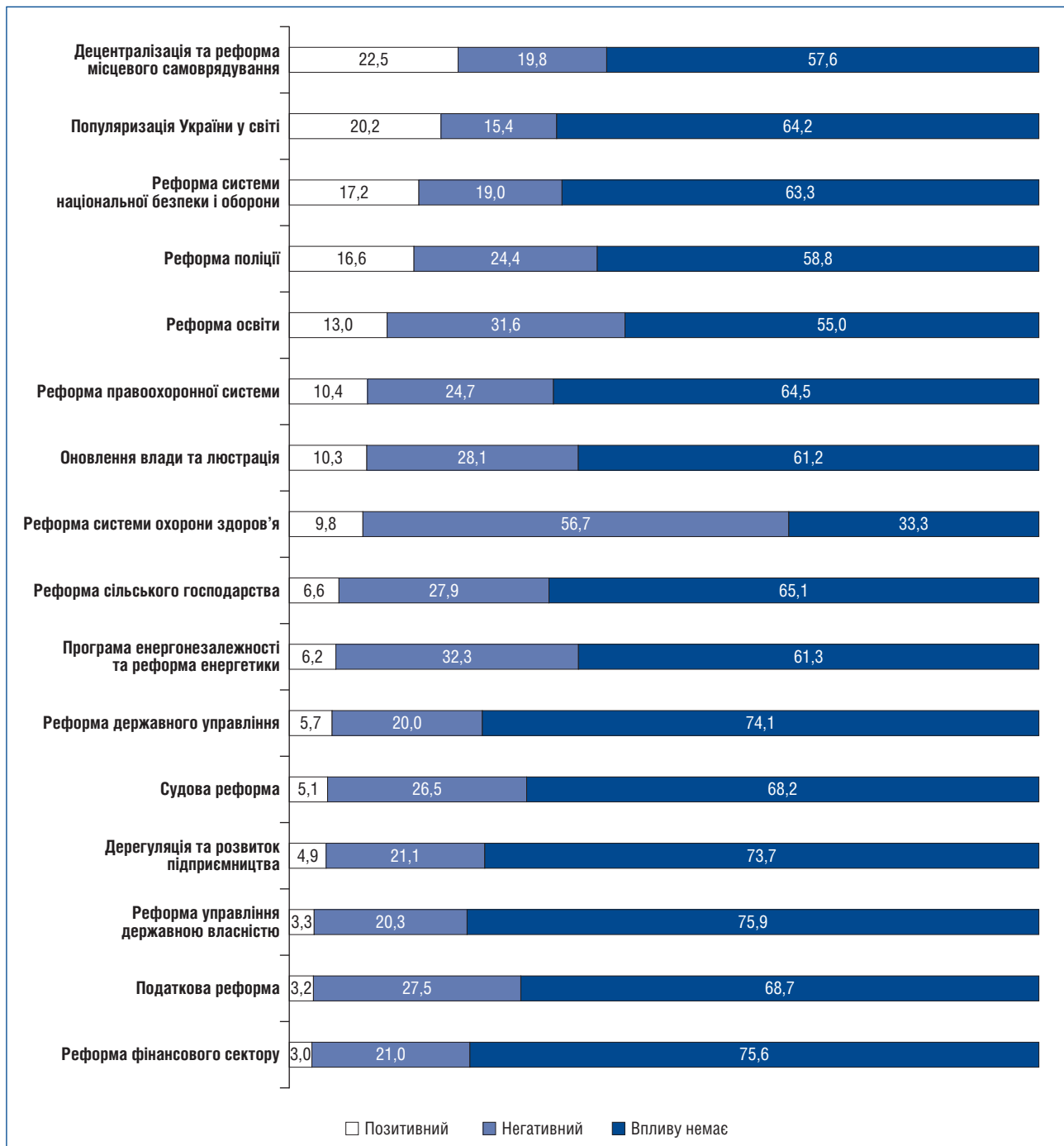
Оцінюючи вплив реформ і дій влади в різних сферах на своє особисте становище, більшість (55-76%) респондентів вказали на відсутність такого впливу практично в усіх сферах (крім охорони здоров'я).

Незначне переважання позитивних оцінок над негативними простежується щодо децентралізації (23% проти 20%) та реформи місцевого самоврядування (20% проти 15%). Приблизно однакові частки негативних і позитивних оцінок – щодо реформи

системи національної безпеки і оборони (17% проти 19%). Вплив реформи поліції позитивно оцінюють 17%, негативно – 24% опитаних.

Щодо решти сфер, то негативні оцінки значно переважають над позитивними. Найбільш негативно оцінюється вплив реформи системи охорони здоров'я: більше половини (57%) респондентів назвали цей вплив негативним (діаграма “Оцінка впливу реформ і дій влади в різних сферах на особисте становище громадян”).

Оцінка впливу реформ і дій влади в різних сферах на особисте становище громадян¹⁰,
% опитаних

¹⁰ На діаграмі не наведено варіант відповіді “не відповіли” через те, що в жодному з наведених підпитань він не набув значення більше 1%.

Оновлення влади та люстрація. Відмінності найбільше проявляються залежно від рівня освіти та матеріального стану (більш освічені та заможніші респонденти відповідно більш позитивно оцінюють вплив реформи). На Сході значно більше, ніж в інших регіонах, респондентів, які вважають, що оновлення влади та люстрація негативно впливають на їх особисте становище. Україномовні та етнічні українці більш позитивно оцінюють вплив реформи, ніж російськомовні та етнічні росіяни.

Судова реформа. На Сході дещо більше респондентів, ніж у Центрі та на Заході, які вбачають негативний вплив судової реформи на своє становище. Відмінності також проявляються залежно від рівня освіти та матеріального становища (більш освічені та заможніші респонденти відповідно більш позитивно оцінюють вплив реформи). Етнічні росіяни більш негативно оцінюють вплив судової реформи, ніж етнічні українці.

Децентралізація та реформа місцевого самоврядування. На Сході найбільша частка респондентів, які вбачають негативний вплив реформи на своє особисте становище. Відмінності також проявляються залежно від матеріального стану (заможні респонденти більш позитивно оцінюють вплив реформи). Реформу з децентралізації більш позитивно сприймають україномовні, етнічні українці та жителі сіл.

Реформа державного управління. На Сході вплив реформи державного управління оцінюють гірше, ніж в інших регіонах України. Відмінності також проявляються залежно від матеріального стану (що більш заможні респонденти, то більш позитивно вони оцінюють вплив реформи).

Дерегуляція та розвиток підприємництва. Тут відмінності проявляються залежно від рівня освіти та матеріального стану (що більш заможні респонденти, то більш позитивно вони оцінюють вплив реформи; респонденти з середньою спеціальною та вищою освітою більш схильні вбачати негативний вплив реформи, ніж респонденти з загальною чи незакінченою середньою освітою). Етнічні українці дещо позитивніше оцінюють вплив реформи, ніж етнічні росіяни.

Реформа правоохоронної системи. Відмінності проявляються залежно від матеріального становища (більш заможні респонденти більш позитивно оцінюють вплив реформи). Респонденти з вищою та середньою спеціальною освітою схильні оцінювати вплив реформи більш негативно, ніж респонденти з незакінченою або загальною середньою освітою. На Сході найменше позитивних оцінок впливу реформи правоохоронної системи і найбільше – негативних (баланс становить -29%; на Півдні – -14%, у Центрі – -11%, а на Заході – -3%). Етнічні росіяни оцінюють вплив реформи більш негативно, ніж етнічні українці.

Реформа системи національної безпеки і оборони. На Заході та Півдні відносно переважає позитивна оцінка впливу реформи національної безпеки і оборони (баланс +11% та +7%, відповідно). Натомість, на Сході переважають негативні оцінки (баланс -21%). Також відмінності проявляються залежно від матеріального становища (що більш заможні респонденти, то більш позитивно вони оцінюють вплив реформи). Україномовні респонденти та етнічні українці більш позитивно оцінюють вплив реформи, ніж етнічні росіяни.

Реформа системи охорони здоров'я. У всіх регіонах переважає негативна оцінка впливу реформи, однак баланс позитиву та негативу суттєво різниться. На Заході він становить -18%, в Центрі – -46%, на Півдні – -60%, а на Сході – -68%. Також відмінності проявляються залежно від матеріального стану (що більш заможні респонденти, то більш позитивно вони оцінюють вплив реформи). Молодь дещо позитивніше оцінює вплив реформи, ніж респонденти віком за 50. Вплив реформи дещо позитивніше оцінюють україномовні та етнічні українці, ніж російськомовні та етнічні росіяни.

Податкова реформа. На Сході значно більше негативних оцінок впливу пенсійної реформи, ніж в інших регіонах. Також відмінності проявляються залежно від матеріального стану (що більш заможні респонденти, то більш позитивно вони оцінюють вплив реформи). Вплив реформи дещо позитивніше оцінюють етнічні українці, ніж етнічні росіяни.

Програма енергонезалежності та реформа енергетики. На Заході дещо позитивніше оцінюють вплив реформи, ніж на Півдні та Сході. Відмінності проявляються залежно від матеріального стану (більш заможні респонденти більш позитивно оцінюють вплив реформи). Дещо позитивніше оцінюють етнічні українці, ніж етнічні росіяни.

Популяризація України у світі. Спостерігаються суттєві регіональні відмінності. На Заході баланс позитиву та негативу становить +20%, в Центрі +11%, на Півдні – -3%, на Сході – -15%. Також відмінності проявляються залежно від матеріального стану (що більш заможні респонденти, то більш позитивно вони оцінюють вплив реформи). Молодь дещо позитивніше оцінює вплив реформи, ніж респонденти, старші за 60. Україномовні респонденти та етнічні українці позитивніше оцінюють вплив реформи, ніж російськомовні та етнічні росіяни.

Реформа сільського господарства. Попри від'ємний баланс оцінок у всіх областях, все ж деякі відмінності спостерігаються. Так, баланс оцінок впливу реформи на Заході становить -11%, тоді як на Сході – -38%. Також відмінності проявляються залежно від матеріального стану (більш заможні респонденти більш позитивно оцінюють вплив реформи). Етнічні українці позитивніше оцінюють вплив реформи, ніж етнічні росіяни. Серед жителів сіл негативних оцінок дещо більше, ніж серед містян.

Реформа освіти. Спостерігаються суттєві регіональні відмінності. На Заході баланс позитиву та негативу становить +4%, в Центрі – -11%, на Півдні – -23%, Сході – -40%. Також відмінності проявляються залежно від рівня освіти та матеріального стану (що більш заможні та освіченіші респонденти, то більш позитивно вони оцінюють вплив реформи). Етнічні українці позитивніше оцінюють вплив реформи, ніж етнічні росіяни.

Реформа управління державною власністю. Найбільш позитивно вплив реформи оцінюють жителі Заходу та Центру, найбільш негативно – Сходу. Найбільші відмінності проявляються залежно від матеріального становища (більш заможні респонденти більш позитивно оцінюють вплив реформи). Спостерігаються деякі регіональні відмінності. Також серед етнічних українців оцінка впливу реформи дещо позитивніша, ніж серед етнічних росіян.

Реформа фінансового сектору. На Заході оцінка реформи дещо більш позитивна, ніж на Півдні та Сході. Також відмінності проявляються залежно від матеріального становища (що більш заможні респонденти, то більш позитивно вони оцінюють вплив реформи). Етнічні українці більш позитивно оцінюють вплив реформи, ніж етнічні росіяни.

Реформа поліції. Спостерігаються деякі регіональні відмінності. Баланс позитивних і негативних оцінок впливу реформи на Заході і в Центрі близький

до 0, на Півдні він становить -10%, а на Сході – -26%. Молодь оцінює вплив реформи поліції більш позитивно, ніж респонденти віком за 50. Також значні відмінності проявляються залежно від матеріального стану (більш заможні респонденти більш позитивно оцінюють вплив реформи). Респонденти з незакінченою або загальною середньою освітою схильні оцінювати вплив реформи більш негативно. Етнічні українці більш позитивно оцінюють вплив реформи, ніж етнічні росіяни.

Якщо порівнювати результати цього опитування з даними, отриманими в березні 2015р.¹¹, то значні зрушення помітні лише щодо кількох напрямів.

Помітно зросла частка позитивних оцінок децентралізації та реформи місцевого самоврядування: з 11% до 23% (однак частка негативних при цьому також зросла з 15% до 20%), також знизилася частка негативних оцінок програми енергонезалежності та реформи енергетики (з 46% до 32%).

Водночас, зменшилася частка позитивних оцінок популяризації України у світі (з 29% до 20%) та значно зросла частка негативних оцінок реформи системи охорони здоров'я (з 34% до 57%) (діаграма “Оцінка впливу на особисте становище...”).

Варто відзначити, що оцінки впливу реформ суттєво різняться залежно від рівня поінформованості респондентів про них¹². Так, респонденти, які добре обізнані з реформами, набагато частіше схильні вважати її вплив позитивним. Зі зменшенням рівня обізнаності значно зростають частки тих, хто не відчуває впливу реформи або відчуває її негативний вплив.

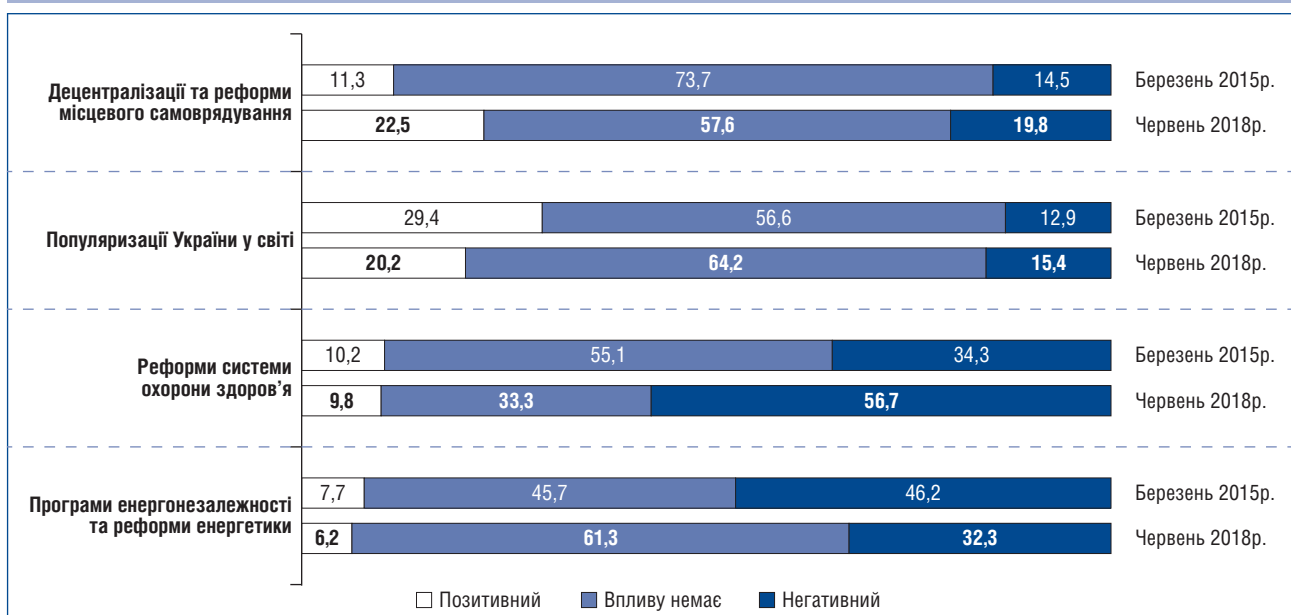
Якщо серед громадян, які нічого не знають про децентралізацію і реформу місцевого самоврядування,

її позитивний вплив засвідчують 5% опитаних, то серед тих, хто дещо знає – вже 26%, а серед добре обізнаних – 60%. Вплив реформи охорони здоров'я вважають позитивним 3% тих, хто про неї нічого не знає, проте вже 9% – тих, хто дещо знає, і 28% тих, хто добре знає про цю реформу. Для реформи освіти ці показники становлять, відповідно, 3%, 14% і 46%; для реформи поліції – 3%, 18% і 57% (діаграма “Оцінка впливу на особисте становище... (залежно від рівня поінформованості)”).

З наведених результатів можна зробити висновок про явно недостатній рівень інформування громадян України про зміст і очікувані результати реформ, що помітно впливає на їх сприйняття суспільством.

Негативний вплив на особисте становище, відсутність позитивного впливу, а також відсутність достатньої інформації є можливими мотивами негативного ставлення громадян до низки реформ, які вважаються пріоритетними як зараз, так і на майбутнє. Зокрема, серед респондентів переважає негативне ставлення до освітньої, медичної, пенсійної, земельної, судової реформ, реформи поліції та запланованої масової приватизації державних підприємств (діаграма “Зараз в Україні триває проведення низки реформ. Враховуючи наявну у Вас інформацію...?”).

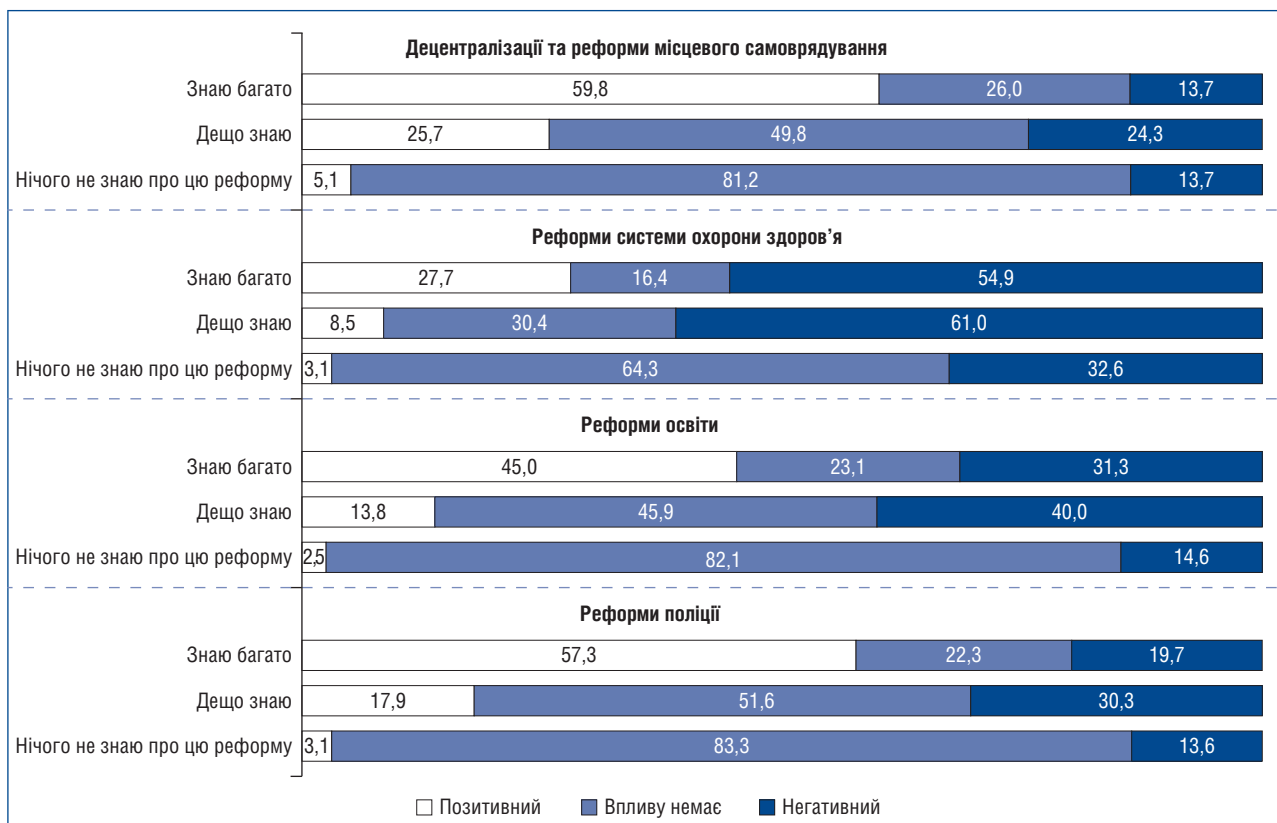
Оцінка впливу на особисте становище деяких реформ*,
% опитаних

* На діаграмі не наведено варіант відповіді “не відповіли” через те, що в жодному з наведених підпитань він не набув значення більше 1%.

¹¹ Оцінка громадянами ситуації в Україні та стану проведення реформ, ставлення до політиків та суспільних інститутів, електоральні рейтинги. Результати соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова, http://old.razumkov.org.ua/upload/1427287523_file.pdf.

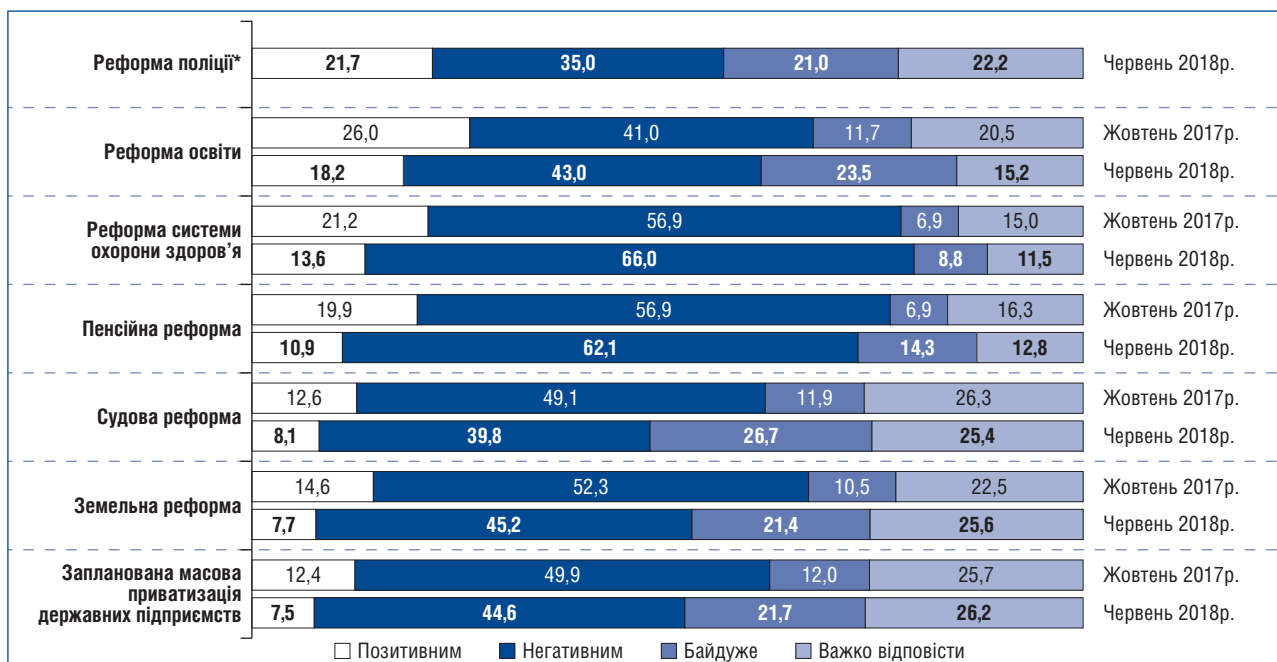
¹² Для аналізу були взяті лише ті реформи, про які добре знають понад 8% респондентів.

Оцінка впливу на особисте становище деяких реформ (залежно від рівня поінформованості)*, % опитаних

* На діаграмі не наведено варіант відповіді "не відповіли" через те, що в жодному з наведених підпитань він не набув значення більше 1%.

Також респондентів попросили визначити їх ставлення до низки реформ, що проводяться зараз в Україні (а саме – освітньої, медичної, пенсійної, земельної, судової реформ, реформи поліції та запланованої масової приватизації державних

підприємств). Щодо всіх цих реформ негативне ставлення суттєво переважає над позитивним. Зокрема, до медичної та пенсійної реформ негативно ставляться абсолютна більшість опитаних, до решти – відносна більшість.

Зараз в Україні триває проведення низки реформ. Враховуючи наявну у Вас інформацію, яким є Ваше ставлення до таких реформ? % опитаних

* В анкеті 2017р. такий варіант не пропонувався.

Рекформа освіти. В оцінці рекформи спостерігаються значні регіональні відмінності. На Заході баланс позитивного/негативного ставлення до рекформи становить -3%, в Центрі – -19%, на Півдні – -24%, Сході – -53%. Суттєві відмінності проявляються залежно від матеріального становища (менш заможні респонденти більш негативно ставляться до рекформи). Респонденти віком до 40 років дещо позитивніше ставляться до рекформи, ніж ті, кому 60 і більше. Респонденти з вищою або середньою спеціальною освітою більш схильні до негативних оцінок рекформи порівняно з тими, хто має незакінчену вищу або загальну середню освіту. Російськомовні та етнічні росіяни більш схильні до негативних оцінок рекформи освіти, ніж україномовні та етнічні українці.

Медична рекформа. В оцінці рекформи спостерігаються значні регіональні відмінності. На Заході баланс позитивного/негативного ставлення становить -21%, в Центрі – -53%, на Півдні – -67%, Сході – -73%. Суттєві відмінності проявляються залежно від матеріального становища (менш заможні респонденти більш негативно ставляться до рекформи). Також найбільш критичні у ставленні до медичної рекформи респонденти з середньою спеціальною освітою. Респонденти віком 50 років і старші дещо більше схильні до негативних оцінок рекформи, ніж молодь. Жінки дещо більше схильні до негативних оцінок рекформи, ніж чоловіки. Російськомовні та етнічні росіяни більш схильні до негативних оцінок рекформи, ніж україномовні та етнічні українці.

Пенсійна рекформа. В оцінці рекформи спостерігаються значні регіональні відмінності. На Заході баланс позитивного/негативного ставлення -28%, в Центрі – -51%, на Півдні та Сході – близько -65%. Суттєві відмінності проявляються залежно від матеріального становища (менш заможні респонденти більш негативно ставляться до рекформи). Також є деякі відмінності між віковими групами: респонденти, старші за 50 років негативно сприймають пенсійну рекформу, ніж молодь. Етнічні росіяни дещо більше схильні до негативних оцінок рекформи, ніж етнічні українці.

Земельна рекформа. В оцінці рекформи спостерігаються значні регіональні відмінності. На Заході,

в Центрі та на Півдні баланс позитивного/негативного ставлення коливається від -26% до -36%, а на Сході він становить близько -60%. Суттєві відмінності проявляються залежно від матеріального становища (менш заможні респонденти більш негативно ставляться до рекформи). Спостерігаються деякі відмінності за віком: чим старші респонденти, тим негативніше вони ставляться до земельної рекформи. Респонденти з середньою спеціальною освітою більш негативно ставляться до рекформи, ніж ті, що мають вищу освіту. Жителі сіл більш негативно ставляться до земельної рекформи, ніж містяни. Етнічні росіяни дещо більше схильні до негативних оцінок рекформи, ніж етнічні українці.

Судова рекформа. Існують певні регіональні відмінності. На Заході та в Центрі баланс позитивного/негативного ставлення становить близько -25%, на Півдні – -36%, а на Сході – -46%. Найбільші відмінності проявляються залежно від матеріального становища (менш заможні респонденти більш негативно ставляться до рекформи). Респонденти старшого віку більш негативно ставляться до рекформи, ніж молодь. Етнічні росіяни дещо більше схильні до негативних оцінок рекформи, ніж етнічні українці. Жителі міст дещо більш позитивно ставляться до рекформи, ніж жителі сіл.

Запланована масова приватизація державних підприємств. Існують певні регіональні відмінності. В Центрі баланс позитивного/негативного ставлення становить близько -25%, на Заході – -35%, Півдні та Сході – близько -50%. Певні відмінності проявляються залежно від матеріального становища (менш заможні респонденти більш негативно ставляться до рекформи). Етнічні росіяни більше схильні до негативних оцінок рекформи, ніж етнічні українці.

Рекформа поліції. Баланс позитивного/негативного ставлення на Заході та в Центрі становить близько -2%, на Півдні – -18%, а на Сході – -37%. Найбільші відмінності проявляються залежно від матеріального становища (заможніші респонденти більш позитивно ставляться до рекформи). Існують певні регіональні відмінності. Російськомовні і етнічні росіяни більш негативно ставляться до рекформи, ніж україномовні та етнічні українці.

Порівняно з жовтнем 2017р., суттєво скоротилася частка респондентів, що ставляться до вказаних рекформ позитивно (крім рекформи поліції – щодо неї бракує даних). Крім того, зросла частка негативно налаштованих респондентів щодо медичної рекформи (з 57% до 66%).

Наростання негативного ставлення громадян до рекформ, які є принципово важливими для розвитку економіки (приватизація та земельна рекформа), або які впливають на основні системи життєдіяльності суспільства (освітня, медична, пенсійна рекформи, рекформи суду та поліції), є досить небезпечним сигналом. Ця тенденція в перспективі може призвести до зниження підтримки європейського курсу розвитку країни, складовою якого є здійснення відповідних рекформ.

Відповідні настрої позначилися і у відповідях на наступне питання, пов'язане зі ставленням до напряду реалізації рекформ в майбутньому.

Понад половина (52%) опитаних у цілому не згодні з тезою, що українська влада має продовжувати реалізацію рекформ у повній відповідності до вимог міжнародних партнерів України (підтримують цю тезу лише 31%).

Також майже половина (47%) опитаних погодилася з думкою, що українська влада має негайно припинити реалізацію рекформ і рекомендацій міжнародних партнерів, у стислі терміни розробити власну стратегію розвитку України з опорою на власні сили та негайно розпочати її реалізацію (не погодилися – 33%).

Найбільш суголосною настроям опитаних виявилася теза, що українська влада має продовжувати рекформи, але коригувати їх з урахуванням зроблених помилок, намагатися максимально враховувати національні особливості, навіть якщо це не буде збігатися з рекомендаціями міжнародних партнерів України – її підтримали 65% респондентів,

не підтримали – лише 21%. Також показово, що в цьому випадку найменше респондентів не змогли визначитися з відповіддю (таблиця “Чи згодні Ви з кожним з наведених тверджень?”).

У всіх регіонах абсолютна чи відносна більшість опитаних повністю чи скоріше не згодні з тим, що влада має продовжувати реалізацію реформ у повній відповідності до вимог міжнародних партнерів. Найбільше таких респондентів – на Сході (68%).

Пропозицію негайно припинити реалізацію реформ і рекомендацій міжнародних партнерів і розробити власну стратегію розвитку підтримують більшість жителів Сходу (64%), Півдня (60%), відносна більшість – Центру (43%), на Заході 51% опитаних – проти цього.

У всіх регіонах вищу підтримку отримала пропозиція продовжувати реформи, але коригувати їх з урахуванням зроблених помилок, враховувати національні особливості, навіть якщо це не збігатиметься з позицією міжнародних партнерів. На Сході її

підтримали 48%, на Півдні – 75%, в Центрі – 65%, на Заході – 80%. Таким чином, ця позиція може вважатися такою, що спирається на консенсус громадян на всій території країни.

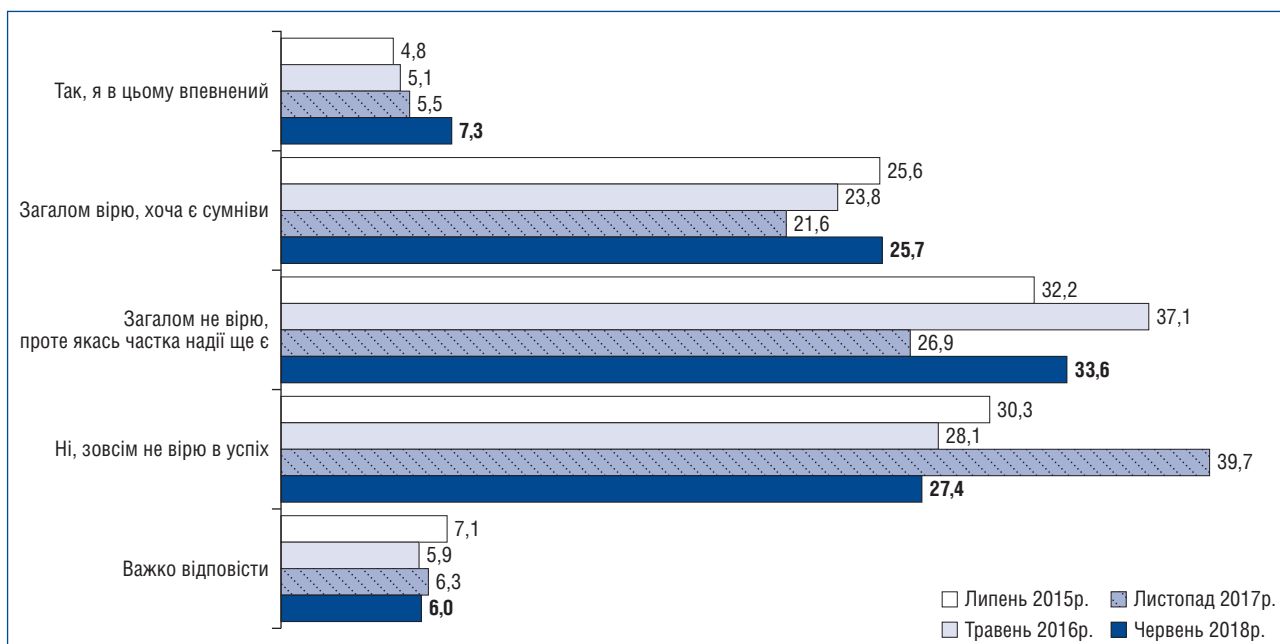
Ставлення громадян до майбутнього реформ в Україні поєднує майже в рівних частках віру, надію і зневіру. Так, близько третини респондентів вірять в успіх реформ в Україні (7% – упевнені в ньому, а 26% – вірять, але мають сумніви). Майже 34% опитаних загалом не вірять в успіх реформ, проте в них ще є певна частка надії. Зовсім не вірять в успіх реформ 27% респондентів. Порівняно з попередніми роками ситуація не зазнала суттєвих змін (діаграма “Чи вірите Ви в успіх реформ в Україні?”).

Прикметно, що подібний розподіл думок є характерним для всіх регіонів України, хоча на Сході частка оптимістів є дещо меншою. Відносно більш оптимістично налаштованими є громадяни з вищою освітою та вищим рівнем доходів, україномовні та етнічні українці.

Чи згодні Ви з кожним з наведених тверджень?
% опитаних

	Згоден	Скоріше згоден	Скоріше не згоден	Не згоден	Важко відповісти
Українська влада має продовжувати реформи, але коригувати їх з урахуванням зроблених помилок, намагатися максимально враховувати національні особливості, навіть якщо це не буде збігатися з рекомендаціями міжнародних партнерів України	21,3	44,0	13,4	8,1	13,3
Українська влада має негайно припинити реалізацію реформ та рекомендацій міжнародних партнерів, у стислі терміни розробити власну стратегію розвитку України з опорою на власні сили і негайно розпочати її реалізацію	21,1	26,3	21,3	12,0	19,3
Українська влада має продовжувати реалізацію реформ у повній відповідності до вимог міжнародних партнерів України	6,9	23,5	26,1	25,5	18,1

Чи вірите Ви в успіх реформ в Україні?¹³
% опитаних

¹³ Використано результати досліджень, проведених Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва спільно з Центром Разумкова (2015р., 2016р.) та Київським міжнародним інститутом соціології (2017р.).

Оцінюючи перспективи майбутнього України, відносна більшість (39%) громадян бачать її високорозвинутою, демократичною, впливовою європейською країною. Порівняно з 2005р. і 2016р. їх частка майже не змінилась. 18% опитаних вважають, що Україна піде особливим шляхом розвитку (як, наприклад, Китай).

Менші частки респондентів вважають, що Україна назавжди стане країною “третього світу” або слаборозвинутим придатком Заходу (по 7% відповідно).

Порівняно з 2005р. значно зменшилася (з 10% до 1%) частка респондентів, які бачили майбутнє України як слаборозвинутого придатка Росії.

Високорозвинутою, демократичною, впливовою європейською країною Україну бачить близько 58% респондентів на Заході, близько 40% – в Центрі і дещо менше – на Півдні та Сході.

На Сході частіше, ніж в інших регіонах, бачать Україну такою, що йде особливим шляхом розвитку (25%), а також більше бояться, що вона назавжди стане країною “третього світу” (14%); на Півдні чимало (27%) опитаних мали труднощі з відповіддю.

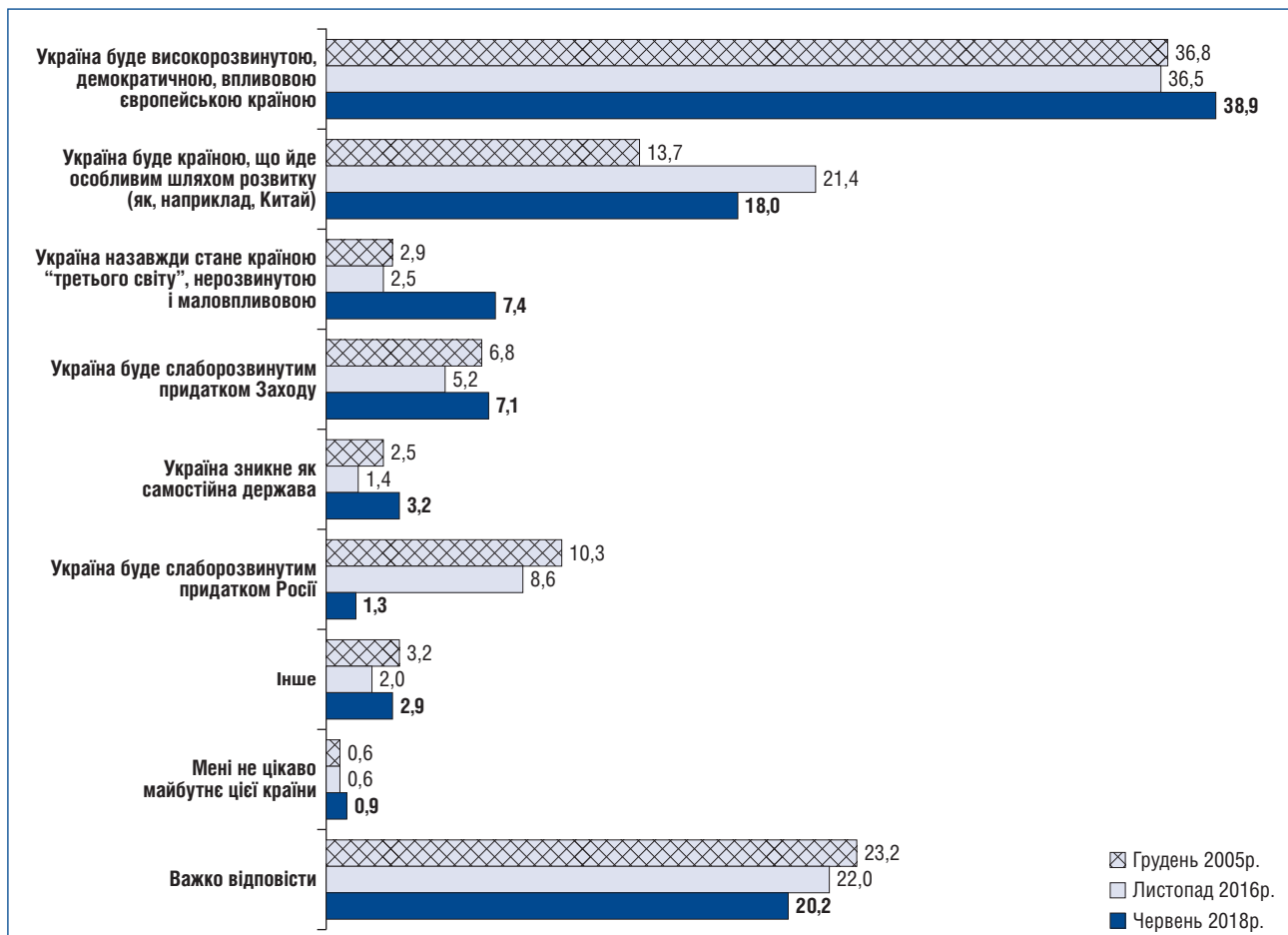
Респонденти віком до 40 років дещо частіше бачать європейське майбутнє України, ніж ті, кому за 60. Це ж стосується відмінностей у відповідях між україномовними та етнічними українцями, з одного боку, і російськомовними та етнічними росіянами – з іншого, а також між жителями сіл і міст.

1.3. ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА ОРІЄНТАЦІЇ, СТАВЛЕННЯ ДО ПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ, ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА

Значну роль у формуванні ставлення громадян до тих чи інших напрямів політики, політичних акторів (партій, кандидатів на виборні посади різних рівнів та ін.) мають особливості їх політичної культури¹⁴, в т.ч. рівень їх зацікавленості в політиці, політичні орієнтації та цінності¹⁵.

Рівень зацікавленості громадян у політиці залишається невисоким. Лише 6% опитаних зазначили, що дуже цікавляться політикою, скоріше цікавляться – 32%. Ще 42% відповіли, що не дуже цікавляться політикою, і 16% – не цікавляться нею зовсім. За останній рік ці показники, не дивлячись на наближення виборів, практично не змінилися.

Яким Ви бачите майбутнє України?
% опитаних

¹⁴ Докладніше про особливості політичної культури громадян України див.: Політична культура і парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми. Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2017р., №3-4, с.2-111.

¹⁵ Див.: Результати соціологічного опитування “Ідентичність громадян України: ціннісно-орієнтаційний аспект”. – Національна безпека і оборона, 2017р., №1-2, с.3-61.

Рівень зацікавленості в політиці зростає із збільшенням віку респондентів, також він зростає з підвищенням рівня освіти та матеріального становища. Чоловіки значно частіше цікавляться політикою, ніж жінки.

29% респондентів зізналися, що їм важко або дуже важко визначити власну позицію з політичних проблем, 44% – інколи важко, інколи легко, 16% – легко або дуже легко. Ще 11% опитаних не змогли відповісти.

Відповідаючи на питання про **найбільш бажаний тип державного устрою для України**, майже половина (49%) респондентів визначили в такій якості демократію. Натомість 18% – вважають, що за певних обставин кращим може бути авторитарний режим. Для 17% опитаних немає значення, демократичний режим у країні чи ні, а ще 16% – не визначилися з відповіддю.

У відповідях жителів різних регіонів і представників різних соціальних груп спостерігаються суттєві відмінності. На Заході понад 60% респондентів вважають демократію найбільш бажаним типом державного устрою для України, тоді як у Центрі і на Півдні так вважають близько половини опитаних, а на Сході – лише 37%. Натомість на Сході та в Центрі значні частки опитаних (26% і 20%, відповідно) вважають, що за певних обставин авторитарний режим може бути кращим, ніж демократичний.

Серед україномовних та етнічних українців вищий рівень підтримки демократичного устрою, ніж серед російськомовних та етнічних росіян. Дещо вищий рівень підтримки демократичного устрою серед респондентів віком до 50 років. Підтримка демократичного устрою є дещо вищою серед респондентів з вищою освітою.

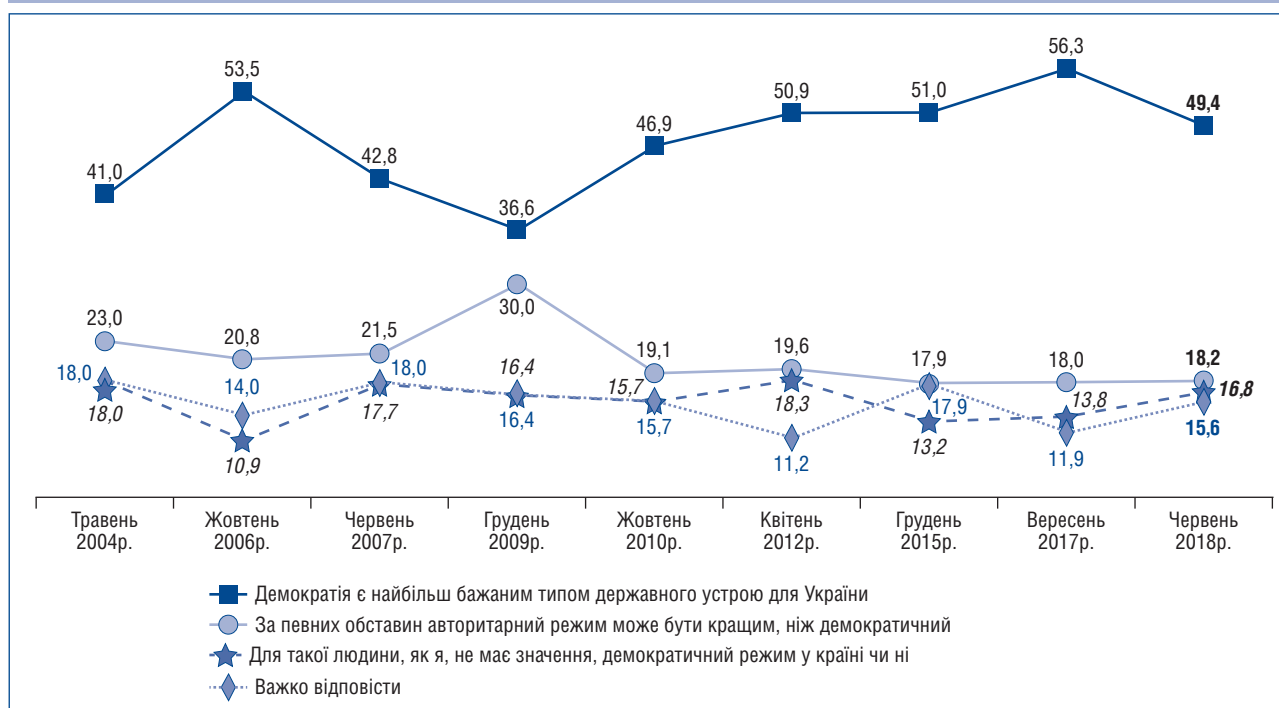

Порівняно з вереснем 2017р., спостерігається деяке розчарування громадян у демократії, хоча воно поки не трансформувалося у зростання популярності авторитаризму (діаграма “З яким із наведених суджень Ви згодні більшою мірою?”).

Найбільше зниження популярності демократії та зростання підтримки авторитаризму спостерігалися у 2009р. Цьому може бути дві безпосередні причини: наростання конфліктності між гілками влади (зокрема між президентом і прем'єр-міністром) та соціальні наслідки фінансово-економічної кризи 2008-2009рр.

У подальшому рівень підтримки демократії зріс у період 2010-2012рр., під час становлення та зміцнення авторитарного режиму Януковича, і залишався відносно стабільним упродовж 2015-2017рр., попри економічні труднощі та надвисоку політичну турбулентність. Це може свідчити про формування у більшості громадян усталеного, ціннісного ставлення до демократії, і є запобіжником від ризиків

З яким із наведених суджень Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

поширення прихильності до авторитарних методів правління у період передвиборчих кампаній.

В уявній ситуації вибору між свободою і громадянськими правами, з одного боку, і матеріальним добробутом – з іншого, відносна більшість (34%) респондентів висловили готовність терпіти певні матеріальні труднощі заради особистої свободи та гарантій дотримання всіх громадянських прав. Натомість, 28% опитаних – навпаки, готові поступитися державі часткою своїх прав і громадянських свобод. Ще 38% – не визначилися з вибором (діаграма “Яке з цих суджень Вам ближче?”).

У всіх регіонах частка готових терпіти певні матеріальні труднощі заради особистої свободи та гарантій дотримання всіх громадянських прав перевищує частку готових поступитися свободою. Однак, на Півдні і в Центрі ця відмінність не є суттєвою. В усіх регіонах значна частка респондентів (від 30% у Центрі до 48% на Сході) не змогли відповісти на це питання. Респонденти з кращим матеріальним становищем частіше готові терпіти матеріальні труднощі заради прав і свобод. Етнічні українці частіше готові терпіти матеріальну скруту заради свободи, ніж етнічні росіяни.

Розуміння цінностей рівності і свободи в українському суспільстві є своєрідним. З одного боку, більшість підтримує ліберальний підхід до розуміння рівності – 51% респондентів більше погоджуються з тим, що рівність – це насамперед рівність можливостей виявити свої здібності і рівність усіх перед законом. Натомість, 37% схильні вважати, що рівність – це насамперед рівність доходів, рівня життя, суспільного становища для всіх.

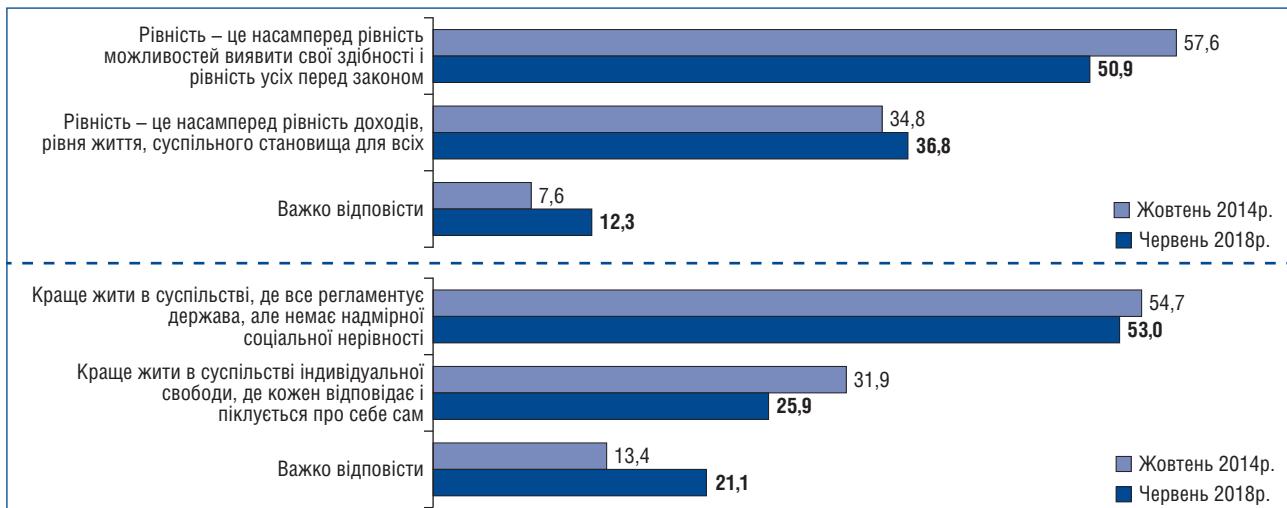
З іншого боку, більшість (53%) громадян вважають за краще жити в суспільстві, де все регламентує держава, але немає надмірної соціальної нерівності. Лише кожен четвертий (26%) хотів би жити в суспільстві індивідуальної свободи, де кожен відповідає і піклується про себе сам. Не визначилися – 21%.

При цьому, навіть серед тих громадян, які підтримують ліберальне розуміння рівності, майже половина (48%) хотіли б жити в суспільстві, де все регламентує держава, але немає надмірної соціальної нерівності. Порівняно з 2014р. зменшилася частка тих, хто розглядав рівність як рівність можливостей, і зменшилася частка прихильників суспільства індивідуальної свободи (діаграма “З яким із наведених тверджень...?”).

Яке з цих суджень Вам ближче?
% опитаних

З яким із наведених тверджень у кожній парі Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

На Сході дещо частіше наголошують на рівності доходів, ніж на Заході. Чоловіки більше схильні наголошувати на рівності можливостей, а жінки – на рівності доходів. Чим вищим є рівень освіти респондентів, тим частіше вони наголошують на рівності можливостей.

Суспільству індивідуальної свободи найбільше надають перевагу на Заході, менше – в Центрі і найменше – на Півдні та Сході. Суспільству соціальної рівності найбільше надають перевагу на Сході, менше – на Півдні та в Центрі і найменше – на Заході.

Чим кращим є матеріальне становище респондентів, тим частіше вони надають перевагу суспільству індивідуальної свободи. Молодші респонденти більше прагнуть індивідуальної свободи і менше – соціальної рівності, старші – навпаки.

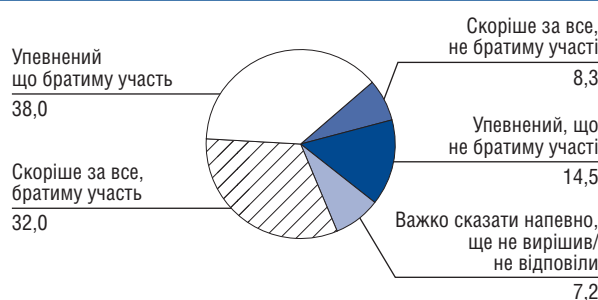
Чоловіки, а також респонденти з вищою освітою дещо більше прагнуть індивідуальної свободи, ніж жінки та респонденти з середньою освітою.

Російськомовні та жителі міст дещо більше надають перевагу суспільству соціальної рівності, ніж україномовні та жителі сіл.

Президентські вибори: електоральні мотивації, вимоги до кандидатів, бачення завдань потенційного Глави держави

Президентські вибори в Україні традиційно характеризуються високим інтересом виборців та рівнем їх явки. Станом на серпень 2018р.¹⁶, повністю чи скоріше впевненими у своїй участі у виборах були 70% громадян, повністю чи скоріше не брали б участі – 23%, не змогли відповісти 7% респондентів.

Чи маєте Ви намір брати участь у виборах Президента України? % опитаних

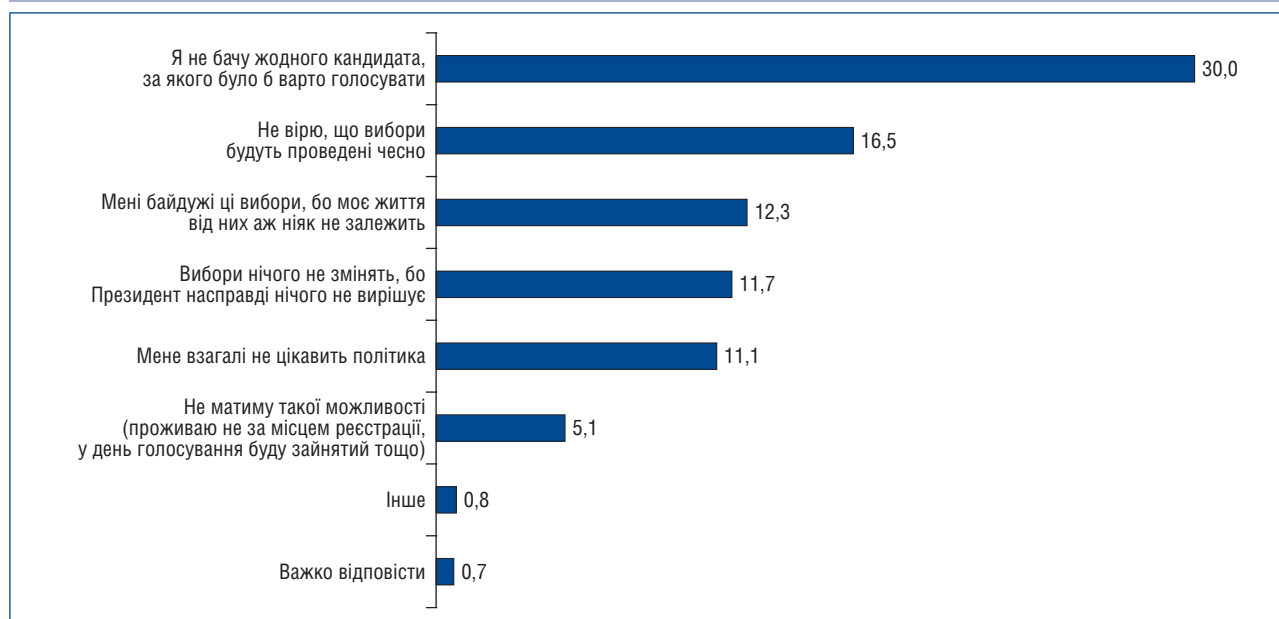
Рівень готовності до участі у виборах за регіонами коливається від 61% на Сході до 73% на Заході. У вікових групах частка готових узяти участь збільшується з віком, від 63% серед наймолодшої категорії респондентів до 74-75% у найстарших вікових групах. Серед наймолодших виборців найбільше (19%) тих, хто упевнений, що не братимуть участі у виборах. Серед російськомовних виборців частка готових до участі у виборах є дещо меншою, ніж серед україномовних (64% проти 73%).

Найбільш часто мотивом неучасті у виборах громадяни називають відсутність кандидата, за якого варто було б голосувати (30%). Інші мотиви називають значно менші частки респондентів (діаграма “Чому Ви не збираєтеся брати участь...?”).

Дві третини (66%) респондентів вважають, що країні потрібні нові політичні лідери (маються на увазі політики, які ще не були при владі).

Чому Ви не збираєтеся брати участь у виборах Президента України?*

% тих, хто не збирається брати участь у виборах

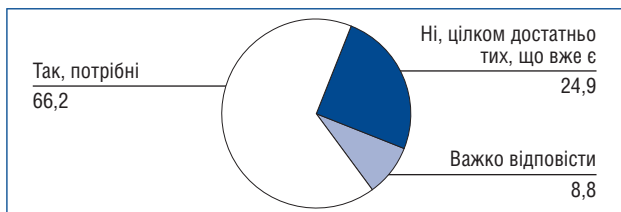

* Респондентам пропонувалося відзначити кілька прийнятних варіантів відповіді.

¹⁶ За даними опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва 16-22 серпня 2018р. в усіх регіонах України, за винятком Криму та тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 019 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

Чверть опитаних громадян України вважають, що цілком достатньо тих, які вже є.

Чи потрібні Україні нові політичні лідери (тобто такі політики, які ще не були при владі)?
% опитаних

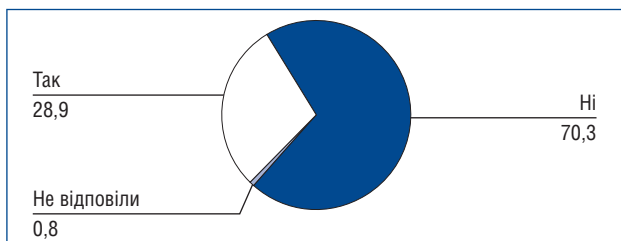
Запит на нових політиків є сильніше вираженим на Заході і в Центрі (по 72%), ніж на Півдні (66%) та особливо на Сході (53%), де найбільше громадян (37%) вважають достатнім існуючих політиків. Якщо серед наймолодших виборців запит на нових політиків мають 74% респондентів, то серед громадян, старших за 60 років – 60%. Серед україномовних громадян цей запит сильніше виражений, ніж серед російськомовних. Водночас, попри ці відмінності, в усіх регіонах і розглянутих соціальних групах запит на нових лідерів переважає.

Якщо порівнювати ситуацію з попередніми роками, то зараз частка громадян, які мають запит на нових лідерів, значно перевищує значення 2013р. (54%) та особливо 2013р., коли його формулювали лише 28% опитаних, проти 37%, які вважали, що достатньо існуючих лідерів¹⁷. Це може свідчити про розчарування суспільства у лідерах, які прийшли до влади після революції Гідності.

Водночас, проблема нових лідерів залишається відкритою: лише 29% опитаних бачать когось в якості нових політичних лідерів, тоді як 70% їх не бачать.

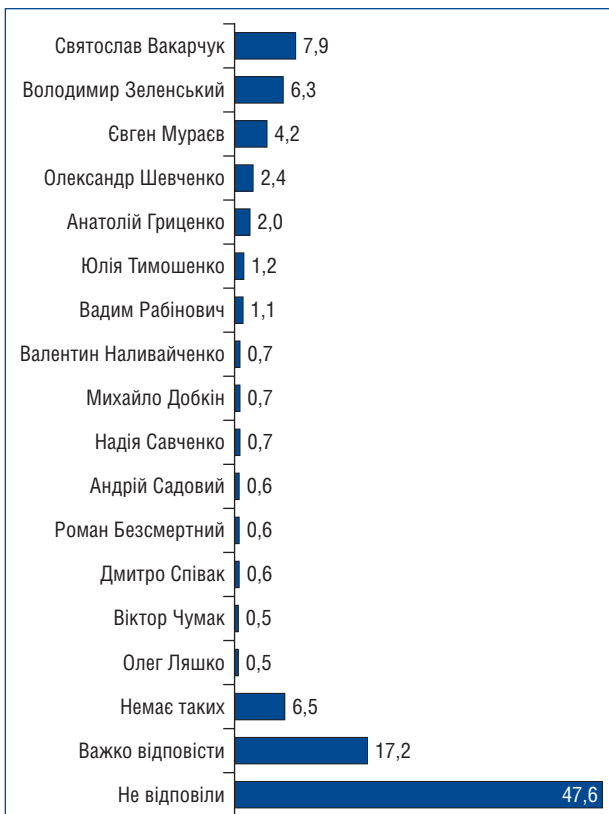
При цьому, таке співвідношення є характерним для всіх регіонів, вікових, освітніх, мовних і майнових груп. Максимально частка тих, хто бачить нових лідерів, сягає 39% серед найбагатшої категорії респондентів. Водночас, у всіх групах понад 60% респондентів таких лідерів не бачать.

Чи бачите Ви когось в якості нових політичних лідерів?
% опитаних

Дефіцит нових лідерів підтверджується й відповідями на питання, кого саме бачать громадяни серед таких лідерів. Найчастіше в такій якості С.Вакарчука та В.Зеленського згадали, відповідно, 8% та 6% респондентів. 65% опитаних не назвали нікого.

Чи можете Ви назвати, кого саме Ви бачите в якості нових політичних лідерів?*
% опитаних

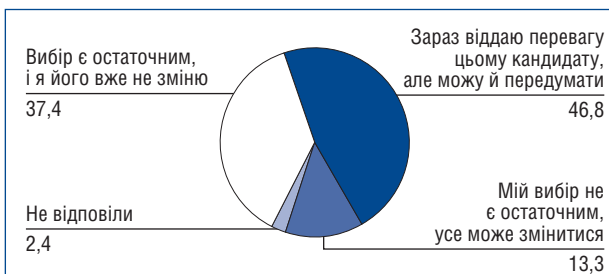

* Питання ставилося як відкрите. Респондентам пропонувалося назвати не більше п'яти прізвищ. На діаграмі наведені прізвища лише тих політичних лідерів, яких назвали не менше 0,5% опитаних.

Обираючи із запропонованого списку кандидатів у президенти України, конкретного кандидата змогли обрати 62% опитаних, 3% обрали б іншого кандидата, 35% – не визначилися або не брали б участі у виборах¹⁸.

Серед тих, хто назвав конкретного кандидата, лише 37% вважають свій вибір остаточним і незмінним, а 60% – можуть його змінити. Таким чином, станом на серпень 2018р., однозначно визначилися зі своїм кандидатом лише чверть усіх виборців.

Наскільки Ваш вибір кандидата є остаточним?
% тих, хто назвав конкретного кандидата

Така ситуація є характерною для всіх регіонів. У вікових групах найменша частка тих, хто визначився остаточно, – серед наймолодшої категорії

¹⁷ Див.: Політичні партії і партійна система України в оцінках громадян. – Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті (за ред. Ю.Якименка), Київ: Центр Разумкова, 2017р., с.203.

¹⁸ Перелік кандидатів, про який йдеться, див. за посиланням: <https://dif.org.ua/article/za-pivroku-do-vivoriv-reytingi-kandidativ-i-partiy-motivatsii-viboru-ochikuvannya-gromadyan>.

виборців (27%), найбільша – серед виборців віком від 50 років (42-43%).

Серед причин, з яких респонденти вирішили проголосувати за певного кандидата, **найбільші частки обрали симпатії до нього як до особистості та близькість його ідей і пропозицій (по 36%)**.

За ними йдуть наявність у кандидата бачення подолання економічної кризи та забезпечення економічного зростання (26%), здатність забезпечити мир на Донбасі (21%) та наявність найкращої стратегії майбутнього розвитку країни. Інші мотиви визначають менші частки респондентів.

Чому Ви вирішили проголосувати саме за цього кандидата?*
% тих, хто назвав конкретного кандидата

Цей кандидат мене приваблює як особистість	36,4
Мені близькі ідеї та пропозиції цього кандидата	36,0
Цей кандидат бачить реальні шляхи подолання економічної кризи та забезпечення економічного піднесення країни	26,0
Цей кандидат зможе забезпечити мир на Донбасі	21,4
Цей кандидат має найкращу стратегію майбутнього розвитку країни	19,5
Цей кандидат зможе здолати корупцію і домогтися покарання корупціонерів	18,1
Цей кандидат дбатиме про таких людей, як я	16,7
Цей кандидат має найкращу команду професіоналів, здатних забезпечити розвиток і порядок у державі	14,7
Цей кандидат належить до партії, яку я підтримую	13,2
Цей кандидат зможе об'єднати громадян усіх регіонів і подолати розкол України	12,4
Вважаю цього кандидата "меншим злом", порівняно з іншими	12,0
Цей кандидат уже багато зробив для України	11,6
Цей кандидат найменше замішаний у корупції та інших непорядних вчинках	8,4
Цей кандидат – "свіжа кров", якої так потребує нинішня влада	8,0
Цього кандидата поважають у світі	7,9
Цей кандидат зможе протистояти агресії Росії та забезпечити незалежність України та її безпеку	6,6
Цей кандидат зможе домогтися вступу України до НАТО та зробити істотні кроки на шляху європейської інтеграції	6,5
Цей кандидат зможе мати більшість у майбутній Верховній Раді, отже, зможе впливати на її рішення	6,1
Цей кандидат зможе налагодити відносини з Росією	4,1
Цей кандидат зможе повернути Крим в Україну	3,9
Цей кандидат забезпечить зняття депутатської недоторканості та ліквідацію депутатських привілеїв	3,7
Просто за цього кандидата я голосую постійно	3,2
Інші причини	2,5
Важко відповісти	0,4

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше п'яти прийнятних варіантів відповіді.

Особисті симпатії, близькість ідей і пропозицій та бачення шляхів подолання кризи займають перші три місця в рейтингу мотивів у всіх регіонах. На четвертому місці для жителів Сходу та Центру – здатність забезпечити мир на Донбасі, Заходу – здатність здолати корупцію, Півдня – наявність стратегії майбутнього розвитку. На п'ятому – в усіх регіонах, крім Півдня – наявність стратегії, на Півдні – наявність найкращої команди професіоналів.

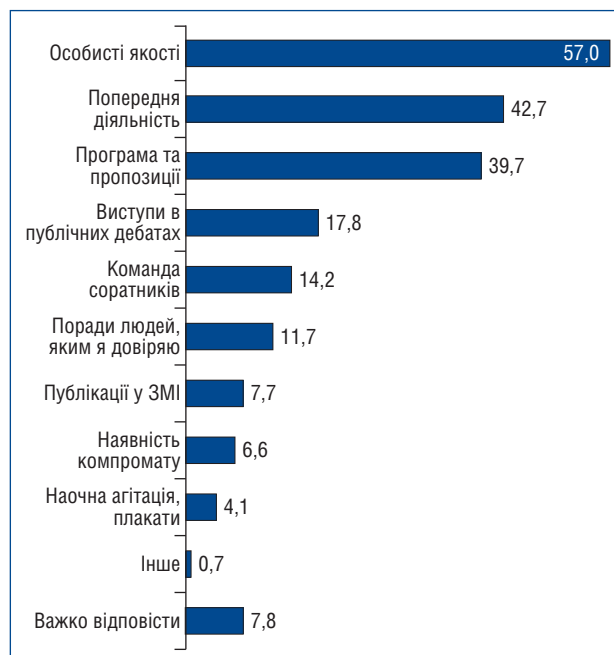
У цілому, "перша п'ятірка" мотивів з незначними змінами їх порядку є характерною для переважної більшості вікових, освітніх, майнових і мовних груп респондентів.

Серед коротшого переліку причин, які найбільше вплинуть на вибір кандидатів, найбільші відсотки отримали три: **особисті якості кандидата (57%), його попередня діяльність (43%) та програма і пропозиції (40%)**.

Ці три позиції отримали найбільшу підтримку в усіх регіонах, вікових, освітніх, мовних групах. При цьому, для жителів Заходу менш значущими, ніж для респондентів інших регіонів, є програма і пропозиції кандидатів. Для наймолодших виборців менш значущою, ніж для старших категорій, є попередня діяльність кандидата.

Усі інші позиції були відзначені набагато рідше. Якщо окремо розглянути "технологічні" чинники виборів, то серед них найбільше вплинуть на вибір громадян виступи кандидатів у публічних дебатах (18%), команда соратників (14%), поради людей, яким довіряє респондент (12%), менше – публікації у ЗМІ (8%), наявність компромату (7%) та наочна агітація, плакати (4%).

Що найбільше вплине на Ваш вибір кандидата?*
% опитаних

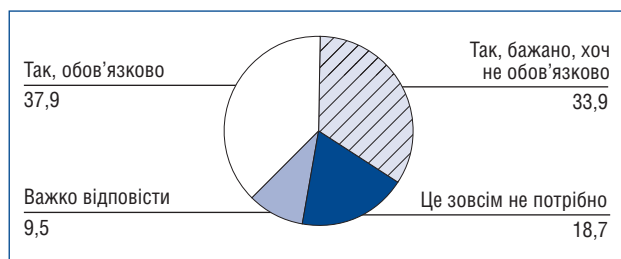

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

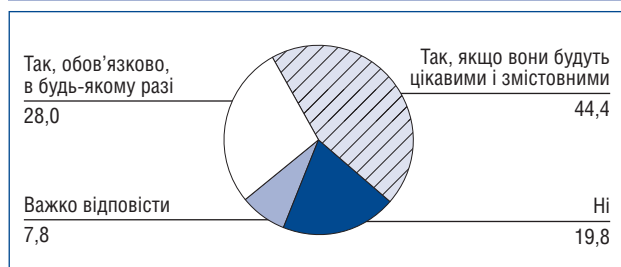
Таким чином, головним мотивом голосування виборців за кандидатів буде фактор особистості, через який, насамперед сприйматиметься його програма і пропозиції. Попередня діяльність кандидата, очевидно, може розглядатись як одна з характеристик його особистості, яку важко відокремити від інших якостей. Цей момент має враховуватися, передусім, під час оцінки електоральних шансів кандидатів, попередня діяльність яких не була пов'язана з політикою чи державним управлінням.

Більшість громадян вважають, що головні кандидати у Президенти мали б брати участь у публічних дебатах між собою: 38% вважають це обов'язковим, 34% – бажаним (діаграма “Чи повинні головні, найбільш рейтингові кандидати в Президенти брати участь...?”). Обов'язково дивилися б ці дебати 28% опитаних, ще 44% – у разі, якщо вони будуть цікавими і змістовним.

Чи повинні головні, найбільш рейтингові кандидати в Президенти брати участь у публічних дебатах між собою, зокрема на телебаченні?
% опитаних

Якщо такі дебати відбудуться, чи будете Ви їх дивитися?
% опитаних

До найбільш цікавих п'яти тем дебатів громадяни віднесли: бачення досягнення миру на Донбасі, шляхи звільнення окупованих територій Донбасу та їх реінтеграції; першочергові проблеми, які буде вирішувати новообраний Президент; програма розвитку країни на період президентства і далі; шляхи досягнення зростання рівня життя українців; шляхи подолання корупції.

Ці теми для дебатів визначають найбільші частки респондентів в усіх регіонах, вікових, освітніх, майнових і мовних групах. Хоча деякі з тем мають надто широкі формулювання, по суті, вони можуть бути зведені до трьох найголовніших проблем: шляхів досягнення миру; розвитку економіки та піднесення добробуту; подолання корупції (таблиця “Які теми таких дебатів були б найбільш цікавими?”).

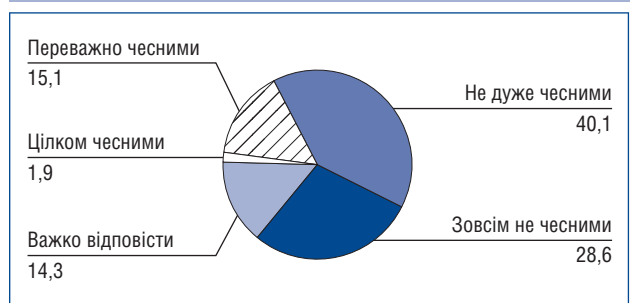
Які теми таких дебатів були б найбільш цікавими?*
% опитаних

Як досягти миру на Донбасі? Як домогтися звільнення окупованих територій Донбасу та їх інтеграцію в Україну?	43,9
Які проблеми країни кандидат у Президенти вирішуватиме в першу чергу в разі його обрання Президентом?	40,6
Програма розвитку України на роки свого президентства та на більш далеку перспективу	35,8
Як домогтися зростання рівня життя українців?	34,8
Як подолати корупцію в Україні?	33,6
Як домогтися зростання економіки?	30,0
Як зробити медицину доступною для громадян?	29,8
Як повернути Крим?	16,3
Як зупинити міграцію з України?	14,8
Що робити з олігархами?	12,9
Кадрова політика: кого кандидат у Президенти, в разі його обрання, планує призначити на ключові посади?	9,2
Якою має бути освітня реформа?	7,7
Зовнішньополітичні орієнтації: в якому напрямі рухатися Україні – до європейської інтеграції чи до Росії та країн СНД?	7,7
Перспективи вступу України до ЄС	6,8
Як бачить кандидат у Президенти найкращу систему і структуру органів управління в Україні?	6,5
Перспективи вступу України до НАТО	6,3
Які зміни треба внести до Конституції України?	4,9
Інші теми	1,0
Важко відповісти	11,3

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше п'яти прийнятних варіантів відповіді.

Щодо чесності майбутніх виборів у суспільстві існують значні сумніви. Відносна більшість громадян бачать їх “не дуже чесними” (40%). 29% опитаних очікують “зовсім не чесних” виборів, 15% – “переважно чесних”, і лише 2% – “цілком чесних”.

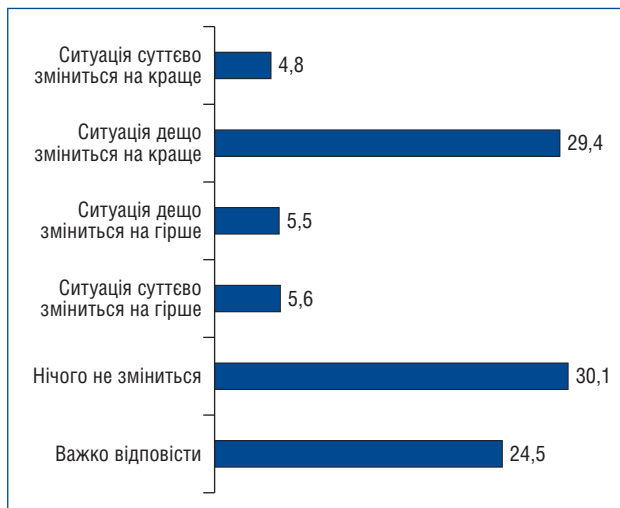
Наскільки чесними будуть наступні вибори Президента України?
% опитаних

Частка громадян, які очікують цілком чесних або переважно чесних виборів, на Півдні і Сході майже утричі менша, ніж на Заході, удвічі – ніж у Центрі. Серед російськомовних громадян ця частка удвічі менша – ніж серед україномовних.

Попри скоріше песимістичні оцінки чесності майбутніх виборів, очікування від них у цілому є скоріше оптимістичними: 34% очікують суттєвих або певних змін на краще, 30% – незмінності ситуації, і лише 11% – її значного чи незначного погіршення.

Як наступні вибори Президента України змінять ситуацію у країні? % опитаних

За регіонами загальна ситуація є такою ж, як по Україні в цілому. Найбільше оптимістів – на Півдні (39%) і в Центрі (38%), на Заході їх 34%, на Сході – 26%. За віковими групами розподіл є приблизно рівномірним. Громадяни з вищою освітою, кращим майновим станом, україномовні налаштовані відносно більш оптимістично.

Парламентські вибори: ідейно-політичні орієнтації громадян, електоральні мотивації, критерії вибору між партіями

Більшість українців з точки зору політичної самоідентифікації вважають себе центристами. Визначаючи свою позицію між “лівими” і “правими” за шкалою від 1 до 10, респонденти відповіли з середнім значенням 5,2 бали. При цьому, 58% опитаних обрали оцінки 5 і 6, які перебувають посередині шкали. 23% опитаних тяжіють до лівого ідеологічного крила, 18% – до правого.

На Заході респонденти в середньому розташовують себе дещо “правіше” (5,9 балів) ніж у інших регіонах. Прихильники центристських поглядів становлять більшість (абсолютну або відносну) в усіх регіонах України. На Заході частка респондентів, які віднесли себе до правого ідеологічного спектра, значно більша, ніж у решті регіонів (35%). Натомість на Сході, Півдні та в Центрі є більшими, ніж на Заході, частки “центристів” і “лівих”. Російськомовні та етнічні росіяни – дещо “лівіші” від середнього значення, жителі сіл – дещо “правіші”.

Порівняно з опитуванням грудня 2006р., відбувся деякий зсув громадської думки “вліво”: чисельність “лівих” зросла з 18% до 23%, а “правих” – зменшилася із 26% до 18%. Хоча в

партійній системі відбулися зворотні зміни: протягом цього періоду поступово зійшли з політичної арени (з різних причин) раніше впливові політичні партії лівого спрямування, насамперед, СПУ та КПУ (діаграма “Говорять, що в політиці є “ліві” і “праві”...?”, с.28).

Жоден з ідейно-політичних напрямів не користується переважальною підтримкою громадян. Національно-демократичний напрям обрали 17% респондентів, соціал-демократичний – 8%, ліберальний – 4%, соціалістичний, екологічний, національно-радикальний, а також політичний напрям, що включає ідеї возз’єднання України з Росією, обрали по 3% опитаних (таблиця “Який ідейно-політичний напрям найбільше відповідає Вашим переконанням?”, с.29).

На Заході дещо більше респондентів, ніж у інших регіонах, які асоціюють себе з національно-демократичним напрямом, на Сході та в Центрі – з соціально-демократичним.

У всіх регіонах близько половини опитаних (49% – на Заході, 55% – у Центрі, 54% – на Півдні та 51% – на Сході) не змогли визначитися щодо самоідентифікації з тим чи іншим ідейно-політичним напрямом.

Серед вікових груп найменше орієнтується в ідейно-політичних течіях молодь (31%). Чоловіки дещо краще, ніж жінки, орієнтуються в ідейно-політичних течіях та дещо частіше надають перевагу національно-демократичному напрямку. Респонденти з вищою освітою, україномовні, етнічні українці та жителі сіл дещо частіше асоціюють себе з національно-демократичним напрямом, етнічні росіяни – з соціал-демократичним та комуністичним.

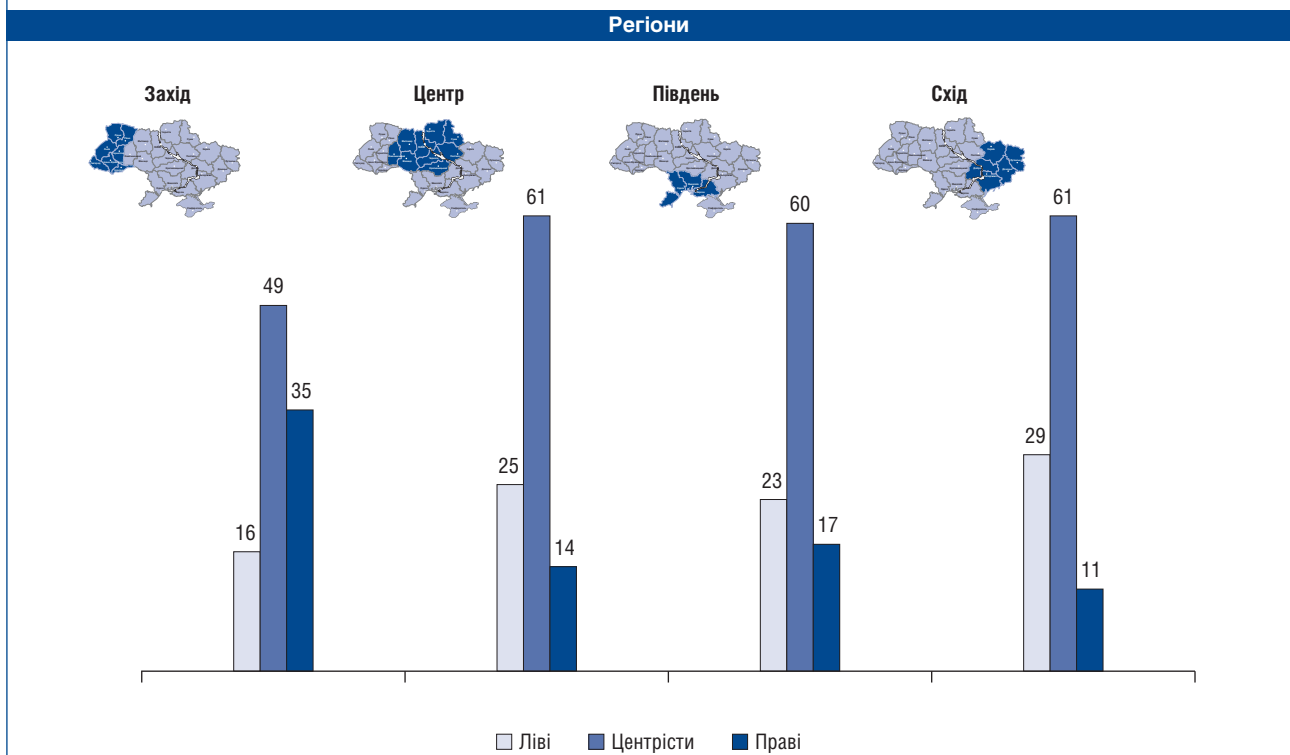
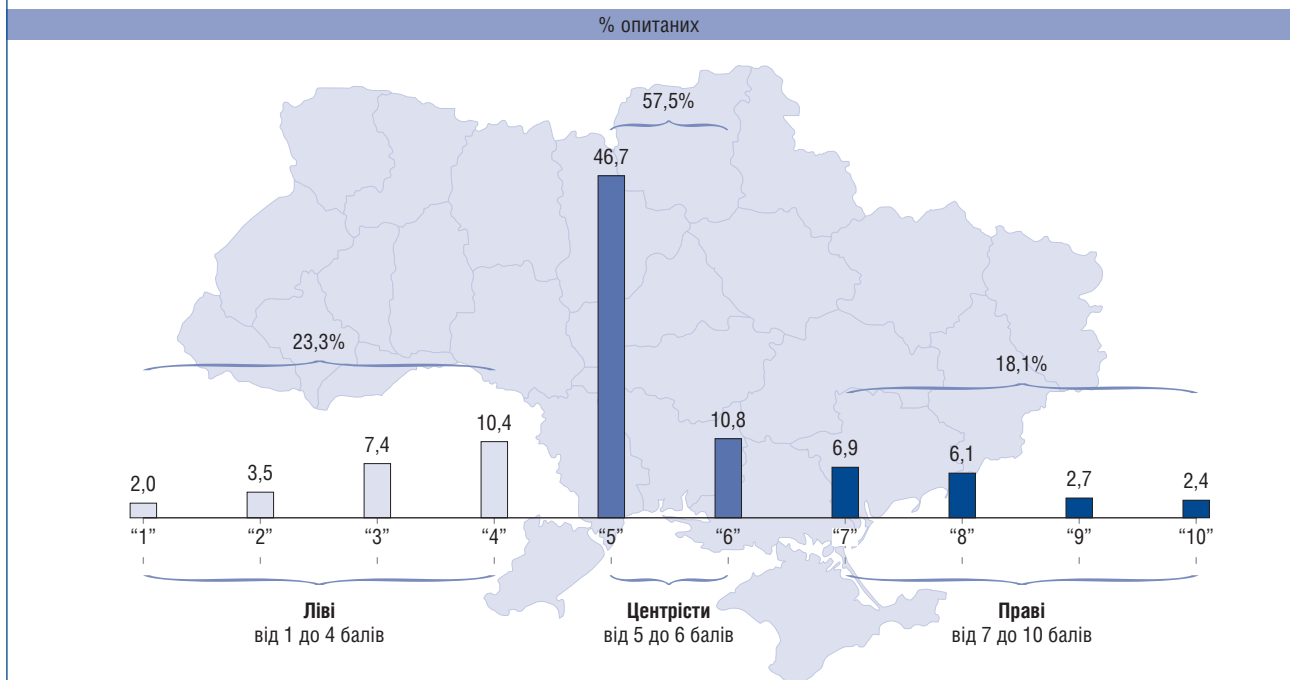
Порівняно з 2011р., коли партійна система України мала принципово інший вигляд, значно зменшилися частки респондентів, які обрали комуністичний напрям та напрям, що передбачає об’єднання з Росією. Зросла частка прихильників соціал-демократичного напрямку.

Протягом усього періоду більш чисельною залишається частка прихильників національно-демократичного напрямку, але ця частка після різкого зростання у 2014р. (коли відбулися суттєві зміни в партійній системі), знову знизилася практично до рівня 2011р.

Аналогічно, після тимчасового зменшення у 2014р., повернулася на рівень 2011р. (понад 50%) сумарна частка респондентів, які не змогли визначитися ідеологічно.

Серед тих респондентів, які назвали конкретний ідейно-політичний напрям, лише 40% вважають, що в Україні є партія, практична діяльність якої відповідає цьому напрямку. Ще 39% вважають, що такої партії не існує. Порівняно з 2011р. та 2014р. частка позитивних відповідей зменшилася на третину, а негативних – зросла. При цьому, нинішня ситуація характеризує ставлення до вже суттєво оновленого у 2014р. складу партійної системи України (діаграма “Чи є в Україні партія...?”, с.29).

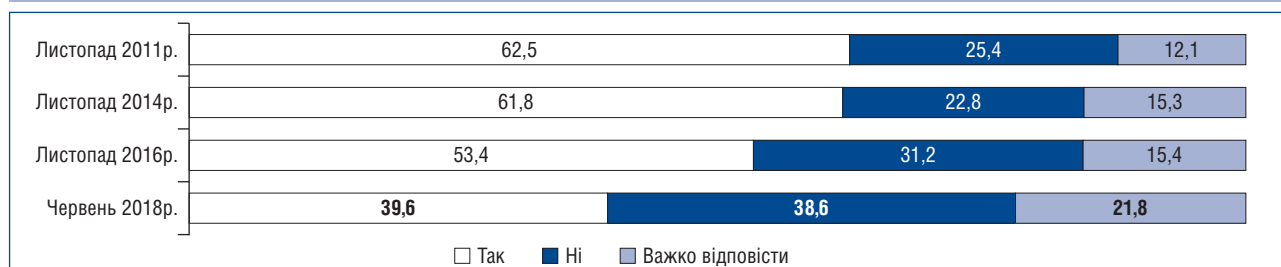
Говорять, що в політиці є “ліві” і “праві”. Де за своїми поглядами Ви розташовуєтеся на 10-бальній шкалі?

Який ідейно-політичний напрям найбільше відповідає Вашим переконанням?
 % опитаних

	Листопад 2011р.	Листопад 2014р.	Листопад 2016р.	Червень 2018р.
Національно-демократичний	15,4	26,2	17,4	16,6
Соціал-демократичний	4,3	9,5	7,5	7,7
Ліберальний	2,2	1,6	2,3	3,8
Соціалістичний	2,3	2,2	2,8	3,2
Екологічний ("зелені")	2,6	3,1	2,9	3,0
Національно-радикальний	2,3	4,5	4,4	2,9
Політичний напрям, що включає ідеї возз'єднання України з Росією	9,7	4,4	2,1	2,8
Християнсько-демократичний	1,3	2,1	3,1	2,3
Комуністичний	5,4	3,3	1,6	1,6
Національно-комуністичний	0,6	0,8	0,5	0,9
Інший	1,8	0,7	1,8	2,5
Жоден	13,2	6,6	15,5	9,6
Я не орієнтуюся в політичних течіях	28,6	21,3	25,0	24,0
Важко відповісти	10,3	13,5	13,1	19,1

Регіони				
	Захід	Центр	Південь	Схід
Національно-демократичний	27,8	12,7	13,2	13,9
Соціал-демократичний	2,5	9,7	5,3	10,1
Ліберальний	2,5	5,7	4,1	2,3
Соціалістичний	0,8	2,5	4,1	6,2
Екологічний ("зелені")	4,0	1,8	5,3	2,8
Національно-радикальний	4,7	2,8	1,2	2,3
Політичний напрям, що включає ідеї возз'єднання України з Росією	0,6	1,0	6,6	5,4
Християнсько-демократичний	5,5	2,3	0,4	0,6
Комуністичний	0,4	1,7	2,5	2,1
Національно-комуністичний	0,2	1,0	0,4	1,7
Інший	1,7	3,4	2,5	2,1
Жоден	9,1	8,3	9,5	12,2
Я не орієнтуюся в політичних течіях	21,4	28,8	19,8	20,8
Важко відповісти	18,6	18,3	25,1	17,6

Чи є в Україні партія, практична діяльність якої відповідає обраному Вами ідейно-політичному напрямку?
 % опитаних

На Сході менше респондентів, ніж в інших регіонах, вважають, що в Україні є партія, практична діяльність якої відповідає обраному ними ідейно-політичному напрямку; понад 54% вважають, що такої партії немає. Подібною є ситуація і серед респондентів, які найгірше оцінюють своє матеріальне становище. Етнічні росіяни дещо частіше констатували невідповідність їх ідейно-політичних поглядів у партійному спектрі, ніж етнічні українці.

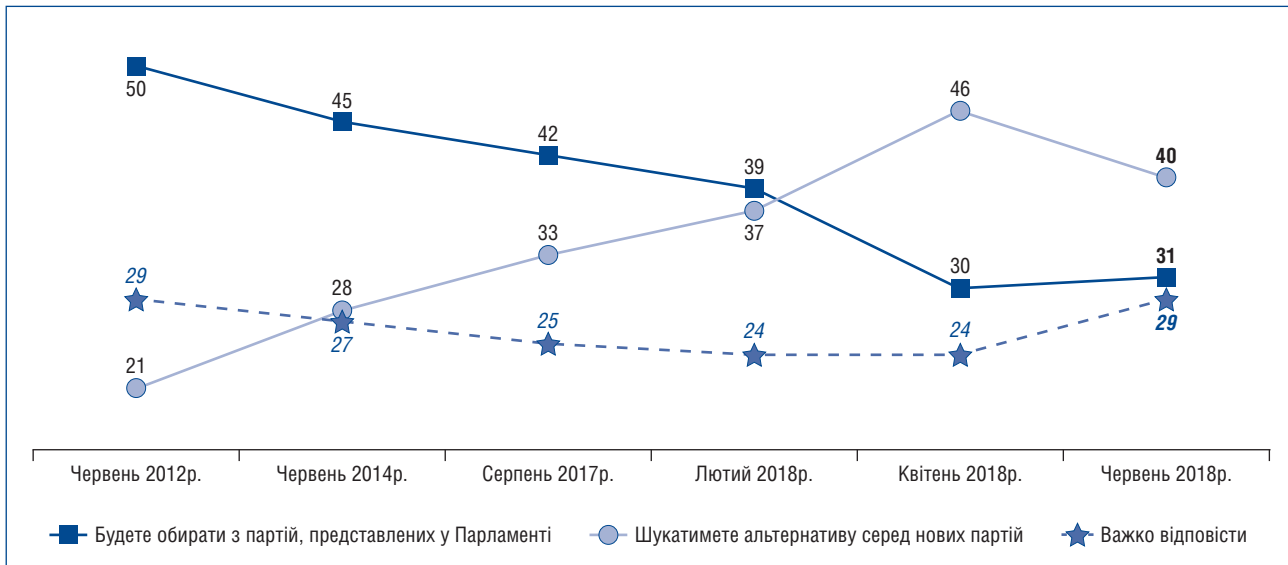
Якщо в Україні найближчим часом відбудуться парламентські вибори, лише 31% респондентів готові обирати з партій, представлених

у Парламенті. Натомість, майже 40% опитаних мають намір шукати альтернативу серед нових партій. Ще 29% – не визначилися (діаграма “Якщо найближчим часом в Україні відбудуться парламентські вибори Ви ...?”, с.30).

У Центрі респонденти найбільше налаштовані обирати з партій, представлених у Парламенті, а на Сході – навпаки, шукати альтернативу серед нових партій. Що старші респонденти, то частіше вони налаштовані обирати з партій, представлених у Парламенті.

Динаміка відповідей на це питання (для порівняння взяті опитування групи “Рейтинг”, де це

Якщо найближчим часом в Україні відбудуться парламентські вибори Ви..., % опитаних

питання ставилося, починаючи з 2012р.)¹⁹, засвідчує поступове зменшення частки виборців, готових голосувати за сучасні парламентські партії.

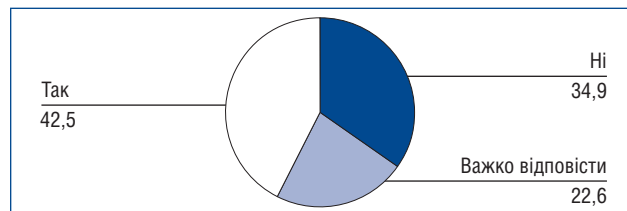
Іншим трендом є зростання частки тих, хто шукає альтернативу серед нових партій. У квітні та червні 2018р. частка громадян, схильних голосувати за нові політичні сили, помітно перевищувала частку тих, хто схилився до голосування за “старі” партії.

Така ситуація є цілком природним наслідком падіння рівня суспільної підтримки вищих владних інституцій у 2014-2018рр., низької оцінки діяльності партій, як парламентських, так і позапарламентських (за даними опитування Центру Разумкова, проведеного у вересні 2017р., 20 найбільш активних політичних партій отримали оцінки у діапазоні від 1 до 2,9 бали за шкалою від 0 до 10, де 10 – максимальна позитивна оцінка)²⁰, зростання запиту на нові політичні сили і нових лідерів.

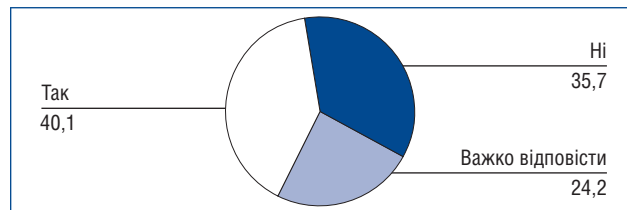
Крім того, чинником зростання очікувань від “нових” політичних сил є суттєва активізація процесів у партійній системі, створення нових “політичних проєктів” окремими політичними лідерами, переговорні процеси щодо об’єднань близьких за спрямуванням політичних партій “під” певних кандидатів на президентські вибори, які активно висвітлюються в мас-медіа.

Водночас, попри високий рівень критицизму на адресу існуючих партій, помітна частка (40%) виборців вважають, що в Україні є політичні партії і рухи, яким можна довірити владу. Протилежної думки дотримується не набагато менша частка респондентів (36%)²¹.

Чи є сьогодні в Україні політичні лідери, які могли б ефективно керувати країною? % опитаних

Чи є серед існуючих на теперішній час в Україні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу? % опитаних

Таким чином, в Україні існують шанси для проходження до Парламенту як для старих, так і для нових політичних партій, при цьому чисельності їх потенційного електорату є близькими.

Водночас, для партій, що представляють владу, ситуація є менш сприятливою. Лише 8% респондентів з більшою симпатією ставляться до цих партій, тоді як опозиційні партії викликають симпатію удвічі більшої частки (16%) опитаних (таблиця “Ви з більшою симпатією ставитеся до політичних партій, які ...”).

¹⁹ Використано результати досліджень, проведених Соціологічною групою “Рейтинг”. Див.: Суспільно-політичні настрої населення: нові виклики. – Соціологічна група “Рейтинг”, квітень 2018р., <https://ratinggroup.ua/download.php?id=282>.

²⁰ Див.: Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми. Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2017р., №3-4, с.6.

²¹ Опитування проведено соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва 16-22 серпня 2018р.

Ви з більшою симпатією ставитеся до політичних партій, які...,
 % опитаних

	Березень 2007р.	Грудень 2009р.	Травень 2011р.	Квітень 2012р.	Листопад 2014р.	Травень 2015р.	Листопад 2016р.	Червень 2018р.
Підтримують владу	17,3	15,1	15,5	18,7	27,2	15,3	11,9	8,1
Опозиційні до влади	17,2	17,8	19,4	26,4	6,1	8,4	11,4	15,9
Не підтримують владу, але й не перебувають в опозиції	10,2	10,2	8,7	7,5	9,3	10,6	12,4	11,0
Опозиційність чи не опозиційність партій не мають для мене значення	23,8	31,3	24,2	19,4	27,4	34,1	34,4	30,3
Нікого не підтримую	17,5	13,9	22,3	19,8	15,0	17,4	17,3	19,0
Важко відповісти	14,0	11,7	9,9	8,1	15,0	14,1	12,7	15,7

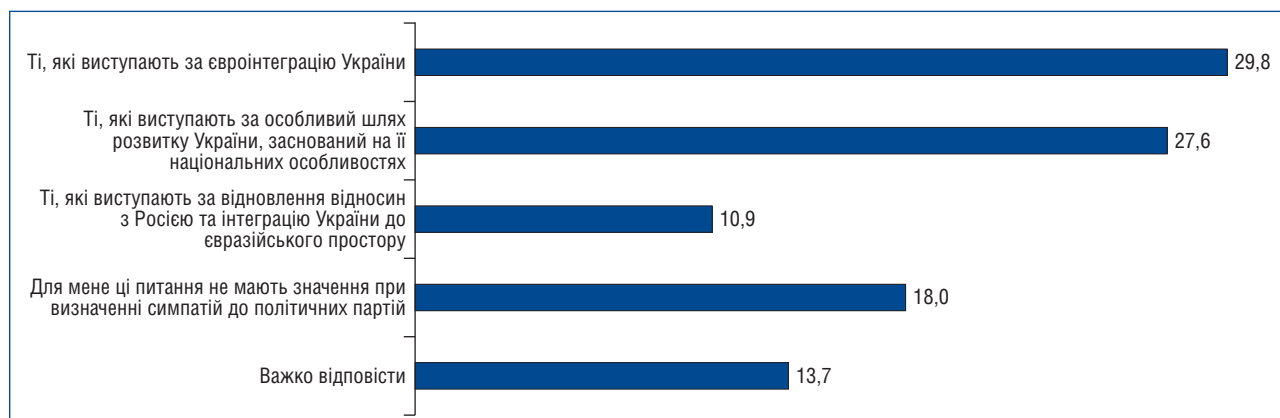
На Сході дещо менше, ніж в інших регіонах симпатизують партіям, які підтримують владу. Молодь дещо менше симпатизує партіям, опозиційним до влади, ніж старші за 50. Респонденти з кращим матеріальним становищем та з вищою освітою дещо частіше симпатизують партіям, які підтримують владу. Україномовні дещо більше симпатизують провладним партіям, ніж російськомовні.

Порівняно з 2014р., частка прихильників провладних партій зменшилася більш як утричі, частка прихильників опозиції – зросла. Однак, як і попередніми роками, більшість респондентів не декларують їх симпатій з огляду на провладний характер або опозиційність партій.

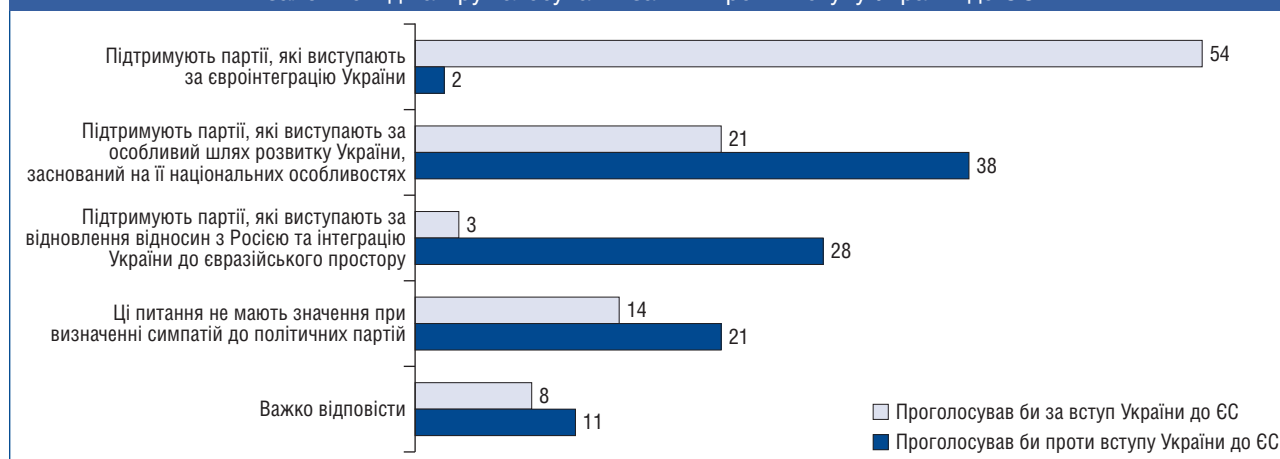
На відміну від критерію ставлення до влади, для більшості (69%) респондентів під час вибору політичної сили є значущою її геополітична орієнтація.

Зокрема, 30% опитаних надають перевагу політичним силам, які виступають за євроінтеграцію України (що значно менше, ніж підтримка інтеграційного напрямку на вступ до ЄС – 48%). 28% – готові підтримати політичні сили, які виступають за особливий шлях розвитку України, заснований на її національних особливостях (що збігається з рівнем підтримки не-вступу ні до ЄС, ні до ЄврАзЕС). 11% – підтримують партії, які виступають за відновлення відносин з Росією та інтеграцію України до євразійського простору (вступ України до Євразійського економічного союзу підтримують 9% респондентів).

Які політичні сили Ви більше підтримуєте (ставитеся з симпатією)?
 % опитаних

залежно від наміру голосувати “за” чи “проти” вступу України до ЄС

Ще для 18% опитаних ці питання не впливають на симпатію до політичних партій, а 14% – мали труднощі з відповіддю.

На Заході більшість (51%) респондентів надають перевагу партіям, які виступають за євроінтеграцію України, в Центрі – відносна більшість (35%), на Півдні – 17% і на Сході – лише 10%. Натомість, значна частина жителів Сходу надають перевагу партіям, які виступають за особливий шлях розвитку України (33%) та партіям, які виступають за відновлення відносин з Росією (26%).

Чим кращим є матеріальне становище респондентів, тим частіше вони надають перевагу проєвропейським партіям.

Молодь, україномовні, етнічні українці, а також респонденти з вищою освітою дещо частіше надають перевагу проєвропейським партіям, ніж громадяни старшого віку, російськомовні, етнічні росіяни та респонденти без вищої освіти.

Аналіз партійних симпатій громадян, які на референдумі голосували б за вступ України до ЄС, виявив, що дещо більше половини (54%) з них заявили про підтримку партій, які виступають за євроінтеграцію України. Водночас, 21% проєвропейськи налаштованих респондентів заявили про підтримку партій, які виступають за особливий шлях розвитку України, заснований на її національних особливостях.

Партійні симпатії противників вступу України до ЄС також не є однорідними. Серед громадян, які голосували б проти вступу, відносна більшість (38%) підтримують партії, які виступають за особливий шлях розвитку України, заснований на її національних особливостях. Друга за величиною частка (28%) схильються до підтримки партій, які виступають за відновлення відносин з Росією. Для третини це питання не є важливим або респонденти не можуть відповісти.

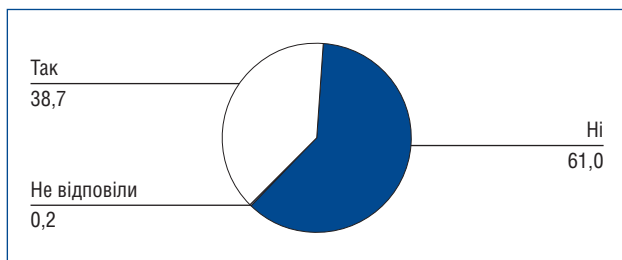
Наведені дані свідчать, що в електоральному полі України є ніша для партій, які можуть бути підтримані громадянами з різними геополітичними орієнтаціями – це партії, що виступають за особливий шлях розвитку України, заснований на її національних особливостях.

Відображенням низького інтересу громадян до політики є той факт, що **більшість громадян ніколи не читали програми політичних партій**. Так відповіли 61% опитаних. При цьому, порівняно з вереснем 2017р., дещо зменшилося число респондентів, які стверджують, що читали коли-небудь програми політичних партій (з 44% до 39%)²² (діаграма “Чи читали Ви коли-небудь програми політичних партій?”).

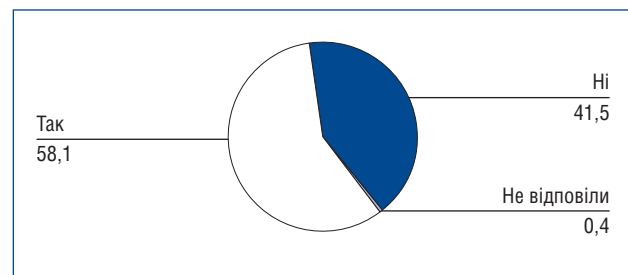
Серед молоді програми політичних партій читали лише 26% опитаних, тоді як серед респондентів віком понад 40 років – більше 40%. Чоловіки читають програми партій частіше, ніж жінки. Що вищий рівень освіти, то вища частка респондентів читають політичні програми партій. Найменш забезпечені респонденти рідше читають політичні програми партій, ніж інші.

Серед тих, хто читав програми політичних партій, 58% вважають, що вони відрізняються між собою, а 42% – що ні (з вересня 2017р. це співвідношення практично не змінилося) (діаграма “Чи відрізняються програми різних політичних партій між собою?”).

Чи читали Ви коли-небудь програми політичних партій? % опитаних

Чи відрізняються програми різних політичних партій між собою? % тих, хто читав програми партій

Головним джерелом інформації про політичні процеси в Україні для громадян залишаються загальнонаціональне телебачення (78%) та Інтернет (50%). Саме ці джерела зазначили найбільші частки громадян, відповідаючи на питання “З яких джерел Ви, зазвичай, отримуєте для себе нову інформацію про останні події в житті світу, України, свого регіону і т.д.”²³. Більш “спеціалізовані” джерела, такі, як газети політичних партій, частіше, ніж один раз на місяць, читали 6,4% респондентів, не читали зовсім – 70% опитаних²⁴.

Наміри взяти участь у виборах засвідчують 68% опитаних (сума відповідей “упевнений, що братиму участь” та “скоріше за все, братиму участь”). 24% опитаних дотримуються протилежної думки,

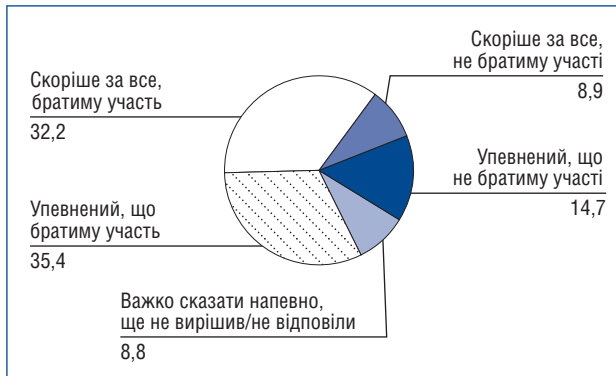
²² Маємо зробити застереження, що проблема має й інший бік: це наявність (відсутність) у політичних партій власних програм, а також їх доступність для громадян у відкритих джерелах.

²³ За даними опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, Центром Разумкова та фірмою “СОЦІС” 30 серпня – 9 вересня 2018р. Опитано 10 005 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Див.: Соціально-політична ситуація в Україні. Презентація даних. – КМІС, <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=783&page=1&t=3>.

²⁴ За даними опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 22-27 вересня 2017р. в усіх регіонах України, за винятком Криму та тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 008 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

9% – ще не визначилися²⁵ (діаграма “Чи збираєтеся Ви брати участь у виборах до Верховної Ради України?”).

Чи збираєтеся Ви брати участь у виборах до Верховної Ради України? % опитаних

Частка громадян, готових взяти участь у парламентських виборах, перебуває в діапазоні від 69% (Захід) до 59% (Південь). У вікових групах готовність зростає із збільшенням віку – у наймолодшій групі вона становить 60%, у найстаршій – 72%. 29% виборців віком 18-29 років не мають наміру брати участь у виборах. Дещо більше громадян, які збираються взяти участь у виборах, серед україномовних респондентів, порівняно з російськомовними.

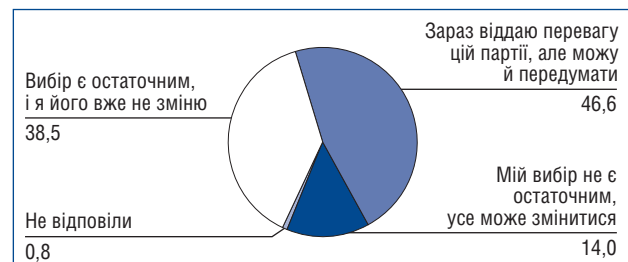
Найбільш часто згадуваними причинами відмови від участі у виборах є відсутність гідної партії, за яку варто було б проголосувати (обрали 19% тих, хто не має наміру брати участь у виборах) або зневіра в те, що вибори будуть проведені чесно (17%) (діаграма “Чому Ви не збираєтеся брати участь у виборах до Верховної Ради України?”).

Із запропонованого переліку політичних партій обрали певну партію 60% опитаних, 4% обрали варіант “інша партія”, 17% – не визначилися і 19% – не брали б участі у виборах²⁶.

Серед тих же, хто назвав конкретну партію, 39% вважають свій вибір остаточним, 47% – зараз віддають цій партії перевагу, але можуть і передумати, 14% – не вважають свій вибір остаточним і можуть його змінити.

Таким чином, фактично понад 60% тих, хто обрав би певну партію зараз, може не проголосувати за неї на парламентських виборах, а разом із значною часткою громадян, які ще не визначилися, це робить поточні прогнози щодо підсумків виборів досить умовними.

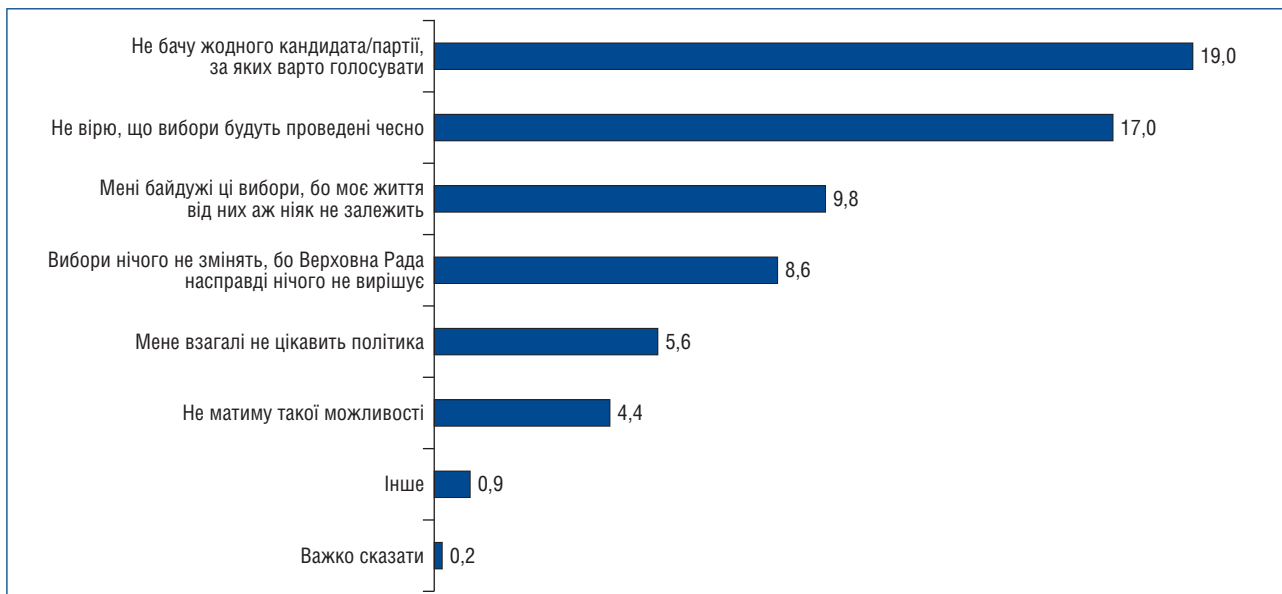
Наскільки остаточним є Ваш вибір партії? % тих, хто назвав конкретну партію

Найбільше респондентів, які вважають свій вибір остаточним – на Півдні (45%), там же відносно меншою є частка тих, хто допускає його зміну (54%). Частка тих, хто визначився остаточно, зростає з віком – від 26% серед виборців 18-29 років, до 46% у групі віком від 60 років. Серед наймолодших виборців 72% можуть змінити свій вибір. За іншими ознаками відмінності є незначними.

Чому Ви не збираєтеся брати участь у виборах до Верховної Ради України?*

% тих, хто не збирається брати участь у виборах

* Респондентам пропонувалося відзначити кілька прийнятних варіантів відповіді.

²⁵ Тут і далі, якщо не зазначено інше, наводяться дані опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва 16-22 серпня 2018р.

²⁶ Перелік партій, про який йдеться, див. за посиланням: <https://dif.org.ua/article/za-pivroku-do-vivoriv-reytingi-kandidativ-i-partiy-motivatsii-viboru-ochikuvannya-gromadyan>.

Серед мотивів свого вибору найбільші частки громадян, які назвали певні партії, зазначили, що їм “подобаються ідеї та пропозиції” цих партій (48%) та “подобаються їх лідери” (44%). Інші мотиви (партія виражає інтереси таких людей, як я; партія є “меншим злом”, порівняно з іншими; партія має добрі шанси здолати 5% бар’єр; у цій партії є люди, яких я хотів би підтримати, та ін.), обрали від 10% до 20% опитаних.

Чому Ви схильні проголосувати саме за цю партію?*
% тих, хто назвав конкретну партію

Мені подобаються їх ідеї та пропозиції	47,9
Мені подобаються їх лідери	44,0
Ця партія виражає інтереси таких людей, як я	19,6
Принаймні порівняно з іншими ця партія є “меншим злом”	15,0
Ця партія має добрі шанси здолати 5% бар’єр	10,8
У цій партії є люди, яких я хотів би підтримати	10,3
Я за цю партію вже голосував на попередніх виборах, і вона мене не розчарувала	9,9
Ця партія нова, а в політиці потрібне оновлення	7,8
Цю партію підтримують авторитетні для мене люди	7,1
Загалом я обрав цю партію випадково	1,3
Інше	0,1
Важко відповісти	0,9

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше двох прийнятних варіантів відповіді.

У всіх регіонах позитивне ставлення до ідей і пропозицій партій та до їх лідерів посідають перші місця. Однак, на Сході їх обирають менші частки респондентів. Серед вікових груп ці мотиви так само посідають перші місця, однак серед респондентів, старших за 50 років, помітно більше тих, хто надав перевагу ідеям і пропозиціям партій (понад 50%), ніж серед наймолодшої категорії (40%). Для найбільш заможних громадян пропозиція партії і лідер мають відносно менше значення, ніж для інших, проте серед них помітно більше тих, хто надає перевагу критерію “меншого зла” (26% проти максимум 16% в інших групах).

Слід зазначити, що дві перші позиції – політична пропозиція (ідеї, програми та ін.) і лідери – вже тривалий час є домінуючими мотивами вибору

громадян. Зокрема, на виборах 2012р. та 2014р. головними мотивами були симпатії до лідера партії (49% та 62%, відповідно) та близькість програми партії (37% та 24%, відповідно).

Водночас, якщо у 2014р. спостерігалось очевидне зростання важливості лідерського чинника, то на сьогодні орієнтація на лідера вже поступилася значущості ідей та позицій. Це може бути пов’язане з розчаруванням виборців у лідерах існуючих політичних партій, дефіциті “нових лідерів” та запитах на нові змісти політики, внаслідок розчарування реформами²⁷.

Важливу роль для підсумків парламентських виборів матиме тип виборчої системи. На сьогодні відносна більшість (34%) респондентів вважають найкращою для України пропорційну систему виборів до Верховної Ради з відкритими партійними списками.

15% опитаних вважають найкращою діючу зараз змішану систему з закритими списками, 14% – мажоритарну систему, а ще 5% – пропорційну систему з закритими партійними списками.

Існують суттєві регіональні відмінності: на Заході та Сході підтримка пропорційної системи з відкритими списками є значно вищою, ніж у Центрі та на Півдні. Серед молоді підтримка пропорційної системи з відкритими списками є нижчою, ніж у інших вікових категоріях, натомість найбільшою є частка респондентів, які не визначилися з відповіддю. Найменш забезпечені респонденти підтримують відкриті списки частіше, ніж інші. Чоловіки дещо частіше підтримують пропорційну систему з відкритими списками, ніж жінки, а україномовні – дещо частіше, ніж російськомовні.

Порівняно з вереснем 2017р., незначно знизилася популярність змішаної та мажоритарної систем, натомість зросло число респондентів, яким важко визначитися з відповіддю (з 24% до 29%) (таблиця “Яку систему виборів до Верховної Ради...?”).

Водночас, питання зміни виборчої системи для парламентських виборів 2019р. залишається відкритим. Наразі шанси на збереження існуючої виборчої системи через різні причини можуть оцінюватися як вищі, порівняно з можливістю запровадження системи з відкритими списками.

Яку систему виборів до Верховної Ради України Ви вважаєте найкращою для України?
% опитаних

	Вересень 2017р.	Червень 2018р.
Пропорційну систему з відкритими партійними списками (виборці голосують за ту чи іншу партію, а також позначають найбільш прийнятних для себе кандидатів від цієї партії)	34,5	33,8
Змішану систему з закритими списками – як це є зараз (частина депутатів обирається за закритими списками, коли партії самі визначають порядок кандидатів у списках, а частина – в мажоритарних округах)	17,2	14,6
Мажоритарну систему (всі депутати обираються за мажоритарними округами без голосування за списки партій)	16,1	13,8
Пропорційну систему з закритими партійними списками (партії ухвалюють списки кандидатів і визначають їх порядок у списку, а виборці голосують за список тієї чи іншої партії)	5,2	5,1
Іншу	3,4	3,9
Важко відповісти	23,6	28,7

²⁷ Див.: Політичні партії і партійна система України в оцінках громадян. – Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті (за ред. Ю.Якименка), Київ: Центр Разумкова, 2017р., с.226-227.

2. СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО АЛЬТЕРНАТИВ ПОЛІТИКИ В РІЗНИХ СФЕРАХ

Головна особливість виборчих процесів 2019р. полягає в тому, що протягом одного року в країні має відбутися повна заміна вищих владних інститутів. Оновлення інститутів, які спільно визначають політичний курс країни та забезпечують його реалізацію, – Президента, Верховної Ради та Уряду – відбуватиметься через демократичні вибори, у процесі яких запропоновані кандидатами на президентський пост та політичними партіями бачення державної політики в різних сферах мають отримати підтримку виборців.

Як зазначалося вище, змістовний аспект виборчої кампанії, сутність “політичної пропозиції” кандидатів і партій має для виборців першочергове значення, поруч із особистими якостями політичних лідерів. Це особливо важливо в умовах посилення в українській (як і у світовій) політиці популістських тенденцій, орієнтації на поточні “настрої” електорату, а не на довгострокові потреби суспільства.

Для України, з огляду на критичний стан громадської думки щодо реформ, така ситуація є серйозним викликом. Які політичні сили здобудуть більшу підтримку на майбутніх виборах, і чи отримають вони від більшості мандат на продовження євроінтеграційного курсу реформ – питання сьогодні залишається відкритим. З’ясуванню політичних пріоритетів громадян у різних сферах було присвячено окреме дослідження Центру Разумкова.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

З метою виявлення політичних преференцій респондентам було запропоновано обрати позицію політичної партії, за яку вони могли б проголосувати на парламентських виборах, між двома альтернативами, на 11-бальній шкалі¹. Політичні альтернативи були згруповані в чотири блоки: (1) зовнішня і внутрішня політика, безпека; (2) економіка; (3) соціальна політика; (4) гуманітарна політика.

У блоках “Зовнішня і внутрішня політика, безпека” та “Гуманітарна політика” альтернативні позиції формулювалися з урахуванням існуючих політичних підходів до відповідних питань у реальних умовах сучасної України. Політичні альтернативи в питаннях блоків “Економіка” та “Соціальна політика” формулювалися за принципами “ліво-правої шкали”, у блоці “Гуманітарна політика” також були спеціально поставлені питання, альтернативні відповіді на які відповідають позиціонуванню партій на “лібертарно-авторитарній” шкалі (відомій як шкала “GAL-TAN”)².

В аналітичних цілях були згруповані відповіді респондентів, що перебували в діапазонах “0-3”, “4-6” та “7-10”, що дозволило більш наочно відобразити розподіл політичних преференцій громадян.

На першому етапі (підрозділ 2.1.) аналізувався розподіл відповідей респондентів за регіональною ознакою та серед груп, виділених за соціально-демографічними критеріями.

На другому етапі (підрозділ 2.2.) аналізувався розподіл відповідей у певних суспільних групах, виокремлених на підставі особливостей їх настроїв та політичних орієнтацій.

Критеріями для виділення таких груп було обрано найбільш суттєві розмежування громадської думки, зокрема щодо геополітичних орієнтацій громадян, їх ставлення до історичного минулого та майбутнього курсу розвитку держави, оцінки ситуації в країні, власного стану й перспектив та ін.

За нашою гіпотезою, представникам таких груп можуть бути притаманні спільні риси в підтримці певних політичних альтернатив, що може стати підґрунтям для їх подальшого голосування за реальні партії, які пропонуватимуть відповідні альтернативи.

Окремо аналізувалися політичні пріоритети груп респондентів, виділених на підставі двох критеріїв: бачення напрямку розвитку України (ставлення до реформ), а також на підставі симпатій до партій різних геополітичних орієнтацій. Такі групи можуть бути охарактеризовані як потенційний електорат умовних політичних сил, об’єднаних спільними домінуючими ознаками (“реформатори-консерватори”, “євроінтеграціоністи-евроскептики”). Також аналізувалися політичні преференції громадян, залежно від їх готовності голосувати за потенційних кандидатів у Президенти та політичні партії (потенційний електорат). Ці дані наводяться у Розділі 3.

¹ Матеріал для аналізу становлять відповіді громадян на питання “Де на шкалі від 0 до 10 має бути розташована позиція політичної сили, яку б Ви підтримали на виборах?”, в якому громадянам пропонувалося визначитись стосовно альтернативних політичних пропозицій (тверджень) у різних сферах. Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова 21-27 червня 2018р. в усіх регіонах України, за винятком Криму та тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 021 респондент віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

² Див.: R. Bakker et al. Measuring party positions in Europe: The Chapel Hill expert survey trend file, 1999-2010. – Party Politics, 2015, Vol.21(1), p.143-152, <https://ches-chapelhill.expertsurvey.squarespace.com/>; J. Rovny, J. Polk, The Other Dimension: Contents, Connections and Sources of Party Competition Along the Socio-Cultural Dimension in Europe. CERGU'S WORKING PAPER SERIES 2013:3, https://cergu.gu.se/digitalAssets/1463/1463562_2013-3.pdf.

Складаючи анкету опитування Центром Разумкова використані деякі ідеї щодо питань, викладені в публікації: Wheatley, Jonathan (2012). Using VAs to explore the dimensionality of the policy space: experiments from Brazil, Peru, Scotland and Cyprus. International Journal of Electronic Governance, 5(3/4):318-348. https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/95094/1/Wheatley_Int_J_Electronic_Governance_2012.pdf.

2.1. ПРІОРИТЕТИ ПОЛІТИКИ В РІЗНИХ СФЕРАХ: РЕГІОНАЛЬНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНОК ГРОМАДЯН³

► Зовнішня і внутрішня політика, безпека

У питаннях щодо зовнішньополітичних орієнтацій та шляхів вирішення конфлікту на Сході України фіксуються значні суспільні поділи. У рамках запропонованих дилем жодна з альтернатив не була підтримана принаймні половиною опитаних.

Відносна більшість (46%) респондентів готові підтримувати політичну силу, що дотримується курсу на вступ України до ЄС в осяжній перспективі. Частка прихильників курсу на союз Росії і Білорусі є удвічі меншою – 23%.

Питання вибору між вступом до НАТО та позаблоковим статусом, а також питання відносин з Росією (пошук шляхів до примирення або ж дотримання жорсткої позиції) ділить суспільство на три відносно рівні частини (прихильників кожної з альтернатив та тих, хто вагається), однак у цілому підтримка вступу до НАТО та жорсткої позиції щодо Росії – дещо вища (по 37%).

Доволі суперечливими є позиції громадян щодо вирішення конфлікту на Сході України: відносна більшість опитаних підтримують повернення тимчасово окупованих територій шляхом мирних переговорів і компромісних домовленостей з Росією (43%) – це майже вдвічі більше, ніж прихильників військового шляху, однак третина громадян – посідає позицію “між крайнощами”.

Також 43% підтримують пропозицію встановлення миру лише на прийнятних для українського суспільства умовах, частка прихильників “миру за будь-яку ціну” – 28%.

Хоча українське суспільство в цілому надає чітку перевагу європейському вектору зовнішньої інтеграції, зберігаються значні регіональні розбіжності з цього питання. Так, переважна більшість опитаних на Заході та в Центрі підтримують вступ України до ЄС, натомість на Сході відносна більшість схиляються до вибору на користь Євразійського економічного союзу. На Півдні досить чисельні прихильники обох напрямів, але відносно переважне помірковане позиція.

Ще більша регіональна поляризація довкола питання вступу чи не-вступу до НАТО. Якщо на Заході переважна більшість, а в Центрі – відносна більшість опитаних підтримують вступ до НАТО, то на Сході й Півдні близько половини опитаних надають перевагу позаблоковому статусу України.

Дуже схожою є картина в питанні політики щодо Росії. Переважна більшість опитаних на Заході і відносна більшість – у Центрі підтримують жорстку позицію щодо Росії та послаблення політичних та економічних зв'язків з нею. Водночас, переважна більшість опитаних на Сході та відносна більшість – на Півдні виступають за пошук шляхів до примирення з Росією, посилення політичних та економічних зв'язків з нею.

Майже половина (47%) респондентів виступають за збереження унітарного устрою України і вважають неприпустимим надання особливого статусу регіонам, підтримують можливість автономізації певних регіонів – 24%.

Відносна більшість респондентів виступають за збільшення видатків на Збройні Сили, їх зміцнення і розвиток (41%), а не за скорочення видатків (21%), хоча значною є й підтримка середньої позиції (38%).

Загалом, у суспільстві не спостерігається значної підтримки централізаторських чи авторитарних підходів. Навпаки: лише 10% опитаних підтримують розширення функцій центральної влади, тоді як 56% – виступають за передачу повноважень з центру органам місцевого самоврядування, за децентралізацію.

Також 54% респондентів підтримують посилення громадського контролю за правоохоронними органами (посилення підконтрольності цих органів владі підтримують лише 12% опитаних).

Обмеження політичних прав і свобод заради забезпечення політичної стабільності вважають неприпустимим 52% опитаних, натомість підтримали б таке обмеження – лише 14%. Також 45% – вважають, що обмеження громадянських прав не може виправдуватися зовнішньою агресією (протилежної думки дотримуються 17%).

Щодо можливих змін балансу повноважень між Президентом і Парламентом переважають консервативні позиції: 45% опитаних не готові підтримати ні посилення впливу Верховної Ради на Уряд і виконавчу владу та обмеження повноважень Президента, ні навпаки, посилення ролі Президента. Водночас, прихильників посилення ролі Верховної Ради суттєво більше: 35% проти 19%.

У регіональному розрізі також немає консенсусу щодо шляху повернення тимчасово окупованих територій. Переважна більшість жителів Сходу та Півдня підтримують шлях мирних переговорів і домовленостей з Росією, тоді як на Заході відносна більшість схиляються до військового способу деокупації. Думка жителів Центру є досить неоднозначною: 38% – за шлях переговорів і домовленостей з Росією, 37% – не схиляється до жодного з рішень, а 25% – за силовий варіант.

Характерним є регіональний розподіл і стосовно ціни, яку готові “заплатити” респонденти за встановлення миру. Майже половина жителів Сходу бажають миру за будь-яку ціну, тоді як на Заході та в Центрі переважна більшість опитаних готові прийняти мир лише на прийнятних для українського суспільства умовах. Значна частка жителів Півдня підтримують як перший, так і другий варіант.

Існують значні регіональні відмінності і у ставленні до можливості надавати особливий статус певним регіонам (що, як відомо, є однією з ключових вимог Росії). На Сході відносна більшість опитаних готові підтримати таку можливість, тоді як на

³ Ставлення громадян до політичних альтернатив розглядається в порядку, за яким наведені альтернативи розташовувалися в анкеті соціологічного опитування.

Де на шкалі від 0 до 10 має бути розташована позиція політичної сили, яку б Ви підтримали на виборах?*
% опитаних

Зовнішня і внутрішня політика, безпека						
	0-3 бали	4-6 балів	7-10 балів	Не відповіли	Середній бал	
Вступ України до союзу Росії і Білорусі, вступ до Євразійського економічного союзу	22,5	30,2	46,3	1,0	6,1	Вступ України до ЄС в осяжній перспективі
Позаблоковий статус України, її невходження до військових блоків	34,4	27,1	37,1	1,3	5,2	Вступ України до НАТО в осяжній перспективі
Пошук шляхів до примирення з Росією, посилення політичних та економічних зв'язків з нею	31,1	30,7	37,2	1,0	5,3	Жорстка позиція щодо Росії, послаблення політичних та економічних зв'язків з нею
Повернення тимчасово окупованих територій шляхом мирних переговорів і компромісних домовленостей з Росією	43,2	33,4	22,5	0,9	4,1	Повернення тимчасово окупованих територій військовим шляхом
Мир на Сході України має бути встановлений за будь-яку ціну	27,7	28,2	43	1,1	5,7	Мир на Сході України можливий лише на прийнятних для українського суспільства умовах
Посилення впливу Верховної Ради на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Президента	35,2	44,5	19,3	1,0	4,4	Посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Верховної Ради
Недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян	52,3	32,9	13,8	1,0	3,5	Забезпечення політичної стабільності, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян
Скоротити функції центральної влади, передати більше повноважень органам місцевого самоврядування, здійснити децентралізацію	56,0	33,1	9,9	0,9	3,2	Розширити функції центральної влади, скоротити повноваження органів місцевого самоврядування, посилити керіваність усіх органів влади з центру
Можливість надання особливого статусу (автономії) певним регіонам держави	23,7	28,2	47,3	0,8	6,1	Збереження унітарного устрою України, неприпустимість надання особливого статусу жодному регіону
Посилення громадського контролю за правоохоронними органами	54,2	32,9	11,9	1,0	3,3	Підвищення підконтрольності правоохоронних органів владі
Скорочення видатків на Збройні Сили України	20,8	37,5	40,6	1,1	5,8	Збільшення видатків, зміцнення і розвиток Збройних Сил України

* 11-бальна шкала, де 0 означає максимальну підтримку позиції, наведеної ліворуч, а 10 – повну підтримку позиції, наведеної праворуч.

Півдні відносна, а в Центрі та на Заході – абсолютна більшість респондентів виступають за збереження унітарного устрою України.

На Заході абсолютна більшість, а в Центрі та на Півдні – відносна більшість опитаних підтримують збільшення видатків на Збройні Сили заради їх зміцнення та розвитку, на Сході ж погляди кардинально інші: 40% опитаних підтримують скорочення видатків на ЗС України, а ще 42% дотримуються поміркованої позиції (тобто не підтримують ні скорочення, ні збільшення видатків).

Відносна більшість жителів Сходу та Півдня підтримують посилення впливу Верховної Ради та обмеження повноважень Президента, тоді як у Центрі та на Заході більше схильються до поміркованої позиції в цьому питанні (яку слід розуміти як збереження *status quo*).

Водночас, переважна більшість респондентів у всіх регіонах підтримують скорочення функцій центральної влади та розширення повноважень органів місцевого самоврядування, децентралізацію.

У всіх регіонах більшість або відносна більшість опитаних виступають за недопущення обмежень

політичних прав і свобод громадян, навіть заради збереження політичної стабільності.

Також у всіх регіонах країни відносна більшість опитаних не підтримують обмеження прав і свобод в умовах зовнішньої агресії.

Одноставною в регіональному розрізі є підтримка посилення громадського контролю за правоохоронними органами.

Отже, в питаннях зовнішньої політики та безпеки українське суспільство додатково поляризоване за регіональним принципом. Навіть у питаннях, де є чітка перевага однієї з альтернатив, часто немає між-регіонального консенсусу (наприклад, питання євроінтеграції, способу повернення окупованих територій та прийнятних умов миру, надання особливого статусу певним регіонам держави).

Водночас, у питаннях внутрішньої політики між-регіональний консенсус існує щодо демократизації громадського життя та запобігання репресивним практикам з боку держави, про що свідчить рівномірно висока підтримка перерозподілу повноважень на користь місцевого самоврядування, безумовного дотримання політичних прав і свобод, посилення громадського контролю за правоохоронними органами.

► Економічна та соціальна політика

У питаннях економічної політики громадяни більше покладаються на механізми державного регулювання, ніж на ринкові інструменти.

59% опитаних надають перевагу активній ролі держави в управлінні економічними процесами та здійсненню контролю над цінами, і лише 11% – ринковій дерегуляції. Більше половини (54%) респондентів схилиються до підтримки національного виробника і встановлення високих мит на імпортні товари замість вільної конкуренції на внутрішньому ринку. Так само більшість (59%) підтримують продовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення.

Понад половина (54%) опитаних підтримують зниження тарифів на оплату житлово-комунальних послуг за рахунок дотацій їх постачальникам з державного бюджету замість нарахування адресних субсидій малозабезпеченим (в умовах ринкової вартості послуг).

Також дещо більше опитаних готові підтримати підвищення зарплат і пенсій навіть ціною зростання рівня інфляції і падіння курсу гривні, ніж погодитись із “замороженням” виплат, хоча найпопулярнішою (42%) виявилася поміркована позиція.

Цілком переважає критичне ставлення до рекомендацій міжнародних партнерів України (зокрема ЄС, США та МВФ): 54% опитаних допускають їх виконання лише в тому випадку, якщо ці рекомендації не суперечать суспільним потребам і настроям усередині країни.

Серед громадян переважає підтримка державного сприяння розвитку малого та середнього бізнесу на противагу великому (45% проти 17%).

Щодо пріоритетних галузей економіки, в цілому дещо більше респондентів покладають надії на розвиток традиційних галузей: металургії, машинобудування, видобувної промисловості та сільського господарства – на противагу пріоритетному розвитку нових галузей і технологій (ІТ-сектор, робототехніка, штучний інтелект, нанотехнології, біотехнології

та ін.). Втім, чимало опитаних (39%) підтримують амбівалентну позицію – однаково потрібне і те, й інше.

У відповідях респондентів на питання щодо альтернативних підходів у соціальній політиці чітко прослідковується запит на високу роль держави в житті суспільства та забезпеченні його благ.

Переважна більшість (75%) опитаних вважають, що держава повинна гарантувати гідний рівень життя громадянам, які працюють (або працювали) впродовж усього свого працездатного віку; дві третини (67%) опитаних підтримують те, що держава має повністю відповідати за систему соціального забезпечення, а також гарантувати безкоштовне надання усіх без винятку медичних послуг (60%).

Близько 50% опитаних згодні на підвищення податків заради того, щоб уряд міг збільшувати видатки на охорону здоров'я, соціальне забезпечення та освіту (тоді як протилежної думки дотримуються лише 15%).

У цілому громадяни дещо більше надають перевагу сплаті високих податків заради безкоштовних соціальних послуг від держави, ніж сплаті низьких податків за самостійної оплати соціальних послуг, однак майже половина (48%) респондентів дали помірковані відповіді, не схилившись до жодної з альтернатив.

Сильними є “перерозподільчі” настрої. Більшість (63%) респондентів підтримують активну роль держави у процесі перерозподілу суспільних благ, сприяння зменшенню розриву в доходах між багатими та бідними. 62% опитаних прихильно ставляться до запровадження прогресивної системи оподаткування (щоб громадяни з вищими доходами сплачували вищий відсоток податків)⁴.

Понад половина (52%) респондентів надають перевагу захисту інтересів громадян з низькими доходами, а не людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів – “середнього класу”. Також існує дуже чітка орієнтація на захист прав найманих працівників перед роботодавцями (72% підтримки).

Більшість опитаних (69%) громадян підтримують ідею того, щоб визначати зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. на основі рівня середньої зарплати в Україні.

А от щодо шляхів боротьби з бідністю (посилення соціальної підтримки населення з низьким рівнем заробітної плати або ж підвищення ціни праці і на цій основі – заробітної плати) переважаючу альтернативу визначити неможливо: обидва варіанти підтримують близько третини опитаних, і ще третина – вагаються.

Отже, існує певний парадокс, коли громадяни, з одного боку, не довіряють державі та її інститутам⁵, проте з іншого – прагнуть з її боку соціальної підтримки, хотіли б її активної ролі не лише в економіці, але й в питанні перерозподілу суспільних благ на користь бідніших верств населення.

⁴ Такі позиції в цілому корелюють із згаданим вище прагненням 53% громадян жити в суспільстві, де все регламентує держава, проте немає надмірної соціальної нерівності.

⁵ Див.: Довіра громадян України до суспільних інститутів. Результати соціологічного дослідження. – Центр Разумкова, 2018р., http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf.

**Де на шкалі від 0 до 10 має бути розташована позиція політичної сили,
яку б Ви підтримали на виборах?***
% опитаних

Економіка						
	0-3 бали	4-6 балів	7-10 балів	Не відповіли	Середній бал	
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	46,4	37,6	15,1	0,9	3,7	Приватизація державних підприємств, пріоритетний напрям розвитку приватного сектору економіки
Активна роль держави в управлінні економічними процесами, здійснення контролю над цінами	58,9	29,3	11,1	0,7	3,0	Відмова від втручання держави в економічні процеси (дерегуляція) та контролю над цінами – все має вирішувати ринок
Подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення	59,1	26,9	13,2	0,9	3,0	Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення
Підтримка національного виробника, високі мита на імпортні товари	53,5	32,4	13,1	1,0	3,3	Вільна конкуренція вітчизняних та імпортних товарів на внутрішньому ринку
Державне сприяння переважно великому національному бізнесу	16,5	37	45,2	1,4	6,2	Пріоритетне сприяння розвитку малого та середнього бізнесу
Пріоритетність орієнтації на суспільні потреби та настрої всередині України, виконання тих рекомендацій ЄС, США та МВФ, які їм не суперечать	54,2	36,7	8,1	1,1	3,2	Безумовне та послідовне виконання рекомендацій ЄС, США та МВФ, навіть якщо вони не популярні в Україні
Економіка України має спиратися на традиційні галузі – металургію, машинобудування, видобувну промисловість, сільське господарство (АПК)	38,9	38,9	21,3	0,9	4,3	Україна може досягти прискореного економічного зростання лише через прискорений розвиток нових галузей і технологій (ІТ-сектор, робототехніка, штучний інтелект, нанотехнології, біотехнології та ін.)
Підвищення зарплат і пенсій, навіть ціною підвищення рівня інфляції і падіння курсу гривні	36	41,8	21,2	1,1	4,4	Недопущення інфляції і стабілізація курсу гривні, навіть якщо для цього доведеться “заморозити” зарплати і пенсії
Запровадження прогресивного оподаткування – громадяни з вищими доходами мають сплачувати вищий відсоток податків	62,3	28,1	8,6	1,0	2,9	Запровадження рівної ставки податків для всіх громадян, незалежно від їх доходів
Податкова система, за якої людина сплачує високі податки, але безкоштовно отримує від держави певні соціальні послуги	36,5	47,7	15,0	0,8	4,2	Податкова система, за якої людина сплачує низькі податки, але сама повинна оплачувати соціальні послуги
Захист інтересів громадян з низькими доходами	52,3	33,9	12,8	1,0	3,4	Захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів
Боротьба з бідністю шляхом посилення соціальної підтримки населення з низьким рівнем заробітної плати (виплати субсидій, допомог тощо)	34,7	31,5	32,9	0,9	5,0	Боротьба з бідністю шляхом підвищення ціни праці і на цій основі – заробітної плати
Соціальна політика						
Зниження тарифів на оплату житлово-комунальних послуг за рахунок дотацій їх постачальникам з державного бюджету	53,6	19,2	26,3	0,8	3,8	Адресні субсидії на оплату житлово-комунальних послуг для людей, чиї доходи не дозволяють сплачувати їх реальну вартість (як зараз)
Усі без винятку медичні послуги в державних і комунальних медичних закладів повинні бути безкоштовними. Держава повинна гарантувати це право громадян	59,8	21,4	18,1	0,7	3,1	Держава повинна забезпечити для всіх громадян гарантований пакет безкоштовних медичних послуг (невідкладна допомога, хронічні захворювання, пологи тощо). Інші медичні послуги можуть оплачуватися пацієнтами самостійно та/або через обов'язкове чи добровільне медичне страхування

* 11-бальна шкала, де “0” означає максимальну підтримку позиції, наведеної ліворуч, а “10” – повну підтримку позиції, наведеної праворуч.

Де на шкалі від 0 до 10 має бути розташована позиція політичної сили, яку б Ви підтримали на виборах?*

% опитаних

(продовження)

Соціальна політика						
	0-3 бали	4-6 балів	7-10 балів	Не відповіли	Середній бал	
Громадянам, які працюють (або працювали) впродовж усього свого працездатного віку, гарантувати гідний рівень життя повинна держава	75,1	18,8	5,3	0,8	2,1	Громадяни повинні самостійно дбати про своє забезпечення в літньому віці, робити заощадження та ін.
Активна роль держави в процесі перерозподілу суспільних благ, сприяння зменшенню розриву в доходах між багатими та бідними	63,0	27,6	8,3	1,1	2,8	Невтручання держави у процес перерозподілу суспільних благ, відмова від "вирівнювання доходів"
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями. Надання більших прав найманим працівникам та їх об'єднанням – профспілкам	72,4	22,4	4,3	0,9	2,3	Посилення прав роботодавців у відносинах з найманими працівниками. Надання більших прав роботодавцям, у т.ч. під час прийому на роботу та звільненні найманих працівників
Уряд має збільшувати видатки на охорону здоров'я, соціальне забезпечення, освіту, навіть якщо для цього треба буде підвищувати податки	49,5	34,5	15,0	0,9	3,6	Уряд не повинен допускати підвищення податків, навіть якщо для збалансування бюджету треба буде скорочувати соціальні видатки
Зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. мають визначатися на основі їх рівня у країнах ЄС	14,0	16,0	68,9	1,0	7,6	Зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. мають визначатися на основі рівня середньої зарплати в Україні
Система соціального забезпечення (пенсії, субсидії, соціальна допомога) має бути державною	66,9	23,9	8,1	1,0	2,5	Система соціального забезпечення (пенсії, субсидії, соціальна допомога) може обслуговуватися приватними компаніями

* 11-бальна шкала, де "0" означає максимальну підтримку позиції, наведеної ліворуч, а "10" – повну підтримку позиції, наведеної праворуч.

У всіх регіонах абсолютна більшість опитаних підтримують активну роль держави в управлінні економічними процесами (на протидію ринковій дерегуляції), при цьому на Півдні підтримка державного регулювання є особливо високою і сягає 75%.

У всіх регіонах переважна чи відносна більшість опитаних виступають за підтримку національного виробника шляхом запровадження високих мит на імпортовані товари, а також подовження мораторію на купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення.

Розширення державного сектору економіки, на протидію приватизації, має доволі високу підтримку в усіх регіонах, однак якщо на Півдні, Сході та в Центрі таку політику підтримали б близько половини респондентів, то на Заході більш популярною є поміркована позиція.

У всіх регіонах країни більшість або відносна більшість громадян висловлюється на підтримку ідеї зниження тарифів на оплату житлово-комунальних послуг за рахунок дотацій з бюджету. Разом з тим, на Заході рівні підтримки зниження тарифів та політики адресних субсидій за дотримання ринкової вартості послуг є майже однаковими.

Якщо на Сході та Півдні відносна більшість опитаних бажають підвищення зарплат і пенсій навіть ціною зростання інфляції і падіння курсу гривні, то на Заході і в Центрі відносна більшість дотримується середньої позиції (що слід розуміти як компроміс між рівнем зарплат та фінансовою стабільністю).

У всіх регіонах абсолютна чи відносна більшість опитаних вважають пріоритетною орієнтацію на суспільні потреби та настрої всередині країни, а не рекомендації ЄС, США та МВФ. Цікаво, що на Заході підтримка такої позиції навіть є вищою, ніж у Центрі та на Сході.

Переважає більшість опитаних громадян на Заході та відносна – у Центрі підтримують політику сприяння розвитку малого та середнього бізнесу (на протидію великому), тоді як на Півдні та Сході її підтримка є дещо меншою, а відносна більшість респондентів надають перевагу поміркованій позиції.

Переважає більшість жителів Сходу та Півдня вважають, що економіка має спиратися на традиційні галузі – металургію, машинобудування, видобувну промисловість та сільське господарство (що й не дивно, враховуючи економічну специфіку цих регіонів). Водночас, на Заході та в Центрі підтримка такої позиції є значно нижчою, а відносна більшість опитаних надають перевагу збалансованому розвитку як традиційних, так і нових галузей (ІТ-сектор, робототехніка, штучний інтелект, нанотехнології, біотехнології та ін.).

У всіх регіонах країни панують переконання, що громадянам, які працюють (або працювали) впродовж усього свого працездатного віку, гідний рівень життя повинна забезпечувати держава.

Теза про те, що система соціального забезпечення повинна залишатися державною також підтримана

в усіх регіонах країни (найменше – на Сході (60%), найбільше – на Заході (87%).

Бажання отримувати повністю безоплатні медичні послуги від держави домінує в усіх регіонах. Разом з тим, зі Сходу на Захід помітне зростання підтримки громадянами гарантованого державою пакета безоплатних послуг у поєднанні з платними послугами та добровільним страхуванням.

Близько половини громадян у всіх регіонах підтримали б збільшення податків заради кращого фінансування охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти. При цьому близько третини громадян не хотіли б значного підвищення податків і дотримуються поміркованої позиції.

Майже половина опитаних на Півдні та Сході підтримують запровадження високих податків в обмін на безкоштовні соціальні послуги, тоді як в Центрі та на Заході підтримка такої системи є значно меншою, а більшість бажають балансу між рівнем податків та доступністю соціальних послуг.

Запровадження прогресивного оподаткування підтримується переважною більшістю опитаних у всіх регіонах України.

У всіх регіонах країни громадяни очікують від держави активної ролі в перерозподілі суспільних благ, сприяння зменшенню розриву в доходах між багатими та бідними.

У всіх регіонах переважна чи відносна більшість опитаних бажають захисту інтересів насамперед громадян із низькими доходами.

Пануючою серед жителів усіх регіонів є підтримка орієнтації державної політики на захист прав найманих працівників перед роботодавцями.

Прив'язка зарплат вищих урядовців до рівня, середнього по Україні, є дуже популярною ідеєю у всіх регіонах. Цікаво, що її найменша підтримка – на Сході (близько 51%), а найвища – на Заході (83%).

Обираючи пріоритетний спосіб боротьби з бідністю, відносна більшість жителів Півдня та Сходу надають перевагу посиленню соціальної підтримки населення, тоді як на Заході та в Центрі більше схиляються до підвищення ціни на працю, і на її основі – заробітної плати.

Отже, щодо більшості соціально-економічних питань немає міжрегіональних протиріч, а там, де вони все ж є, характер цих протиріч не є кардинальним.

Жителі Сходу та Півдня більш консолідовані у схильності до “лівих” підходів в економіці. Їх вирізняє готовність терпіти високі податки заради розширення соціальної підтримки населення з боку держави, а також жертвувати стабільністю гривні заради вищих зарплат і пенсій. Шлях до подолання бідності вони вбачають насамперед у підвищенні соціальної підтримки з боку держави.

Натомість жителі Центру та, особливо Заходу демонструють вищий попит на сприяння малому та середньому бізнесу. Рецепт подолання бідності вони вбачають насамперед у підвищенні ціни праці.

► Гуманітарна політика

Традиційно для українського суспільства та політичної системи характерним є високий рівень актуальності соціокультурного поділу, що виявляється через поляризацію суспільства з приводу низки проблем гуманітарної політики: мовного питання (зокрема, статусу російської мови та політики держави в мовному питанні); різного тлумачення історії України (зокрема, проблеми “єдності слов'янських народів”, ставлення до радянської спадщини та ін.); розуміння та оцінки націоналізму та його ролі в історії України⁶, а також ставлення до зовнішньополітичного курсу України та шляхів його реалізації.

Попри те, що мовний поділ зберігає ознаки поляризації, більшість (56%) респондентів підтримують збереження статусу української мови як єдиної державної. Також майже половина (49%) – підтримують державний захист української мови та надання їй додаткових переваг (обов'язкове навчання українською мовою у школах, встановлення мовних квот на радіо та телебаченні та ін.).

Стосовно декомунізації картина є зовсім невизначеною: 36% респондентів бажають припинити її, 30% – продовжувати, і ще третина – не визначилися.

Національна ідентичність чітко переважає над космополітичною ідеєю про єдину загальнолюдську

спільноту зі спільними цінностями: 48% вважають, що належність до певної нації з її власними інтересами, мовою, культурою, традиціями, цінностями є первинною для кожної людини, і лише 15% вважають національну належність другорядною. При цьому варто відзначити, що в березні 2017р. понад 90% громадян вважали себе українцями за національністю⁷.

Близько 35% опитаних готові підтримати максимальне зближення культур національних меншин і спільнот іммігрантів з українською культурою, сприйняття ними українських традицій і стирання культурних відмінностей між цими спільнотами та українцями. 44% опитаних підтримують збереження нинішнього рівня прав національних меншин.

Натомість політика мультикультуралізму користується значно нижчим попитом: підтримку культурної, мовної, релігійної самобутності всіх національних меншин і спільнот іммігрантів, співіснування різних культур в українському суспільстві схвалюють 19% респондентів, а розширення прав національних меншин – лише 10%. Разом з тим, відносна більшість (46%) опитаних дотримуються поміркованої позиції з цих питань, не схиляючись до жодної із запропонованих альтернатив.

Також респондентам було запропоновано низку соціокультурних дилем, що виходять за рамки

⁶ Якименко Ю. Парламентські вибори-2012: вплив суспільних поділів, електоральної стратегії на перспективи розвитку партійної системи. – Парламентські вибори 2012 року в Україні, Наукові дослідження, Київ: ІПІЕНД, 2013р., с.69-70.

⁷ Див.: Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. – Центр Разумкова, 2017р., http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_identi/2017-Identi-3.pdf.

звичної культурної політики та моделюють характерний для західних суспільств поділ на прихильників “ліво-лібертарних” і “традиційних” цінностей (*GAL-TAN*).

Соціокультурний вибір респондентів між сільською архаїкою та міським (пост)модерном доволі яскраво контрастує з рівнем урбанізації. Не дивлячись на те, що понад 67% опитаних були жителями міст або селищ міського типу (що приблизно відповідає рівню урбанізації в країні), лише 10% респондентів надали перевагу пріоритетному розвитку міст як осередків прогресу та сучасного динамічного способу життя, орієнтованого на нові цінності глобального світу. Натомість 51% – вважають пріоритетним розвиток українського села як осередку традиційного способу життя і збереження традиційних цінностей.

Гегемонія “традиційних цінностей” особливо чітко проявляється у ставленні до деяких ліберальних практик, поширених у західних демократіях. Зокрема, менше 4% опитаних схвалили б визнання державою права на шлюб (партнерство) між громадянами однієї статі; натомість 77% – підтримують захист традиційних суспільних цінностей, зокрема, сім’ї і шлюбу, який ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки.

Також констатуємо мінімальну (5%) підтримку декриміналізації вживання і зберігання для особистого вжитку окремих легких наркотиків, тоді як 74% опитаних підтримують жорстку політику в боротьбі з наркотиками, кримінальне покарання за їх вживання та зберігання.

Питання статусу української/російської мов залишається таким, що має конфліктогенний потенціал. Збереження статусу української мови як єдиної державної має безумовну підтримку на Заході та в Центрі і несприйняття на Сході (лише 10% підтримки). Натомість ідея надання російській мові статусу державної має велику підтримку на Сході (65%) і фактичне несприйняття у Центрі та на Заході. На Півдні обидва варіанти підтримують третина опитаних.

За державний захист і підтримку української мови виступають громадяни на Заході та в Центрі, і повне несприйняття на Сході (8% підтримки, а пропозиція рівного ставлення до всіх мов – 67%). Південь є доволі амбівалентним у цьому питанні, але дещо більше тяжіє до Сходу.

Питання декомунізації – ще один із маркерів регіональних відмінностей. Лише на Заході ідея продовження декомунізації має підтримку більшості (65%). На Сході – протилежні погляди: 59% громадян за її припинення. Жителі Півдня тяжіють до Сходу, а жителі Центру – в цілому займають амбівалентну позицію.

Переважає більшість опитаних на Заході та Сході, а також відносна більшість у Центрі вважають, що первинною для кожної людини є належність до певної нації, а не до єдиної світової спільноти. Серед жителів Півдня думки розділилися на три практично рівні частини (прихильники кожної з альтернатив та “помірквані”).

Відносна більшість (47%) респондентів підтримують жорстку позицію держави в боротьбі зі злочинністю, навіть якщо це призводить до порушення громадянських прав причетних осіб, а також відновлення смертної кари за найбільш тяжкі та жорстокі злочини проти людини. У цілому громадськість дещо більше схильється до думки, що зростання числа іммігрантів призводить до зростання рівня злочинності у країні, хоча 42% опитаних (відносна більшість) не дали однозначної відповіді.

Стосовно взаємовідносин держави та церкви однозначно переважають секуляристські позиції: 49% респондентів виступають за рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою, і лише 16% – підтримали б надання державою переваги певним конфесіям. Так само чітко переважає підтримка максимальної уваги до збереження довкілля, навіть якщо це гальмуватиме економічне зростання. Лише 18% опитаних готові пожертвувати екологією заради прискорення економічного зростання України.

Отже, у своїх соціокультурних орієнтаціях українське суспільство виразно тяжіє радше до традиціоналізму та навіть до культурного націоналізму, ніж до глобалізму та мультикультуралізму. Воно категорично не сприймає легалізації нетрадиційних шлюбів, легких наркотиків і прагне більш жорсткої й безкомпромісної боротьби зі злочинністю. Водночас, попри досить високий рівень релігійності, українське суспільство не бажає зрощення держави та церкви і, попри соціальні й економічні труднощі, не готове жертвувати довкіллям заради прогресу.

На Заході, Півдні та в Центрі відносна більшість опитаних займають помірквану позицію між підтримкою зближення культур національних меншин з українською культурою та збереженням їх самобутності. На Сході спостерігається однаково сильна підтримка як асиміляційної політики щодо меншин (45%), так і поміркваної (теж 45%).

На Заході більшість громадян виступають за збереження нинішнього рівня прав нацменшин, в інших регіонах близько половини респондентів дотримуються середньої позиції між збереженням існуючих прав та їх розширенням.

Пріоритетний розвиток міст має відносно невелику підтримку в усіх регіонах, навіть найбільше урбанізованих. Більшість або відносна більшість жителів усіх регіонів підтримують пріоритетність розвитку села.

Можна сказати, що питання умовного захисту традиційних цінностей демонструє консервативність позицій громадян у всіх регіонах. Ідея дозволу одностатевих шлюбів надзвичайно непопулярна в усій країні.

У всіх регіонах абсолютна більшість громадян підтримують жорстку політику держави проти наркотиків. Можливість декриміналізації їх вживання та зберігання не має помітної підтримки в жодному регіоні.

Ідея жорсткої позиції держави в боротьбі зі злочинністю, навіть якщо вона призводить до порушення

**Де на шкалі від 0 до 10 має бути розташована позиція політичної сили,
яку б Ви підтримали на виборах?***
% опитаних

Гуманітарна політика						
	0-3 бали	4-6 балів	7-10 балів	Не відповіли	Середній бал	
Збереження статусу української мови як єдиної державної	55,8	17,8	25,5	1,0	3,6	Надання російській мові статусу другої державної
Державний захист і підтримка української мови (обов'язкове навчання українською мовою у школах, запровадження мовних квот на радіо та телебаченні та ін.)	48,6	21,5	29,2	0,7	4,2	Ставлення держави до всіх мов має бути однаковим
Попередня система середньої освіти, яка існувала до її реформи, була добре збалансована як за змістом, так і за терміном навчання (10 років), забезпечувала достатній рівень знань і навичок – таку систему слід зберегти, лише пристосовавши до сучасного рівня знань і вимог ринку праці	48,6	33,0	17,6	0,8	3,7	Нинішнє реформування системи середньої освіти є позитивним явищем, оскільки продовження терміну навчання до 12 років, зміни змісту навчання, відносин між учителем та учнями наближає українську школу до європейських норм і стандартів середньої освіти
Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам	16,0	34,2	49,0	0,9	6,5	Рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою
Припинення процесів декомунізації	35,8	32,1	29,7	2,4	4,7	Продовження декомунізації
Жорстка позиція держави в боротьбі із злочинністю, навіть якщо це призводить до порушення громадянських прав причетних осіб	46,9	32,0	20,3	0,8	3,9	Держава має неухильно забезпечувати громадянські права всіх громадян, навіть тих, які вчинили злочини
Захист традиційних суспільних цінностей, зокрема, сім'ї і шлюбу, який ґрунтується на вільній згоді чоловіка і жінки	77,1	18,7	3,6	0,7	1,7	Визнання державою права на шлюб (партнерство) між громадянами однієї статі
Підтримка максимального зближення культур національних меншин і спільнот іммігрантів з українською культурою, сприйняття ними українських традицій і стирання культурних відмінностей між цими спільнотами та українцями	34,5	46,2	18,7	0,7	4,4	Підтримка культурної, мовної, релігійної самобутності всіх національних меншин і спільнот іммігрантів, співіснування різних культур в українському суспільстві
Збереження нинішнього рівня прав національних меншин	43,7	46,0	9,5	0,8	3,6	Розширення прав національних меншин
Пріоритетний розвиток українського села як осередку традиційного способу життя і збереження традиційних цінностей	51,1	37,6	10,1	1,2	3,3	Пріоритетний розвиток міст (урбанізація) як осередків прогресу, сучасного динамічного способу життя, орієнтованого на нові цінності глобального світу
Забезпечення прискорення економічного зростання України, навіть якщо це шкодитиме захисту довкілля	17,7	32,3	49,1	0,8	6,3	Максимальна увага до збереження довкілля, навіть якщо це гальмуватиме економічне зростання
Первинною для кожної людини є належність до певної нації, з її власними інтересами, мовою, культурою, традиціями, цінностями	48,2	36,2	14,8	0,8	3,7	Усі люди становлять єдину світову спільноту і поділяють спільні для всіх цінності, а належність до певної нації є другорядною
Відновлення смертної кари за найбільш тяжкі та жорстокі злочини проти людини	40,6	33,9	24,8	0,7	4,3	Недопущення відновлення смертної кари за будь-які злочини
Жорстка політика в боротьбі з наркотиками, кримінальне покарання за їх вживання та зберігання	74,0	19,9	5,3	0,8	2,0	Декриміналізація вживання і зберігання для особистого вжитку окремих легких наркотиків
Зростання числа іммігрантів призводить до підвищення рівня злочинності у країні	39,0	41,9	18,0	1,0	4,2	Зростання числа іммігрантів не є причиною підвищення рівня злочинності у країні
В умовах зовнішньої агресії можуть бути обмежені певні громадянські права і свободи (свобода слова, зібрань та ін.)	16,6	37,4	45,2	0,7	6,2	Обмеження громадянських прав не може виправдовуватися зовнішньою агресією

* 11-бальна шкала, де "0" означає максимальну підтримку позиції, наведеної ліворуч, а "10" – повну підтримку позиції, наведеної праворуч.

громадянських прав причетних осіб, має підтримку більшості на Сході (56%) та відносної більшості – в інших регіонах. При цьому зі Сходу на Захід зростає підтримка неухильного дотримання прав усіх громадян, включно зі злочинцями.

Ідея відновлення смертної кари за найбільш тяжкі злочини має підтримку переважної більшості респондентів на Сході України, відносної більшості – на Півдні та в Центрі. Противники такого рішення мають відносно більшість лише на Заході.

Відносна більшість респондентів на Заході та значна частка опитаних в інших регіонах схильні пов'язувати зростання числа мігрантів зі зростанням рівня злочинності. Відносна більшість у Центрі та значна частка в інших регіонах займають амбівалентну позицію з цього питання.

Більшість громадян на Заході, відносна більшість – в інших регіонах висловлюються за рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою. Позиція жителів Сходу – найбільш амбівалентна.

Пріоритетність політики збереження довкілля над прискореним економічним розвитком підтримується переважною більшістю респондентів на Заході та відносною більшістю – в інших регіонах. Разом з тим, позиція жителів Сходу – найбільш амбівалентна.

Соціально-демографічні особливості ставлення до політичних альтернатив

Віковий розподіл

Щодо більшості питань фіксуються статистично значимі відмінності між різними віковими групами, однак ці відмінності, здебільшого, не суттєві.

Серед наймолодших респондентів переважає підтримка вступу до НАТО, а серед найстарших – навпаки, підтримка позаблокового статусу для України. Переважна більшість молоді підтримує вступ до ЄС. Серед найстарших респондентів значно нижча підтримка вступу до ЄС і вища – підтримка вступу до ЄврАзЕС.

Серед респондентів віком 18-49 років переважає підтримка жорсткої позиції щодо Росії, а серед найстарших респондентів – підтримка пошуку шляхів до примирення з Росією. Найстарші респонденти переважно підтримують повернення окупованих територій шляхом мирних переговорів і компромісів з Росією. Серед інших вікових груп підтримка цієї опції також переважає, але вона є суттєво нижчою.

Серед усіх вікових груп відносно переважає підтримка встановлення миру в конфлікті на Сході України лише на прийнятних для українського суспільства умовах. При цьому найстарші респонденти займають найбільш амбівалентну позицію в цьому питанні.

У всіх вікових групах відносна більшість опитаних займає помірковану позицію в питанні перерозподілу повноважень між Парламентом і Президентом.

Більшість респондентів на Сході та Півдні і відносна більшість – на Заході та в Центрі надають перевагу попередній системі середньої освіти.

Отже, поляризація за регіональним принципом проявляється саме щодо тих питань, які традиційно знаходяться в епіцентрі політичних “війн ідентичності”. Це – питання статусу російської мови та рівня державної підтримки для української, а також ставлення до історичної спадщини (у цьому випадку воно проявляється у підтримці чи не-підтримці політики декомунізації).

Суттєві регіональні відмінності, однак без ознак поляризації, проявляються щодо тих питань, які так чи інакше стосуються міжетнічних взаємин (важливість належності до нації, політика щодо національних меншин, сприйняття іммігрантів).

Нарешті, переважно консенсусними в регіональному вимірі виявилися питання, що не стосуються міжетнічних взаємин, а репрезентують протистояння “ліво-лібертарних” і “право-консервативних” цінностей у його найбільш специфічних проявах (вибір між міським модерном та сільською архаїкою, визнання одностатевих шлюбів, легалізація легких наркотиків, громадянські права злочинців, взаємовідносини держави і церкви, вибір між захистом довкілля та економічним зростанням). На цьому фоні дещо несподіваними є значні регіональні відмінності у ставленні до можливого відновлення смертної кари.

При цьому респонденти віком понад 50 років дещо частіше підтримують збільшення ролі Парламенту та обмеження ролі Президента, ніж молодь.

Респонденти віком 40 років і старші більш консолідовані в бажанні збільшувати видатки на охорону здоров'я, соціальне забезпечення та освіту.

Відносна більшість респондентів віком понад 50 років бачать шлях до подолання бідності в посиленні соціальної підтримки населення, а відносна більшість респондентів віком до 50 років – насамперед у підвищенні ціни праці. Також респонденти віком 50 років і старші найбільш однастайні в підтримці:

- розширення державного сектору економіки;
- активної ролі держави в управлінні економічними процесами;
- подовження мораторію на продаж землі;
- захисту національного виробника високими митами на імпортні товари;
- підвищення зарплат і пенсій навіть ціною зростання інфляції;
- високих податків в обмін на безкоштовні соціальні послуги;
- зниження тарифів на комунальні послуги за рахунок дотацій з бюджету;
- надання державою всіх медичних послуг безкоштовно;
- збереження державних гарантій пенсійного забезпечення;
- активної ролі держави в перерозподілі суспільних благ;

- захисту прав найманих працівників перед роботодавцями;
- захисту інтересів громадян з низькими доходами;
- збереженні винятково державної системи соціального забезпечення.

Що старші респонденти, то більше вони схильні надавати ключове значення традиційним галузям економіки.

Серед наймолодших респондентів (18-29 років) прихильників декомунізації дещо більше, ніж противників. У інших вікових категоріях, особливо серед людей старшого віку – навпаки.

Наймолодші респонденти менше за інших схильні вважати, що зростання числа іммігрантів призводить до зростання рівня злочинності. Що молодші респонденти, то менше вони схильються до попередньої системи освіти та більше підтримують нову.

Респонденти віком 40 років і старші переважно надають пріоритетного значення розвитку села як осередку традиційної культури. Серед молоді таких – відносна більшість.

Респонденти віком 50 років і старші найбільш одностайні в підтримці захисту традиційних сімейних цінностей та тези, що належність до певної нації є первинною для кожної людини.

Гендерний розподіл

За цим критерієм виявлено низку статистично значимих, але несуттєвих відмінностей.

Чоловіки більше, ніж жінки, підтримують: вступ до ЄС та НАТО, жорстку позицію щодо Росії, повернення окупованих територій військовим шляхом, збільшення видатків на Збройні Сили; також дещо більше підтримують підвищення ціни праці (як пріоритетний шлях боротьби з бідністю), продовження декомунізації, відновлення смертної кари, декриміналізацію вживання та зберігання легких наркотиків.

Жінки більше, ніж чоловіки підтримують повернення окупованих територій шляхом мирних переговорів, дещо більше підтримують пріоритетний захист інтересів громадян з низькими доходами та державні гарантії гідного життя для людей, які працювали впродовж усього працездатного віку.

Розподіл за майновим становищем

Для оцінки розподілу думок респондентів залежно від майнового становища були використані відповіді, надані респондентами на питання “Яким є в цілому матеріальне становище Вашої родини?”. При цьому слід зазначити, що найчисельнішими є дві групи: громадяни, яким “вистачає на харчування і придбання необхідних недорогих речей” (41%) та ті, кому “в цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку вже викликає труднощі” (36%). Між цими двома категоріями респондентів виявлено лише незначні відмінності у відповідях на деякі питання.

Респонденти, що мають краще матеріальне становище (“в цілому на життя вистачає, але придбання

речей тривалого вжитку вже викликає труднощі”), дещо частіше підтримують: вступ України до ЄС та НАТО, приватизацію державних підприємств, відмову від втручання держави в економічні процеси, “заморожування” виплат в обмін на недопущення інфляції, реформування системи освіти, надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам.

Натомість респонденти, що мають гірше матеріальне становище (“вистачає на харчування і придбання необхідних недорогих речей”), дещо частіше підтримують активну роль держави в управлінні економічними процесами, подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі, пріоритетний розвиток традиційних галузей економіки (промисловість, АПК та ін.), захист прав найманих робітників перед роботодавцями, захист інтересів громадян із низькими доходами, повністю безкоштовні медичні послуги, винятково державне соціальне та пенсійне забезпечення, рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою, захист традиційних сімейних цінностей, захист довкілля, жорстку політику в боротьбі з наркотиками, дещо більш насторожено ставляться до іммігрантів та надають дещо більшу перевагу попередній системі освіти перед новою.

Придатними до аналізу є ще дві категорії респондентів – ті, що “ледве зводять кінці з кінцями” (16%) та ті, що “живуть забезпечено, але деякі покупки зробити поки що не в змозі” (5%). Між цими категоріями існує кардинальна різниця у поглядах на багато питань.

Зокрема, серед 16% **найбідніших респондентів** більшість підтримують вступ до ЄврАзЕС (39%), позаблоковий статус України (51%), пошук шляхів до примирення з Росією (48%), встановлення миру на Сході України за будь-яку ціну (40%), боротьбу з бідністю шляхом посилення соціальної підтримки населення (55%), зниження тарифів на житлово-комунальні послуги за рахунок дотацій їх постачальникам (66%), повністю безкоштовне медичне обслуговування (76%), однакове ставлення держави до всіх мов (46%), припинення декомунізації (49%), а також надають перевагу попередній системі середньої освіти (66%).

Натомість, серед 5% **найбільш заможних респондентів** більшість підтримують вступ до ЄС (71%) та НАТО (56%), жорстку позицію щодо Росії (62%), встановлення миру на Сході України лише на прийнятних для українського суспільства умовах (62%), боротьбу з бідністю шляхом підвищення ціни праці (40%), адресні субсидії на оплату житлово-комунальних послуг за збереження їх реальної вартості (45%), поєднання гарантованого пакета безкоштовних медичних послуг з добровільним страхуванням (40%), державний захист і підтримку української мови (68%), продовження декомунізації (54%), а також позитивно ставляться до нинішнього реформування системи середньої освіти (42%).

Розподіл за рівнем освіти

Респонденти з вищою освітою дещо частіше підтримують вступ України до ЄС і НАТО, а також жорстку позицію щодо Росії, встановлення миру на Сході України лише на прийнятних для українського суспільства умовах і збільшення видатків на Збройні Сили.

Респонденти з вищою освітою більш одностайні в підтримці рівності всіх релігійних конфесій і церков і водночас дещо частіше вважають, що зростання числа іммігрантів призводить до зростання злочинності.

Респонденти без вищої освіти дещо частіше підтримують розширення державного сектору економіки, активну роль держави в управлінні економічними процесами, підтримку національного виробника високими митами на імпорт. Також респонденти без вищої освіти більш одностайні в переконанні, що всі медичні послуги повинні бути безкоштовними, держава повинна гарантувати гідний рівень життя на пенсії, а також сприяти зменшенню розриву в доходах між багатими та бідними, зарплати вищих урядовців мають визначатися на основі рівня середньої зарплати в Україні.

Респонденти без вищої освіти більш одностайні в підтримці пріоритетного розвитку українського села як осередку традиційного способу життя і збереження традиційних цінностей.

Респонденти з вищою освітою дещо більше надають перевагу боротьбі з бідністю шляхом підвищення ціни праці, а **респонденти без вищої освіти** – шляхом посилення соціальної підтримки населення.

Розподіл за мовою спілкування

Суттєві групові відмінності за мовою спілкування (проаналізовано категорії тих, хто спілкується вдома українською та російською мовами) спостерігаються насамперед щодо питань, які окреслюють лінію *соціокультурного поділу* в суспільстві (див. нижче).

Зокрема, україномовні респонденти переважно підтримують вступ України до ЄС, тоді як серед російськомовних немає домінуючої позиції щодо вектора інтеграції. У відносній більшості україномовні підтримують вступ до НАТО, тоді як відносна більшість російськомовних надають перевагу позаблоковому статусу України.

Майже половина (48%) україномовних респондентів підтримують жорстку позицію щодо Росії, тоді як відносна більшість російськомовних – надають перевагу пошуку шляхів до примирення з Росією (44%).

Серед україномовних громадян лише відносна більшість підтримують повернення тимчасово окупованих територій шляхом переговорів і компромісів (40%) і значна частина надає перевагу силовому сценарію (28%), тоді як серед російськомовних цілком переважає підтримка політико-дипломатичного способу врегулювання конфлікту.

Україномовні респонденти однозначно схилиються до досягнення миру лише на прийнятних для українського суспільства умовах, натомість

російськомовні – демонструють украй амбівалентний розподіл думок з цього питання, відносною більшістю (37%) підтримуючи мир за будь-яку ціну.

Україномовні громадяни переважно вважають неприпустимим надання особливого статусу певним регіонам України, тоді як сумарна позиція російськомовного населення є невизначеною.

Майже половина україномовних респондентів підтримують збільшення видатків на Збройні Сили, тоді як серед російськомовних немає переважаючої позиції і з цього питання.

Очікувано, найбільш кардинально відмінні погляди між україномовними та російськомовними існують щодо мовного питання: респонденти, які вдома спілкуються українською, в абсолютній більшості підтримують збереження статусу української мови як єдиної державної (73%), а також надання їй державного захисту та підтримки (65%).

Російськомовні респонденти є більш поміркованими у своїх відповідях, але відносна більшість серед них підтримують надання російській мові статусу другої державної (47%) та вважають, що ставлення держави до всіх мов має бути однаковим (49%).

Україномовні в цілому амбівалентно ставляться до процесу декомунізації, з деякою перевагою прихильників її продовження (39%), натомість майже половина російськомовних підтримують припинення декомунізації (47%).

Існують суттєві відмінності і щодо деяких економічних питань. Так, серед україномовних респондентів значно вищою є підтримка сприяння розвитку малого та середнього бізнесу (54%) на противагу великому, натомість російськомовні є більш одностайними в підтримці опори економіки на традиційні галузі (48%), а не нові. Щодо інших питань існують також статистично значимі, але менш суттєві відмінності.

Основні лінії суспільно-політичного розмежування

Співставивши попарно рівні кореляції між відповідями респондентів на кожне з наведених у цьому підрозділі питань, ми виявили блок дилем (зовнішньополітичних, безпекових і соціокультурних), відповіді щодо яких послідовно корелюють між собою (коефіцієнт кореляції Спірмена: мінімальний – 0,291, середній – 0,458).

До таких дилем належать:

- вступ до Євразійського економічного союзу – вступ до ЄС;
- позаблоковий статус – вступ до НАТО;
- пошук шляхів до примирення з Росією – жорстка позиція щодо Росії;
- повернення тимчасово окупованих територій шляхом мирних переговорів – військовим шляхом;
- мир на Сході за будь-яку ціну – лише на прийнятних для українського суспільства умовах;
- можливість надання особливого статусу певним регіонам держави – збереження унітарного устрою;

- скорочення видатків на Збройні Сили України – збільшення видатків, зміцнення і розвиток Збройних Сил;
- збереження статусу української мови як єдиної державної – надання російській мові статусу другої державної;
- державний захист і підтримка української мови – ставлення держави до всіх мов має бути однаковим;
- припинення процесів декомунізації – продовження декомунізації.

Набір цих взаємопов'язаних кореляцій відповідає усталеному для українського суспільства соціокультурному поділу.

Навколо нього, з великою ймовірністю, і відбуватиметься головне розмежування політичних сил. При цьому, у більшості дилем **перевагу має патріотичний і прозахідний полюс**. Відтак, ескалація соціокультурного розмежування під час електоральної боротьби є більш привабливою для політичних сил, здатних переконливо виступати з патріотичних і прозахідних позицій.

Аналогічним чином можна ідентифікувати також **соціально-економічний** поділ, що представлений наступними дилемами:

- розширення державного сектору економіки – приватизація державних підприємств;
- активна роль держави в управлінні економічними процесами – відмова від втручання держави в економічні процеси;
- подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі – запровадження вільної купівлі-продажу землі;
- підтримка національного виробника – вільна конкуренція вітчизняних та імпортованих товарів;
- медичні послуги повинні бути безкоштовними – забезпечити для всіх громадян гарантований пакет безкоштовних медичних послуг;
- працюючим гарантувати гідний рівень життя на старості – повинні самостійно дбати про своє забезпечення в літньому віці;
- сприяння зменшенню розриву в доходах між багатими та бідними – невтручання держави у процес перерозподілу суспільних благ;
- захист прав найманих працівників перед роботодавцями – посилення прав роботодавців (коефіцієнт кореляції Спірмена: мінімальний – 0,251, середній – 0,412).

Умовні полюси зазначеного поділу є дуже нерівнозначними – **щодо кожної з дилем явно переважають прихильники державної регуляції і соціальних гарантій**.

Це означає, що розмежування політичних сил відносно лінії соціально-економічного поділу, скоріш за все, не відбудеться. Однак зазвичай опозиційні політичні сили (або принаймні ті, що не асоціюються з діючою владою) мають більший простір для маневру в соціально-економічних питаннях, оскільки їм не доводиться відповідати за поточні соціально-економічні проблеми.

2.2. ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ ДО АЛЬТЕРНАТИВ ПОЛІТИКИ ЗАЛЕЖНО ВІД НАСТРОЇВ ТА ПОЛІТИЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ГРОМАДЯН

Як зазначалося вище, суспільні настрої будуть важливим елементом електорального вибору громадян на виборах (президентських і парламентських), впливаючи як на сприйняття конкретних політичних суб'єктів, так і на ставлення до змісту їх політичних пропозицій.

З огляду на це, видається доцільним розглянути можливий вплив настроїв та політичних орієнтацій громадян на їх ставлення до альтернатив політики в різних сферах. Для аналізу політичних преференцій⁸ були виділені групи громадян, які обрали різні варіанти відповіді на низку питань анкети, що характеризували оцінку ними ситуації у країні, ставлення до історичного минулого, їх політичні (в т.ч. зовнішньополітичні) орієнтації та ін.

► Розподіл залежно від оцінки ситуації у країні та політичних настроїв

Оцінка ситуації у країні (події розвиваються у правильному чи неправильному напрямі)

З переважної більшості питань більшість (абсолютна чи відносна) респондентів в обох групах підтримали однакові альтернативи або не надали вагомої переваги жодній з них. **У жодному випадку більшість опитаних в обох групах не обрали протилежні альтернативи.**

Серед громадян, які **вважають, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі**, сильнішу підтримку, ніж в іншій групі, знайшли такі альтернативи: вступ до НАТО; жорстка позиція щодо РФ; мир на Сході лише на прийнятних для українського суспільства умовах; збільшення видатків на ЗСУ; продовження декомунізації.

Свою чергою, серед громадян, які **вважають, що події в Україні розвиваються в неправильному напрямі**, сильнішу підтримку, ніж в іншій групі, знайшли такі альтернативи: повернення тимчасово окупованих територій винятково мирним шляхом; пріоритетність орієнтації на суспільні потреби і настрої (а не на зовнішні рекомендації); опора економіки на традиційні галузі; адресні субсидії; збільшення соціальних видатків; попередня система освіти; відновлення смертної кари.

Прагнення повернутися в Україну до 2014р.

Серед громадян, які **хотіли б повернутися в Україну, якою вона була до 2014р., і які цього б не хотіли**, з переважної більшості питань більшість (абсолютна чи відносна) в обох групах підтримали однакові альтернативи або не надали вагомої переваги жодній з них.

Протилежні позиції більшість опитаних в обох групах обрали з таких питань, як: вступ до НАТО; позиція щодо Росії; ставлення до декомунізації.

⁸ Докладніше про методологію опитування див. початок цього розділу.

Серед громадян, які **хотіли б повернутися в Україну, якою вона була до 2014р.**, сильнішу підтримку, ніж в іншій групі, знайшли такі альтернативи: повернення окупованих територій мирним шляхом; розширення державного сектору економіки; опора економіки на традиційні галузі; підвищення зарплат і пенсій; податкова система з високими податками та безкоштовними соціальними послугами; відновлення смертної кари.

Своєю чергою, серед громадян, які **не хотіли б повернутися в Україну, якою вона була до 2014р.**, сильнішу підтримку, ніж в іншій групі, знайшли такі альтернативи: вступ до ЄС; мир на Сході лише на прийнятних для українського суспільства умовах; збереження унітарного устрою держави; збільшення видатків, зміцнення і розвиток ЗСУ; державний захист і підтримка української мови.

Плагнення до відновлення СРСР

Серед громадян, які **хотіли б відновлення СРСР, і які цього б не хотіли**, з більшості питань більшість (абсолютна чи відносна) в обох групах підтримали однакові альтернативи або не надали вагомої переваги жодній з них.

Протилежні позиції більшість опитаних в обох групах обрали з таких питань, як: вступ до ЄС чи ЄвразЕс; вступ до НАТО; позиція щодо Росії; питання статусу української і російської мов; питання ставлення держави до мов.

Серед громадян, які **хотіли б відновлення СРСР**, сильнішу підтримку, ніж в іншій групі, знайшли такі альтернативи: повернення окупованих територій мирним шляхом; посилення впливу Парламенту на Уряд та владу, обмеження повноважень Президента; розширення державного сектору економіки; опора економіки на традиційні галузі; підвищення зарплат і пенсій; податкова система з високими податками та безкоштовними соціальними послугами; посилення соціальної підтримки населення; попередня система середньої освіти; припинення декомунізації; жорстка позиція держави в боротьбі зі злочинністю; відновлення смертної кари.

Своєю чергою, серед громадян, які **не хотіли б відновлення СРСР**, сильнішу підтримку, ніж в іншій групі, знайшли такі альтернативи: мир на Сході лише на прийнятних для українського суспільства умовах; збереження унітарного устрою держави; збільшення видатків, зміцнення і розвиток ЗСУ.

Наміри виїхати з України

Принципових відмінностей у позиціях громадян, які мають намір виїхати з України (26%) і які такого наміру не мають (63%), – немає.

► Розподіл залежно від геополітичних орієнтацій

Ставлення до євроінтеграції (громадяни, які б голосували, відповідно, “за” (51,2%) чи “проти” (28,6%) на уявному референдумі про вступ до ЄС)

Протилежні позиції. Більшість (абсолютна або відносна) респондентів у кожній з груп обрали протилежні альтернативи в питаннях:

- “вступ до ЄвразЕс – вступ до ЄС”;
- “позаблоковий статус – вступ до НАТО”;
- “пошук шляхів примирення з Росією – жорстка позиція щодо Росії”;
- “мир на Сході за будь-яку ціну – мир лише на прийнятних для українського суспільства умовах”;
- “можливість надання особливого статусу певним регіонам держави – збереження унітарного устрою”;
- “скорочення видатків на ЗСУ – збільшення видатків, зміцнення і розвиток ЗСУ”;
- “припинення процесів декомунізації – продовження декомунізації”;
- “збереження статусу української мови як єдиної державної – надання російській мові статусу другої державної”;
- “державний захист і підтримка української мови – однакове ставлення держави до всіх мов”.

Спільні позиції. У обох групах більшість опитаних підтримують такі політичні альтернативи: скорочення функцій центральної влади, здійснення децентралізації; посилення громадського контролю над правоохоронними органами; активна роль держави в управлінні економічними процесами; подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі; пріоритетність орієнтації на суспільні потреби та настрої; запровадження прогресивного оподаткування; гарантований державою рівень життя для пенсіонерів; сприяння зменшенню розриву в доходах між багатими та бідними; захист прав найманих працівників; встановлення зарплат чиновникам на основі середньої зарплати у країні; захист традиційних суспільних цінностей; первинність належності людини до нації; жорстка політика в боротьбі з наркотиками.

Близькі позиції. У обох групах понад 40% респондентів підтримують такі політичні альтернативи: недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян; підтримка національного виробника; безкоштовні медичні послуги; державна система соціального забезпечення; рівність усіх конфесій і церков; пріоритетний розвиток українського села.

Подібний розподіл відповідей (з певними несуттєвими кількісними відмінностями з окремих питань) притаманний відповідям респондентів, які проголосували б на **референдумі за вступ до НАТО (40,5%), і тими, хто проголосував би проти цього (37,9%).**

Більшість у цих групах займають **протилежні позиції в питаннях вступу до НАТО, ставленні до Росії.** Істотні відмінності є в питанні ставлення держави до української та інших мов в Україні, а також до декомунізації. У всіх інших питаннях відмінності є меншими.

Це саме можна сказати і про переваги громадян, на підставі розподілу їх відповідей на питання, **виграли (25,5%) вони чи програли (28,9%) від підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС.**

Водночас, цей розподіл має певні особливості. Зокрема, у групі тих, хто виграв, на відміну від іншої групи, більшість (абсолютна або відносна) опитаних підтримують посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу; значно менше підтримують розширення державного сектору економіки; більше обстоюють сприяння малому та середньому бізнесу й необхідність розвитку економіки через розвиток нових галузей і технологій; більш обережно ставляться до підвищення зарплат і пенсій з огляду на інфляцію; менше готові до податкової системи з високими податками; більше схильні до підвищення ціни праці, ніж до посилення соціальної підтримки; менш критичні до освітньої реформи; демонструють більш ліберальні погляди в питаннях боротьби зі злочинністю, політики щодо національних меншин, відновлення смертної кари, міграційної політики та ін.

Водночас, більшість у цій групі, демонструючи прозахідні та антиросійські орієнтації у зовнішній політиці, більш ліберальні підходи в деяких питаннях економічної, соціальної та гуманітарної політик, **так само, як і більшість громадян, які програли від євроінтеграції, виступають за активну роль держави в управлінні економічними процесами, продовження мораторію на купівлю-продаж землі, підтримку національного виробника (замість вільної конкуренції товарів), запровадження прогресивного оподаткування доходів громадян, безкоштовні медичні послуги, участь держави у процесі перерозподілу суспільних благ і т.ін.**

Це свідчить про глибоку вкоріненість лівих та егалітаристських підходів у суспільній свідомості навіть тих верств населення України, які виграли від підписання Угоди про асоціацію з ЄС і, очевидно, мали б бути найбільше зацікавлені у продовженні євроінтеграційного курсу країни.

Аналіз розподілу відповідей громадян, які мають різні геополітичні орієнтації, на питання щодо альтернатив економічної і соціальної політик засвідчили наявність певної кореляції між ними.

Так, серед прихильників вступу до ЄС, значно меншою, ніж серед прихильників ЄврАзЕс, виявилася підтримка альтернатив, характерних для лівої

частини політичного спектра. Зокрема, співвідношення підтримки в різних групах для найбільш показових альтернатив становило: розширення державного сектору економіки – 37% проти 66%; активна роль держави в управлінні економічними процесами – 51% проти 76%; продовження мораторію на купівлю-продаж землі – 53% проти 74%; підтримка вітчизняного виробника – 48% проти 70%, високі податки/безкоштовні соціальні послуги – 27% проти 56%, активна роль держави у зменшенні розриву в доходах між багатими та бідними – 55% проти 77%. Відповідно, з цих питань прихильники ЄС частіше обирали альтернативи ліберального спрямування.

Аналогічні відмінності в розподілі відповідей на зазначені питання спостерігаються між, відповідно, прихильниками і противниками вступу України до НАТО, а також з прихильниками жорсткого курсу щодо Росії, і тими, хто прагне шукати шляхи до примирення.

Таким чином, є підстави припустити наявність певної залежності між геополітичними орієнтаціями та позиціями щодо соціально-економічної політики: прозахідні та антиросійські чинники більшою мірою пов'язані з ліберальними підходами, тоді як орієнтація на російський вектор – з соціалістичними.

У питаннях гуманітарної політики найбільш очевидними є зв'язки між геополітичними орієнтаціями та перевагами респондентів стосовно статусу мов, мовної політики та декомунізації, про що йшлося вище.

Аналіз розподілу відповідей на питання “лібертарно-авторитарної шкали” (GAL-TAN) також засвідчив наявність певних особливостей.

Хоча з багатьох питань шкали більшість опитаних в обох групах посідають однакові позиції, в деяких випадках є досить значні відмінності у ступені підтримки відповідних альтернатив. Зокрема, жорстку позицію держави в боротьбі зі злочинністю підтримують 41% прихильників ЄС і 65% – прихильників ЄврАзЕс, відновлення смертної кари підтримують, відповідно, 35% і 60%, збільшення числа іммігрантів вважають причиною злочинності – відповідно, 39% і 51%.

У відповідях на ці питання існують аналогічні відмінності і між прихильниками/противниками вступу до НАТО та прихильниками/противниками жорсткої лінії щодо Росії, що дозволяє зробити припущення про зв'язок між прозахідними політичними орієнтаціями та дещо більш ліберальними поглядами вітчизняних респондентів.

► Розподіл залежно від бачення напрямку майбутнього країни

За відповідями на питання “Що країні сьогодні потрібно більше?”, усіх респондентів можна розділити на три групи: “**прихильників змін**” (які вважають, що країні потрібні зміни – 61%), “**консерваторів**” (які вважають, що треба все залишити, як є – 4%) та “**прихильників реставрації**” (які вважають, що краще повернути все так, як було до 2014р. – 16%).

Зовнішня і внутрішня політика, безпека*				
	Прихильники змін	Консерватори	Прихильники реставрації	
Вступ України до союзу Росії і Білорусі, вступ до Євразійського економічного союзу	⇒ ⇒	=	⇐	Вступ України до ЄС в осяжній перспективі
Позаблоковий статус України, її невходження до військових блоків	⇒	=	⇐	Вступ України до НАТО в осяжній перспективі
Пошук шляхів до примирення з Росією, посилення політичних та економічних зв'язків з нею	⇒	=	⇐	Жорстка позиція щодо Росії, послаблення політичних та економічних зв'язків з нею
Повернення тимчасово окупованих територій шляхом мирних переговорів і компромісних домовленостей з Росією	=	=	⇐ ⇐	Повернення тимчасово окупованих територій військовим шляхом
Мир на Сході України має бути встановлений за будь-яку ціну	⇒	=	⇐	Мир на Сході України можливий лише на прийнятних для українського суспільства умовах
Посилення впливу Верховної Ради на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Президента	=	=	⇐	Посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Верховної Ради
Недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян	⇐ ⇐	⇐	⇐ ⇐	Забезпечення політичної стабільності, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян
Скорочення функцій центральної влади, передача більших повноважень органам місцевого самоврядування, здійснення децентралізації**	⇐ ⇐	⇐	⇐ ⇐	Розширення функцій центральної влади, скорочення повноважень органів місцевого самоврядування, посилення керованості всіх органів влади з центру
Можливість надання особливого статусу (автономії) певним регіонам держави	⇒	=	=	Збереження унітарного устрою України, неприпустимість надання особливого статусу жодному регіону
Посилення громадського контролю за правоохоронними органами	⇐ ⇐	⇐	⇐ ⇐	Підвищення підконтрольності правоохоронних органів владі
Скорочення видатків на Збройні Сили України	⇒	=	=	Збільшення видатків, зміцнення і розвиток Збройних Сил України

* У цій та інших таблицях цього підрозділу, якщо не зазначено інше, застосовуються такі умовні позначки: **напрямок стрілки** – альтернатива, яку обрала більшість респондентів у групі; **дві стрілки** – альтернативу підтримують понад 50% респондентів групи; **одна стрілка** – альтернативу підтримують відносна більшість респондентів групи, яка мінімум на 15% перевищує чисельність прихильників протилежної альтернативи; **знак рівняння** – відносна більшість респондентів групи обрала середню позицію або ж різниця між підтримкою альтернатив становить менше 15%.

** Сірим кольором виділені політичні альтернативи, які безпосередньо відповідають окремим напрямкам реформ.

Як видно з таблиці, у групах “прихильників змін” і “прихильників реставрації” більшість обирають протилежні позиції в питаннях вступу до ЄС і НАТО, позиції щодо Росії, умов досягнення миру на Сході України. Крім того, саме для “прихильників змін” характерною є підтримка унітарного устрою

держави та збільшення видатків на ЗСУ, для “прихильників реставрації” – підтримка повернення окупованих територій шляхом мирних переговорів та посилення впливу Верховної Ради на протидію Президенту. Позиція “консерваторів” щодо всіх цих питань є невизначеною.

Економічна та соціальна політика				
	Прихильники змін	Консерватори	Прихильники реставрації	
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	⇐	⇐	⇐ ⇐	Приватизація державних підприємств, пріоритетний напрям розвитку приватного сектору економіки
Активна роль держави в управлінні економічними процесами, здійснення контролю над цінами	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Відмова від втручання держави в економічні процеси (дерегуляція) та контролю над цінами – все має вирішувати ринок

Економічна та соціальна політика				
	Прихильники змін	Консерватори	Прихильники реставрації	
Подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення
Підтримка національного виробника, високі мита на імпортовані товари	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Вільна конкуренція вітчизняних та імпортованих товарів на внутрішньому ринку
Державне сприяння переважно великому національному бізнесу	⇒ ⇒	⇒	⇒	Пріоритетне сприяння розвитку малого та середнього бізнесу
Пріоритетність орієнтації на суспільні потреби та настрої всередині України, виконання тих рекомендацій ЄС, США та МВФ, які їм не суперечать	⇐ ⇐	⇐	⇐ ⇐	Безумовне та послідовне виконання рекомендацій ЄС, США та МВФ, навіть якщо вони не популярні в Україні
Економіка України має спиратися на традиційні галузі – металургію, машинобудування, видобувну промисловість, сільське господарство (АПК)	⇐	⇐	⇐ ⇐	Україна може досягти прискореного економічного зростання лише через прискорений розвиток нових галузей і технологій (ІТ-сектор, робототехніка, штучний інтелект, нанотехнології, біотехнології та ін.)
Підвищення зарплат і пенсій, навіть ціною підвищення рівня інфляції і падіння курсу гривні	=	=	⇐	Недопущення інфляції і стабілізація курсу гривні, навіть якщо для цього доведеться “заморозити” зарплати і пенсії
Запровадження прогресивного оподаткування – громадяни з вищими доходами мають сплачувати більший відсоток податків	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Запровадження рівної ставки податків для всіх громадян, незалежно від їх доходів
Податкова система, за якої людина сплачує високі податки, але безкоштовно отримує від держави певні соціальні послуги	=	=	⇐	Податкова система, за якої людина сплачує низькі податки, але сама повинна оплачувати соціальні послуги
Захист інтересів громадян з низькими доходами	=	⇐	⇐ ⇐	Захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів
Боротьба з бідністю шляхом посилення соціальної підтримки населення з низьким рівнем заробітної плати (виплати субсидій, допомог та ін.)	⇐	=	⇐	Боротьба з бідністю шляхом підвищення ціни праці і на цій основі – заробітної плати
Зниження тарифів на оплату житлово-комунальних послуг за рахунок дотацій їх постачальникам з державного бюджету	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Адресні субсидії на оплату житлово-комунальних послуг для людей, чиї доходи не дозволяють сплачувати їх реальну вартість (як зараз)
Усі без винятку медичні послуги в державних і комунальних медичних закладах повинні бути безкоштовними. Держава повинна гарантувати це право громадян	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Держава повинна забезпечити для всіх громадян гарантований пакет безкоштовних медичних послуг (невідкладна допомога, хронічні захворювання, пологи тощо). Інші медичні послуги можуть оплачуватися пацієнтами самостійно та/або через обов’язкове чи добровільне медичне страхування
Громадянам, які працюють (або працювали) впродовж усього свого працездатного віку, гарантувати гідний рівень життя повинна держава	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Громадяни повинні самостійно дбати про своє забезпечення в літньому віці, робити заощадження та ін.
Активна роль держави у процесі перерозподілу суспільних благ, сприяння зменшенню розриву в доходах між багатими та бідними	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Невтручання держави у процес перерозподілу суспільних благ, відмова від “вирівнювання доходів”

Економічна та соціальна політика				
	Прихильники змін	Консерватори	Прихильники реставрації	
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями. Надання більших прав найманим працівникам та їх об'єднанням – профспілкам	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Посилення прав роботодавців у відносинах з найманими працівниками. Надання більших прав роботодавцям, у т.ч. під час прийому на роботу та звільнення найманих працівників
Уряд має збільшувати видатки на охорону здоров'я, соціальне забезпечення, освіту, навіть якщо для цього треба буде підвищувати податки	⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Уряд не повинен допускати підвищення податків, навіть якщо для збалансування бюджету треба буде скорочувати соціальні видатки
Зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. мають визначатися на основі їх рівня у країнах ЄС	⇒ ⇒	⇒ ⇒	⇒ ⇒	Зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. мають визначатися на основі рівня середньої зарплати в Україні
Система соціального забезпечення (пенсії, субсидії, соціальна допомога) має бути державною	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Система соціального забезпечення (пенсії, субсидії, соціальна допомога) може обслуговуватися приватними компаніями

У більшості питань економічної та соціальної політики абсолютна чи відносна більшість у всіх трьох групах демонструють однотайність у підтримці альтернатив, які мають скоріше ліве спрямування.

Виняток становлять деякі питання, зокрема: підвищення зарплат і пенсій; типу податкової системи;

пріоритетності захисту громадян з низькими доходами чи середнього класу, підходів до боротьби з бідністю. Стосовно зазначених питань представники груп “прихильників змін” і “консерваторів” демонструють більш поміркований підхід, ніж “прихильники реставрації”.

Гуманітарна політика				
	Прихильники змін	Консерватори	Прихильники реставрації	
Збереження статусу української мови як єдиної державної	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇒	Надання російській мові статусу другої державної
Державний захист і підтримка української мови (обов'язкове навчання українською мовою у школах, запровадження мовних квот на радіо та телебаченні та ін.)	⇐ ⇐	⇐	⇒	Ставлення держави до всіх мов має бути однаковим
Попередня система середньої освіти, яка існувала до її реформи, була добре збалансована як за змістом, так і за терміном навчання (10 років), забезпечувала достатній рівень знань і навичок – таку систему слід зберегти, лише пристосувати до сучасного рівня знань і вимог ринку праці	⇐	⇐	⇐ ⇐	Нинішнє реформування системи середньої освіти є позитивним явищем, оскільки продовження терміну навчання до 12 років, зміни змісту навчання, відносин між учителем та учнями наближає українську школу до європейських норм і стандартів середньої освіти
Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам	⇒ ⇒	⇒	⇒	Рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою
Припинення процесів декомунізації	⇒	=	⇐ ⇐	Продовження декомунізації
Жорстка позиція держави в боротьбі зі злочинністю, навіть якщо це призводить до порушення громадянських прав причетних осіб	⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Держава має неухильно забезпечувати громадянські права всіх громадян, навіть тих, які вчинили злочини
Захист традиційних суспільних цінностей, зокрема, сім'ї і шлюбу, який ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Визнання державою права на шлюб (партнерство) між громадянами однієї статі

Гуманітарна політика				
	Прихильники змін	Консерватори	Прихильники реставрації	
Підтримка максимального зближення культур національних меншин і спільнот іммігрантів з українською культурою, сприйняття ними українських традицій і стирання культурних відмінностей між цими спільнотами та українцями	=	←	←	Підтримка культурної, мовної, релігійної самобутності всіх національних меншин і спільнот іммігрантів, співіснування різних культур в українському суспільстві
Збереження нинішнього рівня прав національних меншин	←	=	=	Розширення прав національних меншин
Пріоритетний розвиток українського села як осередку традиційного способу життя і збереження традиційних цінностей	← ←	←	← ←	Пріоритетний розвиток міст (урбанізація) як осередків прогресу, сучасного динамічного способу життя, орієнтованого на нові цінності глобального світу
Забезпечення прискорення економічного зростання України, навіть якщо це шкодитиме захисту довкілля	⇒ ⇒	⇒	⇒	Максимальна увага до збереження довкілля, навіть якщо це гальмуватиме економічне зростання
Первинною для кожної людини є належність до певної нації, з її власними інтересами, мовою, культурою, традиціями, цінностями	← ←	←	←	Усі люди становлять єдину світову спільноту та поділяють спільні для всіх цінності, а належність до певної нації є другорядною
Відновлення смертної кари за найбільш тяжкі та жорстокі злочини проти людини	←	←	←	Недопущення відновлення смертної кари за будь-які злочини
Жорстка політика в боротьбі з наркотиками, кримінальне покарання за їх вживання та зберігання	← ←	← ←	← ←	Декриміналізація вживання і зберігання для особистого вжитку окремих легких наркотиків
Зростання числа іммігрантів призводить до підвищення рівня злочинності в країні	←	=	←	Зростання числа іммігрантів не є причиною підвищення рівня злочинності в країні
В умовах зовнішньої агресії можуть бути обмежені певні громадянські права і свободи (свобода слова, зібрань та ін.)	⇒	=	⇒	Обмеження громадянських прав не може виправдовуватися зовнішньою агресією

Серед політичних альтернатив у сфері гуманітарної політики протилежні позиції між “прихильниками змін” і “прихильниками реставрації” існують у питаннях статусу української мови як державної і державної політики щодо мов, а також питання декомунізації. У переважній більшості інших питань суттєвих відмінностей у позиціях груп не виявилося.

Якщо взяти до розгляду лише дві найчисельніші групи – “прихильників змін” та “прихильників реставрації”, то протиріччя між позиціями більшості в цих групах існують з таких питань:

- вступ України до ЄврАзЕс чи до ЄС;
- позаблоковий статус – вступ до НАТО;

- пошук шляхів до примирення з Росією – жорстка позиція щодо Росії;
- мир на Сході України за будь-яку ціну – мир лише на умовах, прийнятих для українського суспільства;
- збереження статусу української мови як єдиної державної – надання російській мові статусу другої державної;
- державний захист і підтримка української мови – однакове ставлення держави до всіх мов;
- припинення декомунізації – продовження декомунізації.

Це підтверджує зроблений вище висновок стосовно того, що головним суспільно-політичним поділом українського суспільства є соціокультурний.

СТАВЛЕННЯ ДО НАПРЯМІВ РЕФОРМ

Окремої уваги заслуговує розподіл преференцій громадян щодо політичних альтернатив з питань, які безпосередньо стосуються низки реформ, здійснюваних у країні.

Децентралізація. Пропозиція “скоротити функції центральної влади, передати більше повноважень органам місцевого самоврядування, здійснити децентралізацію” підтримується більшістю (абсолютною чи відносною) в усіх трьох групах. При цьому, найвищий рівень підтримки – у групах “прихильників змін” (60%) та “прихильників реставрації” (59%), серед “консерваторів” він є нижчим – 42%.

Приватизація. Пропозиція “приватизація державних підприємств, пріоритетний напрям розвитку приватного сектору економіки” не підтримується більшістю в жодній з груп. Серед “прихильників змін” її підтримують лише 17%, проти 44%, які підтримали протилежну пропозицію – “розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств”. Серед “прихильників реставрації” це співвідношення становить 12% і 60%. Відносно більша підтримка приватизації серед “консерваторів” – 25%, однак 44% також підтримали б протилежну альтернативу.

Земельна реформа. Пропозиція “запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення” також не має підтримки більшості в жодній з груп. Натомість, протилежна пропозиція – подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення, підтримується, відповідно, 58% у групах “прихильників реформ” та “консерваторів” та 68% – у групі “прихильників реставрації”.

Реформа соціальних виплат. У всіх групах більшість респондентів підтримують не пропозицію адресних субсидій на оплату житлово-комунальних послуг (яка реалізується зараз), а протилежний

підхід – зниження тарифів на оплату цих послуг за рахунок дотацій їх постачальникам з державного бюджету. Відносно вищий рівень підтримки програми субсидій – серед “консерваторів” (33%) та “прихильників змін” (29%).

Медична реформа. Варіант політики, який зараз реалізується у процесі медичної реформи (гарантований державою пакет безкоштовних медичних послуг, обов’язкове чи добровільне медичне страхування), не підтримується більшістю у жодній з груп (максимальна підтримка – 22% серед “прихильників реформ”). Натомість, гарантовану державою повністю безкоштовну медицину підтримують від 55% у групі “прихильників реформ” до 75% у групі “прихильників реставрації”.

Реформа освіти. В усіх групах більшість (серед “прихильників реформ” і “консерваторів” – відносна, серед “прихильників реставрації” – абсолютна) обрали варіант збереження попередньої системи освіти, з її адаптацією до сучасного рівня знань і вимог ринку праці. Нинішнє реформування системи освіти визнали позитивним явищем і підтримали лише 21-22% у групах “прихильників реформ” та “консерваторів”, і 8% – у групі “прихильників реставрації”.

Ставлення до рекомендацій міжнародних партнерів України. В усіх групах абсолютна чи відносна більшість опитаних (серед “прихильників реформ” – 56%, серед “консерваторів” – 42%, серед “прихильників реставрації” – 64%) обрали варіант “пріоритетність орієнтації на суспільні потреби та настрої всередині України, виконання тих рекомендацій ЄС, США та МВФ, які їм не суперечать”. Альтернативний варіант – “безумовне та послідовне виконання рекомендацій ЄС, США та МВФ, навіть якщо вони не популярні в Україні”, отримав відносно вищу підтримку у групі “консерваторів” (21%), тоді як в інших групах його підтримали 5-7% опитаних.

► Політичні преференції залежно від геополітичного спрямування партій, які схильні підтримати громадяни

На підставі відповідей на питання щодо симпатій респондентів до партій, які мають різні геополітичні спрямування – виступають, відповідно, за євроінтеграцію України (30%), за особливий шлях розвитку

України, заснований на її національних особливостях (28%), та тих, що виступають за відновлення відносин з Росією та інтеграцію України до євразійського простору (11%), було виділено **три групи респондентів: “проєвропейські”, “особливого шляху” та “проросійські”**.

Особливості розподілу відповідей представників цих груп наведені у таблиці.

Внутрішня і зовнішня політика, безпека				
	Проєвропейські	Особливого шляху	Проросійські	
Вступ України до союзу Росії і Білорусі, вступ до Євразійського економічного союзу	⇒ ⇒	=	⇐ ⇐	Вступ України до ЄС в осяжній перспективі
Позаблоковий статус України, її невходження до військових блоків	⇒ ⇒	=	⇐ ⇐	Вступ України до НАТО в осяжній перспективі
Пошук шляхів до примирення з Росією, посилення політичних та економічних зв’язків з нею	⇒ ⇒	=	⇐ ⇐	Жорстка позиція щодо Росії, послаблення політичних та економічних зв’язків з нею
Повернення тимчасово окупованих територій шляхом мирних переговорів і компромісних домовленостей з Росією	=	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Повернення тимчасово окупованих територій військовим шляхом
Мир на Сході України має бути встановлений за будь-яку ціну	⇒ ⇒	=	⇐ ⇐	Мир на Сході України можливий лише на прийнятних для українського суспільства умовах

Внутрішня і зовнішня політика, безпека				
	Просвіропейські	Особливого шляху	Проросійські	
Посилення впливу Верховної Ради на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Президента	=	⇐	⇐	Посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Верховної Ради
Недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян	⇐	⇐ ⇐	⇐	Забезпечення політичної стабільності, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян
Скорочення функцій центральної влади, передача більших повноважень органам місцевого самоврядування, здійснення децентралізації	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Розширення функцій центральної влади, скорочення повноважень органів місцевого самоврядування, посилення керованості всіх органів влади з центру
Можливість надання особливого статусу (автономії) певним регіонам держави	⇒ ⇒	=	⇐	Збереження унітарного устрою України, неприпустимість надання особливого статусу жодному регіону
Посилення громадського контролю за правоохоронними органами	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Підвищення підконтрольності правоохоронних органів владі
Скорочення видатків на Збройні Сили України	⇒ ⇒	=	⇐	Збільшення видатків, зміцнення і розвиток Збройних Сил України
Економіка				
	Просвіропейські	Особливого шляху	Проросійські	
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	=	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Приватизація державних підприємств, пріоритетний напрям розвитку приватного сектору економіки
Активна роль держави в управлінні економічними процесами, здійснення контролю над цінами	⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Відмова від втручання держави в економічні процеси (дерегуляція) та контролю над цінами – все має вирішувати ринок
Подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення
Підтримка національного виробника, високі мита на імпортні товари	⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Вільна конкуренція вітчизняних та імпортних товарів на внутрішньому ринку
Державне сприяння переважно великому національному бізнесу	⇒ ⇒	⇒ ⇒	=	Пріоритетне сприяння розвитку малого та середнього бізнесу
Пріоритетність орієнтації на суспільні потреби та настрої всередині України, виконання тих рекомендацій ЄС, США та МВФ, які їм не суперечать	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Безумовне та послідовне виконання рекомендацій ЄС, США та МВФ, навіть якщо вони не популярні в Україні
Економіка України має спиратися на традиційні галузі – металургію, машинобудування, видобувну промисловість, сільське господарство (АПК)	=	⇐	⇐ ⇐	Україна може досягти прискореного економічного зростання лише через прискорений розвиток нових галузей і технологій (ІТ-сектор, робототехніка, штучний інтелект, нанотехнології, біотехнології та ін.)
Підвищення зарплат і пенсій, навіть ціною підвищення рівня інфляції та падіння курсу гривні	=	⇐	⇐	Недопущення інфляції і стабілізація курсу гривні, навіть якщо для цього доведеться “заморозити” зарплати і пенсії
Запровадження прогресивного оподаткування – громадяни з вищими доходами мають сплачувати вищий відсоток податків	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Запровадження рівної ставки податків для всіх громадян, незалежно від їх доходів
Податкова система, за якої людина сплачує високі податки, але безкоштовно отримує від держави певні соціальні послуги	=	⇐	⇐	Податкова система, за якої людина сплачує низькі податки, але сама повинна оплачувати соціальні послуги
Захист інтересів громадян з низькими доходами	=	⇐	⇐	Захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів
Боротьба з бідністю шляхом посилення соціальної підтримки населення з низьким рівнем заробітної плати (виплати субсидій, допомог та ін.)	=	=	⇐	Боротьба з бідністю шляхом підвищення ціни праці і на цій основі – заробітної плати

Соціальна політика				
	Проевропейські	Особливого шляху	Проросійські	
Зниження тарифів на оплату житлово-комунальних послуг за рахунок дотацій їх постачальникам з державного бюджету	=	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Адресні субсидії на оплату житлово-комунальних послуг для людей, чиї доходи не дозволяють сплачувати їх реальну вартість (як зараз)
Усі без винятку медичні послуги в державних і комунальних медичних закладах повинні бути безкоштовними. Держава повинна гарантувати це право громадян	⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Держава повинна забезпечити для всіх громадян гарантований пакет безкоштовних медичних послуг (невідкладна допомога, хронічні захворювання, пологи тощо). Інші медичні послуги можуть оплачуватися пацієнтами самостійно та/або через обов'язкове чи добровільне медичне страхування
Громадянам, які працюють (або працювали) впродовж усього свого працездатного віку, гарантувати гідний рівень життя повинна держава	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Громадяни повинні самостійно дбати про своє забезпечення в літньому віці, робити заощадження та ін.
Активна роль держави в процесі перерозподілу суспільних благ, сприяння зменшенню розриву в доходах між багатими і бідними	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Невтручання держави в процес перерозподілу суспільних благ, відмова від "вирівнювання доходів"
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями. Надання більших прав найманим працівникам та їх об'єднанням – профспілкам	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Посилення прав роботодавців у відносинах з найманими працівниками. Надання більших прав роботодавцям, у т.ч. під час прийому на роботу та звільнення найманих працівників
Уряд має збільшувати видатки на охорону здоров'я, соціальне забезпечення, освіту, навіть якщо для цього треба буде підвищувати податки	⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Уряд не повинен допускати підвищення податків, навіть якщо для збалансування бюджету треба буде скорочувати соціальні видатки
Зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. мають визначатися на основі їх рівня у країнах ЄС	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. мають визначатися на основі рівня середньої зарплати в Україні
Система соціального забезпечення (пенсії, субсидії, соціальна допомога) має бути державною	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Система соціального забезпечення (пенсії, субсидії, соціальна допомога) може обслуговуватися приватними компаніями
Гуманітарна політика				
	Проевропейські	Особливого шляху	Проросійські	
Збереження статусу української мови як єдиної державної	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇒ ⇒	Надання російській мові статусу другої державної
Державний захист і підтримка української мови (обов'язкове навчання українською мовою у школах, встановлення мовних квот на радіо та телебаченні та ін.)	⇐ ⇐	⇐	⇒ ⇒	Ставлення держави до всіх мов має бути однаковим
Попередня система середньої освіти, яка існувала до її реформи, була добре збалансована як за змістом, так і за терміном навчання (10 років), забезпечувала достатній рівень знань і навичок – таку систему слід зберегти, лише пристосовавши до сучасного рівня знань і вимог ринку праці	=	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Нинішнє реформування системи середньої освіти є позитивним явищем, оскільки продовження терміну навчання до 12 років, зміни змісту навчання, відносин між учителем та учнями наближає українську школу до європейських норм і стандартів середньої освіти
Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам	⇒ ⇒	⇒ ⇒	=	Рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою
Припинення процесів декомунізації	⇒ ⇒	⇐	⇐ ⇐	Продовження декомунізації

	Шкала GAL-TAN			
	Проевропейські	Особливого шляху	Проросійські	
Жорстка позиція держави в боротьбі зі злочинністю, навіть якщо це призводить до порушення громадянських прав причетних осіб	=	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Держава має неухильно забезпечувати громадянські права всіх громадян, навіть тих, які вчинили злочини
Захист традиційних суспільних цінностей, зокрема, сім'ї і шлюбу, який ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Визнання державою права на шлюб (партнерство) між громадянами однієї статі
Підтримка максимального зближення культур національних меншин і спільнот іммігрантів з українською культурою, сприйняття ними українських традицій і стирання культурних відмінностей між цими спільнотами та українцями	=	⇐	=	Підтримка культурної, мовної, релігійної самобутності всіх національних меншин і спільнот іммігрантів, співіснування різних культур в українському суспільстві
Збереження нинішнього рівня прав національних меншин	⇐	⇐	⇐	Розширення прав національних меншин
Пріоритетний розвиток українського села як осередку традиційного способу життя і збереження традиційних цінностей	⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Пріоритетний розвиток міст (урбанізація) як осередків прогресу, сучасного динамічного способу життя, орієнтованого на нові цінності глобального світу
Забезпечення прискорення економічного зростання України, навіть якщо це шкодитиме захисту довкілля	⇒ ⇒	⇒ ⇒	=	Максимальна увага до збереження довкілля, навіть якщо це гальмуватиме економічне зростання
Первинною для кожної людини є належність до певної нації, з її власними інтересами, мовою, культурою, традиціями, цінностями	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐	Усі люди становлять єдину світову спільноту і поділяють спільні для всіх цінності, а належність до певної нації є другорядною
Відновлення смертної кари за найбільш тяжкі та жорстокі злочини проти людини	=	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Недопущення відновлення смертної кари за будь-які злочини
Жорстка політика в боротьбі з наркотиками, кримінальне покарання за їх вживання та зберігання	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Декриміналізація вживання і зберігання для особистого вжитку окремих легких наркотиків
Зростання числа іммігрантів призводить до зростання рівня злочинності у країні	=	⇐	⇐	Зростання числа іммігрантів не є причиною зростання рівня злочинності у країні
В умовах зовнішньої агресії можуть бути обмежені певні громадянські права і свободи (свобода слова, зібрань та ін.)	⇒	⇒ ⇒	⇒	Обмеження громадянських прав не може виправдовуватися зовнішньою агресією

Як видно з таблиць, між прихильниками проєвропейських і проросійських партій існують протиріччя у питаннях вступу до ЄС і НАТО; позиції щодо Росії; умовах досягнення миру, декомунізації, статусу української і російської мов в Україні, ставлення держави до мов.

Щодо більшості інших питань існують менш значущі відмінності або збіги позицій більшості (останнє стосується, передусім, питань економічної та соціальної політики).

Серед категорії прихильників партій “особливого шляху” з “конфліктних” питань чіткої позиції більшості немає, з інших питань вона [позиція] може збігатися з позицією більшості в інших групах (особливо там, де між “крайніми” групами є консенсус).

Між більшістю в усіх трьох групах є консенсус з таких питань:

- скорочення функцій центральної влади, передача більших повноважень органам місцевого самоврядування, здійснення децентралізації;
- посилення громадського контролю за правоохоронними органами;
- подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення;
- пріоритетність орієнтації на суспільні потреби і настрої всередині України, виконання тих рекомендацій ЄС, США та МВФ, які їм не суперечать;

- запровадження прогресивного оподаткування – громадяни з вищими доходами мають сплачувати вищий відсоток податків;
- громадянам, які працюють (або працювали) впродовж усього свого працездатного віку, гарантувати гідний рівень життя повинна держава;
- активна роль держави у процесі перерозподілу суспільних благ, сприяння зменшенню розриву в доходах між багатими і бідними;
- захист прав найманих працівників перед роботодавцями. Надання більших прав найманим працівникам та їх об'єднанням – профспілкам;
- зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. мають визначатися на основі рівня середньої зарплати в Україні;
- система соціального забезпечення (пенсії, субсидії, соціальна допомога) має бути державною;
- захист традиційних суспільних цінностей, зокрема, сім'ї і шлюбу, який ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки;

- жорстка політика в боротьбі з наркотиками, кримінальне покарання за їх вживання та зберігання.

СТАВЛЕННЯ ДО НАПРЯМІВ РЕФОРМ

Децентралізація. Пропозицію “скоротити функції центральної влади, передати більше повноважень органам місцевого самоврядування, здійснити децентралізацію”, підтримують більшість опитаних у всіх трьох групах (53-61%).

Приватизація. Пропозиція “приватизація державних підприємств, пріоритетний напрям розвитку приватного сектору економіки” не підтримується більшістю у жодній з груп. Серед прихильників проєвропейських партій її підтримують 26% проти 34%, які обрали альтернативу. У двох інших групах більшість підтримують розширення державного сектору економіки та повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств (56% та 54%, відповідно).

Земельна реформа. Пропозиція “запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення” також не має підтримки більшості в жодній з груп. Найбільша підтримка – 24% у групі прихильників проєвропейських партій. Натомість, протилежна пропозиція – подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення, підтримується 53% у групі прихильників проєвропейських партій, 68% – прихильників партій “особливого шляху” та 63% – у групі прихильників проросійських партій.

Реформа соціальних виплат. Лише у групі прихильників проєвропейських партій частки прихильників/противників є приблизно рівними. У інших групах більшість респондентів не підтримують пропозицію адресних субсидій на оплату житлово-комунальних послуг – 40% і 43%, відповідно. Протилежний підхід – зниження тарифів на оплату цих послуг за рахунок дотацій їх постачальникам з державного бюджету, підтримується 57% прихильників

партій “особливого шляху” та 71% у групі прихильників проросійських партій.

Медична реформа. Варіант політики, який зараз реалізується у процесі медичної реформи (гарантований державою пакет безкоштовних медичних послуг, обов'язкове чи добровільне медичне страхування), не підтримується більшістю у жодній з груп (максимальна підтримка – 32% серед прихильників проєвропейських партій. Натомість, гарантовану державою повністю безкоштовну медицину підтримують 47% у групі прихильників проєвропейських партій, 63% – серед прихильників партій “особливого шляху”, 71% – серед прихильників проросійських партій.

Реформа освіти. Більшість прихильників партій “особливого шляху” і проросійських партій (відповідно, 55% і 58%) підтримують збереження попередньої системи освіти, із її адаптацією до сучасного рівня знань і вимог ринку праці. Серед прихильників проєвропейських партій 32% вважають позитивним явищем нинішнє реформування освіти, а 36% – попередню систему. В інших групах реформу підтримують, відповідно, 13% і 8% опитаних.

Ставлення до рекомендацій міжнародних партнерів України. У всіх групах абсолютна чи відносна більшість (серед прихильників євроінтеграційних партій – 51%, серед прихильників “особливого шляху” – 64%, серед прихильників проросійських партій – 58%) обрали варіант “пріоритетність орієнтації на суспільні потреби та настрої всередині України, виконання тих рекомендацій ЄС, США та МВФ, які їм не суперечать”. Альтернативний варіант – “безумовне та послідовне виконання рекомендацій ЄС, США та МВФ, навіть якщо вони не популярні в Україні”, отримав підтримку 15% у групі прихильників проєвропейських партій, в інших групах його підтримали по 6% опитаних.

Таким чином, як зазначалося вище, соціально-економічний поділ не буде головним для структурування політичного простору України: **як прихильники європейської і євроатлантичної інтеграції та змін у країні, так і прихильники російського зовнішньополітичного вектора та повернення до ситуації до 2014р., значною мірою поділяють однакові підходи в економічній та соціальній політиці.** При цьому, ці підходи мають чітко виражене ліве спрямування, включаючи державний інтервенціонізм та протекціонізм, зрівняльну справедливість та ін. Це може зумовлюватися як низьким рівнем життя більшості населення України, так і живучістю патерналістських та етатистських⁹ настроїв, що є наслідком радянського минулого України¹⁰.

Слід також відзначити, що між політичними перевагами громадян, більшою мірою схильних підтримувати, відповідно, “старі” та “нові” (не представлені в Парламенті) партії, суттєвих відмінностей практично немає, що зводить проблему приходу до влади “нових політичних сил” до конкуренції нових персоналій, а не нових ідей.

Поляризуючими чинниками для українського політикуму, як і раніше, залишаються питання геополітичних орієнтацій, конфлікту з Росією та пов’язаним з цим порядком денним (“ціна миру”, можливість надання особливого статусу певним регіонам), а також гуманітарна проблематика (мова, історична пам’ять).

Універсальність і переважно “лівий” характер політичних переваг громадян у соціально-економічній сфері буде створювати “незручності”, передусім, для кандидатів і партій проєвропейського спрямування (маються на увазі кандидати та партії, які декларуватимуть прихильність до євроінтеграційного курсу України).

Відповідні запити в поєднанні з негативним ставленням громадян до ключових реформ, продовження яких заплановане на наступний рік, змушуватимуть політичних акторів вдаватися до більш соціально популярних гасел і обіцянок з метою отримання електоральної підтримки, не виключено – замовчувати певні непопулярні (але необхідні для продовження реформ) заходи.

Однак, такий підхід загрожує швидкою втратою довіри та підтримки громадян після виборів: у разі приходу до влади ці актори будуть змушені багато в чому діяти всупереч своїм же передвиборним обіцянкам, будучи зв’язаними міжнародними зобов’язаннями України щодо конкретних напрямів реформ. З іншого боку, слідуючи відповідним настроям

електорату, ці кандидати та партії можуть бути звинувачені в “популізмі”¹¹, що в сучасному контексті буде скоріше негативною характеристикою, попри те, що насправді йтиметься скоріше про ліве спрямування їх політичних пропозицій.

Ці застереження та обмеження не стосуватимуться партій, які декларуватимуть “особливий шлях” розвитку України або виступатимуть за відновлення відносин з Росією. Відповідно, ці партії можуть отримати певні переваги у виборчій кампанії.

Характер політичних переваг громадян у сферах, в яких здійснюються реформи, може поставити під сумнів їх продовження в майбутньому. Лише децентралізація має підтримку більшості громадян, незалежно від прихильності до політичних напрямів чи ставлення до майбутнього реформ. Інші важливі реформи – приватизація, ринок землі, медична та освітня реформи не користуються підтримкою більшості навіть серед громадян, які виступають за продовження змін у суспільстві чи є прихильниками партій проєвропейського спрямування.

Зарубіжним партнерам України доведеться враховувати, що більшість українців, у т.ч. і прихильників європейської та євроатлантичної інтеграції, не підтримують беззастережне виконання Україною зовнішніх рекомендацій (тим більше, непопулярних), натомість надаючи перевагу орієнтації на суспільні потреби та настрої всередині України. Відтак, висунення ультимативних вимог відповідними зовнішніми суб’єктами може мати наслідком посилення негативного ставлення як до них самих, так і до політичних сил та урядових інститутів України, які підтримуватимуть ці вимоги та намагатимуться їх втілювати в життя.

⁹ Етатизм (від фр. état – “державна”) – ідеологія, яка розглядає державу як найвищий результат і мету суспільного розвитку. Позиціонується як протиположна анархізму.

¹⁰ Докладно про вплив пострадянської спадщини на процеси в незалежній Україні див.: Кульчицький С., Міщенко М. Україна на порозі об’єднаної Європи. – Київ, Центр Разумкова, 2018р., 232с.

¹¹ Щодо складності і багатовимірності феномену популізму див.: Ярема В. Роль популістських партій у європейських політичних системах (ред. Ю.Якименко. – Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті, Київ: Центр Разумкова, 2017р., 428с., с.383-402.

3. СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ТА ЗМІСТОВНІ АСПЕКТИ ПЕРЕДВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ-2019

Перспектива президентських і парламентських виборів 2019р. стала потужним чинником активізації публічної діяльності політичних діячів – потенційних кандидатів у Президенти і політичних партій. Спостерігаючи активність провідних політичних суб'єктів фактично від початку 2018р., можна помітити, що вона дедалі більше набуває характеру цілеспрямованих інформаційних кампаній, які згодом мають перейти у формат офіційної передвиборчої агітації (поки що це переважно стосується президентських виборів).

Під час цих кампаній відбувається апробація ключових меседжів і тем, з якими майбутні кандидати у Президенти звертатимуться до виборців, проводяться дослідження громадської думки, результати яких будуть використані для підготовки передвиборчих програм. Завчасний початок “неформальних” виборчих кампаній, з одного боку, передчасно “електризує” політичну ситуацію і певною мірою порушує букву виборчого законодавства, проте, з іншого – має і позитивний момент. Він надає виборцям можливість краще ознайомитись з потенційними кандидатами, їх поглядами та пропозиціями, а кандидатам – потрібний “зворотний зв'язок” для того, щоб за необхідності уточнити, скорегувати чи доповнити власні передвиборчі пропозиції.

У цьому розділі досліджується проблема відповідності між “пропозицією” з боку політиків і “попитом” з боку виборців напередодні двох виборчих кампаній. На підставі аналізу програмних документів, публічних заяв, матеріалів ЗМІ та результатів експертного опитування формулюються попередні¹ “політичні пропозиції” потенційних кандидатів у Президенти та політичних сил, які вони очолюють². Ці “політичні пропозиції”, які містять ключові тези кандидатів і партій у різних сферах, порівнюються з очікуваннями їх потенційних електоратів, на підставі чого робиться висновок щодо їх відповідності між собою.

Також у розділі робляться прогнози можливих варіантів підсумків виборчих кампаній, перебігу політичних процесів між виборами, а також потенційних конфігурацій міжпартійних коаліцій у новообраному Парламенті України.

3.1. ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ: ПОЗИЦІОНУВАННЯ ПОТЕНЦІЙНИХ КАНДИДАТІВ, ВІДПОВІДНІСТЬ “ПОЛІТИЧНИХ ПРОПОЗИЦІЙ” ОЧІКУВАННЯМ ВИБОРЦІВ

Відповідно до Постанови Верховної Ради України, ухваленої на позачерговому засіданні одночасно з Законом “Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні”” 26 листопада 2018р., вибори Президента України призначені на 31 березня 2019р.³ Відтак, офіційний початок кампанії з виборів Президента України

(виборчого процесу) припадає на 31 грудня 2018р. Виходячи з попередніх заяв про наміри, у виборах Президента 2019р. братиме участь аномально велике число кандидатів. Так, Комітет виборців України ще на початку жовтня 2018р. нарахував 28 потенційних кандидатів у Президенти⁴, з того часу кількість заяв щодо намірів тих чи інших осіб балотуватися у Президенти зростає⁵.

Результати досліджень громадської думки, що проводилися протягом 2018р., дають можливість обмежити коло кандидатів, які мають відносно вищі рейтинги⁶. Це: лідер ВО “Батьківщина” Ю.Тимошенко;

¹ Попередній характер зумовлюється тим, що відповідно до Закону “Про вибори Президента України” (в редакції від 1 січня 2016р.), реєстрація кандидатів закінчується за 55 днів до дня виборів. Таким чином, до початку процесу реєстрації кандидатів у Президенти України ті чи інші особи можуть вважатися тільки потенційними кандидатами. Відповідно, формальних передвиборчих програм також не буде. Щодо політичних партій ситуація є аналогічною.

² В експертному середовищі поширеною є думка щодо збігу, або значної близькості позицій політичних сил та їх лідерів.

³ Згідним Законом воєнний стан запроваджено строком на 30 днів, що, за умов відсутності необхідності його продовження, не впливає на терміни проходження виборчого процесу.

⁴ Див.: Відбулася міжнародна конференція: “Гроші в політиці: як політичні партії готуються до виборів”. – Сайт Комітету виборців України, 9 жовтня 2018р., <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:vidbulasia-mizhnarodna-konferentsiia-hroi-v-polityi-k-polityni-partii-hotuts-do-vyboriv>.

⁵ Для порівняння: у президентських виборах 2014р. були зареєстровані 23 кандидати, 2010р. – 18, 2004р. – 26. Див.: Сайт Центральної виборчої комісії України, <http://www.cvk.gov.ua>.

⁶ Для підготовки цього розділу використані дані соціологічного опитування Центру Разумкова, проведеного 21-27 червня 2018р.

діючий Президент України П.Порошенко; лідер партії “Громадянська позиція” А.Гриценко; в разі об’єднання політичних сил, які декларують проросійську спрямованість своєї політики – кандидат від цієї частини політичного спектра (на цей час найбільший рейтинг серед них має Ю.Бойко); О.Ляшко, лідер Радикальної партії О.Ляшка; лідер партії “Об’єднання Самопоміч” А.Садовий; лідер рок-гурту “Океан Ельзи”, громадський діяч С.Вакарчук; актор, художній керівник “Студії Квартал-95” В.Зеленський’.

Особливості позиціонування потенційних кандидатів та попередній зміст їх “політичних пропозицій”

Президент України Петро Порошенко

П.Порошенко з великою ймовірністю балотуватиметься на другий термін повноважень як єдиний кандидат у Президенти від чинної влади. До офіційного початку кампанії Президент не надто поспішав розкривати зміст своєї майбутньої виборчої програми, обмежуючись ключовими меседжами, розрахованими як на загальнонаціональну аудиторію, так і на певні цільові групи (військові та ветерани, причетні до АТО/ООС, представники бізнесу). З їх змісту можна зробити припущення про те, що програма в цілому наголошуватиме на необхідності забезпечення спадковості політики, яка вже здійснюється з 2014р.

Тріада “армія, мова, віра”, озвучена Президентом П.Порошенком у його посланні до Верховної Ради 20 вересня 2018р. в якості “формули національної ідентичності”⁷ та розміщення відповідної тріади на рекламних білбордах Президента, фактично встановлює ідеологічні рамки майбутньої кампанії, за які уже не зможе вийти жоден з кандидатів, який претендує на помітний результат на виборах 2019р. (окрім відвертих представників промосковського політичного середовища).

Основний зміст позицій П.Порошенка щодо окремих напрямів політики

➤ Зовнішня і безпекова політика, геополітичний вибір:

- чітке визначення геополітичного курсу: власний шлях України пролягає в напрямку від імперії до ЄС і НАТО, але з опорою на власні сили та ресурси;
- конституційне закріплення прагнення приєднання до ЄС та вступу в НАТО як своєрідного запобіжника від можливості раптової зміни курсу державної політики за будь-яких результатів виборів;
- зміцнення Збройних Сил як запоруки миру, перехід на стандарти НАТО;
- реінтеграція окупованих територій (як частини Донбасу, так і анексованої РФ території АР Крим

та м.Севастополя) політико-дипломатичним шляхом, але на умовах, визначених Україною у переговорному процесі;

- визнання обмеженого потенціалу Мінських домовленостей, проте, з твердженням, що деяку користь вони Україні таки принесли, пропозиції їх заміни не було;

- однозначне визначення Росії як країни-агресора.

➤ Соціокультурна (гуманітарна) політика:

- посилення уваги держави до гуманітарної (соціокультурної) політики, де важливе місце відводиться питанням зміцнення статусу української мови;
- особлива увага держави до процесу створення Української автокефальної церкви як однієї з основ незалежності та консолідації суспільства.

➤ Конституція, державний устрій, форма правління, конституційні повноваження:

- визнання недосконалості існуючого конституційного розподілу повноважень, але відсутність намірів перегляду *status quo*, наголос на тому, що європейська стратегія диктує нам алгоритм розвитку політичної системи як парламентсько-президентської представницької демократії;
- необхідність продовження і розвитку децентралізації, наміри підготовки нових змін до Конституції “на захист децентралізації”.

➤ Соціально-економічна політика, соціальна відповідальність бізнесу:

- пропонуються неконкретизовані зміни в політиці праці (орієнтовані на зростання зарплат, створення робочих місць), соціального захисту та соціальної підтримки (з акцентом на політику субсидій);
- артикульоване звернення до ділових спільнот: декларація намірів продовження політики дерегуляції, зміни податкового законодавства (в т.ч. підтримки поступового запровадження податку на виведений капітал), наполеглива рекомендація збільшувати розміри зарплат, обіцянка припинення незаконного тиску силовиків на бізнес.

Лідер політичної партії “Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина” Юлія Тимошенко

Станом на грудень 2018р., Ю.Тимошенко була єдиною з числа реальних претендентів на перемогу на президентських виборах, яка проводила активну і змістовно насичену виборчу кампанію задовго до її офіційного старту (балансуючи на межі порушення вимог чинного законодавства). При цьому, до різних цільових аудиторій планові доносилися досить різнопланові за змістом послання.

⁷ Останні двоє потенційних кандидатів мають певний рівень підтримки суспільства, але при цьому до початку президентської кампанії уникали чітких заяв стосовно своєї участі в ній.

⁸ Див. Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році”. – Офіційне Інтернет-представництво Президента України, <https://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radi-ukrayini-pr-49726>.

Основний зміст позицій Ю.Тимошенко щодо окремих напрямів політики

➤ Зовнішня і безпекова політика, геополітичний вибір:

- декларація геополітичного вибору на користь членства України в ЄС та НАТО, у поєднанні із критикою неконкретизованого “зовнішнього управління”;
- визначення Росії як країни-агресора;
- пропозиція вирішення збройного конфлікту на Сході на основі зміни формату переговорів з “Мінського” на “Будапешт плюс...”;
- характеристика відмови від ядерного статусу в обмін на гарантії безпеки як “історичної помилки”, з повним правом вимагати міжнародної глобальної фінансової допомоги на відновлення Донбасу та сприяти поверненню Криму, на необхідності відновлення ядерного статусу не наголошувалося;
- пропозиція себе в якості переговорника з досягнення миру (без уточнення, з ким саме і на яких засадах мають вестися такі переговори);
- часті заяви про те, що війна на Сході триває тільки тому, що на цьому робиться бізнес⁹, популяризація думки про те, що війну можливо припинити одним рішенням керівництва України;
- пропозиція створення контрактної армії;
- збільшення реального обсягу фінансування Збройних Сил до рівня не менше 3% ВВП;
- стягнення компенсації з Росії у розмірі понад €100 млрд.;
- офіційне визнання жертвами збройного конфлікту всіх осіб, які вимушено покинули окуповані території Донбасу та Криму внаслідок агресії Російської Федерації;
- підтримує залучення миротворців, але на умовах України і на лінії державного кордону між Україною і Російською Федерацією.

➤ Конституція, державний устрій, форма правління, конституційні повноваження:

- укладення між державою і українським суспільством нового суспільного договору – Конституції України, ухвалення нової конституції Конституантою (платформою, яка об’єднає суспільних діячів, конституціоналістів, правозахисників, людей із креативним мисленням);
- ключові положення майбутньої Конституції:
 - ліквідація посади Президента, передавши його повноваження колективному органу – Національній Асамблеї Самоврядності, перехід до парламентської республіки “канцлерського” типу;
 - надання громадянам права законодавчої ініціативи, створення двопалатного парламенту (друга палата – Національна асамблея самоврядності);
 - надання права законодавчої ініціативи Всеукраїнським асоціаціям (з пропонованим правом

вносити пропозиції щодо актів Уряду та кадрових призначень на посади в органах виконавчої влади, правом вето на закони та урядові акти);

- недопущення федералізації і збереження унітарного устрою;
- проведення парламентських виборів у два тури з бар’єром у 2% у першому турі, а партія, що перемагає в другому турі отримує 226 мандатів (більшість). Решта 224 мандати розподіляються пропорційно між рештою партій, що подолали 2%-вий бар’єр у першому турі, лідер кожної партії – кандидат на посаду канцлера;
- скасування депутатської недоторканності;
- у галузі судоустрою – впровадження інституту мирових суддів і принципу виборності суддівського корпусу;
- продовження і посилення децентралізації (разом із декларацією недопущення федералізації країни).

➤ Економічна політика (“Новий економічний курс”):

- економічна стратегія базується на: “підприємництві як рушійній силі; гармонійному поєднанні вільного ринку з інтересами суспільства; соціальному захисті тих, хто його потребує”;
- відмова від сировинного типу економіки, перехід до інноваційної протекціоністської моделі;
- перехід від кланово-олігархічного устрою до соціальної ринкової економіки з інтенсивним розвитком підприємництва;
- державна підтримка підприємництва, в т.ч. фермерських господарств;
- подовження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення;
- залучення до управління державою інтелектуалів і підприємців;
- реформування монетарної і валютно-курсової політики для забезпечення стабільності національних грошей;
- відновлення політики кредитування бізнесу з низькими відсотками;
- розвиток освіти, науки, якісних медичних послуг і соціальних гарантій для населення, зокрема гідного пенсійного забезпечення;
- впровадження страхової медицини, коли за рахунок зниження податків працюючим людям медичну страховку платить роботодавець, а людям, які не працюють, – платить держава.

➤ Окремі питання економіки:

- запровадження мораторію на вирубку лісу-кругляку;
- необхідність ліквідації НАК “Нафтогаз України”;
- обіцянка негайного (в разі перемоги на виборах) зниження удвічі цін на газ для населення та тарифів на комунальні послуги, спрямування газу внутрішнього видобутку на потреби населення.

⁹ Див., наприклад: Пряма трансляція Всеукраїнського форуму “Новий курс України”. – Сайт ВО “Батьківщина”, 15 червня 2018р., <https://ba.org.ua/media-news/pryama-translyaciya-vseukra%D1%97nskogo-forumu-novij-kurs-ukra%D1%97ni-15-06-2018>.

Лідер політичної партії “Громадянська позиція” Анатолій Гриценко

А.Гриценко є єдиним з потенційних кандидатів у Президенти, хто намагався чітко охарактеризувати ціннісно-ідеологічний вимір своєї політики, задекларувавши прагнення сконструювати режим “ліберально-демократичних цінностей”¹⁰. Разом з тим, він виступив з пропозицією “освіченого авторитаризму”¹¹, який, на його погляд, має вивести країну на вищий рівень економіки та демократії¹². Намагання поєднати ліберально-демократичні цінності з авторитаризмом є особливістю політичних поглядів А.Гриценка.

Основний зміст позицій А.Гриценка щодо окремих напрямів політики

➤ Зовнішня і безпекова політика, геополітичний вибір:

- не має чітко артикульованої позиції стосовно подальшого розвитку відносин з ЄС, проте вважає, що стратегічний орієнтир України має бути на західні держави;
- уникає чітких висловлювань стосовно вступу до НАТО, в т.ч. через сумнів у тому, що ми туди зможемо вступити в найближчій перспективі, говорить про “союзницькі відносини”;
- противник дискусії щодо можливого відновлення ядерного статусу;
- противник “Мінського формату” переговорів з РФ;
- заявляє про наявність нового “мирного плану” з РФ, напрацьованого неофіційною міжнародною робочою групою за його участю;
- виступає за здійснення реформи сектору безпеки та військової реформи.

➤ Конституція, державний устрій, форма правління, конституційні повноваження:

- ключовою фігурою в державі має бути всенародно обраний Президент, а не прем’єр-міністр чи канцлер. Саме Президент повинен формувати та особисто очолювати Уряд;
- ухвалення закону про імпідмент Президента;
- визнається, що попри наявність позитивних зрушень судова реформа реально не працює, пропонується принцип невідворотності покарання, позбавлення волі без права амністії та помилування з конфіскацією майна в родини нечесних суддів;
- глибинні зміни в державі на основі трьох ключових принципів:
 - децентралізація державної влади;

- демонополізація економіки;
- деполітизація силових і правоохоронних органів;
- запровадження “принципу повсюдності місцевого самоврядування” (передача органам місцевого самоврядування земель, які їм колись належали);
- зміна виборчої системи без мажоритарної складової;
- усунення олігархів від впливу на політику і владу.

➤ Економічна та соціальна політика:

- реформа банківського сектору;
- реформа фіскальної (податкової і митної) системи;
- противник “великої приватизації” під час кризи, прихильник продажу невеликих збиткових підприємств через аукціони;
- запровадження ринку земель лише після проведення відповідних реформ, до цього – мораторій на купівлю/продаж з удосконаленням механізмів і умов оренди;
- підтримка ухвалення нового Трудового кодексу;
- критичне ставлення до здійснюваної нинішньою владою освітньої реформи, водночас, необхідність проведення реформи в цій сфері (без зазначення змісту).

Напередодні офіційного початку кампанії А.Гриценко як голова партії “Громадянська позиція” підписав Меморандум “Країна рівних можливостей з потужною економікою” з Українською радою бізнесу (УРБ)¹³. Можна припустити, що положення згаданого документа мають відповідати програмним позиціям А.Гриценка як майбутнього кандидата у Президенти.

Разом із УРБ політик бере на себе зобов’язання сприяти надійному захисту прав, свобод і власності вільного громадянина, створенню потужного середнього класу та активного громадянського суспільства, економічно міцних громад як основи економічно стійкої України, і проголошує 10 ключових принципів:

1. Непорушність права власності, рішуча протидія рейдерству.
2. Захист економічних прав і свобод громадян, як в Україні, так і за її межами.
3. Демонополізація економіки, створення рівних умов для чесної конкуренції.
4. Деофшоризація і детінізація економіки, стимулювання безготівкового обігу.
5. Децентралізація державної влади, зміцнення економічної бази місцевих громад.
6. Ефективне і прозоре державне управління, підзвітність влади суспільству.

¹⁰ Див.: Гриценко: Я підтримую сильну президентську модель влади. – Сайт телевізійного каналу ZIK, 23 червня 2017р., https://zik.ua/news/2017/06/23/gryshchenko_ya_pidtrymuyu_sylnu_prezydentsku_model_vlady_1120589.

¹¹ Див.: Анатолій Гриценко: Не потрібно боятися авторитарного режиму. – Інформаційний портал РБК-Україна, 25 квітня 2018р., <https://daily.rbc.ua/ukr/show/anatoliy-grishchenko-nuzhno-boyatsya-avtoritarnogo-1524633586.html>.

¹² Там само.

¹³ Див.: Анатолій Гриценко уклав меморандум з Українською радою бізнесу. – Інформаційне агентство Інтерфакс-Україна, 2 листопада 2018р., <https://ua.interfax.com.ua/news/political/542412.html>.

7. Державна підтримка розвитку експортного потенціалу.
8. Енергозбереження, енергоефективність, розвиток альтернативної енергетики.
9. Деполітизація і декоммерціалізація правоохоронних і судових органів.
10. Рішуча протидія корупції на основі дієвих стимулів і невідворотності покарання.

Лідер Радикальної партії Олег Ляшко

О.Ляшко напередодні початку виборчого процесу у властивій йому манері вибудовував змісти комунікацій з майбутніми виборцями переважно на основі гасел, а не змістовно насичених документів програмного характеру.

Основний зміст позицій О.Ляшка щодо окремих напрямів політики

➤ *Зовнішня і безпекова політика, геополітичний вибір:*

- відсутність чітко артикульованої позиції стосовно подальшого розвитку відносин з ЄС;
- невизначеність, мінливість позиції з питання можливого вступу до НАТО;
- відновлення ядерного статусу України;
- несприйняття “Мінського формату” переговорів з РФ (без пропозиції альтернатив);
- різка антиросійська риторика;
- критика “зовнішнього управління” Україною, співпраці з МВФ.

➤ *Соціокультурна політика:*

- основні тези співзвучні з тезами Президента П.Порошенка (армія, мова, віра або духовність).

➤ *Конституція, державний устрій, форма правління, конституційні повноваження:*

- ліквідація дуалізму у владній системі, Президент має стати главою виконавчої влади (ця позиція збігається з позицією А.Гриценка);
- ухвалення Закону про імпідмент Президента (позиція збігається з позицією Ю.Тимошенко, А.Гриценка);
- скорочення числа народних депутатів до 250, заборона обиратися до Верховної Ради більше двох разів, скасування “корумпованої мажоритарки”, скасування депутатської недоторканності і запровадження процедури відкликання депутатів (частково перекликається з пропозиціями Ю.Тимошенко, А.Гриценка);
- пропозиція звільнити всіх суддів і прокурорів, набравши нових або на конкурсі, або запровадити прямі вибори суддів і прокурорів (виборність суддів присутня серед пропозицій Ю.Тимошенко).

➤ *Економічна політика:*

- необхідність політики “економічного націоналізму”;

- активне втручання держави в економіку;
- перетворення державних банків на інструменти державної промислової політики;
- недопущення запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення;
- заборона експорту лісу-кругляку (що входить у дисонанс з положеннями Угоди про вільну торгівлю з ЄС і, відповідно, заявами про наміри продовження політики європейської інтеграції);
- зниження цін на газ для населення та тарифів на комунальні послуги (співзвучно з позицією Ю.Тимошенко);
- підвищення зарплат та пенсій (без зазначення джерел фінансування);
- відновлення державного регулювання цін на продукти харчування, ліки та ін.;
- пропозиція встановити фермерське господарство основою аграрного устрою;
- розвиток індустріальних парків;
- недопущення продажу державних підприємств стратегічного значення;
- “енергомодернізація”.

Лідер партії “Об’єднання “Самопоміч”, міський голова Львова Андрій Садовий

Заснована А.Садовим партія “Об’єднання “Самопоміч” певний час сприймалася в суспільстві як відповідь на чітко артикульований суспільний запит на “нову політичну силу” і “нові обличчя” у політиці¹⁴. Відповідно, сам А.Садовий мав підстави випробувати себе в якості політичного лідера нової якості.

Утім, до цього часу ні він сам, ні його політична сила не змогли презентувати суспільству принципово нову ідеологічно-програмну складову чи принципово нову практику політичної діяльності. Як політик А.Садовий залишається обмеженим рамками Львова, чого недостатньо для того, щоб виступити успішним кандидатом у Президенти України, його політична програма поки не містить послань, які були б зрозумілими жителям індустріальних центрів, міст і сіл Сходу та Півдня країни та підтримані ними.

Основний зміст позицій А.Садового щодо окремих напрямів політики

➤ *Зовнішня і безпекова політика, геополітичний вибір:*

- курс на вступ країни до ЄС і НАТО;
- підтримка запровадження воєнного стану;
- визнання Росії державою-агресором;
- критичне ставлення до Мінських домовленостей.

¹⁴ Докладніше див.: Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2015р., №6-7, с.34-47.

➤ *Конституція, державний устрій, форма правління, конституційні повноваження:*

- відмова від депутатської недоторканності;
- очищення влади;
- ухвалення закону про вибори за пропорційною системою з відкритими списками;
- підтримка реформи державної служби з запровадженням конкурсного відбору для всіх держслужбовців та їх деполітизація;
- реформа державної служби;
- здійснення децентралізації, розширення повноважень територіальних громад.

➤ *Соціальна та економічна політика:*

- заміна податку на прибуток податком на виведений капітал;
- справедливе формування цін і тарифів;
- пропозиція адресної соціальної допомоги;
- перетворення землі на актив (фактично, йдеться про запровадження ринку землі);
- антимонопольна політика;
- пріоритетність високих технологій, машинобудування, поглибленої переробки;
- створення індустріальних парків;
- підтримка приватизації з критикою методів її здійснення.

Певні моменти в риторичі та вже артикульованій пропозиції А.Садового дозволяють припустити, що він чи не єдиний, хто розуміє засади ідеології лібералізму. Варто також відзначити, що попри вихід з коаліції, різку критику Президента П.Порошенка та його політичного курсу, парламентська фракція “Самопоміч” досить активно підтримувала підготовлені Урядом та коаліцією реформаторські законопроекти.

Лідер рок-гурту “Океан Ельзи”, громадський діяч Святослав Вакарчук

С.Вакарчук кілька разів заявляв, що його не цікавить посада Президента, проте не вказував чітко, що не має намірів балотуватися у кандидати. Наприкінці 2017р. він публічно виступив з безумовно політичною за своїм спрямуванням заявою щодо 10 ключових кроків у реформуванні держави¹⁵, в якій перелічив напрями та запросив небайдужих ділитися думками.

Заява рок-співака і громадського діяча навряд чи може претендувати на оригінальність. Разом з тим очевидно, що це своєрідне “політичне резонерство” орієнтоване на освічену молодь, частина якої вбачає в особі С.Вакарчука свого можливого політичного лідера. Відсутність повноцінної політичної команди, чіткого політичного та ідеологічного позиціонування, невиразність проголошеного маніфесту не заважає певній частині суспільства сприймати його в такій ролі.

Основний зміст позицій С.Вакарчука щодо окремих напрямів політики

➤ *Зовнішня і безпекова політика, геополітичний вибір:*

- чітко артикульованої позиції щодо курсу зовнішньої політики, геополітичного вибору поки немає. Однак, загалом С.Вакарчук належить до прихильників сучасних західних демократичних моделей суспільства;
- відсутність позиції стосовно подальших відносин з Росією, шляхів досягнення миру тощо, але розуміння того, що більша частина політичної еліти Росії, так чи інакше, не визнає самого факту існування України як повноцінної незалежної суверенної держави;
- необхідність реформи Служби безпеки (без уточнень).

➤ *Конституція, державний устрій, форма правління, конституційні повноваження:*

- необхідність зміни виборчої системи на пропорційну з “відкритими” списками, зменшення ролі олігархів і грошей у виборах, обмеження ролі політичної реклами;
- проведення “справжньої” реформи державної служби;
- припинення політичного лобізму, зміна правил поведінки політиків, публічне окреслення меж дозволеного (що більше схоже на своєрідний етичний кодекс);
- прихильник повного оновлення суддівського корпусу, головну роль під час обрання нових суддів покладає на громадські організації та міжнародних фахівців, противник виборності суддів на загальних виборах.

➤ *Економічна політика:*

- прихильник “великої приватизації” та поетапного запровадження ринку землі.

Потенційний кандидат від “проросійського” політичного середовища (на цю роль претендують, передусім, Ю.Бойко та О.Вілкул)

Насамперед, варто припустити, що такий кандидат може бути не один. Станом на грудень 2018р., на цю роль претендували зокрема, Ю.Бойко, О.Вілкул, Є.Мураєв, В.Новінський, дещо меншою мірою – С.Тарута. Перші три з них мають цілком реальні шанси проявити свої політичні якості як майбутні кандидати у Президенти, що потім може бути використано під час парламентської кампанії.

Попри гостру конкуренцію в цьому середовищі, варто відзначити, що між потенційними кандидатами у Президенти від цього політичного середовища немає принципових ідеологічних розбіжностей.

¹⁵ Див.: Вакарчук відхрестився від політичних амбіцій, але назвав 10 пунктів для розвитку України. – Українська правда, 10 грудня 2017р., <https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/10/7165015>.

Отже, пропозиція кожного з них буде окреслена єдиними рамками та націлена на досягнення однієї мети – повернення минулого політичного впливу.

Основний зміст позицій потенційного кандидата від проросійського політичного середовища щодо окремих напрямів політики

➤ *Зовнішня і безпекова політика, геополітичний вибір:*

- примирення з Росією, відновлення економічних відносин;
- підтримка “позаблокового” статусу;
- вступ до інтеграційних об’єднань, очолюваних Росією;
- прямі переговори про мир з Росією та псевдореспубліками;
- підтримка введення миротворців;
- сумніви в необхідності підписання Угоди про асоціацію з ЄС.

➤ *Соціокультурна політика:*

- надання російській мові статусу другої державної мови разом із розвитком української як державної;
- підтримка православної церкви Московського патріархату, невідтримка руху до створення автокефальної церкви.

➤ *Конституція, державний устрій, форма правління, конституційні повноваження:*

- запровадження парламентської форми правління з передачею основних повноважень Прем’єр-міністру та суттєвим послабленням Президента (співзвучно з пропозицією Ю.Тимошенко);
- впровадження двопалатного Парламенту, загальні збори Палати представників (35 осіб) і Палати депутатів (150 осіб) обрання Президента у Парламенті;
- можливість надання “особливого статусу” окремим регіонам;
- запровадження виборності “губернаторів”, дорадчих місцевих референдумів і плебісцитів;
- реформа виборчого законодавства на основі пропорційної системи з відкритими списками;
- підтримка подальшого розвитку децентралізації.

➤ *Економічна, соціальна політика:*

- припинення співпраці з МВФ;
- зменшення комунальних тарифів удвічі (повністю співзвучно з риторикою Ю.Тимошенко);
- орієнтація на підтримку попередньої економічної моделі;
- відновлення державного регулювання цін (як і О.Ляшко);
- декларація підтримки фермерства (дещо співзвучно з позицією Ю.Тимошенко);
- констатація неготовності країни до запровадження ринку землі;

- стабілізація банківської системи;
- лібералізація валютної політики;
- реформа фіскальних органів;
- удосконалення системи *Prozorro*;
- аукціонна система торгів землею в містах.

Актор, художній керівник “Студії Квартал-95” Володимир Зеленський

В.Зеленський до початку виборчого процесу ухилився від чіткої відповіді на питання щодо своєї участі в кампанії. Головним змістом попередньої творчої діяльності В.Зеленського була критика діючих керівників держави та найбільш відомих політиків, що, можливо, і стало підґрунтям поступового формування у відповідно налаштованій частини громадян думки про нього як потенційного кандидата у Президенти.

Позиції В.Зеленського стосовно ключових питань політики та геополітичного вибору залишаються невідомими, жодного сигналу щодо його готовності до співпраці з іншими політичними силами або лідерами поки не надходило.

Загалом, аналіз наявних політичних позицій потенційних кандидатів у Президенти дає підстави для деяких оцінок поточного етапу “неофіційної” передвиборчої кампанії:

- продовження політики нинішньої влади, в т.ч. тематика продовження реформ, асоціюється лише з діючим Президентом П.Порошенком;
- жоден з політиків, які розглядаються в якості потенційних кандидатів у Президенти, і які вважають себе опонентами діючого Президента, не декларує публічно наміру продовжувати принаймні, загальний курс політики, започаткованої представниками діючої влади у 2014р.;
- пропонуються досить серйозні зміни як у моделі державного правління (парламентська або “канцлерська” республіка, з одного боку, і перерозподіл владних повноважень на користь Президента – з іншого), що не є не предметом першочергового запиту виборців;
- у пропозиціях потенційних кандидатів у Президенти до реєстрації ними їх перевиборчих програм рідко використовувався термін “реформи” у позитивному контексті;
- поки не всі кандидати і не завжди вдавалися до конкретизації шляхів досягнення тієї чи іншої задекларованої цілі з урахуванням дії як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

Можливо, згадані застереження мають тимчасовий характер і будуть зняті після початку офіційного старту кампанії, реєстрації кандидатів, оприлюднення їх передвиборчих програм та початку передвиборчої агітації.

Очікування виборців від потенційних кандидатів у Президенти

Соціологічне дослідження Центру Разумкова, про яке докладно йшлося у Розділі 2 цієї доповіді, дало можливість з'ясувати ставлення до альтернативних політичних пропозицій у різних сферах громадян, які висловили намір голосувати за того чи

іншого кандидата на президентських виборах. Таким чином, є можливість перевірити, наскільки очікування потенційних електоратів від майбутніх кандидатів збігаються з їх політичними пропозиціями.

В узагальненому вигляді розподіл преференцій електорату різних кандидатів наведено у таблиці¹⁶.

Зовнішня і внутрішня політика, безпека									
	Ю.Бойко	В.Зеленський	Ю.Тимошенко	О.Ляшко	С.Варварчук	А.Гриценко	А.Садовий*	П.Порошенко	
Вступ України до союзу Росії і Білорусі, вступ до Євразійського економічного союзу	⇐	⇒	⇒	=	⇒	⇒	⇒	⇒	Вступ України до ЄС в осяжній перспективі
Позаблоковий статус України, її невходження до військових блоків	⇐	=	=	=	⇒	⇒	⇒	⇒	Вступ України до НАТО в осяжній перспективі
Пошук шляхів до примирення з Росією, посилення політичних та економічних зв'язків з нею	⇐	⇒	=	=	⇒	⇒	⇒	⇒	Жорстка позиція щодо Росії, послаблення політичних та економічних зв'язків з нею
Повернення тимчасово окупованих територій шляхом мирних переговорів і компромісних домовленостей з Росією	⇐	⇐	⇐	⇐	=	=	=	=	Повернення тимчасово окупованих територій військовим шляхом
Мир на Сході України має бути встановлений за будь-яку ціну	⇐	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	Мир на Сході України можливий лише на прийнятних для українського суспільства умовах
Посилення впливу Верховної Ради на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Президента	⇐	=	=	=	=	=	=	⇒	Посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Верховної Ради
Недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	=	Забезпечення політичної стабільності, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян
Скорочення функцій центральної влади, передача більших повноважень органам місцевого самоврядування, здійснення децентралізації ¹⁷	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	=	=	Розширення функцій центральної влади, скорочення повноважень органів місцевого самоврядування, посилення керованості всіх органів влади з центру
Можливість надання особливого статусу (автономії) певним регіонам держави	⇐	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	Збереження унітарного устрою України, неприпустимість надання особливого статусу жодному регіону
Посилення громадського контролю за правоохоронними органами	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	=	Підвищення підконтрольності правоохоронних органів владі
Скорочення видатків на Збройні Сили України	=	=	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	Збільшення видатків, зміцнення і розвиток Збройних Сил України
Економічна та соціальна політика									
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	⇐	⇐	⇐	⇐	=	⇐	=	=	Приватизація державних підприємств, пріоритетний напрям розвитку приватного сектору економіки
Активна роль держави в управлінні економічними процесами, здійснення контролю над цінами	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	Відмова від втручання держави в економічні процеси (дерегуляція) та контролю над цінами – все має вирішувати ринок
Подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення

* Через малий обсяг вибірки представлені результати для цієї групи мають дуже низьку точність і є скоріше ілюстративними.

¹⁶ У таблиці застосовуються такі умовні позначки: **напрямок стрілки** – альтернатива, яку обрала більшість респондентів у групі; **дві стрілки** – альтернативу підтримують понад 50% респондентів групи; **одна стрілка** – альтернативу підтримують відносна більшість респондентів групи, яка мінімум на 15% перевищує чисельність прихильників протилежної альтернативи; **знак рівняння** – відносна більшість респондентів групи обрала середню позицію або ж різниця між підтримкою альтернатив становить менше 15%.

¹⁷ Сірим кольором виділені політичні альтернативи, які безпосередньо відповідають окремим напрямкам реформ.

Економічна та соціальна політика									
	Ю.Бойко	В.Зеленський	Ю.Тимошенко	О.Ляшко	С.Вакарчук	А.Гриценко	А.Садовий*	П.Порошенко	
Підтримка національного виробника, високі мита на імпортовані товари	⇐ ⇐	⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐	⇐ ⇐	=	⇐ ⇐	Вільна конкуренція вітчизняних та імпортованих товарів на внутрішньому ринку
Державне сприяння переважно великому національному бізнесу	=	⇒	⇒	⇒ ⇒	⇒	⇒	⇒ ⇒	⇒	Пріоритетне сприяння розвитку малого та середнього бізнесу
Пріоритетність орієнтації на суспільні потреби і настрої всередині України, виконання тих рекомендацій ЄС, США та МВФ, які їм не суперечать	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	=	Безумовне та послідовне виконання рекомендацій ЄС, США та МВФ, навіть якщо вони не популярні в Україні
Економіка України має спиратися на традиційні галузі – металургію, машинобудування, видобувну промисловість, сільське господарство (АПК)	⇐ ⇐	⇐	⇐	=	=	⇐	=	=	Україна може досягти прискореного економічного зростання лише через прискорений розвиток нових галузей і технологій (ІТ-сектор, робототехніка, штучний інтелект, нанотехнології, біотехнології та ін.)
Підвищення зарплат і пенсій, навіть ціною підвищення рівня інфляції і падіння курсу гривні	⇐ ⇐	=	=	=	=	=	⇐	=	Недопущення інфляції і стабілізація курсу гривні, навіть якщо для цього доведеться “заморозити” зарплати і пенсії
Запровадження прогресивного оподаткування – громадяни з вищими доходами мають сплачувати вищий відсоток податків	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐	⇐ ⇐	Запровадження рівної ставки податків для всіх громадян, незалежно від їх доходів
Податкова система, за якої людина сплачує високі податки, але безкоштовно отримує від держави певні соціальні послуги	⇐	=	=	=	=	=	=	=	Податкова система, за якої людина сплачує низькі податки, але сама повинна оплачувати соціальні послуги
Захист інтересів громадян з низькими доходами	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐	⇐ ⇐	⇐	⇐ ⇐	Захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів
Боротьба з бідністю шляхом посилення соціальної підтримки населення з низьким рівнем заробітної плати (виплати субсидій, допомог тощо)	⇐	=	=	=	=	=	=	⇒	Боротьба з бідністю шляхом підвищення ціни праці і на цій основі – заробітної плати
Зниження тарифів на оплату житлово-комунальних послуг за рахунок дотацій їх постачальникам з державного бюджету	⇐ ⇐	⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	=	⇐ ⇐	=	=	Адресні субсидії на оплату житлово-комунальних послуг для людей, чий дохід не дозволяє сплачувати їх реальну вартість (як зараз)
Усі без винятку медичні послуги в державних і комунальних медичних закладах повинні бути безкоштовними. Держава повинна гарантувати це право громадян	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	=	⇐ ⇐	=	=	Держава повинна забезпечити для всіх громадян гарантований пакет безкоштовних медичних послуг (невідкладна допомога, хронічні захворювання, пологи тощо). Інші медичні послуги можуть оплачуватися пацієнтами самостійно та/або через обов'язкове чи добровільне медичне страхування
Громадянам, які працюють (або працювали) впродовж усього свого працездатного віку, гарантувати гідний рівень життя повинна держава	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Громадяни повинні самостійно дбати про своє забезпечення в літньому віці, робити заощадження та ін.
Активна роль держави в процесі перерозподілу суспільних благ, сприяння зменшенню розриву в доходах між багатими та бідними	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Невтручання держави у процес перерозподілу суспільних благ, відмова від “вирівнювання доходів”
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями. Надання більших прав найманим працівникам та їх об'єднанням – профспілкам	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Посилення прав роботодавців у відносинах з найманими працівниками. Надання більших прав роботодавцям, у т.ч. під час прийому на роботу та звільненні найманих працівників
Уряд має збільшувати видатки на охорону здоров'я, соціальне забезпечення, освіту, навіть якщо для цього треба буде підвищувати податки	⇐ ⇐	=	⇐	⇐	=	⇐	⇐	⇐	Уряд не повинен допускати підвищення податків, навіть якщо для збалансування бюджету треба буде скорочувати соціальні видатки

Економічна та соціальна політика									
	Ю.Бойко	В.Зеленський	Ю.Тимошенко	О.Ляшко	С.Вакарчук	А.Гриценко	А.Садовий*	П.Порошенко	
Зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. мають визначатися на основі їх рівня у країнах ЄС	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	Зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. мають визначатися на основі рівня середньої зарплати в Україні
Система соціального забезпечення (пенсії, субсидії, соціальна допомога) має бути державною	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	Система соціального забезпечення (пенсії, субсидії, соціальна допомога) може обслуговуватися приватними компаніями
Гуманітарна політика									
Збереження статусу української мови як єдиної державної	⇒	=	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	Надання російській мові статусу другої державної
Державний захист і підтримка української мови (обов'язкове навчання українською мовою у школах, встановлення мовних квот на радіо та телебаченні та ін.)	⇒	=	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	Ставлення держави до всіх мов має бути однаковим
Попередня система середньої освіти, яка існувала до її реформи, була добре збалансована як за змістом, так і за терміном навчання (10 років), забезпечувала достатній рівень знань і навичок – таку систему слід зберегти, лише пристосовавши до сучасного рівня знань і вимог ринку праці	⇐	⇐	⇐	⇐	=	⇐	⇒	⇐	Нинішнє реформування системи середньої освіти є позитивним явищем, оскільки продовження терміну навчання до 12 років, зміни змісту навчання, відносин між учителем та учнями наближає українську школу до європейських норм і стандартів середньої освіти
Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам	=	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	Рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою
Припинення процесів декомунізації	⇐	=	=	=	=	=	⇒	⇒	Продовження декомунізації
Жорстка позиція держави в боротьбі зі злочинністю, навіть якщо це призводить до порушення громадянських прав причетних осіб	⇐	=	⇐	⇐	=	⇐	⇒	⇐	Держава має неухильно забезпечувати громадянські права усіх громадян, навіть тих, які вчинили злочини
Захист традиційних суспільних цінностей, зокрема, сім'ї і шлюбу, який ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	Визнання державою права на шлюб (партнерство) між громадянами однієї статі
Підтримка максимального зближення культур національних меншин і спільнот іммігрантів з українською культурою, сприйняття ними українських традицій і стирання культурних відмінностей між цими спільнотами та українцями	=	=	=	=	=	=	=	=	Підтримка культурної, мовної, релігійної самобутності всіх національних меншин і спільнот іммігрантів, співіснування різних культур в українському суспільстві
Збереження нинішнього рівня прав національних меншин	=	=	⇐	⇐	=	⇐	=	⇐	Розширення прав національних меншин
Пріоритетний розвиток українського села як осередку традиційного способу життя і збереження традиційних цінностей	⇐	⇐	⇐	⇐	=	⇐	⇐	⇐	Пріоритетний розвиток міст (урбанізація) як осередків прогресу, сучасного динамічного способу життя, орієнтованого на нові цінності глобального світу
Забезпечення прискорення економічного зростання України, навіть якщо це шкодитиме захисту довкілля	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	Максимальна увага до збереження довкілля, навіть якщо це гальмуватиме економічне зростання
Первинною для кожної людини є належність до певної нації, з її власними інтересами, мовою, культурою, традиціями, цінностями	=	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	=	⇐	Усі люди становлять єдину світову спільноту та поділяють спільні для всіх цінності, а належність до певної нації є другорядною
Відновлення смертної кари за найбільш тяжкі та жорстокі злочини проти людини	⇐	=	⇐	=	=	=	⇒	=	Недопущення відновлення смертної кари за будь-які злочини

Гуманітарна політика									
	Ю.Бойко	В.Зеленський	Ю.Тимошенко	О.Ляшко	С.Вакарчук	А.Гриценко	А.Садовий*	П.Порошенко	
Жорстка політика в боротьбі з наркотиками, кримінальне покарання за їх вживання та зберігання	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Декриміналізація вживання і зберігання для особистого вжитку окремих легких наркотиків
Збільшення числа іммігрантів призводить до зростання рівня злочинності в країні	⇐	=	=	=	=	=	⇐	=	Збільшення числа іммігрантів не є причиною зростання рівня злочинності в країні
В умовах зовнішньої агресії можуть бути обмежені певні громадянські права і свободи (свобода слова, зібрань та ін.)	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	=	⇒	Обмеження громадянських прав не може виправдовуватися зовнішньою агресією

Узагальнюючи дані, наведені в таблиці, можна визначити низку політичних альтернатив, які підтримуються більшістю¹⁸ потенційних виборців усіх згаданих вище потенційних кандидатів у Президенти:

- активна роль держави в управлінні економічними процесами, здійснення контролю над цінами;
- продовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення;
- підтримка національного виробника, високі мита на імпортовані товари;
- пріоритетність орієнтації на суспільні потреби і настрої всередині України, виконання тих рекомендацій ЄС, США та МВФ, які їм не суперечать;
- запровадження прогресивного оподаткування – громадяни з вищими доходами мають сплачувати вищий відсоток податків;
- захист інтересів громадян з низькими доходами;
- громадянам, які працюють (або працювали) впродовж усього свого працездатного віку, гарантувати гідний рівень життя повинна держава;
- активна роль держави у процесі перерозподілу суспільних благ, сприяння зменшенню розриву в доходах між багатими та бідними;
- захист прав найманих працівників перед роботодавцями. Надання більших прав найманим працівникам та їх об'єднанням – профспілкам;
- зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. мають визначатися на основі рівня середньої зарплати в Україні;
- система соціального забезпечення (пенсії, субсидії, соціальна допомога) має бути державною.

Таким чином, типово ліві, або лівоцентристські за класичними визначеннями, ідеологічні позиції в суспільній свідомості поєднуються з такими, що традиційно визначаються як консервативні або наближені до них (зокрема, підтримка т.зв. традиційних сімейних цінностей).

Серед світоглядних і геополітичних орієнтацій у прихильників більшості потенційних кандидатів

переважає підтримка руху до ЄС. Водночас, прихильники можливого проросійського кандидата з багатьох позицій мають спільні або близькі підходи в питаннях економічної та соціальної політики, а також (за деякими винятками) – і гуманітарної політики, з прихильниками інших кандидатів.

Те, що для переважної більшості виборців (незалежно від того, за кого саме вони голосуватимуть) важливою ідеологічною позицією є повернення до активної ролі держави в управлінні економічними процесами та перерозподілі суспільних благ, вказує на наявність потужного запиту на появу національно орієнтованих, просвітоєвропейських, але при цьому лівоцентристських або лівих (за класичними критеріями) політичних сил і, відповідно, політичних лідерів.

Крім того, більша частина цільової аудиторії кожного з потенційних кандидатів у Президенти налаштовані на посилення громадського контролю за правоохоронними органами, проти запровадження відкритого ринку землі і за підтримку “національного виробника” (в т.ч. за рахунок високих мит на імпорту), орієнтацію політики на суспільні потреби і настрої, а не безумовне виконання рекомендацій міжнародних партнерів, запровадження прогресивної системи оподаткування.

Таким чином, у нинішньому стані суспільства існує небагато простору для визрівання та розвитку потужних політичних сил ліберального спрямування. Ситуація може змінюватися тільки за умови, що з часом зростатимуть як рівень доходів громадян, так і рівень їх обізнаності, а також залучення до громадського життя.

Слід також звернути увагу на те, що серед політичних альтернатив, пов'язаних з конкретними реформами, підтримку серед електорату більшості кандидатів має лише децентралізація. Водночас, не знаходять підтримки більшості такі реформаторські напрями, як приватизація, запровадження ринку землі, реформи соціальної допомоги, освіти та медицини (принаймні, у їх нинішньому вигляді). Це робить відкритим питання про те, ким і яким чином буде забезпечена спадковість реалізації політики у відповідних сферах.

¹⁸ Абсолютною і відносною.

ПОТЕНЦІЙНІ КАНДИДАТИ ТА ЇХ ЕЛЕКТОРАТ: ВІДПОВІДНІСТЬ ПОЗИЦІЙ І ОЧІКУВАНЬ**Петро Порошенко**

У сферах зовнішньої та безпекової політики, геополітичних орієнтацій, відносин з РФ як риторика, так і дії П.Порошенка як діючого Президента, переважно відповідають настроям його виборців. Щодо питань внутрішньої політики, то частина виборців П.Порошенка хотіли б посилення впливу Президента на Уряд. Але сам П.Порошенко на словах не прагне змін у досягнутому балансі повноважень. Разом з тим, діючий Президент виступає переконаним прихильником продовження процесу децентралізації, тоді як серед його потенційних виборців поки що не сформувалося переважаючої думки з цього питання.

У соціокультурній політиці декларується курс зміцнення національної ідентичності, консолідації суспільства навколо українських цінностей (до яких належать і традиційні сімейні цінності), що відповідає пріоритетам, підтриманим його потенційними виборцями.

У соціально-економічній політиці присутні, з одного боку, декларування захисту найменш забезпечених громадян (зокрема, наполеглива вимога розширення фінансування субсидій у Законі про державний бюджет), з іншого боку – вже неодноразово висловлена рекомендація бізнесу підвищувати рівень заробітних плат. Діючий Президент неодноразово декларував наміри принципового полегшення ведення бізнесу в країні, що може однаково стосуватися як великого, так і малого та середнього бізнесу.

У питаннях освітньої реформи демонструється швидше неспівпадіння з настроями виборців: Президент чітко не висловлювався з цього питання, але Уряд, що асоціюється з його режимом, підтримує реформу в її нинішньому вигляді.

У питаннях орієнтації політики на дотримання вимог та рекомендацій Заходу чи на слідування суспільним настроям Президент від початку зайняв компромісну позицію, демонструючи, що він погоджується не з усіма вимогами Заходу.

Президент також не раз давав зрозуміти, що його бачення ролі держави у процесі перерозподілу суспільних благ принаймні наближене до настроїв виборців.

У риторичі потенційного кандидата немає чіткої відповіді на очікування виборців стосовно зниження тарифів на послуги та цін на газ для населення, курсу на підтримку національного виробника (ціною високих мит на імпорт), політики гарантування безкоштовних медичних та інших послуг ціною підвищення податків та інших соціально-економічних питань, де суспільство відчуває свою вразливість.

Також залишилися неартикульованими відповіді на запити виборців стосовно прив'язки рівня оплати праці вищих посадовців до середнього рівня заробітних плат, моделі економічного розвитку (ставка на застарілу попередню модель чи високо-технологічний розвиток).

Президент також непрямо давав зрозуміти, що він швидше підтримує приватизацію, ніж зростання державного сектору та підвищення ролі держави в управлінні економікою.

Таким чином, наявна відповідність пропозиції запитам виборців у питаннях зовнішньої, безпекової, соціокультурної політики, геополітичного вибору.

У питаннях соціально-економічного характеру (за що Президент формально не несе відповідальності) виборець навряд чи почув те, чого прагнув.

Юлія Тимошенко

Позиція з питання курсу на вступ України до ЄС відповідає очікуванням виборців. Водночас, декларації про орієнтацію на вступ до НАТО виглядають більшою мірою зумовленими політичною конкуренцією. Адже відповідного чітко артикульованого запиту від виборців з цього питання немає. Так само варто визнати, що в середовищі виборців Ю.Тимошенко немає артикульованої позиції більшості стосовно майбутнього відносин з РФ.

У питаннях стосовно “перезаснування Республіки Україна”, де Ю.Тимошенко анонсувала укладання нового Суспільного договору, зміну Конституції, форми правління (на “канцлерську”) теж не можна говорити про збіг між пропозицією політика та запитом виборців. У цих питаннях думки потенційного електорату Ю.Тимошенко не збігаються.

У питаннях соціально-економічної політики пропозиція Ю.Тимошенко збігається або близька до запиту виборців. Це стосується зокрема, декларацій негайного зниження цін на газ та тарифів на комунальні послуги, підтримки громадян з низьким рівнем доходів.

Не співпадає з думкою більшості виборців позитивне ставлення до освітньої реформи, критику ж “зовнішнього управління” країною підтримує більшість виборців.

Непряма декларація посилення впливу держави на економічні процеси та процес перерозподілу суспільних благ також відбивають суспільні настрої.

Декларації стосовно подальшої децентралізації відбивають очікування виборців стосовно скорочення функцій центральної влади.

Повністю відповідає настроям виборців жорстка позиція Ю.Тимошенко стосовно недопущення запровадження вільного продажу землі сільськогосподарського призначення.

Можна припустити, що виборцям Ю.Тимошенко також імпонує її жорстка персональна критика на адресу діючого Президента.

Загалом можна констатувати значний рівень збігу між настроями виборців та пропозиціями з боку Ю.Тимошенко (крім позицій стосовно питань зміни форми правління, ухвалення нової Конституції тощо).

Анатолій Гриценко

Відповідає настроям виборців курс на європейську інтеграцію країни (хоча ця тема у А.Гриценка чітко не артикульована). Курс на вступ до НАТО має підтримку відносної більшості прихильників А.Гриценка. Водночас його позиція поки чітко не артикульована.

Запит потенційних виборців А.Гриценка в галузі соціокультурної політики артикульовано достатньо чітко: українська мова – єдина державна, з державною політикою захисту її статусу. Водночас, публічна позиція самого А.Гриценка з цього питання не відома.

Враховуючи, що А.Гриценко наголошував на своєму ліберально-демократичному спрямуванні, варто було б очікувати відповідного запиту від його потенційних виборців. З того, що пропонує політик, певну відповідність до окреслених ідеологічних рамок мають такі позиції, як деполітизація правоохоронних органів (що знаходить відповідність до суспільного запиту), недопущення обмеження політичних прав і свобод громадян. Водночас, більшість потенційних виборців політика не схильні підтримати, зокрема, посилення позицій Президента (на чому наполягає А.Гриценко).

Натомість потенційні виборці А.Гриценка демонструють значні сподівання на державу, яка посилить роль в управлінні економікою (що суперечить ліберальним підходам), зможе забезпечити потужну соціальну підтримку. Запит виборців на підтримку національного виробника жорстко суперечить як деклараціям ліберальних цінностей, так і змісту меморандуму, підписаного між А.Гриценком та УРБ. Загалом, більшість потенційних виборців А.Гриценка у сфері економічної та соціальної політики займають ліві позиції, не підтримують приватизацію, земельну та інші реформи.

Запит на захист традиційних сімейних цінностей – швидше є свідченням консерватизму потенційних виборців А.Гриценка, ніж відповідає ліберальним підходам.

Відтак, можна констатувати наявність певних невідповідностей між декларованим А.Гриценком ідейно-політичним напрямом, його політичними позиціями та очікуваннями потенційного електорату.

Олег Ляшко

Пропозиція О.Ляшка є прикладом реагування на запити тієї частини суспільства, яка покладається на державну політику соціального захисту, для якої властиві гарантії безкоштовних послуг, провідна роль держави в управлінні економічними процесами та перерозподілі суспільних благ, у т.ч. – державне регулювання цін на товари першої необхідності.

Повністю збігаються позиції політика та його потенційних виборців у питанні невідповідності вільного продажу землі сільськогосподарського призначення.

Можна говорити про співпадіння декларацій політика та запиту його електорату в питаннях соціокультурної політики – зокрема, це стосується підтримки й захисту української мови. Збігаються позиції О.Ляшка та його потенційних виборців і в питаннях захисту “традиційних сімейних цінностей”.

У той же час О.Ляшко пропонує своїм виборцям значне посилення повноважень Президента, вживає різку риторику стосовно РФ. З цих питань серед його потенційних виборців немає чітко визначеної позиції. Так само, як і його потенційні виборці, О.Ляшко не має визначеної позиції у питаннях геополітичної орієнтації країни, що можна розцінити як певну відповідність між політиком та його електоратом.

Андрій Садовий

Позиціонування А.Садового з погляду відповідності його політичної позиції до запиту майбутніх виборців виглядає досить обережним і не надто чітким. Одна з небагатьох позицій у його вже декларованих намірах, яка повністю збігається з настроями електорату – це курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію країни, а також положення, які стосуються соціокультурної сфери (передусім, мовної політики).

Майбутні виборці хотіли б від свого потенційного кандидата у Президенти забезпечення жорсткої лінії у відносинах з Росією (що у принципі відповідає деклараціям своєї позиції представниками парламентської фракції “Самопоміч”), активної ролі держави в управлінні економікою та процесах перерозподілу суспільних благ (що непрямо суперечить позиціям, які декларує А.Садовий), подовження мораторію на продаж землі (що знову ж таки суперечить підходу представників фракції “Самопоміч”).

Підтримка традиційних сімейних цінностей відповідає позиції А.Садового та “Самопоміч”.

Своєю чергою, потенційні виборці А.Садового не змогли чітко визначитися з тим, чи вони більше прагнуть політики надання адресних субсидій, чи зниження тарифів на комунальні послуги (А.Садовий виступає за адресну допомогу тим, хто її потребує, і за справедливі ціни та тарифи).

А.Садовий декларує відданість політиці децентралізації, тоді як у стані його потенційних виборців такої визначеності немає. Загалом, позиції, які вже задекларував А.Садовий, не надто сильно відповідають настроям його майбутніх виборців: політик більше схильний до ліберальних підходів в економіці (зокрема, в питаннях земельного ринку), тоді як його виборці хотіли б більшого державного втручання та соціального захисту.

Кандидат від проросійських сил

Позиції, в яких можна говорити про досягнення деякої, або й повної відповідності – це питання геополітичного вибору (націленість на співпрацю з Росією і вступ до інтеграційних утворень на чолі з РФ), повернення до позаблокового статусу, скорочення функцій центральної влади, децентралізація і можливість надання окремим регіонам “особливих статусів”, досягнення миру на Сході. Надання російській мові статусу державної також є спільною позицією як політичної пропозиції, так і запиту цього суспільного сегменту.

Виборці цього сегменту партійно-політичної системи також підтримали б політичне послаблення Президента і посилення впливу Верховної Ради (що повністю відповідає програмним підходам лідерів Опозиційного блоку та “Опозиційної платформи – За життя”).

Ці політичні лідери орієнтовані на відновлення економічної моделі, що функціонувала у попередні періоди, що також співзвучне з побажаннями електорату. Декларована неготовність країни до запровадження ринку землі відповідає бажанням виборців продовжити мораторій на вільний продаж землі.

Виборці цих політичних сил і лідерів також виступають за посилення ролі держави у керуванні економічними процесами та перерозподілом суспільних благ, посилення державної соціальної підтримки. Тому кандидату від цієї частини політичного спектра буде легко знайти відповідність зі своїми виборцями.

Святослав Вакарчук

Запит потенційних виборців С.Вакарчука значною мірою збігається із запитом електорату інших потенційних кандидатів у Президенти України, яких можна віднести до умовної “проєвропейської” групи.

Це, передусім, чітко артикульована позиція стосовно геополітичного вибору країни (курс на вступ до ЄС і НАТО), щодо соціокультурної політики (підтримка державного статусу української мови), захист прав найманих працівників і громадян з низькими доходами, захист традиційних сімейних цінностей, недопущення утискання прав людини і громадянина, жорстка боротьба з розповсюдженням наркотиків, посилення громадського контролю за правоохоронними органами.

Меншою мірою, але теж важливими для цих громадян є посилення ролі держави в управлінні економікою та перерозподілі суспільних благ. У цьому середовищі немає чіткої визначеності стосовно моделі економічного розвитку та соціальної політики, питання запровадження ринку землі, політики стосовно національних меншин тощо.

Пропозиція, озвучена С.Вакарчуком, не містить реагування на ці запити, тим більше – їх проектування. В його деклараціях йдеться переважно про добрі побажання без одного посилання на, принаймні, розуміння способів і механізмів досягнення мети. У деклараціях С.Вакарчука зовсім немає чітких визначень його бачення геополітичного вибору, шляхів досягнення

миру на Сході, моделі відносин з РФ. Так само важко зрозуміти його бачення економічної та соціальної моделі державної політики.

Позиції, які можна визначити як співпадіння між запитом і пропозицією, зводяться до необхідності посилення громадського контролю за правоохоронними органами (реформа СБУ), обов’язкового дотримання прав людини і громадянина.

Позиція С.Вакарчука стосовно необхідності здійснення “великої приватизації” та запровадження ринку землі не знаходить підтримки більшості або відносної більшості його потенційних виборців.

Володимир Зеленський

Політична пропозиція В.Зеленського поки що полягає переважно у їдкому висміюванні діючих державних керівників і найбільш відомих політиків та частини представників великого бізнесу. Його пропозиція за жодною з ключових політичних позицій невідома, можливо, вона все ще у стадії вироблення.

Тим часом варто звернути увагу на те, що в його потенційних виборців є цілком сформований політичний запит.

Так, потенційні виборці В.Зеленського зокрема підтримують курс європейської інтеграції країни, розвиток децентралізації, посилення ролі держави в управлінні економікою, недопущення обмежень прав людини і громадянина, посилення громадського контролю за правоохоронними органами, захист прав найманих працівників, прив’язку зарплат вищих посадовців до середнього рівня в країні, жорстку позицію у боротьбі з наркотиками.

Дещо менш важливими для них є жорстка позиція у відносинах з РФ, досягнення миру на Сході на українських умовах, розширення державного сектору економіки, захист традиційних сімейних цінностей, політика підтримки української мови. У цьому середовищі немає чіткої визначеності стосовно моделі економічної та соціальної політики.

Проте, політичної пропозиції у відповідь на сформульований попит поки що немає.

Основні прогнозовані лінії розмежування між потенційними кандидатами у Президенти

Розмежування між згаданими вище потенційними кандидатами у Президенти простежується відразу за кількома лініями.

1. Кандидат від влади та кандидати від різноспрямованих опозиційних до неї течій

У якості кандидата від діючої влади, очевидно, виступить П.Порошенко. У цьому розрізі йому протистоятимуть усі без винятку інші кандидати, кожен з яких уже зараз підкреслює свою опозиційну налаштованість як до політичних сил, які формують виконавчу владу (коаліція БПП “Солідарність” – “Народний Фронт”), так і персонально до діючого Президента.

2. Розмежування за ознаками геополітичних орієнтацій

За цим принципом можливо виокремити три групи потенційних кандидатів у Президенти:

- кандидати, які однозначно налаштовані або, принаймні, декларують проєвропейський курс політики. Це П.Порошенко, Ю.Тимошенко, А.Гриценко, А.Садовий, можливо – С.Вакарчук;
- кандидати, які не дають чіткого сигналу про наміри продовжувати проєвропейський курс політики і пропонують “особливий шлях”. Це, передусім, О.Ляшко, можливо – В.Зеленський;
- кандидати, які вибудовують свої меседжі на привабливості інтеграції з Росією (можливі кандидати від Опозиційного блоку, “За життя” та інші політичні сили цього спрямування).

3. Прихильники парламентської республіки з посиленнями повноваженнями Прем’єр-міністра та прихильники президентської республіки

До числа прихильників парламентської республіки, де практично всі владні повноваження мають бути сконцентровані в руках Прем’єр-міністра, слід

віднести Ю.Тимошенко, а також представника політичних сил, орієнтованих на співпрацю з РФ.

До числа прихильників президентської моделі, в якій Президент одночасно очолює виконавчу владу, належать А.Гриценко та О.Ляшко.

Про небажання змінювати існуючу модель заявляв чинний Президент П.Порошенко. Інші актори чітко артикульованої думки з цього приводу не висловлювали.

4. Поділ на “старих” і “нових” політиків

Зважаючи на відповідний суспільний запит, ця лінія розмежування під час кампанії буде помітною, хоча й не визначальною.

Серед найбільш рейтингових кандидатів більшість становлять політики, які належать до усталеної владно-політичної системи. Це, зокрема, діючий Президент України П.Порошенко, лідер ВО “Батьківщина” Ю.Тимошенко, співзнаснєвник “Опозиційної платформи – За життя” Ю.Бойко, лідер Радикальної партії О.Ляшко, голова партії “Об’єднання “Самопоміч” А.Садовий, голова партії “Громадянська позиція” А.Гриценко.

Попри різний формальний статус у системі влади чи місце в сучасній політичній системі, всі ці кандидати мають багаторічний досвід перебування в українській політиці, на різних владних посадах і т.ін., і не сприймаються суспільством як “нові обличчя”.

Водночас, деякі з названих політиків можуть претендувати на цей статус за “змістовними характеристиками”, протиставляючи себе іншим (насамперед, представникам нинішньої влади) за якісними характеристиками – некоруптованістю, чесністю, готовністю “насправді захищати інтереси простих людей”, відсутністю бізнес-інтересів¹⁹. Відповідні акценти найбільш яскраво простежуються у публічній риториці А.Гриценка.

Що ж до реально “нових” політиків, то, як зазначалося вище, серед згаданих вище кандидатів на цю роль можуть претендувати В.Зеленський та С.Вакарчук, а також лідер партії “Наші” Є.Мураєв.

На наш погляд, головною лінією розмежування між кандидатами у президентській кампанії 2019р. будуть геополітичні орієнтації кандидатів. При цьому, скоріше за все, він буде зведений до біполярного вигляду: “За європейський вибір” – “За відновлення дружби з Росією”, оскільки кандидати, які обстоюватимуть варіанти “третього шляху” будуть поставлені в ситуацію вибору між цими альтернативами.

Другою за значущістю лінією розмежування буде ставлення до нинішньої влади, по суті – до Президента П.Порошенка. Ця лінія сегментуватиме “просвіропейськи” налаштований електорат і може призвести до утворення двох “центрів тяжіння” – діючого Президента та альтернативного йому кандидата.

Третя лінія розмежування – “нові – старі політики” також сегментуватиме більшою мірою “просвіропейський” електорат, а ще точніше – опозиційну його частину.

За таких умов на полі “просвіропейського” електорату розгортатиметься конкуренція між трьома основними кандидатами:

- 1) Кандидат від влади (діючий Президент);
- 2) Кандидат від опозиції (“старий політик”);
- 3) Кандидат від опозиції (“новий політик”).

Конкуренція на іншому, умовно “проросійському” електоральному сегменті, матиме скоріше персонально-політичний характер і значною мірою “примусово обмежуватиметься” впливом з боку Росії. Тому реально претендуватиме на вихід у другий тур лише один кандидат.

Зважаючи на високий рівень конкуренції, вибори з великою ймовірністю проходитимуть у два тури. З огляду на поточний рівень підтримки потенційних кандидатів залишаються можливими різні комбінації другого туру – як за участі двох кандидатів з різних сегментів “просвіропейської” орієнтації, так і за участі просвіропейського і проросійського кандидатів.

3.2. ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ: ГОЛОВНІ СУБ’ЄКТИ ТА ЛІНІЇ МІЖПАРТІЙНИХ РОЗМЕЖУВАНЬ

Чинники та умови міжпартійної конкуренції на майбутніх парламентських виборах

Міжпартійна конкуренція в перспективі виборів до Верховної Ради поки що значною мірою повторює схему конкуренції на президентських перегонах: на потрапляння до Парламенту претендують до 10 партій, і жодна з них не має абсолютної переваги над іншими (отже, не зможе сформувати однопартійний уряд).

Згідно з даними досліджень громадської думки, протягом останнього року шанси на подолання визначеного законодавством прохідного бар’єра у 5% стабільно демонстрували: Блок Петра Порошенка “Солідарність”, Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”, Всеукраїнське об’єднання “Свобода”, “Громадянська позиція”, “За життя”, Об’єднання “Самопоміч”, “Опозиційний блок”, Радикальна партія Олега Ляшка, “Слуга народу”. Останні опитування фіксують також наближення до прохідного бар’єра партій “Наші” та “УКРОП”²⁰. Таким чином, існує висока ймовірність того, що Верховна Рада IX скликання виявиться ще більш фрагментованою, ніж нинішня.

Утім, майбутні президентські вибори цілком здатні докорінно змінити диспозицію сил, забезпечивши значний приріст електоральної підтримки та зміцнення переговорних позицій для партій, чії

¹⁹ Докладніше про бачення громадянами якостей “нових політичних лідерів” див.: Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті (за ред. Ю.Якименка). – Київ: Центр Разумкова, 2017р., с.204-205.

²⁰ Моніторинг електоральних настроїв українців. Листопад 2018 року. – Спільне дослідження Київського міжнародного інституту соціології, Центру Разумкова та Соціологічної групи “Рейтинг”, http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_razumkov_kmis_reytyng.pdf.

висуванці покажуть достатньо високий результат, і суттєво зменшити шанси на подолання прохідного бар'єра – для інших.

Завершення президентських перегонів може каталізувати об'єднавчі процеси, оскільки деякі партії висувають власних кандидатів, насамперед з метою привернути увагу виборців та забезпечити більш вигідні умови в майбутніх об'єднаннях. Важливу роль можуть зіграти об'єднавчі процеси між ідеологічно близькими силами (в середовищі “демократичної опозиції”, а також серед проросійських і націоналістичних партій). Нарешті, президентські вибори здатні змінити конфігурацію влади в державі, в т.ч. й за рахунок перегрупування сил у нинішньому Парламенті.

На кінець 2018р., **партії правлячої коаліції** (БПП “Солідарність” та “Народний фронт”) в цілому мають досить сумнівні перспективи в контексті парламентських виборів.

Насамперед це стосується “Народного фронту”, що, за даними соціологічних опитувань, має вкрай низьку підтримку виборців і в нинішньому форматі практично не має шансів на проходження до Верховної Ради IX скликання²¹.

Доля БПП “Солідарність” цілком залежить від успіху партії діючого Президента на найближчих президентських виборах. Зберегти сильні позиції у Верховній Раді наступного скликання БПП зможе лише в тому випадку, якщо сам П.Порошенко буде переобраний на другий термін. В іншому випадку ця партія буде вести непросту боротьбу за проходження до Верховної Ради, а її парламентське представництво може значно зменшитися (у разі не подолання бар'єра воно може обмежитися лише депутатами – мажоритарниками).

Відтак, весь організаційний ресурс БПП зосереджений на зміцненні позицій свого лідера, донесенні його передвиборчих меседжів до аудиторії та забезпеченні необхідної підтримки в Парламенті.

Опозиційні до влади політичні сили залишаються розділеними на кілька різноспрямованих груп.

“Демократична опозиція”, тобто когорта опозиційно налаштованих до нинішньої влади партій, що репрезентують колишніх учасників Майдану та декларують прихильність до національно-демократичних цінностей, є найбільш численною групою. Вона ж – найбільш неоднорідна та розпорошена.

ВО “Батьківщина”, яка протягом останніх двох років стабільно посідає перше місце в рейтингах суспільних симпатій, продовжує займати різко критичну позицію до влади загалом і до Президента зокрема. При цьому, головне вістря її критики спрямовано проти соціально-економічної політики Уряду. Лідер ВО “Батьківщина” Ю.Тимошенко налаштована на перемогу у президентських виборах і допускає можливість об'єднання з іншими політичними силами лише з позиції старшого партнера.

Радикальна партія О.Ляшка останнім часом посилює свою опозиційну риторичку, спрямовану проти соціально-економічної політики Уряду та проти діяльності П.Порошенка на посту Президента²², водночас повторюючи патріотичні меседжі діючого Президента в контексті протистояння російській агресії та церковних справ. Поки що немає інформації про об'єднання чи хоча б зближення РПЛ з будь-якою іншою політичною силою.

Лідери ще двох рейтингових партій – “Громадянська позиція” та Об'єднання “Самопоміч” продовжують переговори про координацію зусиль, принаймні на етапі президентських перегонів, іноді використовуючи для стимулювання цього процесу публічні заяви та зовнішню рекламу із закликами до об'єднання. Додатковим стимулом для їх союзу є близькість ідеологічних засад (обидві партії декларують прихильність до ліберально-демократичних цінностей). Втім, поки що лідери “Громадянської позиції” (А.Гриценко) та Об'єднання “Самопоміч” (А.Садовий) паралельно ведуть кожен власну президентську кампанію, хоча й утримуються від жорсткої критики на адресу одного. Чільне місце в публічній риторичці обох партій посідає тема боротьби з корупцією.

Серед інших політичних сил, які також можна віднести до “демократичної опозиції”, відносно вищі шанси потрапити до “вищої ліги” зараз має партія “УКРОП”. До активу цієї партії можна зарахувати відносно високий результат на місцевих виборах 2015р. та досить розвинуту партійну структуру.

Партії праворадикального спрямування (ВО “Свобода”, “Правий сектор”, “Національний корпус” та ін.) на кінець 2018р. мають досить скромні електоральні позиції. Підписана в березні 2017р. угода про спільний похід націоналістичних партій на президентські вибори на сьогодні де-факто зірвана, оскільки дві найвпливовіші сили – ВО “Свобода” та “Національний корпус” – не змогли погодити єдиного кандидата. На кінець 2018р., шанси на потрапляння до Парламенту має лише ВО “Свобода”, однак без об'єднання праворадикального табору вони залишаються доволі низькими.

Партії, орієнтовані на залишки колишнього електорату Партії регіонів і КПУ, мають досить примарні шанси успішно делегувати свого представника на пост Президента, тож головну ставку роблять саме на парламентські вибори. Нині в цьому середовищі відбуваються активні трансформаційні процеси: розкол всередині “Опозиційного блоку” і утворення “Опозиційної платформи – За життя”, вихід у самостійне політичне “плавання” Є.Мураєва з політичним проектом “Наші”.

Кожна з названих партій має у своєму розпорядженні серйозні політичні активи та організаційні ресурси, і всі вони претендують на одну електоральну нішу. Крім того, на електорат Сходу і Півдня України претендує і партія “Основа” (С.Тарута).

²¹ Не дивлячись на це, партія нещодавно запустила серію зовнішньої реклами зі своєю символікою та обличчям лідера, А.Яценюка, і поки що не демонструє намірів проводити ребрендинг.

²² Докладно див.: Ляшко підозрює Порошенка у змові з Путіним. – Сайт Радикальної партії О.Ляшка, 28 листопада 2018р., <http://liashko.ua/news/general/4911-lyashko-pidozryuye-poroshenka-u-zmovi-z-putininim>.

Тож поки що мета, задекларована В.Медведчуком, В.Рабіновичем і С.Льовочкіним (монополізувати політичне представництво “російськомовного південного сходу країни”), виглядає далекою від досягнення – як через згадану міжпартійну конкуренцію, так і через певні зміни в настроях електорату.

Окрему нішу серед опозиційних партій посідає “Слуга народу” – нещодавно створена партія, що цілком завдячує своєю популярністю однойменному комедійному серіалу студії “Квартал 95”.

Менеджмент цієї студії також складає Вищу раду партії, очолює її керівник студії “Квартал 95” І.Баканов. При цьому неформальним лідером і ключовою публічною фігурою, що асоціюється зі “Слугою народу”, безумовно, є відомий актор В.Зеленський – виконавець ролі президента в однойменному серіалі. Про політичні позиції партії поки нічого не відомо, однак доречно припустити, що вона буде орієнтована на розчарованих всією політичною системою громадян, які прагнуть бачити у владі принципово нові обличчя.

ПОЛІТИЧНІ ПОЗИЦІЇ НАЙБІЛЬШ РЕЙТИНГОВИХ ПАРТІЙ ТА ЛІНІЇ МІЖПАРТІЙНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ

Методологія дослідження

Для з’ясування позицій політичних партій щодо альтернативних напрямів державної політики в різних сферах було проведено **експертне опитування**²³. Оскільки оцінки експертів виявилися доволі суперечливими, ми беремо до уваги лише ті випадки, коли абсолютна більшість експертів однаково ідентифікували позицію партії з того чи іншого питання (у таблиці позначається стрілками $\leftarrow \rightarrow$).

Дані експертного опитування також доповнені результатами **моніторингу заяв політичних партій та їх лідерів** і цільних представників, що проводився авторами дослідження впродовж останніх півроку (в таблиці встановлені на основі моніторингу позиції партій позначаються стрілочками $\leftarrow \rightarrow$).

Опосередкованим, але не менш важливим індикатором позицій партії на політичній арені, є переконання її прихильників, виявлені під час **соціологічного опитування**. Кардинальні відмінності в переконаннях виборців різних партій з високою імовірністю дозволяють визначити ключові питання, що зумовлюють вибір респондентів на користь тієї або іншої політичної сили. І навпаки: якщо позиція прихильників певної партії щодо певного питання є невизначеною або

амбівалентною, це означає, що питання не є вирішальним для їх вибору на користь саме цієї партії

У таблиці застосовуються такі умовні позначки: **напрямок стрілки** ($\leftarrow \rightarrow$) – альтернатива, до якої схиляється більшість респондентів у цій групі; **дві стрілки** – альтернатива підтримується більшістю респондентів групи; **одна стрілка** – альтернатива підтримується відносною більшістю респондентів групи з перевагою в 15% і більше; **знак рівняння** ($=$) – відносна більшість респондентів групи обрали середню позицію.

Ознакою важливого міжпартійного розмежування ми пропонуємо вважати ситуацію, коли протилежні позиції партій підтверджуються кардинальними відмінностями в поглядах громадян, які підтримують ці партії.

З метою дотримання прийнятного рівня похибки при статистичних розрахунках, ми відібрали для порівняльного аналізу лише ті партії, що отримали значну підтримку серед респондентів під час дослідження (понад 2%). До таких партій належать: БПП “Солідарність” (у таблиці – БПП), ВО “Батьківщина” (ВОБ), ВО “Свобода” (ВОС), “Громадянська позиція” (ГП), “За життя” (ЗЖ), Об’єднання “Самопоміч” (ОС), Опозиційний блок (ОБ), Радикальна партія О.Ляшка (РПЛ), “Слуга народу” (СН).

Зовнішня і внутрішня політика, безпека										
	ЗЖ	ОБ	СН	ВОБ	РПЛ	ГП	ОС*	БПП	ВОС*	
Вступ України до союзу Росії і Білорусі, вступ до Євразійського економічного союзу	$\leftarrow \rightarrow$	$\leftarrow \rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	Вступ України до ЄС в осяжній перспективі
	$\leftarrow$	$\leftarrow$		$\rightarrow$		$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	
Позаблоковий статус України, її невходження до військових блоків	$\leftarrow \rightarrow$	$\leftarrow \rightarrow$	$=$	$=$	$=$	$=$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	Вступ України до НАТО в осяжній перспективі
	$\leftarrow$	$\leftarrow$		$\rightarrow$		$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	
Пошук шляхів до примирення з Росією, посилення політичних та економічних зв’язків з нею	$\leftarrow \rightarrow$	$\leftarrow \rightarrow$	$\rightarrow$	$=$	$=$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	Жорстка позиція щодо Росії, послаблення політичних та економічних зв’язків з нею
	$\leftarrow$	$\leftarrow$		$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	
Повернення тимчасово окупованих територій шляхом мирних переговорів і компромісних домовленостей з Росією	$\leftarrow \rightarrow$	$\leftarrow \rightarrow$	$\leftarrow$	$\leftarrow$	$=$	$=$	$=$	$=$	$\rightarrow$	Повернення тимчасово окупованих територій військовим шляхом
	$\leftarrow$	$\leftarrow$		$\leftarrow$	$\leftarrow$	$\leftarrow$		$\leftarrow$	$\rightarrow$	
Мир на Сході України має бути встановлений за будь-яку ціну	$\leftarrow \rightarrow$	$\leftarrow \rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	Мир на Сході України можливий лише на прийнятних для українського суспільства умовах
	$\leftarrow$	$\leftarrow$		$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	$\rightarrow$	

* Через малий обсяг вибірки представлені результати для цієї групи мають дуже низьку точність і є скоріше ілюстративними.

²³ Опитування проводилося в період з 25 жовтня по 20 листопада 2018р. Відповіді на анкету надали науковці та експерти державних і недержавних науково-дослідних установ, аналітичних центрів, громадських організацій, вищих закладів освіти. Анкети були надіслані 223 експертам з 78 установ та організацій, отримано 92 відповіді. Докладно результати експертного опитування див. у матеріалі “Політичні партії України, їх ідеології та політики: експертне опитування”, розміщеному в цьому журналі.

Зовнішня і внутрішня політика, безпека										
	ЗЖ	ОБ	СН	ВОВ	РПЛ	ГП	ОС*	БПП	ВОС*	
Посилення впливу Верховної Ради на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Президента	←	←	=	=	=	=	=	⇒	=	Посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Верховної Ради
	←	←		←	→	→		→	→	
Недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян	←	←	←	←	←	←	←	=	←	Забезпечення політичної стабільності, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян
									→	
Скорочення функцій центральної влади, передача більших повноважень органам місцевого самоврядування, здійснення децентралізації ²⁴	←	←	←	←	←	←	←	←	←	Розширення функцій центральної влади, скорочення повноважень органів місцевого самоврядування, посилення керованості всіх органів влади з центру
		←		←		←	←	←		
Можливість надання особливого статусу (автономії) певним регіонам держави	←	←	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	Збереження унітарного устрою України, неприпустимість надання особливого статусу жодному регіону
	←	←		→	→	→	→	→	→	
Посилення громадського контролю за правоохоронними органами	←	←	←	←	←	←	←	=	←	Підвищення підконтрольності правоохоронних органів владі
							←			
Скорочення видатків на Збройні Сили України	←	=	=	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	Збільшення видатків, зміцнення і розвиток Збройних Сил України
		←		→	→	→	→	→	→	

Порівняння партійних позицій щодо зовнішньої і внутрішньої політики, безпеки

Чітке розмежування (і навіть поляризація) партійної системи прослідковується насамперед щодо тих дилем, які стосуються зовнішньополітичної орієнтації та воєнного конфлікту з Росією (зокрема: вступ України до Євразійського чи до ЄС; позаблоковий статус чи вступ України до НАТО; пошук шляхів до примирення з Росією чи жорстка позиція щодо неї; мир на Сході України за будь-яку ціну чи лише на прийнятних для українського суспільства умовах).

Позиції партій, що знаходяться на полюсах цього розмежування, як правило, спираються на абсолютну підтримку “свого” електорату. Це вказує на високу електоральну значимість цього розмежування, а також його сталість і глибину.

На патріотичному і прозахідному полюсі цього розмежування знаходяться партії ВО “Свобода”, БПП “Солідарність”, Об’єднання “Самопоміч”, а також партія “Громадянська позиція”. Найбільш радикальну позицію займає ВО “Свобода”, чії прихильники в абсолютній більшості підтримують також повернення окупованих територій військовим шляхом. Електорат партії “Громадянська позиція” менш консолідований у підтримці вступу до НАТО та жорсткої позиції щодо Росії. Це дозволяє припустити меншу роль цих питань у електоральному виборі прихильників партії (порівняно з іншими партіями вказаного спектра).

ВО “Батьківщина” та Радикальна партія О.Ляшка щодо деяких питань солідарні з партіями патріотичного і прозахідного полюсу (наприклад, щодо необхідності збереження унітарного устрою України), а партія “Слуга народу”, за оцінками експертів, не має зовсім позиції з жодного з питань. Прихильники

ВО “Батьківщина”, Радикальної партії О.Ляшка та партії “Слуга народу” в більшості питань тяжіють до патріотичного і прозахідного полюсу, хоча й виявляють амбівалентне ставлення до окремих політичних дилем (таких як позаблоковий статус чи вступ до НАТО, вибір позиції щодо Росії). Водночас, у питанні способу повернення окупованих територій прихильники партій ВО “Батьківщина” та “Слуга народу” тяжіють до проросійського полюсу.

Проросійський полюс представлений партіями “Опозиційний блок” та “За життя”. Вони також чітко виступають за повернення окупованих територій шляхом мирних переговорів і компромісних домовленостей з Росією, що відповідає очікуванням абсолютної більшості їх симпатиків (альтернативна позиція серед досліджуваних партій представлена лише ВО “Свобода”).

Поляризація між партіями, віднесеними до патріотичного і проросійського полюсів, простежується і у ставленні до скорочення чи збільшення фінансування ЗСУ.

Розмежування між партіями, що виступають за скасування посади Президента (“За життя”) або за обмеження президентських повноважень і посилення ролі Парламенту (Опозиційний блок), з одного боку, та “президентської” партії БПП “Солідарність” – з іншого, також знайшло своє відображення у протилежних позиціях виборців цих партій з цього питання.

Крім того, на підставі даних моніторингу політичних заяв можна вважати учасниками вказаного розмежування ВО “Батьківщина” (лідер якої запропонував скасування посади Президента та запровадження парламентської республіки канцлерського типу), “Громадянську позицію”, Радикальну партію О.Ляшка

²⁴ Сірим кольором виділені політичні альтернативи, які безпосередньо відповідають окремим напрямкам реформ.

та ВО “Свобода” (лідери та чільні представники яких публічно висловлювалися за розширення президентських повноважень).

Однак, оскільки ці позиції не знайшли відображення в переконаннях симпатиків названих політичних сил, поки що це розмежування все ж не варто вважати структуруючим чинником електоральної конкуренції. Як уже зазначалося, відносна більшість (45%) опитаних громадян не бажають ні скорочення

повноважень Президента, ні їх розширення. Останні опитування також підтверджують, що конституційна реформа не належить до числа найбільш затребуваних суспільством²⁵.

Щодо решти внутрішньополітичних дилем – явних ознак міжпартійного розмежування не виявлено. Більшість електоратів усіх партій підтримують розширення повноважень органів місцевого самоврядування та децентралізацію.

Економічна та соціальна політика										
	ЗЖ	ОБ	СН	ВОБ	РПЛ	ГП	ОС*	БПП	ВОС*	
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	←	←	=	←	←	←	=	=	=	Приватизація державних підприємств, пріоритетний напрям розвитку приватного сектору економіки
	←	←		←	←	→				
Активна роль держави в управлінні економічними процесами, здійснення контролю над цінами	←	←	←	←	←	←	←	←	=	Відмова від втручання держави в економічні процеси (дерегуляція) та контролю над цінами – все має вирішувати ринок
	←	←		←	←					
Подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення	←	←	←	←	←	←	=	←	←	Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення
	←	←		←	←		→	→	←	
Підтримка національного виробника, високі мита на імпортовані товари	←	←	←	←	←	←	←	←	←	Вільна конкуренція вітчизняних та імпортованих товарів на внутрішньому ринку
						←			←	
Державне сприяння переважно великому національному бізнесу	=	=	→	→	→	→	→	→	→	Пріоритетне сприяння розвитку малого та середнього бізнесу
	→	←		→	→		→		→	
Пріоритетність орієнтації на суспільні потреби та настрої всередині України, виконання тих рекомендацій ЄС, США та МВФ, які їм не суперечать	←	←	←	←	←	←	←	=	←	Безумовне та послідовне виконання рекомендацій ЄС, США та МВФ, навіть якщо вони не популярні в Україні
	←	←		←	←			→	←	
Економіка України має спиратися на традиційні галузі – металургію, машинобудування, видобувну промисловість, сільське господарство (АПК)	←	←	←	=	←	=	=	=	=	Україна може досягти прискореного економічного зростання лише через прискорений розвиток нових галузей і технологій (ІТ-сектор, робототехніка, штучний інтелект, нанотехнології, біотехнології та ін.)
	←	←			←		→			
Підвищення зарплат і пенсій, навіть ціною підвищення рівня інфляції і падіння курсу гривні	←	←	=	=	=	=	=	=	=	Недопущення інфляції і стабілізація курсу гривні, навіть якщо для цього доведеться “заморозити” зарплати і пенсії
	←	←		←	←					
Запровадження прогресивного оподаткування – громадяни з вищими доходами мають сплачувати вищий відсоток податків	←	←	←	←	←	←	←	←	←	Запровадження рівної ставки податків для всіх громадян, незалежно від їх доходів
	←	←							←	
Податкова система, за якої людина сплачує високі податки, але безкоштовно отримує від держави певні соціальні послуги	←	←	=	=	=	=	=	=	=	Податкова система, за якої людина сплачує низькі податки, але сама повинна оплачувати соціальні послуги
Захист інтересів громадян з низькими доходами	←	←	←	←	←	←	←	←	=	Захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів
	←	←		←	←					
Боротьба з бідністю шляхом посилення соціальної підтримки населення з низьким рівнем заробітної плати (виплати субсидій, допомог тощо)	←	←	=	=	=	=	=	=	→	Боротьба з бідністю шляхом підвищення ціни праці і на цій основі – заробітної плати
	←	←		←	←					

* Через малу вибірку представлені результати для цієї групи є дуже умовними.

²⁵ Моніторинг електоральних настроїв українців. Листопад 2018 року. – Спільне дослідження Київського міжнародного інституту соціології, Центру Разумкова та Соціологічної групи “Рейтинг”.

Економічна та соціальна політика										
	ЗЖ	ОБ	СН	ВОБ	РПЛ	ГП	ОС*	БПП	ВОС*	
Зниження тарифів на оплату житлово-комунальних послуг за рахунок дотацій їх постачальникам з державного бюджету	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇒ ⇒	=	=	Адресні субсидії на оплату житлово-комунальних послуг для людей, чий дохід не дозволяє сплачувати їх реальну вартість (як зараз)
	◀	◀		◀	◀		▶	➡		
Усі без винятку медичні послуги в державних і комунальних медичних закладах повинні бути безкоштовними. Держава повинна гарантувати це право громадян	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	=	⇐ ⇐	=	Держава повинна забезпечити для всіх громадян гарантований пакет безкоштовних медичних послуг (невідкладна допомога, хронічні захворювання, пологи тощо). Інші медичні послуги можуть оплачуватися пацієнтами самостійно та/або через обов'язкове чи добровільне медичне страхування
	◀	◀			◀		▶	➡		
Громадянам, які працюють (або працювали) впродовж усього свого працездатного віку, гарантувати гідний рівень життя повинна держава	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Громадяни повинні самостійно дбати про своє забезпечення в літньому віці, робити заощадження та ін.
	◀	◀		◀	◀					
Активна роль держави в процесі перерозподілу суспільних благ, сприяння зменшенню розриву в доходах між багатими та бідними	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	=	Невтручання держави в процес перерозподілу суспільних благ, відмова від "вирівнювання доходів"
	◀	◀		◀	◀					
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями. Надання більших прав найманим працівникам та їх об'єднанням – профспілкам	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Посилення прав роботодавців у відносинах з найманими працівниками. Надання більших прав роботодавцям, у т.ч. під час прийому на роботу та звільнення найманих працівників
				◀	◀				◀	
Уряд має збільшувати видатки на охорону здоров'я, соціальне забезпечення, освіту, навіть якщо для цього треба буде підвищувати податки	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐ ⇐	=	Уряд не повинен допускати підвищення податків, навіть якщо для збалансування бюджету треба буде скорочувати соціальні видатки
	◀	◀			◀					
Зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. мають визначатися на основі їх рівня у країнах ЄС	⇒ ⇒	⇒ ⇒	⇒ ⇒	⇒ ⇒	⇒ ⇒	⇒ ⇒	⇒ ⇒	⇒ ⇒	⇒ ⇒	Зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. мають визначатися на основі рівня середньої зарплати в Україні
	➡	➡			➡					
Система соціального забезпечення (пенсії, субсидії, соціальна допомога) має бути державною	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	⇐ ⇐	Система соціального забезпечення (пенсії, субсидії, соціальна допомога) може обслуговуватися приватними компаніями
	◀	◀		◀	◀					

Порівняння партійних позицій щодо економічної та соціальної політики

Як уже зазначалось, альтернативні варіанти в рамках дилем, що стосуються економічної та соціальної політики формувались за принципами ліво-правої шкали (за винятком питань підтримки великого національного/малого та середнього бізнесу та пріоритетні галузі для економічного розвитку). Відтак, на основі результатів експертного опитування та моніторингу політичних заяв можемо типологізувати партії за їх належністю до лівого або до правого спектра.

Для зручності ми порахували випадки, коли вдалося зафіксувати ліву або праву позицію партії в рамках кожної з 18 розглянутих дилем. Кожна "ліва" позиція партії обчислювалась нами як "-1", права – як "+1",

а відсутність позиції – як "0". Проранговані за цим критерієм зліва направо партії розташовуються у такому порядку: Радикальна партія О.Ляшка (-15), "За життя" (-14) та Опозиційний блок (-14), ВО "Батьківщина" (-11), ВО "Свобода" (-5), "Слуга народу" (0), "Громадянська позиція" (+1), Об'єднання "Самопоміч" (+3), БПП "Солідарність" (+4).

Отже, на проходження до українського Парламенту претендують чотири партії з риторикою виразно лівого спрямування, одна – скоріше лівоцентристська, одна умовно центристська та три – правоцентристські. При цьому стосовно жодної з 18 розглянутих економічних і соціальних дилем не вдалося виявити однозначного позиціонування партії, умовно віднесеної нами до центру – "Слуга народу".

Ще одна, умовно правоцентристська партія “Громадянська позиція” не надто в цьому відрізняється: її лідер А.Гриценко в інтерв’ю стверджує, що партія відстоює ліберально-демократичні цінності, зокрема і запровадження великої приватизації та відкриття ринку землі, однак водночас називає такі кроки недоцільними в сучасних умовах²⁶. У спілкуванні з виборцями політик робить акцент на необхідності вдосконаленні інституту оренди землі замість її приватизації²⁷.

З огляду на те, що серед потенційних виборців “Громадянської позиції” переважну більшість становлять противники приватизації та ринку землі, партія явно недостатньо виявляє свою ліберально-демократичну спрямованість у економічних питаннях. Слід зазначити, що в програмних документах “Опозиційного блоку”, який активно критикує урядову програму приватизації і виступає категорично проти скасування мораторію на продаж сільськогосподарських земель, також ідеться про нову програму приватизації і перспективу відкриття земельного ринку²⁸.

Таким чином, порівнюючи позиції партій з питань соціально-економічної сфери, спостерігаємо ознаки політичного розмежування, що має асиметричний характер: на одному полюсі партії, що виступають з лівих, патерналістських позицій та критикують діючу владу за антисоціально політику (ВО “Батьківщина”, “За життя”, Опозиційний блок, Радикальна партія О.Ляшка), а на іншому – помірковано-ліберальне Об’єднання

“Самопоміч” (що нині має доволі обмежену підтримку) і “партію влади” (Блок Петра Порошенка “Солідарність”), яка поки намагається не стільки завоювати прихильність виборців власною соціально-економічною програмою, скільки наголосити на важливості і правильності політики, здійснюваної в рамках нинішнього курсу реформ.

Пояснення такого дисбалансу політичної пропозиції слід шукати в домінуванні суспільного запиту на ліву політику в соціально-економічній сфері та переважно негативному сприйнятті результатів реформ²⁹. Прикметно також те, що практично в жодному з економічних і соціальних питань не виявлено кардинальних протиріч між електоратами досліджуваних партій³⁰. Як правило, “ліві” соціально-економічні позиції партій спираються на значну підтримку в середовищі прихильників цих партій.

Найбільш консолідованим у підтримці “лівих” соціально-економічних рішень є потенційний електорат партій “Опозиційний блок” та “За життя”; лише в цих групах опитаних більшість готові підтримати високі податки в обмін на безкоштовне отримання соціальних послуг від держави, а відносна більшість – виступають за підвищення зарплат і пенсій навіть ціною зростання інфляції і падіння курсу гривні.

Натомість, нечисленні право-ліберальні позиції, задекларовані БПП “Солідарність”, Об’єднанням “Самопоміч” та “Громадянською позицією”, здебільшого не мають підтримки серед більшості їх потенційних виборців, а то й суперечать їх настроям.

Гуманітарна політика										
	ЗЖ	ОБ	СН	ВОБ	РПЛ	ГП	ОС*	БПП	ВОС*	
Збереження статусу української мови як єдиної державної	⇒	⇒	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	Надання російській мові статусу другої державної
	⇒	⇒		⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	
	⇒	⇒		⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	
Державний захист і підтримка української мови (обов’язкове навчання українською мовою у школах, запровадження мовних квот на радіо та телебаченні та ін.)	⇒	⇒	=	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	Ставлення держави до всіх мов має бути однаковим
	⇒	⇒		⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	
	⇒	⇒		⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	
Попередня система середньої освіти, яка існувала до її реформи, була добре збалансована як за змістом, так і за терміном навчання (10 років), забезпечувала достатній рівень знань і навичок – таку систему слід зберегти, лише пристосовавши до сучасного рівня знань і вимог ринку праці	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	⇐	=	=	⇐	Нинішнє реформування системи середньої освіти є позитивним явищем, оскільки продовження терміну навчання до 12 років, зміни змісту навчання, відносин між учителем та учнями наближає українську школу до європейських норм і стандартів середньої освіти
	⇐	⇐		⇐	⇐	⇐				
	⇐	⇐		⇐	⇐	⇐	⇒	⇒		

* Через малу вибірку представлені результати для цієї групи є дуже умовними.

²⁶ Докладно див.: Анатолій Гриценко: Не потрібно боятися авторитарного режиму. – РБК-Україна, 25 квітня 2018р., <https://daily.rbc.ua/ukr/show/anatoliy-gritsenko-nuzhno-boyatsya-avtoritarnogo-1524633586.html>.

²⁷ Докладно див.: Анатолій Гриценко розповів чернігівцям доступною мовою, що потрібно Україні зараз. – Портал Чернігова *Gorod.cn.ua*, 7 травня 2014р., <https://www.gorod.cn.ua/news/gorod-i-region/54739-anatoliy-gritsenko-rozpoviv-cherhivvcjam-dostupnoyu-movoyu-sho-potribno-ukrayini-zaraz.html>.

²⁸ Див.: Першочергові кроки ОПОЗИЦІЙНОГО БЛОКУ по виходу з кризи – відновити мир і підняти економіку. – Сайт Опозиційного блоку, <http://opposition.org.ua/uk/10-pershochergovikh-krokiv-po-vikhodu-z-krizi.html>.

²⁹ Про що вже йшлося у розділах 1 і 2 цієї Доповіді.

³⁰ Порушує цю гармонію лише підтримка адресних субсидій на оплату житлово-комунальних послуг за їх ринкової вартості, задекларована потенційними виборцями Об’єднання “Самопоміч”. Втім, з огляду на малу чисельність цієї групи (49 респондентів), визначення її позиції має досить умовний характер.

Гуманітарна політика										
	ЗЖ	ОБ	СН	ВОО	РПЛ	ГП	ОС*	БПП	ВОС*	
Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам	⇒	=	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	Рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою
		→							←	
Припинення процесів декомунізації	←	←	=	=	=	⇒	⇒	⇒	⇒	Продовження декомунізації
	←	←			→	→	→	→	→	
Шкала GAL-TAN										
	ЗЖ	ОБ	СН	ВОО	РПЛ	ГП	ОС*	БПП	ВОС*	
Жорстка позиція держави в боротьбі зі злочинністю, навіть якщо це призводить до порушення громадянських прав причетних осіб	←	←	←	←	←	←	=	←	←	Держава має неухильно забезпечувати громадянські права всіх громадян, навіть тих, які вчинили злочини
Захист традиційних суспільних цінностей, зокрема, сім'ї і шлюбу, який ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки	←	←	←	←	←	←	←	←	←	Визнання державою права на шлюб (партнерство) між громадянами однієї статі
	←	←			←				←	
Підтримка максимального зближення культур національних меншин і спільнот іммігрантів з українською культурою, сприйняття ними українських традицій і стирання культурних відмінностей між цими спільнотами та українцями	←	=	=	=	=	=	=	=	←	Підтримка культурної, мовної, релігійної самобутності всіх національних меншин і спільнот іммігрантів, співіснування різних культур в українському суспільстві
		→							←	
Збереження нинішнього рівня прав національних меншин	←	=	=	←	←	←	←	←	←	Розширення прав національних меншин
	→	→						←	←	
Пріоритетний розвиток українського села як осередку традиційного способу життя і збереження традиційних цінностей	←	←	=	←	←	←	←	←	←	Пріоритетний розвиток міст (урбанізація) як осередків прогресу, сучасного динамічного способу життя, орієнтованого на нові цінності глобального світу
					←					
Забезпечення прискорення економічного зростання України, навіть якщо це шкодитиме захисту довкілля	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	⇒	Максимальна увага до збереження довкілля, навіть якщо це гальмуватиме економічне зростання
Первинною для кожної людини є належність до певної нації, з її власними інтересами, мовою, культурою, традиціями, цінностями	←	=	←	←	←	←	←	←	←	Усі люди становлять єдину світову спільноту і поділяють спільні для всіх цінності, а належність до певної нації є другорядною
									←	
Відновлення смертної кари за найбільш тяжкі і та жорстокі злочини проти людини	←	←	=	←	=	=	=	=	=	Недопущення відновлення смертної кари за будь-які злочини
								→	←	
Жорстка політика в боротьбі з наркотиками, кримінальне покарання за їх вживання та зберігання	←	←	←	←	←	←	←	←	←	Декриміналізація вживання і зберігання для особистого вжитку окремих легких наркотиків
									←	
Збільшення числа іммігрантів призводить до зростання рівня злочинності в країні	←	←	=	=	=	=	←	=	←	Збільшення числа іммігрантів не є причиною зростання рівня злочинності в країні
									←	
В умовах зовнішньої агресії можуть бути обмежені певні громадянські права і свободи (свобода слова, зібрань та ін.)	⇒	=	⇒	⇒	=	⇒	⇒	⇒	=	Обмеження громадянських прав не може виправдовуватися зовнішньою агресією
									←	

Порівняння партійних позицій щодо гуманітарної політики

У сфері гуманітарної політики міжпартійні розмежування простежуються щодо трьох питань: офіційний статус російської мови, пріоритетна державна підтримка та захист української мови, продовження чи припинення декомунізації. Лінії розмежувань дуже нагадують ті, що виникали у зв'язку з зовнішньополітичними та безпековими дилемами.

Абсолютна більшість прихильників БПП “Солідарність”, ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода”, “Громадянської позиції”, Об’єднання “Самопоміч”, а також Радикальної партії О.Ляшка підтримують позиції своїх партій щодо збереження статусу української мови як єдиної державної, її державного захисту та підтримки. І навпаки, партії “За життя” та “Опозиційний блок” виступають за надання російській мові статусу другої державної, маючи абсолютну підтримку в цьому з боку своїх прихильників. Лише партія “Слуга народу” не має позиції щодо мовної політики, а її потенційні виборці не надають однозначної переваги жодній із запропонованих альтернатив.

Щодо декомунізації міжпартійна поляризація не є такою однозначною. БПП “Солідарність”, ВО “Свобода” та Об’єднання “Самопоміч” консолідовані в підтримці декомунізації, а партії “За життя” та “Опозиційний блок” – у бажанні її припинити. Водночас, електорат “Громадянської позиції” надає декомунізації лише відносну підтримку, а прихильники ВО “Батьківщини”, Радикальної партії О.Ляшка та “Слуги народу” займають амбівалентну позицію.

Виходячи з результатів експертного опитування, можна констатувати також часткове розмежування щодо освітньої реформи (на думку експертів, БПП “Солідарність” та Об’єднання “Самопоміч” її підтримують, а партії “За життя” та “Опозиційний блок” – виступають за повернення до попередньої системи освіти). Однак електорат БПП та “Самопоміч” має амбівалентне ставлення до цієї реформи, тож навряд чи її підтримка посідатиме важливе місце в передвиборчій риториці цих партій.

Щодо дилем, які належать до “лібертарно-авторитарного” виміру (*GAL-TAN*) учасникам експертного опитування не вдалося ідентифікувати чітких позицій більшості партій, а порівняння позицій їх прихильників не виявило кардинальних відмінностей.

Обмежені міжпартійні протиріччя зафіксовані в питаннях політики щодо етнічних меншин і державно-церковних відносин – між БПП “Солідарність” та ВО “Свобода” з консервативного боку та партіями “За життя” і “Опозиційний блок” – з ліберального. Однак ці відмінності не проявляються у позиціях прихильників цих партій і, скоріш за все, носять ситуативний характер (на нашу думку, протиріччя в питаннях етнополітики є відлунням описаної вище “мовної” поляризації, а зафіксовані експертами різні партійні позиції в питаннях відносин держави і

церкви можуть бути пов’язані з процесами, що тривають у церковному житті України³¹). Дещо вирізняється на фоні інших партій ВО “Свобода”, яка займає консервативну позицію в більшості питань “лібертарно-авторитарного” виміру.

Отже, найбільш значимою є лінія розмежування партійної системи, що відповідає соціокультурному суспільному поділу (питання геополітичного вибору, відносин з Росією, мовне питання). Розмежування стосовно соціально-економічних питань виражене значно менше. Однак, попри свою асиметричність і слабкий “правий” фланг, соціально-економічне розмежування також є дуже важливим з огляду актуальності для змісту державної політики після виборів.

3.3. ПОЛІТИЧНА ДИНАМІКА-2019: ОСНОВНІ СЦЕНАРІЇ

Основні чинники впливу на розвиток подій під час президентської виборчої кампанії

Досить тривалий період часу, що лишився до першого туру президентських виборів, залишає значний простір для змін політичної ситуації, розвиток якої може суттєво вплинути на позиції конкретних кандидатів та розстановку сил у цілому. Крім подій, що стосуються конкретних осіб - учасників президентських перегонів та їх оточення (висунення нових і зняття існуючих кандидатів, “об’єднання” та “відмежування”, резонансні вчинки та заяви, корупційні скандали та викриття, “зливи” компромату та виступи суспільних авторитетів зі словами підтримки тощо), можна виокремити також дві категорії подій більш загального характеру:

- 1) нові агресивні кроки РФ проти України, активізація бойових дій на Донбасі, активізація відверто проросійських і сепаратистських рухів та організацій в Україні, загострення глобального протистояння між Росією та Заходом, резонансні конфлікти на мовному, релігійному та історичному ґрунті – чинники, що сприятимуть посиленню соціокультурної поляризації в суспільстві;
- 2) зростання цін та інфляція, підвищення тарифів на комунальні послуги, девальвація гривні, падіння реальних доходів громадян та інші прояви погіршення економічної ситуації, провали в соціальній політиці Уряду – чинники, що посилюватимуть соціально-економічну поляризацію в суспільстві.

Посилення поляризації на основі кожної з підстав матиме особливі наслідки для передвиборчої розстановки сил.

Посилення соціокультурної поляризації:

- сприятиме консолідації та мобілізації електорату П.Порошенка, оскільки діючий Президент послідовно позиціонується як борець проти російської агресії і захисник національної ідентичності, використовуючи для цього всі повноваження і можливості Глави держави;

³¹ Йдеться про процес утворення Автокефальної Православної Церкви в Україні.

- зміцнюватиме та “консервуватиме” електоральну нішу проросійського кандидата, водночас зменшуючи його шанси на вихід до другого туру і тим більше – на перемогу в ньому;
- розмиватиме електоральну базу Ю.Тимошенка, В.Зеленського та О.Ляшка. Відтік відбуватиметься насамперед на користь тих кандидатів, які займають більш чітку та переконливу позицію в питаннях геополітичного вибору та відносин з Росією, а також мовної, релігійної та історичної політики;
- може негативно позначитися на позиціях А.Гриценка, А.Садового та С.Вакарчука, для позиціонування яких ця тематика поки не є ключовою.

Посилення соціально-економічної поляризації:

- сприятиме консолідації і мобілізації електорату Ю.Тимошенка та О.Ляшка, а також Ю.Бойка та інших “проросійських” кандидатів. За одночасного послаблення політико-культурної поляризації, цей чинник може навіть сприяти виходу останніх за рамки “проросійської” електоральної ніші;
- звужуватиме електоральну базу П.Порошенка, на якого, як на вищу посадову особу в державі, виборці традиційно покладають відповідальність за соціально-економічне становище у країні;
- скоріше позитивно позначиться на позиціях В.Зеленського, на якого складно перекласти відповідальність за діяльність нинішньої або попередньої влади;
- неоднозначно вплине на позиції А.Гриценка, А.Садового та С.Вакарчука: з одного боку, розширяться можливості критики діючої влади та кандидата від неї; з іншого – декларування цими кандидатами прихильності до більш ліберальної політики в економічній сфері обмежуватиме їх можливості в конкуренції у “лівій” риторичі з Ю.Тимошенком, О.Ляшком та Ю.Бойком.

Сценарії розвитку подій між президентськими та парламентськими виборами

До офіційного початку передвиборчої кампанії і реєстрації кандидатів передчасно прогнозувати конкретні (на рівні персоналій) результати президентських, а тим більше – парламентських перегонів. Однак низка чинників зумовлює певну загальну логіку політичного процесу, не залежну від конкретних кандидатів. Найважливішим серед таких чинників є досить малий часовий проміжок між президентськими та парламентськими виборами (31 березня – 27 жовтня).

За цих умов новообраний Президент матиме сильний стимул показати виборцям “реальний” результат своєї діяльності уже в перші півроку перебування при владі та уникати будь-яких непопулярних

кроків упродовж цього періоду – з тим, аби забезпечити підтримку виборців своєї політичної сили (сил), отримати велику пропрезидентську фракцію у новому складі Парламенту та в наступні 4,5 роки реалізувати свою передвиборчу програму.

В умовах парламентсько-президентської республіки чинний склад Верховної Ради може як допомогти новообраному Президенту в реалізації його стартових ініціатив і отриманні швидкого результату напередодні чергових парламентських виборів, так і створити серйозні перешкоди, поставивши під загрозу рейтинги пропрезидентських сил.

З іншого боку, протягом перших півроку можна очікувати значний дисбаланс легітимності між новообраним Президентом і “старою” Верховною Радою. “Мандат народної довіри”, наданий новообраному Главі держави, створює вигідні умови для атак на старий склад Парламенту, відкриває можливість побудувати парламентську кампанію пропрезидентської політичної сили на темі боротьби з корумпованими елітами, що контролюють Верховну Раду³². Водночас надто очевидна співпраця з непопулярним “старим” Парламентом може кинути тінь на імідж новообраного Президента та зробити його вразливим для критики з “антиолігархічних” позицій.

Відтак, можна сформулювати два базові сценарії розвитку політичної ситуації у проміжку між президентськими та парламентськими виборами – “кооперативний” і “конфліктний”.

Кооперативний сценарій. У першому випадку новообраний Президент знаходить спільну мову з більшістю депутатського корпусу, отримує голоси під свої ініціативи (очевидно, пов’язані з виконанням передвиборчих обіцянок) і демонструє виборцям “швидкий результат”, а також свою ефективність, конструктивність і спроможність вивести країну з кризового стану.

Безумовно, в обмін на таке сприяння новообраному Президенту доведеться укласти союз зі значною частиною уже представлених у Верховній Раді політичних еліт, надавши їм гарантії недоторканності активів та сфер інтересів, а також, імовірно, інкорпорації їх представників до нової системи влади.

Оскільки сприяння президентським ініціативам у перші критичні півроку його повноважень має характер своєрідного “авансу” в обмін на подальшу взаємовигідну співпрацю, шанси реалізації такого сценарію прямо залежать від рівня “договороспроможності” новообраного Президента з точки зору нинішніх політичних еліт. З метою збільшення імовірності кооперативного сценарію розвитку подій Президент може (з власної ініціативи або ж за наполяганням партнерів) вдатися до добровільного та переконливого обмеження власних цілей/можливостей, що гарантує виконання взятих зобов’язань у майбутньому (у теорії ігор такий стратегічний хід має назву “комітмент” (*commitment*))³³. Це може бути зроблено

³² За даними дискусій у фокус-групах, громадяни готові дати кредит довіри новообраній владі терміном не більше, ніж на рік. Докладніше див. матеріал “Громадяни України про влади, державну політику, вибори: матеріали фокус-групових дискусій”, вміщений в цьому журналі.

³³ Див.: Jack Hirschleifer. Game-Theoretic Interpretations of Commitment. URL: <http://www.econ.ucla.edu/workingpapers/wp799.pdf>.

через публічне оформлення союзницьких відносин, підписання угод та/або через ініціювання змін до Конституції, що передбачатимуть скорочення президентських повноважень, посилення його підзвітності перед Парламентом.

З огляду на характер суспільного запиту, реалізація кооперативного сценарію з високою імовірністю включатиме швидкі й кардинальні рішення ліво-популістського характеру в соціально-економічній сфері.

Водночас, слід враховувати, що політичні альянси, створювані в міжвиборчий період, скоріше за все, матимуть ситуативний характер.

Конфліктний сценарій. У випадку, якщо новообраний Президент з тих чи інших причин не знайде підтримки для своїх “міжвиборчих” ініціатив серед більшості депутатів старого складу Верховної Ради, оптимальною лінією поведінки для нього стане демонстративна конфронтація з парламентською більшістю, акцентування власної “позасистемності” та безкомпромісності, готовності боротися з корумпованими політичними елітами та олігархами.

У зв’язку з цим, предметом конфлікту між новообраним Президентом і “старою” парламентською більшістю можуть стати кадрові питання. Оскільки згідно з чинним законодавством, для призначення та звільнення найвищих високопосадовців, які належать до президентської квоти (Міністр оборони, Міністр закордонних справ, Генеральний прокурор, Голова СБУ), необхідна згода Верховної Ради, без підтримки парламентської більшості новообраний Президент матиме “зв’язані руки” у плані інституційного впливу. Тому він буде змушений послуговуватись амплуа “президента-опозиціонера”, апелюючи до народних мас і вулиці.

Реалізація конфліктного сценарію з високою імовірністю призведе до дестабілізації внутрішньополітичної ситуації, наростання хаосу в державі та нетерпимості в суспільстві. Його подальші наслідки вирішальним чином залежать від особистої харизми новообраного Президента, його вміння мобілізувати достатню кількість прихильників, спроможності не лише не втратити підтримку виборців за півроку протистояння, але й капіталізувати її у вигляді депутатських мандатів для своєї політичної сили числом, достатнім для формування пропрезидентської більшості вже у Верховній Раді нового, IX скликання.

Відштовхуючись від запропонованих базових сценаріїв та виходячи з чотирьох основних типів кандидатів, виведених у розділі 3.1, можна зробити попередні прогнози розвитку подій у випадку перемоги того чи іншого кандидата.

Варіант А: Перемога кандидата від влади (діючого Президента). У випадку перемоги кандидата від влади більш імовірним є кооперативний сценарій. Успіх діючого Президента у вкрай непростих для нього виборчих перегонах здатен перекопати значну частину політичних еліт у його стійкості та політичній майстерності. Також це засвідчить принципову можливість для “партії влади” зберегти свої позиції, не дивлячись на високий антирейтинг.

У діючій Верховній Раді формально парламентська коаліція скоріше продовжить існування, ймовірність відставки Кабінету Міністрів буде невисокою, з огляду на відсутність необхідної кількості голосів для створення нової коаліції та Уряду, а також через наближення парламентських виборів. В умовах наближення парламентських виборів для партій правлячої коаліції також природним буде об’єднати свої зусилля в рамках “єдиної національної команди”, орієнтованої на співпрацю з переобраним Президентом та взаємну публічну підтримку.

Оскільки переговорні позиції Президента і його політичної сили значно зміцніють, реалізація кооперативного сценарію залежатиме насамперед від готовності Президента не “перегинати палицю” на фоні своєї перемоги, а також від згоди представників “Народного фронту” прийняти нові умови партнерства. Цілком можливим є продовження епізодичної співпраці з правлячою коаліцією Радикальної партії О.Ляшка. Додаткові стимули для співпраці з пропрезидентською більшістю також отримають позаканцелярські депутати-мажоритарники.

З огляду на високий антирейтинг діючого Президента, його переобрання викличе відторгнення у значної частини суспільства, чим скористаються опозиційні політики (серед яких розпочнеться боротьба за можливість очолити протести та отримати перевагу на майбутніх парламентських виборах). Градус протистояння залежатиме від конкретних обставин перебігу президентської виборчої кампанії та багатьох інших чинників.

Політичний курс, здійснюваний нинішньою владою, принципово не зміниться, але зазнає певних коректив у напрямі більшого врахування “лівих” настроїв електорату в соціально-економічній сфері.

Варіант Б: Перемога кандидата від опозиції – “старого політика”. Цей варіант залишає достатню імовірність для реалізації як кооперативного, так і конфліктного сценаріїв. Новообраний Президент від “демократичної опозиції” не матиме великої “своєї” фракції у Верховній Раді нинішнього скликання. Відтак, щоб зібрати лояльну до себе парламентську більшість, йому необхідно буде знайти спільну мову зі значною частиною депутатів із нинішньої правлячої коаліції. Зі свого боку, діючий склад Парламенту в цілому і депутати правлячої коаліції зокрема зацікавлені у збереженні мандатів чи, принаймні, гарантіях недоторканності для їх активів та інтересів.

Таким чином, не дивлячись на гостроту публічного протистояння, у відносинах між новообраним Президентом і “старим” Парламентом виникає широке поле для переговорів і компромісів. При цьому, досвідчений політик із широкими зв’язками матиме можливість забезпечити сприяння своїм ініціативам, навіть не вдаючись до формалізації партнерських відносин із силами, що публічно йому опонують.

У випадку, якщо програма діяльності новообраного Президента буде побудована довкола актуальних для переважної більшості громадян проблем, зокрема, необхідності покращення соціально-економічного становища в країні, практично будь-яка парламентська

група отримає можливість ситуативно сприяти реалізації такої програми без репутаційних втрат для себе. Однак це також означатиме, що найбільші політичні дивіденди отримає, насамперед, новообраний Президент і його політична сила.

Відтак, принципово постає питання “комітменту”, що скріплював би гарантії для ситуативних партнерів новообраного Президента на період після парламентських виборів. Утім, обидва варіанти “комітменту” (публічне оформлення союзницьких відносин та законодавче послаблення інституту Президента) є проблематичними. Публічне оформлення союзницьких відносин між Президентом із середовища “демократичної опозиції” і представниками нинішньої правлячої коаліції (або “проросійського” табору) передбачає репутаційні втрати (для обох сторін) та містить ризик невиконання сторонами їх зобов’язань. Обмеження повноважень Президента або посилення його підзвітності Верховній Раді були б більш надійними гарантіями, проте, практична реалізація цієї ідеї до парламентських виборів через процедуру внесення змін до Конституції є неможливою.

У випадку, якщо новообраному Президенту не вдасться забезпечити підтримку більшості для реалізації своїх міжвиборчих цілей, ситуація розвиватиметься за конфліктним сценарієм.

У діючій Верховній Раді можливими будуть як продовження існування коаліції у нинішньому форматі, так і її розпад, але без формування нової коаліції. Відтак, Уряд функціонуватиме в режимі “виконуючих обов’язки” до обрання нового Парламенту та формування нового складу Кабінету Міністрів.

Питання політичного курсу нової влади залишиться відкритим і визначатиметься характером сценарію відносин “Президент – Парламент/Уряд”. У випадку співробітництва між ними можливе “коригування” політичного курсу відповідно до виборчої програми нового Президента. У разі конфронтаційного сценарію існує загроза різкого зниження дієздатності влади та виникнення передумов для розгортання політичної та соціально-економічної кризи.

Варіант В: Перемога кандидата від опозиції – “нового політика”. Цей варіант нагадує попередній, але означає більшу ймовірність конфліктного сценарію. Новообраному Президенту з числа “нових політиків” буде важче знайти достатню підтримку серед нинішнього складу Парламенту (хоча б через відсутність “власної” фракції). У випадку переформатування більшості “під нового Президента”, репутаційні ризики від офіційного оформлення союзницьких відносин для нього будуть значно вищими, ніж для “старого політика” (з огляду на особливості електоральної бази).

Водночас, у рамках конфліктного сценарію новообраний Президент із числа “нових політиків” отримуватиме можливість розгорнути гучну та успішну кампанію на антикорупційних, антиелітних, антиолігархічних засадах. Протистояння “старого” Парламенту та “нового” Президента не вимагатиме від останнього ні ефективних внутрішньополітичних рішень, ні високих компетенцій у міжнародних відносинах, а лише вміння переконувати публіку та забезпечувати собі медійну підтримку.

Якщо в такому протистоянні “Президенту-опозиціонеру” вдасться протримати свою репутацію відносно чистою до завершення парламентських виборів і не розчарувати “своїх” виборців, він отримає додаткові переваги для своєї політичної сили та можливість сформувати велику фракцію у Верховній Раді нового скликання.

Водночас, за умов конфліктного сценарію для новообраного Президента існують ризики невиконання передвиборчих зобов’язань, розрахованих на перші місяці повноважень. Спроба “радикального прискорення/ревізії реформ” може наштовхнутися на відсутність підтримки з боку Парламенту та Уряду та посилити конфронтацію між вищими владними інститутами.

Наслідками цього можуть бути загострення соціально-економічних проблем усередині країни, зупинка реформ, згортання підтримки з боку міжнародних партнерів України. Відповідальність за це частиною суспільства буде покладена персонально на Президента, що негативно вплине і на підтримку виборцями його політичної сили.

Як і в попередньому варіанті, у Верховній Раді можливими будуть як продовження існування коаліції у нинішньому форматі, так і її розпад, але без формування нової коаліції. Відтак, Уряд функціонуватиме в режимі “виконуючих обов’язки” до обрання нового Парламенту. Політичний курс нової влади визначатиметься, як і за попереднім варіантом, залежно від характеру відносин “Президент – Парламент/Уряд”.

Варіант Г: Перемога “проросійського” кандидата. Такий варіант розвитку подій є дуже мало ймовірним, однак і його варто розглянути. Оскільки більшість фракцій у нинішній Верховній Раді перебувають по інший бік соціокультурного розмежування, новообраний Президент не матиме парламентської підтримки. Це означає конфліктний сценарій розвитку подій. Опозиційна до новообраного Президента більшість отримає стимул до консолідації і забезпечення ефективного контролю над Урядом. Парламентська коаліція збережеться в нинішньому складі або ж буде переформатована, проте її новий склад також буде опозиційним до новообраного Президента.

Перемога “проросійського” кандидата призведе до радикалізації патріотичної частини суспільства, посилення соціокультурної поляризації. У випадку загострення протистояння між Президентом і

Верховною Радою парламентською більшістю можуть бути ініційовані законодавчі рішення, що обмежуватимуть вплив Президента на “силовий блок” (СБУ, ГПУ, ЗСУ), а також зовнішньополітичний курс держави.

Реалізація такого сценарію містить пряму загрозу конфронтації між вищими владними інститутами та виникнення передумов для розгортання політичної та соціально-економічної кризи.

Контури можливих коаліцій у Верховній Раді IX скликання

Як уже зазначалося у Розділі 3.2., результати парламентських виборів і, відповідно, розстановка сил в оновленій Верховній Раді поки що є слабо прогнозованими через значну кількість внутрішніх і зовнішніх чинників, що можуть докорінно вплинути на політичну ситуацію. Наведені далі міркування значною мірою побудовані на припущеннях.

Історія попередніх виборчих циклів підтверджує: прохід “свого” кандидата у другий тур президентських виборів, як правило, забезпечував партіям достатньо високі результати на найближчих парламентських виборах (діаграма “Вплив результатів парламентських виборів...”). Можна очікувати, що так трапиться і цього разу, а малий часовий проміжок між виборами теоретично має посилити цей ефект. Протистояння між кандидатами в другому турі також з високою імовірністю позначиться на розмежуванні сил у Верховній Раді наступного скликання.

Виходячи з цих міркувань, розглянемо найбільш імовірні диспозиції парламентських сил у рамках варіантів А, Б, В і Г.

Продовження варіанту А: У Верховній Раді наступного скликання домінуючу роль відіграватиме політико-культурне розмежування між пропрезидентською фракцією та “проросійськими” силами; додаткову лінію розмежування створюватиме “демократична опозиція” (в цілому нагадує нинішню конфігурацію Парламенту). Після формування пропрезидентської коаліції нинішній курс реформ продовжуватиметься, хоча його інтенсивність, вірогідно, знизиться. Альтернативний розвиток подій – відсутність стійкої більшості і фрагментація Парламенту, втрата дієздатності Уряду.

Продовження варіанту Б: У Верховній Раді наступного скликання з’явиться нова велика пропрезидентська фракція, що стане основою для формування більшості. Більшості протистоятимуть розрізнені групи опозиціонерів: “попередники” з числа представників нинішньої коаліції, рештки “демократичної опозиції”, “проросійські” сили. Шанси на продовження нинішнього курсу реформ – низькі. З високою імовірністю вектор державної політики буде спрямований на короткострокове покращення матеріального становища широких верств населення.

Продовження варіанту В: До Верховної Ради наступного скликання увійде орієнтована на новообраного Президента політична сила, що репрезентуватиме “нових політиків”. Лінія розмежування між “новими” та “старими” політиками набуде

Вплив результатів президентських виборів на результати наступних за ними парламентських виборів

1999р.

Л.Кучма – П.Симоненко

2002р.

Верховна Рада України

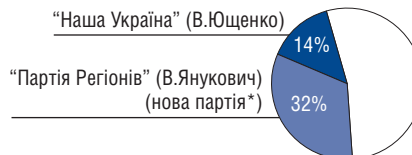

2004р.

В.Ющенко – В.Янукович

2006р.

Верховна Рада України

2010р.

В.Янукович – Ю.Тимошенко

2012р.

Верховна Рада України

2014р.

П.Порошенко

2014р.

Верховна Рада України

*Йдеться про те, що партія вперше подолала прохідний бар’єр до Верховної Ради.

ключового значення (принаймні на час формування коаліції і перших парламентських сесій). Доля реформ є мало прогнозованою. Можливе як продовження реформаторського курсу, так і здійснення кроків відверто популістського характеру.

Продовження варіанту Г: У Верховній Раді наступного скликання домінуючу роль відіграватиме соціокультурне розмежування. Орієнтовані на новообраного Президента “проросійські” сили суттєво зміцнять свої позиції, але залишаться у меншості. Їм опонуватиме фрагментована більшість, сформована партіями, орієнтованими на патріотичний електорат. На фоні протистояння між “проросійським” Президентом і парламентською більшістю питання реформ відійде на другий план. Сторони утримуватимуться від ризикованих кроків у соціально-економічній сфері.

4. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Громадяни в цілому не задоволені ситуацією у країні. Більшість громадян вважають, що, *по-перше*, країна рухається у неправильному напрямі, *по-друге*, що ситуація, порівняно з 2013р., у більшості сфер життєдіяльності суспільства погіршилася, за винятком обороноздатності та міжнародного іміджу України.

Водночас, такі оцінки не мають наслідком бажання більшості повернутися в період до 2014р., і, тим більше, відновити колишній СРСР. Так само, негативне ставлення до поточної ситуації не стало причиною змін суспільних настроїв стосовно курсу України на європейську інтеграцію. Більшість громадян підтримують курс України на вступ до ЄС, вважають європейську модель суспільного устрою більш привабливою, порівняно з іншими (при цьому в усіх регіонах ця модель має перевагу над російською), визнають, що протягом 2014-2018рр. Україна наблизилася до вступу до ЄС.

Основною причиною негативного сприйняття ситуації у країні є незадовільний матеріальний стан громадян, який протягом цього періоду погіршився. Не випадково серед громадян з вищим рівнем доходів, вищим рівнем освіти, молодших за віком частки позитивних оцінок є вищими, ніж, відповідно, серед менш забезпечених, освічених, старших за віком. Водночас, не можна не враховувати і таких, актуальних для певних груп громадян, причин, як однозначне визначення західного вектора розвитку суспільства та розрив відносин з Росією, просування українських акцентів у соціокультурній сфері.

Цю тезу можна підтвердити тим, що жителі Сходу та Півдня схильні до більш негативної оцінки зміни ситуації в усіх сферах, ніж жителі Заходу та Центру, а російськомовні громадяни та етнічні росіяни оцінюють ситуацію дещо гірше, ніж україномовні та українці. Виняток становить лише питання змін рівня цін і тарифів, де жителі всіх регіонів і представники всіх соціальних груп виявляють однаковість у їх негативному сприйнятті.

Більшість респондентів не вважають, що реформи відповідають їх інтересам, і не готові надалі терпіти тимчасове зниження рівня життя заради подальших реформ та зміцнення обороноздатності країни. Водночас, більшість громадян не вважають, що програми від обрання Україною курсу на євроінтеграцію, а чверть – уже зараз вважають, що від цього виграли.

Більшість громадян зберігають віру у здатність країни подолати існуючі проблеми і труднощі, але очікують цього насамперед у більш віддаленій перспективі. Також переважна більшість громадян пов'язують зміни добробуту своєї родини саме зі змінами у становищі всієї країни. Більшість громадян не мають намірів емігрувати з України, однак тривожним є те, що ці наміри є досить поширеними серед молоді.

Оцінюючи результати реформ, що здійснюються у країні, починаючи з 2014р., більшість громадян відзначають відсутність їх впливу на особисте становище. Водночас, щодо більшості сфер (за винятками реформ децентралізації та місцевого самоврядування,

реформи національної безпеки і оборони) негативні оцінки значно переважають над позитивними.

Оцінки впливу реформ суттєво різняться залежно від рівня поінформованості про них. Громадяни, які добре обізнані з реформами, набагато частіше схильні вважати їх вплив позитивним. Зі зменшенням рівня обізнаності зростають частки тих, хто не відчуває впливу реформи або відчуває її негативний вплив.

Серед громадян переважає негативне ставлення до освітньої, медичної, пенсійної, земельної, судової реформ, реформи поліції та запланованої масової приватизації державних підприємств. Негативне ставлення до реформ, які є принципово важливими для розвитку економіки, або які впливають на основні системи життєдіяльності суспільства, може в перспективі мати наслідком зниження підтримки європейського курсу розвитку країни.

Не дивлячись на невисоку оцінку поточних успіхів, більшість громадян ще вірять або, принаймні, не втратили надію на успіх реформ в Україні. Більшість громадян готові підтримати продовження реформ, але за умови коригування їх курсу з урахуванням зроблених помилок, а також максимального врахування національних особливостей, навіть якщо це не буде збігатися з рекомендаціями міжнародних партнерів України.

Відносна більшість громадян бачать Україну в майбутньому високорозвинутою демократичною європейською державою. Друге за популярністю альтернативне бачення – Україна стане країною, яка йде особливим шляхом розвитку (як, наприклад, Китай) – характерне насамперед для жителів Сходу і Півдня.

У цілому, демократія вважається громадянами найбільш бажаним типом устрою для України. Є підстави констатувати формування у більшості громадян ціннісного ставлення до демократії, що є запобіжником від ризиків поширення прихильності до авторитарних методів правління.

Більшість громадян не готові поступитися частиною прав і свободою заради матеріального добробуту. Водночас, розуміння рівності як рівності можливостей і рівності перед законом поєднується у громадській думці з готовністю жити в суспільстві, де все регламентує держава, але немає надмірної нерівності. Індивідуальна свобода є більшою цінністю для молодих українців, тоді як рівність – для старших.

Більшість громадян мають намір взяти участь у парламентських і президентських виборах. Водночас, на час проведення опитування, визначилися щодо підтримки конкретних кандидатів і партій – меншість виборців. Громадяни мають сумніви стосовно чесності майбутніх виборів. Однак, загалом очікування від них є скоріше оптимістичними.

Головними мотивами голосування за кандидатів на президентських виборах будуть їх особисті риси і програми, а за партії – особистості їх лідерів і політичні пропозиції. Серед важливих запитів до кандидатів у Президенти – здатність забезпечити мир

на Донбасі, здатність здолати корупцію та наявність стратегії майбутнього розвитку України.

У суспільстві існує помітний запит на нових лідерів і нові партії. Водночас, значна частка виборців вважають, що достатньо й тих лідерів і партій, які є зараз. Нових лідерів і партій, які користувалися б підтримкою значної частини суспільства, в Україні немає. Відносно більшою популярністю серед виборців користується пропорційна система з відкритими списками.

Більшість громадян відносять себе до центристів, хоча останніми роками в суспільстві відбувся певний зсув “уліво”. Більшість громадян не ідентифікують себе з конкретними ідейно-політичними напрямками. Найбільш популярними серед тих, хто визначився, є національно-демократичний та соціал-демократичний напрями. Лише 40% ідеологічно визначених громадян вважають, що в Україні є партія, практична діяльність якої відповідає обраному ними напрямку.

На майбутніх парламентських виборах третина виборців будуть обирати між парламентськими партіями, натомість майже 40% опитаних мають намір шукати альтернативу серед нових партій, ще 29% – не визначилися. Таким чином, у майбутньому складі Парламенту будуть як старі, так і нові політичні партії, при цьому чисельності їх потенційного електорату є близькими.

Для переважної більшості громадян під час вибору між партіями важлива їх геополітична орієнтація. Майже третина респондентів надають перевагу партіям, які виступають за євроінтеграцію України, ще майже стільки ж готові підтримати політичні сили, які виступають за особливий шлях розвитку України, заснований на її національних особливостях. 11% – підтримують партії, які виступають за відновлення відносин з Росією та інтеграцію України до євразійського простору. Опозиційні партії користуються більшими симпатіями громадян, ніж провладні, проте для більшості цей чинник не має значення.

Понад половина громадян, які на референдумі голосували б за вступ України до ЄС, заявили про підтримку партій, що виступають за євроінтеграцію України. Водночас, 21% просєвропейськи налаштованих респондентів заявили про підтримку партій, що виступають за особливий шлях розвитку України, заснований на її національних особливостях.

Рівень зацікавленості громадян у політиці залишається невисоким. Більшість громадян ніколи не читали програми політичних партій. Головним джерелом інформації про політичні процеси в Україні залишаються телебачення та Інтернет.

За результатами дискусій у фокус-групах, громадяни бачать шлях відновлення довіри до влади за умов, що остання доведе свою відданість принципу верховенства права та рівності всіх перед законом; здійснить покарання представників попередньої влади та/або наближених до влади нової; виконуватиме свої обіцянки та регулярно звітуватиме перед громадянами. Громадяни готові дати новій владі кредит довіри, але не більше, ніж на рік.

В українському суспільстві зберігаються поділи між громадянами за ознаками їх геополітичних орієнтацій та інших соціокультурних відмінностей. Зокрема, головні відмінності в позиціях більшості жителів різних регіонів стосуються питань геополітичного вибору України (вступ до ЄС і НАТО), характеру відносин з Росією, шляхів вирішення конфлікту на Донбасі, мовного питання, декомунізації. Усі ці відмінності дають підстави вважати соціокультурний поділ головним для сьогодинішнього стану суспільства. Ці ж питання, як і раніше, залишаються поляризуючими чинниками для українського політикуму.

Під час дослідження було виявлено високий рівень кореляції між питаннями зовнішньої політики, безпеки і гуманітарної політики: прозахідні орієнтації корелюють з проукраїнськими підходами в мовній політиці та декомунізацією, проросійські – з альтернативними позиціями, що повністю відповідає традиційному для українського суспільства соціокультурному поділу.

Українське суспільство в його нинішньому стані характеризується спільними для багатьох категорій громадян запитами на політику посиленого соціального захисту, підвищення ролі держави в економічних і соціальних процесах, негативним сприйняттям реформ та приватизаційних процесів. Підтримка більшістю прозахідної геополітичної орієнтації співіснує з лівими та патерналістськими настроями щодо економіки. Це свідчить про те, що соціоекономічний поділ не є головним для українського суспільства.

Водночас, існує певна залежність між геополітичними орієнтаціями та позиціями щодо соціально-економічної політики: прозахідні та антиросійські настрої частіше пов'язані з більш ліберальними підходами, тоді як орієнтація на російський вектор – з соціалістичними.

Незалежно від геополітичних орієнтацій чи культурних відмінностей, більшість громадян підтримують політику децентралізації і розширення повноважень місцевого самоврядування, посилення громадського контролю за правоохоронними органами, вважають неприпустимим обмеження політичних прав і свобод заради забезпечення політичної стабільності, вважають, що обмеження громадянських прав не може виправдовуватися зовнішньою агресією.

У питаннях економічної політики громадяни більше покладаються на механізми державного регулювання, ніж на ринкові інструменти. Більшість опитаних надають перевагу активній ролі держави в управлінні економічними процесами та здійсненню контролю над цінами, не підтримують приватизацію та запровадження ринку землі.

У поглядах громадян на підходи до соціальної політики чітко прослідковується запит на високу роль держави в житті суспільства та забезпеченні його благ (державне пенсійне забезпечення, безкоштовна медицина). Більшість респондентів підтримують активну роль держави у процесі перерозподілу суспільних благ, сприянні зменшенню розриву в доходах між багатими та бідними, прихильно ставляться

до запровадження прогресивної системи оподаткування. Щодо більшості соціально-економічних питань немає суттєвих міжрегіональних протиріч.

Існує певний парадокс, коли громадяни, з одного боку, не довіряють державі та її інститутам, проте з іншого – прагнуть з її боку соціальної підтримки, хотіли б її активної ролі не лише в економіці, але й в питанні перерозподілу суспільних благ на користь бідніших верств населення.

Серед громадян переважає критичне ставлення до рекомендацій міжнародних партнерів України (зокрема ЄС, США та МВФ): більшість опитаних допускають їх виконання лише в тому випадку, якщо ці рекомендації не суперечать суспільним потребам і благам усередині суспільства.

Дослідження за шкалою “лібертарно-авторитарних цінностей” засвідчило, що в соціокультурних орієнтаціях українське суспільство виразно тяжіє радше до традиціоналізму та навіть до культурного націоналізму, ніж до глобалізму та мультикультуралізму. Воно категорично не сприймає легалізації нетрадиційних шлюбів, легких наркотиків і прагне більш жорсткої й безкомпромісної боротьби зі злочинністю. Такі настрої поділяють громадяни в різних регіонах та незалежно від геополітичних орієнтацій.

Близькі підходи в економічній та соціальній політиці характерні як для прихильників євроінтеграції і реформ, так і для євроскептиків і прихильників “реставрації”. Немає суттєвих відмінностей і між політичними перевагами громадян, більшою мірою схильних підтримувати, відповідно, “старі” та “нові” (не представлені в Парламенті) партії, що зводить проблему приходу до влади “нових політичних сил” до конкуренції нових персоналій, а не нових ідей.

Універсальність і переважно “лівий” характер політичних переваг громадян у соціально-економічній сфері буде створювати проблеми, передусім, для кандидатів і партій проєвропейського спрямування. Відповідні запити в поєднанні з негативним ставленням громадян до ключових реформ змушуватимуть політичних акторів вдаватися до більш суспільно популярних гасел і обіцянок з метою отримання електоральної підтримки і, не виключено, одночасно замовчувати певні непопулярні (але необхідні для продовження реформ та підтримки країни з боку міжнародних партнерів) заходи.

Такий підхід загрожує швидкою втратою довіри та підтримки громадян після виборів: у разі приходу до влади ці актори будуть змушені багато в чому діяти всупереч своїм же передвиборним обіцянкам, будучи зв’язаними міжнародними зобов’язаннями України щодо конкретних напрямів реформ. З іншого боку, слідує відповідним настроям електорату, ці кандидати та партії можуть бути звинувачені в “популізмі”.

Ці застереження та обмеження не стосуватимуться партій, які декларуватимуть “особливий шлях” розвитку України або виступатимуть за відновлення відносин з Росією. Відповідно, ці партії можуть отримати певні переваги у виборчій кампанії.

Характер політичних переваг громадян у сферах, в яких здійснюються реформи, може поставити

під сумнів їх продовження в майбутньому. Лише децентралізація має підтримку більшості громадян, незалежно від прихильності до політичних напрямів чи ставлення до майбутнього реформ. Інші важливі реформи – приватизація, ринок землі, медична та освітня реформи не користуються підтримкою більшості навіть серед громадян, які виступають за продовження змін у суспільстві чи є прихильниками партій проєвропейського спрямування.

Зарубіжним партнерам України доведеться враховувати, що більшість українців, у т.ч. і прихильників європейської та євроатлантичної інтеграції, не підтримують беззастережне виконання Україною зовнішніх рекомендацій (тим більше, непопулярних), натомість надаючи перевагу орієнтації на суспільні потреби та настрої всередині України. Відтак, висунення партнерами ультимативних вимог до державного керівництва може мати наслідком посилення негативного ставлення як до них самих, так і до політичних сил та урядових інститутів України, які підтримуватимуть ці вимоги та намагатимуться їх втілювати в життя.

Результати досліджень громадської думки, що проводилися протягом 2018р., дали можливість обмежити коло кандидатів, які мають відносно вищі рейтинги. Це: лідер ВО “Батьківщина” Ю.Тимошенко; діючий Президент України П.Порошенко; лідер партії “Громадянська позиція” А.Гриценко; в разі об’єднання політичних сил, які декларують проросійську спрямованість своєї політики – кандидат від цієї частини політичного спектра (в даний час найбільший рейтинг серед них має Ю.Бойко); О.Ляшко, лідер Радикальної партії О.Ляшка; лідер партії “Об’єднання “Самопоміч”” А.Садовий; лідер рок-гурту “Океан Ельзи”, громадський діяч С.Вакарчук; актор, художній керівник “Студії Квартал-95” В.Зеленський.

Аналіз політичних переваг прихильників потенційних кандидатів у Президенти в цілому засвідчив відповідність закономірностям їх розподілу серед усіх громадян. Принципові розбіжності існують у питаннях, що належать до соціокультурного поділу, і пов’язані з геополітичним позиціонуванням кандидатів.

Потенційні кандидати у Президенти, які декларують наміри здійснювати політику європейської інтеграції, сумарно мають більше прихильників, ніж ті, які декларують курс на зближення з Росією, або уникають чіткого визначення майбутнього напрямку своєї політики.

У питаннях демократичного внутрішньополітичного устрою, соціально-економічної політики та переважної більшості питань гуманітарної сфери (крім мовної політики та декомунізації) принципових відмінностей у поглядах між прихильниками різних кандидатів немає.

Для переважної більшості виборців (незалежно від того, за кого саме вони голосуватимуть) важливою ідеологічною позицією є повернення до активної ролі держави в управлінні економічними процесами та перерозподілі суспільних благ. Це вказує на наявність потужного запиту на появу національно

орієнтованих, проєвропейських, але при цьому ліво-центристських або лівих (за класичними критеріями) політичних сил і, відповідно, політичних лідерів.

Разом з тим, на нинішньому етапі в українському суспільстві існує небагато простору для визрівання та розвитку потужних політичних сил ліберального спрямування.

Серед прихильників більшості потенційних кандидатів у Президенти підтримку має лише децентралізація. Такі напрями реформ, як приватизація, запровадження ринку землі, реформи освіти, медицини, соціальної сфери (принаймні, у їх нинішньому вигляді) не підтримуються прихильниками жодного з потенційних кандидатів. Це робить відкритим питання про те, ким і яким чином буде забезпечена спадковість реалізації політики у відповідних сферах.

Найвищий рівень відповідності політичних пропозицій до очікувань своїх прихильників серед потенційних кандидатів у Президенти демонструють О.Ляшко та Ю.Тимошенко. Подібної відповідності буде достатньо легко досягнути кандидатам від проросійської частини політичного спектра.

Пропозиція діючого Президента П.Порошенка відповідає очікуванням його прихильників у питаннях зовнішньої, безпекової, соціокультурної політики, геополітичного вибору. Разом з тим, його позиція з багатьох питань, важливих для виборців (передусім, у соціально-економічній сфері) або не має чіткої артикуляції, або суперечить їх очікуванням, що може мати прямий вплив на результати виборів.

Можна констатувати наявність певних невідповідностей між декларованим А.Гриценком ідейно-політичним напрямом, його політичними пропозиціями та очікуваннями потенційного електорату. Передусім це стосується економічної та соціальної політики. Серед його потенційних виборців існує запит на посилення ролі держави в економічних процесах, перерозподілі соціальних благ, на жорстку позицію держави у протистоянні злочинності та боротьбі з наркотиками, але немає запиту як на авторитаристські тенденції в державному управлінні, так і на лібералізацію соціально-економічної політики.

Існує певна невідповідність настроям майбутніх виборців політичних декларацій А.Садового, який є схильним до більш ліберальних підходів в економіці (зокрема в питаннях земельного ринку), тоді як його виборці хотіли б більшого державного втручання та соціального захисту. З огляду на брак чітко визначеної політичної пропозиції С.Вакарчука та В.Зеленського, практично неможливо оцінювати рівень їх відповідності очікуванням потенційних виборців.

Як президентські, так і наступні парламентські вибори відбуватимуться на умовах гострої, але рівної конкуренції між їх учасниками на всій території країни (за винятком окупованих територій). Вплив чинника “базового регіону” для учасників виборів продовжує зменшуватися.

Розмежування між потенційними кандидатами у Президенти простежується за наступними основними лініями: кандидат від влади та кандидати від опозиційних течій; кандидати різних геополітичних

орієнтацій (проєвропейські, “особливого шляху”, проросійські); “старі-нові політики”. Головною лінією розмежування між кандидатами у президентській кампанії 2019р. буде геополітичний поділ, зведений до біполярного вигляду: європейська інтеграція або зближення з Росією. Розмежування між кандидатами, які належать до влади чи до опозиції, а також є “старими” чи “новими” політиками буде значущим у першу чергу для виборців, які підтримують європейський курс розвитку країни.

Зважаючи на високий рівень конкуренції, президентські вибори з великою ймовірністю проходять у два тури. Основна конкуренція за вихід у другий тур президентських виборів розгортатиметься між такими основними кандидатами: кандидат від влади (очікується, що в цій ролі виступить діючий Президент); кандидат від опозиції (“старий політик”); кандидат від опозиції (“новий політик”); кандидат від проросійського політичного середовища.

З огляду на поточний рівень підтримки потенційних кандидатів залишаються можливими різні комбінації другого туру – як за участі двох кандидатів з різних сегментів “проєвропейської” орієнтації, так і за участі проєвропейського та проросійського кандидатів (що оцінюється як значно менш імовірна ситуація).

Будь-який переможець президентських виборів (з числа проєвропейських кандидатів) вже на початку своєї каденції буде поставлений у ситуацію вибору між можливою втратою підтримки значної частини суспільства внаслідок ухвалення необхідних, але непопулярних політичних рішень, або втрати підтримки з боку міжнародних партнерів через відмову дотримуватися певного порядку денного та забезпечувати тяглість у процесах реформ.

Міжпартійна конкуренція у перспективі виборів до Верховної Ради значною мірою повторює схему конкуренції на президентських перегонах: на потрапляння до Парламенту претендують до 10 партій, і жодна з них не має абсолютної переваги над іншими (отже, не зможе сформувати однопартійний уряд). Таким чином, існує висока ймовірність того, що Верховна Рада наступного скликання виявиться ще більш фрагментованою, ніж нинішня.

Однак, майбутні президентські вибори цілком здатні докорінно змінити диспозицію сил, забезпечивши значний приріст електоральної підтримки та зміцнення переговорних позицій для партій, чий висуванці покажуть достатньо високий результат, і суттєво зменшити шанси на подолання прохідного бар’єра – для інших, каталізувати об’єднавчі процеси. Відтак, існуюча на сьогодні розстановка політичних сил є далеко не остаточною і може зазнати суттєвих змін.

Поляризація партійної системи сьогодні прослідковується насамперед щодо дилем, які стосуються зовнішньополітичної орієнтації та воєнного конфлікту з Росією (зокрема: вступ України до Євразійського чи до ЄС; позаблоковий статус чи вступ України до НАТО; пошук шляхів до примирення з Росією чи жорстка позиція щодо неї; мир на Сході України за будь-яку ціну чи лише на прийнятних для українського суспільства умовах).

На патріотичному і прозахідному полюсі цього розмежування перебувають партії ВО “Свобода”, БПП “Солідарність”, Об’єднання “Самопоміч”, а також партія “Громадянська позиція”. Найбільш радикальну позицію займає ВО “Свобода”. Проросійський полюс представлений партіями “Опозиційний блок” та “За життя”.

Аналіз програмних положень партій з питань соціально-економічної політики засвідчив, що на проходження до українського Парламенту претендують чотири партії з риторикою виразно лівого спрямування (РПЛ, “За життя”, Опозиційний блок, ВО “Батьківщина”), одна – скоріше лівоцентристська (ВО “Свобода”), одна умовно центристська (“Слуга народу”) та три – правоцентристські (“Громадянська позиція”, “Об’єднання “Самопоміч”, БПП “Солідарність”). Щоправда, самопрезентація деяких партій дисонує з таким позиціонуванням.

Як правило, “ліві” соціально-економічні позиції партій спираються на значну підтримку в середовищі прихильників цих партій. Натомість, нечисленні право-ліберальні позиції, задекларовані БПП “Солідарність”, Об’єднанням “Самопоміч” та “Громадянською позицією”, здебільшого не мають підтримки серед більшості їх потенційних виборців, а то й суперечать їх настроям.

Таким чином, у позиціях партій щодо соціально-економічної політики існує асиметричне політичне розмежування: один полюс представлений партіями, які виступають з лівих, патерналістських позицій та критикують діючу владу за антисоціальної політики, інший – помірковано-ліберальними партіями з обмеженою підтримкою і “партією влади”, яка поки намагається не стільки завоювати прихильність виборців власною соціально-економічною програмою, скільки наголосити на важливості і правильності політики, здійснюваної в рамках нинішнього курсу реформ.

У сфері гуманітарної політики міжпартійні розмежування простежуються щодо трьох питань: офіційний статус російської мови, пріоритетна державна підтримка та захист української мови, продовження чи припинення декомунізації. Лінії розмежувань дуже нагадують ті, що виникали у зв’язку з зовнішньополітичними та безпековими дилемами. Щодо дилем, які належать до “лібертарно-авторитарного” виміру (*GAL-TAN*) експертам не вдалось ідентифікувати чітких позицій більшості партій, а порівняння позицій їх прихильників не виявило кардинальних відмінностей.

Отже, найбільш значимою є лінія розмежування партійної системи, що відповідає соціокультурному суспільному поділу (питання геополітичного вибору, відносин з Росією, мовне питання). Розмежування щодо соціально-економічних питань виражене значно менше. Однак, попри свою асиметричність і слабкий “правий” фланг, соціально-економічне розмежування також дуже важливе з огляду на його актуальність для змісту державної політики після виборів.

Основними чинниками розвитку подій на період до президентських виборів можуть стати: (1) нові агресивні кроки РФ проти України, активізація

бойових дій на Донбасі та ін., що сприятимуть посиленню соціокультурної поляризації в суспільстві; (2) зростання цін та інфляція, зростання тарифів на комунальні послуги та ін., що посилюватимуть соціально-економічну поляризацію в суспільстві.

Посилення соціокультурної поляризації сприятиме консолідації та мобілізації електорату П.Порошенка, зміцнюватиме та “консервуватиме” електоральну нішу проросійського кандидата, водночас зменшуючи його шанси на перемогу у другому турі, розмиватиме електоральну базу Ю.Тимошенка, В.Зеленського та О.Ляшка, може негативно позначитися на рейтингах А.Гриценка, А.Садового та С.Вакарчука, для позиціонування яких ця тематика не є ключовою.

Посилення соціально-економічної поляризації: сприятиме консолідації і мобілізації електорату Ю.Тимошенка та О.Ляшка, а також Ю.Бойка та інших “проросійських” кандидатів; розмиватиме електоральну базу П.Порошенка; скоріше позитивно позначиться на рейтингах В.Зеленського, скоріше негативно – на рейтингах А.Гриценка, А.Садового та С.Вакарчука – кандидатів, що декларують прихильність до право-ліберальної політики в економічній сфері та не можуть конкурувати в “лівій” риторичі з Ю.Тимошенком, О.Ляшком та Ю.Бойком.

Потенційним переможцем президентських виборів може стати один із чотирьох кандидатів, умовні “типи” яких визначені вище. Зважаючи на вищу питому вагу просвіропейськи орієнтованого електорату, скоріше можна очікувати перемоги одного з трьох “проєвропейських” кандидатів, за будь-якої конфігурації другого туру виборів.

Ситуація у період між президентськими та парламентськими виборами створює чимало можливостей як для новообраного Президента та його партії, так і для парламентських політичних сил; вона буде використовуватись усіма сторонами насамперед для покращення власних шансів на парламентських виборах. У цей період відносини між Президентом і Парламентом можуть розвиватися за двома сценаріями – кооперативним і конфронтаційним.

Кооперативний сценарій передбачає досягнення новообраним Президентом порозуміння з більшістю депутатського корпусу (на певних умовах, як то гарантії недоторканності активів та сфер інтересів, інкорпорації їх представників до нової системи влади та ін.), що уможливило б підтримку ініціатив Президента, передусім, пов’язаних з виконанням його передвиборчих обіцянок. З огляду на характер суспільного запиту, реалізація цього сценарію ймовірно включатиме рішення ліво-популістського характеру в соціально-економічній сфері. Водночас, слід враховувати, що політичні альянси, створювані в міжвиборчий період, скоріше за все, матимуть ситуативний характер.

За конфліктного сценарію Президент не зможе знайти підтримки більшості депутатів старого складу Верховної Ради для здійснення кадрових призначень за “президентською квотою”, а також для реалізації передвиборчих зобов’язань. Позбавлений важливих інструментів інституційного впливу, він буде

змушений послуговуватись амплуа “президента-опозиціонера”, апелюючи до народних мас і вулиці. Оптимальною лінією поведінки для нього стане демонстративна конфронтація з парламентською більшістю, акцентування власної готовності боротися з корумпованими політичними елітами та олігархами. Реалізація конфліктного сценарію з високою імовірністю призведе до різкого зниження ефективності влади та дестабілізації внутрішньополітичної ситуації.

Залежно від того, який з кандидатів стане переможцем виборів, можливі чотири основні варіанти розвитку подій після виборів. Перемога кандидата від влади скоріше матиме наслідком реалізацію кооперативного сценарію. Політичний курс, здійснюваний нинішньою владою, принципово не зміниться, але зазнає певних коректив у напрямі більшого врахування “лівих” настроїв електорату в соціально-економічній сфері.

Варіант перемоги кандидата від опозиції – “старого політика” залишає достатню імовірність для реалізації як кооперативного, так і конфліктного сценаріїв. Питання політичного курсу нової влади залишиться відкритим і визначатиметься характером сценарію відносин “Президент – Парламент/Уряд”. У випадку співробітництва між ними можливе “коригування” політичного курсу відповідно до виборчої програми нового Президента. У разі конфронтаційного сценарію існує загроза різкого зниження дієздатності влади та виникнення передумов для розгортання політичної та соціально-економічної кризи.

Варіант перемоги кандидата від опозиції – “нового політика” означає більшу ймовірність конфліктного сценарію, у рамках якого новообраний Президент матиме можливість розгорнути антипарламентську кампанію з антикорупційними/антиолігархічними гаслами. Водночас, за таких умов для нового Президента практично неможливим стане виконання передвиборчих зобов’язань, розрахованих на перші місяці повноважень. Спроба “радикального прискорення/ревізії реформ” може наштотхнутися на відсутність підтримки з боку Парламенту та Уряду та посилити конфронтацію між вищими владними інститутами з відповідними кризовими наслідками.

Перемога “проросійського” кандидата є малоімовірною. За такого варіанту події розвиватимуться за конфліктним сценарієм. Опозиційна до новообраного Президента більшість отримає стимул до консолідації і забезпечення ефективного контролю над Урядом. Парламентська коаліція збережеться в нинішньому складі або ж буде переформатована, проте її новий склад також буде опозиційним до новообраного Президента. Перемога “проросійського” кандидата призведе до радикалізації патріотичної частини суспільства, посилення соціокультурної поляризації.

Реалізація такого сценарію містить пряму загрозу конфронтації між вищими владними інститутами та виникнення передумов для розгортання політичної та соціально-економічної кризи.

Залежно від результатів виборів Президента, можна спрогнозувати різні варіанти розстановки політичних сил у новообраному Парламенті. У разі перемоги діючого Президента можна очікувати, що у Верховній Раді наступного скликання домінуючу роль відіграватиме геополітичне розмежування між пропрезидентською фракцією та “проросійськими” силами; додаткову лінію розмежування створюватиме “демократична опозиція” (в цілому нагадує нинішню конфігурацію Парламенту). Після формування пропрезидентської коаліції нинішній курс реформ продовжуватиметься, хоча його інтенсивність, вірогідно, знизиться. Альтернативний розвиток подій – відсутність стійкої більшості і фрагментація Парламенту, втрата дієздатності Уряду.

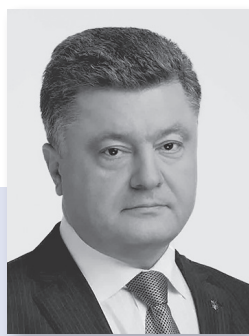
У випадку перемоги кандидата від опозиції – “старого політика” можна очікувати, що у Верховній Раді наступного скликання з’явиться нова велика пропрезидентська фракція, що стане основою для формування більшості. Більшості протистоятимуть розрізнені групи опозиціонерів: “попередники” з числа представників нинішньої коаліції, рештки “демократичної опозиції”, “проросійські” сили. Шанси на продовження нинішнього курсу реформ – низькі. З високою імовірністю вектор державної політики буде спрямований на короткострокове покращення матеріального становища широких верств населення.

У випадку перемоги кандидата від опозиції – “нового політика” можна очікувати, що до Верховної Ради наступного скликання зайде орієнтована на новообраного Президента політична сила, що репрезентуватиме “нових політиків”. Лінія розмежування між “новими” і “старими” політиками набуде ключового значення (принаймні на час формування коаліції і перших парламентських сесій). Доля реформ є мало прогнозованою. Можливе як продовження реформаторського курсу, так і здійснення кроків відверто популістського характеру.

У випадку перемоги “проросійського” кандидата можна очікувати, що у Верховній Раді наступного скликання домінуючу роль відіграватиме соціокультурне розмежування. Орієнтовані на новообраного Президента “проросійські” сили суттєво зміцнять свої позиції, але залишаться в меншості. Їм опонуватиме фрагментована більшість, сформована орієнтованими на патріотичний електорат партіями. На фоні протистояння між “проросійським” Президентом і парламентською більшістю тема реформ відійде на другий план.

ПОЛІТИЧНІ ЛІДЕРИ ПРО МАЙБУТНІ ВИБОРИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Центр Разумкова звернувся до провідних державних і політичних діячів країни – потенційних кандидатів у Президенти з проханням поділитися їх баченням наступних президентських і парламентських виборів, оцінкою значення їх результатів для майбутнього України. Ми щиро вдячні політикам, які відгукнулися на це прохання¹.

Президент України
Петро ПОРОШЕНКО

– Україна вступає в рік подвійних виборів – президентських і парламентських. Яким є значення цих виборів для країни? У чому полягає їх особливий характер?

Вибори насправді – потрійні. Одразу після президентських і парламентських країна вступить у кампанію з обрання органів місцевого самоврядування. Вона теж важлива. *По-перше*, децентралізація перерозподілила фінансовий ресурс на користь громад, і частка місцевих кошторисів у загальному бюджетному фонді перевищує 50%. *По-друге*, свої плани на місцеві вибори виношує і наша агресивна сусідка, яка мріє про формування лояльних до себе більшостей в представницьких органах у низці областей. І це не мій політичний прогноз, це – дані нашої розвідки.

Спроби Росії втручатися в наші вибори – півбіди. Справжня біда – в готовності низки політичних сил цим спробам підігравати. І йдеться не лише про класичну п'яту колону. На жаль, і про тих політиків, які позиціонують себе як проєвропейські та навіть антиросійські, що не заважає їм у своїх вузькопартійних інтересах приймати паси від Кремля. Наочно і повною мірою це проявилось в дискусії навколо воєнного стану, де українська опозиція говорила одним голосом з Путіним.

Звичайно, загрозу промосковського реваншу не варто перебільшувати, бо домінуючі суспільно-електоральні настрої нібито не залишають шансів на перемогу явного ставленика Кремля. Але й недооцінювати проблему теж не слід. Технологічний арсенал ворога є доволі широким, а історії про троянського коня вже понад три тисячі років – достатньо, щоб добре її засвоїти.

Не меншу небезпеку становить популізм, який набув безпрецедентного розмаху навіть за українськими мірками. Не так давно хтось із опозиціонерів сказав, ніби бути популістом – це значить служити людям. Ні, бути популістом – це значить брехати людям і дурити людей. Бути популістом – це значить спекулювати на людських проблемах заради того, щоб прийти до керма за будь-яку ціну.

Але я вірю в мудрий вибір українців, яким належить обрати не просто Президента, а й Верховного Головнокомандувача, обов'язок якого захистити країну від російської агресії, від зазіхань Путіна на нашу незалежність, на саму нашу ідентичність. Обрати належить і стратега вітчизняної дипломатії, яка має забезпечувати сприятливі міжнародні умови для досягнення справедливого миру та відновлення територіальної цілісності України.

Вірю в те, і над тим працюватиму, щоб наше голосування на президентських і парламентських виборах підтвердило не “новий”, а саме європейський та євроатлантичний курс, яким країна прямує протягом п'яти років.

Ми, як проєвропейська влада, маємо забезпечити найконкурентнішу в історії України кампанію у повній відповідності до європейських стандартів так, щоб вона відповідала європейським стандартам. І не дати жодного шансу реваншистам. Головне зараз – не втратити темп реформ. Не зрадити країну і не побігти до Путіна з капітуляцією, як дехто пропонує. Не

¹ Питання були надіслані Ю.Бойку, А.Гриценку, О.Ляшчу, П.Порошенку, А.Садовому, Ю.Тимошенку. Тут подані відповіді тих, хто відповів Центру, зі збереженням авторської стилістики та з мінімальними редакційними правками.

втратити Українську державу і всі напрацювання, які були всіма нами зроблені за останні п'ять років, і за які заплачено дуже високу ціну. Забезпечити єдність українського народу, не дати жодного шансу Путіну розколоти наше суспільство.

– Яке майбутнє чекає на Україну після виборів? Які головні завдання стоятимуть перед новообраними Президентом і Верховною Радою?

Наприкінці року ми спостерігали аукціон щедрих обіцянок. Одні вигукують, ніби вдвічі знизять ціну на газ. Інші перекикують, що вчетверо. Ще хтось, напевно, вже готується записатися, що взагалі постачатиме енергоносії безкоштовно, а то ще й приплатить за їхнє споживання.

Якщо не зупинити наступ популістів і допустити їх до влади, всі випробування, які люди пережили протягом останніх років внаслідок війни та економічної агресії з боку Росії, виявляться марними. Популісти своїми експериментами штовхнуть країну до нових політичних та економічних потрясінь. Ми хочемо догнати наших успішніших західних сусідів чи швидко впасти до рівня Венесуели чи Зімбабве? Підніматися вгору складно, а от летіти додолу – навпаки, бо навіть приказка така є: “Легко, як з гори котитися”.

Економіка погано реагує на гасла, а зберегти та прискорити зростання ВВП і рівня життя можна лише на основі відповідальної економічної політики, яка несумісна з простими рішеннями. Нам вдалося вивести економіку з кризового стану й досягти відновлення зростання. Вийшли майже на 4%. Проте суспільству потрібні не цифри, а якісні зрушення у рівні життя людей. Рівень життя – похідний від зарплат, зарплати – це робочі місця, а робочі місця – наслідок зростання інвестицій. Розмір інвестицій залежить від бізнес-клімату. В цілому протягом п'яти років Україна в рейтингу *Doing Business* від Світового банку піднялася на 41 сходинку вгору. Але ми поки що всередині рейтингу, і до його верхньої частини – непростий шлях, який потребує і запуску антикорупційного суду, і приватизації, і земельного ринку, і дуже відповідальної макрофінансової політики. Словом, зовсім інших кроків, ніж ті, які традиційно обіцяють під час виборів. І після вимушеної паузи 2019р. ці рішення треба буде приймати дуже й дуже швидко.

У сфері національної безпеки законодавча та виконавча влади мають об'єднати зусилля для продовження оборонної реформи, втілення положень нового Закону “Про національну безпеку” щодо реформування усього сектору оборони та безпеки.

Називати дату заявки на вступ до Євросоюзу вважаю передчасним, але точно можу сказати, що 2019-2024рр. як роки важкої “домашньої роботи” стануть вирішальними в досягненні нами критеріїв членства в ЄС. Якщо, звичайно, виборчий цикл наступного року не приведе до влади союз проросійських реваншистів та безвідповідальних популістів.

Звісно, не збираюся стояти осторонь в очікуванні, чия ж візьме. Перекоаний, що навіть нетривала зупинка на дорозі до Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу автоматично означала б наше повернення до сфери російського впливу.

Запобігти такому сценарію – священний обов'язок усіх українських патріотів. Сам зроблю для цього все можливе, але в цій боротьбі дуже розраховую на підтримку суспільства, бо це спільна загальнонаціональна справа. Це та мета, навколо якої має консолідуватися усе суспільство. Нам потрібна єдина держава та єдина нація, згуртована навколо спільної великої мети – сильної України серед інших європейських держав і сильної української нації поміж інших великих народів.

Голова депутатської фракції політичної партії “Всеукраїнське об'єднання “Батьківщина”
Юлія ТИМОШЕНКО

– Україна вступає в рік подвійних виборів – президентських і парламентських. Яким є значення цих виборів для країни? У чому полягає їх особливий характер?

На мою думку, ці вибори є визначальними у визначенні того шляху, яким рухатиметься Україна не лише в найближчі роки, але й наступними десятиріччями. Поле для маневру, на жаль, лише звужується. Але ми ще маємо шанс вирватися з тієї “сірої зони”, в якій силою обставин – як об'єктивних, так і суб'єктивних – опинилися більшість пострадянських країн. Зволікання з реформами сприяло збереженню і навіть зміцненню застарілих суспільних структур і практик, дискредитації механізмів демократії, поширенню корупції та формуванню кланово-олігархічної системи і “шантажистської держави”, в якій влада підпорядковувала собі економіку та суспільство.

Ця модель, очевидно, не впоралася із тими викликами, з якими Україна зіштовхнулася на початку нинішнього сторіччя. Саме тому наша країна пережила вже дві революції. На жаль, сплеск громадянської активності, завдяки якій Україна позбулася режиму В.Януковича і вистояла в перші роки війни з Росією, не зміг зруйнувати основи цієї застарілої системи, чим, власне, і скористалися олігархічні угруповання для відновлення здавалося б зруйнованої моделі.

Але вибори знову відкривають для нас “вікно можливостей”. Щиро сподіваюся, що українці цим

шансом скористаються. І зміна вектора суспільного розвитку відбудеться мирним, демократичним шляхом, без невинувинуваних втрат.

Водночас, ми маємо бути свідомими того, що кланова влада та її корумповане оточення неодмінно намагатиметься зберегти контроль над країною. Вже зараз зрозуміло, що для цього використовуватимуть увесь наявний арсенал маніпулювання народним вибором: фальсифікації, підкуп, виборчі “піраміди” тощо. Із сумом змушені прогнозувати, що рівень застосування цих “політичних технологій” може мати безпрецедентний характер. Але саме тому протидія цим маніпуляціям, перемога справді демократичних, європейських за своїми цінностями та практиками політичних сил матиме вирішальне значення для збереження України як країни і держави.

– Яке майбутнє чекає на Україну після виборів? Які головні завдання стоять перед новообраними Президентом і Верховною Радою?

Майбутнє України значною мірою залежатиме від загальних результатів виборів – як президентських, так і парламентських. Сподіваюся на те, що ці результати будуть позитивними для суспільства. Наступні роки, безумовно, будуть дуже складними. Але громадяни нашої країни не раз демонстрували здатність до згуртування у вирішальні моменти сучасної історії. Згадаємо проголошення незалежності, перший і другий Майдани, волонтерський рух, який зупинив російську агресію. Тому я чекаю прийдешніх років з оптимізмом.

Перед Президентом і Парламентом передусім постане завдання завершення війни миром на українських умовах, відновлення територіальної цілісності, повернення окупованих районів Донбасу та Криму, відновлення та відродження зруйнованих війною міст і сіл. Водночас, не менш важливими будуть інші завдання: розкріпачення економіки, стимулювання прозороти підприємницької активності, відновлення довіри громадян до влади як такої. Новообрані Президент, Парламент та органи місцевого самоврядування неодмінно постануть перед необхідністю зробити максимально прозорими і зрозумілими для громадян алгоритми прийняття управлінських рішень. Це можливо, передусім, за допомогою цифрових технологій, зокрема інструментів подібних до соціальних мереж. Цифрова прозорість держави зробить громадян співучасниками процесу управління, як це, наприклад, має місце у Ісландії або Швейцарії.

Зміцнення обороноздатності, подолання корупції, запровадження найвищих світових стандартів у питаннях освіти, медицини, охорони довкілля та соціального захисту тих, хто самостійно не може подбати про себе, є взаємопов'язаними завданнями, реалізація яких залежить від ефективності партнерської взаємодії держави і суспільства. Власне цьому присвячено розроблений десятками фахівців проєкт платформи нашої політичної сили “Новий курс України”. Це “живий” динамічний документ, робота над яким триває в онлайн-режимі.

*Лідер політичної партії
“Громадянська позиція”
Анатолій ГРИЩЕНКО*

– Україна вступає в рік подвійних виборів – президентських і парламентських. Яким є значення цих виборів для країни? У чому полягає їх особливий характер?

Перше. Вибори Президента в березні 2019р., без перебільшення, будуть вирішальними та визначать, чи буде Україна цілісною і суверенною державою, чи зможемо ми вистояти та не допустити збереження впливу на українську політику проросійських сил.

Друге. Вибори Президента 2019р. визначать, за яким економічним сценарієм наша держава розвиватиметься далі. Наразі таких сценаріїв два: стагнація або розвиток.

Перший сценарій тягне країну вниз. Він передбачає продовження нинішньої соціально-економічної політики влади, спрямованої винятково на власне збагачення. Або ж збагачення наближених до влади представників бізнесу та політиків. Політики, під час якої всі проблеми наповнення держбюджету намагаються вирішити за рахунок пересічних громадян, піднімаючи акцизи, підвищуючи ціни на газ, запроваджуючи додаткові податки. Українці не бачать для себе перспективи. Для країни така політика вилась у падіння економіки, масову трудову міграцію, втрату контролю над стратегічними галузями та підприємствами, посилення залежності як від зовнішніх кредиторів, так і від інших країн. На жаль, зараз Україна прямує саме за таким сценарієм.

Другий шлях – це шлях розвитку. Він передбачає розвиток країни та швидкий рух вгору, знищення олігархічного впливу на політику та економіку та “зелене світло” для чесного бізнесу, справжні економічні реформи та детінізацію економіки. Зростання ВВП при цьому має бути на рівні 8-10% на рік.

За яким з цих двох сценаріїв буде рухатись Україна, визначать президентські вибори. За їх результатами буде зрозуміло, чи відбудеться зміна політичного класу, та чи прийде до влади людина, яка почне роботу з того, що дасть сигнал елітам про те, що так, як було – вже не можна. Наразі час працювати не на себе, а на країну, на людей. Стара система відносин повинна піти в минуле.

Щодо парламентських виборів. Напередодні них важливо включити “соціальні ліфти”, які б відкрили можливість стати народними депутатами і членами Уряду всім громадянам. Не просто показово включити до списку популярних людей, а реально дати

можливість громадськості, українцям, які мають авторитет та, що важливо, є фахівцями своєї справи, брати участь в управлінні країною. Бо нинішня виборча система в поєднанні з пануванням олігархату блокує зміну політичної верхівки влади – фактично, блокує системні зміни, глибинні реформи і, в підсумку, сталий розвиток країни. Тому “Громадянська позиція” твердо і послідовно виступає за зміну виборчого законодавства.

Я розумію, що українці вже надто зневірилися у можливості змін. Але в той же час важливо, щоб люди прийшли на вибори, щоб вони не перегоріли у своєму болю за країну, а зробили свій вибір. Навіть у буремний 2014р. війни загальна явка по Україні була 50%, тобто, кожен другий не пішов. Я хотів би, щоб у 2019р. пішли. Я хочу, щоб ми всі відчули себе громадянами.

– Яке майбутнє чекає на Україну після виборів? Які головні завдання стоятимуть перед новообраними Президентом і Верховною Радою?

Після виборів Україні доведеться вирішувати всі ті проблеми, які накопичила нинішня влада – війна, борги перед зовнішніми кредиторами, бідність. Тому пріоритетами роботи після виборів має стати безпека, справедливість та економіка.

Безпека – це окремий мирний план щодо Донбасу. Питання довготривалого миру містить багато складових, серед яких політична, дипломатична, безпекова, економічна частини. Нам потрібні рішучі дії, щоб завершити війну, потрібен мир в інтересах України та українців. Це одне з ключових завдань нової влади – і Президента, і Парламенту.

Неможливо закінчити війну через воєнний наступ – як тільки ми почнемо силою відбирати Крим і Донбас, санкції з Росії знімуть, а проти нас – запровадять. Так само неможливо вирішити конфлікт у двосторонньому форматі Україна-Росія. Розмова з Путіним не дасть нічого. Єдиний варіант для України – це політико-дипломатичний шлях за участі зовнішніх партнерів, де крім європейських держав, мають бути і США, і Велика Британія, і Китай. Продовження дипломатичного тиску на Росію, посилення економічних санкцій, а також зміцнення боєздатності української армії.

Безпека означає і те, щоб люди не боялися жити у своїй країні. Нам недостатньо перемир’я, навіть якщо воно триває тиждень чи два. Нам потрібен мир на десятиліття вперед. Щоб країна жила спокійно. Щоб ми повернули тих, хто зараз там страждає. На першому етапі – з окупованого Донбасу, на другому – з анексованого Криму.

Другий блок – справедливість. Це впровадження антикорупційного пакета, створення прозорого та чесного суду. Антикорупційний блок рішень має початись особисто з Президента. У першому ж пакеті законопроектів має бути ухвалений закон про імпідмент Президента, детально виписана процедура його відсторонення від влади. Такий крок необхідний, аби всі наступні президенти знали, що не мають права виходити за межі Конституції та моралі.

Крім того, в антикорупційному пакеті рішень мають бути і такі, що стосуються народних депутатів. Натиснув один раз на чужу кнопку, значить – пішов з Парламенту. Не ходить на засідання – теж має бути позбавлений мандата. Такі речі треба зробити.

Для чиновників треба створити стимули у вигляді гідної зарплати, але винятково з поєднанням жорсткого покарання за хабарництво. Тільки так – якщо є одне, то має бути і друге. Друга теза – і вона є ключовою – стосується суддів, слідчих і прокурорів. За неправосудні рішення та хабарі покарання також має бути посилене – до позитивного ув’язнення без права на амністію та помилування, разом із конфіскацією всього майна. Думаю, одразу після ухвалення таких законодавчих змін, розуміючи, що покарання абсолютно реальні та домовитися не вийде, нечистоплотні судді, слідчі та прокурори самі почнуть покидати правоохоронні органи. Розпочнеться процес самоочищення.

Третій блок – економічний. Здолати бідність, вирішити проблему з мізерними неадекватними зарплатами та пенсіями можна тільки через розвиток економіки. Тому антикорупційна боротьба та створення умов для розвитку в Україні економіки пов’язані.

Як зробити економіку потужною? Треба будувати політику, відштовхуючись від 10 ключових принципів. Серед них – захист економічних прав і свобод усіх громадян, забезпечення непорушності права власності в Україні та протидія рейдерству, чого можливо досягти після очищення судової системи та правоохоронних органів від корупціонерів. Запустимо суд – уже на 50% вирішимо проблему залучення інвестицій та економічного підйому країни.

Це – побудова ефективного та прозорого державного управління, адже влада не повинна заважати та штучно ускладнювати життя бізнесу. Це і кроки для виведення української економіки з тіні, її демонополізація та створення рівних умов для чесної конкуренції бізнесу – однакові правила гри для всіх. Великий бізнес може існувати в Україні, олігархія – ні. Бізнес повинен спокійно та законно працювати і сплачувати податки в Україні, а не як нині – іти пачками в Парламент, купуючи округи чи сплачуючи мільйонні хабарі за місце у списку і блокуючи соціальні ліфти для суспільства. Це деофшоризація, бо влада не повинна незаконно ховати свій бізнес за кордон. Це децентралізація державної влади, зміцнення економічної бази місцевих громад, бо тільки так ми зможемо підняти маленькі міста та селища. Тільки за умови, якщо вони зможуть самі контролювати свої ресурси. Це енергозбереження, енергоефективність, розвиток альтернативної енергетики, щоб нарешті стати абсолютно енергетично незалежними та відійти від газової голки Росії. Це деполітизація і декоммерціалізація правоохоронних і судових органів, бо вони мають займатися своєю справою, розслідувати злочини, займатися безпекою, а не політикою.

Тобто, необхідний цілий комплекс заходів, результатом яких стане економічне зростання для держави. Це питання сьогодні турбує українців не менше, ніж війна.

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ І ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2019р.: ОСОБЛИВОСТІ КАМΠΑНІЙ, ЧИННИКИ ВИБОРУ ГРОМАДЯН, НАСЛІДКИ ДЛЯ КРАЇНИ: ПОЗИЦІЇ ФАХІВЦІВ

У рамках проекту “Україна напередодні року виборів: запити суспільства, контури нової влади, майбутнє реформ” Центр Разумкова 1-30 листопада 2018р. провів Заочний круглий стіл у вигляді інтерв'ю.

Метою заходу було дізнатися думки, оцінки та прогнози фахівців – представників наукових установ, аналітичних центрів, вищих закладів освіти – стосовно майбутніх президентських і парламентських виборів. Зокрема фахівці ділилися прогнозами імовірних сценаріїв розвитку подій в Україні після виборів, окреслювали їх особливості та теми, навколо яких вестиметься головна боротьба між учасниками виборів, як президентських, так і парламентських, а також наводили чинники впливу на вибір громадян.

Нижче подаються відповіді учасників Заочного круглого столу в алфавітному порядку.

Галина ЗЕЛЕНЬКО,
провідний
науковий співробітник
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
ім.І.Ф.Кураса НАН України

– Якими можуть бути наслідки вибору, який зроблять громадяни під час президентських і парламентських виборів 2019р.? Чи можливі внаслідок виборів суттєві зміни вектора розвитку країни?

Президентські та парламентські вибори 2019р. слід розглядати нерозривно одні від одних. Після зростання цінності депутатського мандата внаслідок розширення кадрових повноважень Парламенту, згідно з Конституцією зразка 2004р., і відновлення парламентсько-президентської форми правління, більшість кандидатів президентські вибори використають задля “обкатки” передвиборчої програми та технологій, заміру власних можливостей на парламентських виборах. Також велике число кандидатів є “технічними”.

Однак, у будь-якому разі довгий список кандидатів перетворює вибори на такий собі гротеск,

нівелюючи в очах виборців їх важливість і вирішальність саме цього електорального циклу для вектора подальшого розвитку країни. Адже перемога реалістів чи популістів означатиме вибір методів, за рахунок яких вирішуватимуться вкрай складні проблеми, які не зникнуть після проведення виборів. Наслідком цього стане збереження прозахідного курсу чи поступове повернення до політики балансування між умовним колективним Заходом і Росією.

І хоча перемога проросійських політичних сил в Україні зараз неможлива, однак сили, які не проти замирення з Росією, є. Звісно ж, з відверто проросійськими темами на виборах вони не виступатимуть, натомість розкручуватися будуть соціально чутливі теми – припинення війни на Донбасі, зміна переговорного формату задля врегулювання цього збройного конфлікту, зниження тарифів, повернення східних ринків, що можливо тільки за рахунок виконання вимог Росії.

Зрозуміло, що такі обіцянки в країні, яка стомила від війни, нестабільності та невизначеності, будуть затребуваними, і в разі перемоги таких сил у суспільстві культивуватимуться ідеї посилення ролі держави, досягнення суспільної згоди, миру тощо. Тим самим буде готуватися ґрунт для пом'якшення негативного ставлення до Росії як країни-агресора, нівелювання її вирішальної ролі у війні на Донбасі та анексії Криму, культивування жаху від вступу України до НАТО та загрози для природної двомовності українців. Це створить передумови для

поступового (в середньостроковій перспективі) відновлення російського впливу в українській політиці, на що й робить ставку Росія, говорячи про зміну влади в Україні.

Попри те, що суттєвої зміни вектора розвитку країни внаслідок виборів-2019, незалежно від їх результатів, не відбудеться, однак їх результати можуть істотно вплинути на темпи реалізації прозахідного курсу та максимально деполітизувати російсько-український збройний конфлікт, створивши передумови для реанімації торговельних відносин з Росією і припинення збройної фази війни на Донбасі. Однак, для України подібні поступки можуть мати фатальні наслідки в подальшому.

– Навколо яких тем і проблем розгортатиметься політична боротьба між учасниками президентських і парламентських виборів, у чому полягатимуть основні відмінності від кампаній 2014р. у цьому контексті?

Порівняно з 2014р., теми виборчих кампаній змінилися несуттєво, хоча розширився їх діапазон і гострота. Якщо у 2014р. топ-темами була війна на Донбасі та анексія Криму і наївна віра в те, що країни-гаранти Будапештського меморандуму виконають свої зобов'язання і зупинять Росію, сподівання на швидкі плоди проєвропейської політики України (П.Порошенко переміг тому, що вважався людиною, якій це під силу), то зараз до теми війни додався ряд соціально болючих тем.

Однак, якщо стосовно війни в уявленні переважної більшості громадян уже не лишилося сумнівів, що війна на Донбасі припиниться лише тоді, коли цього захоче Росія (вимушено чи добровільно), а припинити війну зараз можливо тільки на умовах держави-агресора, то проєвропейська політика України в уявленнях громадян стала сприйматися як політика вимивання робочої сили з України, “євроблях”, жорстких торговельних квот, вимивання природних ресурсів і т.ін. Дезорієнтація більшості громадян, нерозуміння, що євросоціація – це інструмент, який змушує змінювати правила гри і запроваджувати принципово іншу якість політики та бізнесу, а наслідком “безвізу” і трудової міграції є також і конкуренція вітчизняного бізнесу із зарубіжним за кваліфікованих українських працівників, що змушує підвищувати їм зарплати та поліпшувати умови праці, посилює симпатії до популістів, демагогів, які обіцятимуть прості і швидкі рішення.

Тому топ-темами на майбутніх виборах, крім названих, будуть теми тарифів, соціально-економічна політика і, звісно ж, реформи. Темати для вузких електоральних прошарків будуть – мови, права нацменшин і церква. Значно складнішими та технологічнішими будуть й самі виборчі кампанії. Через брак ідей і, що головне, вкрай вузький простір для маневру України, як у внутрішній, так і зовнішній політиці, політичні сили не пропонуватимуть амбітних і великих цілей, а самі кампанії будуть такою собі війною політтехнологів за електорат усіма можливими брутальними засобами, популістськими ідеями та демагогією, на кшталт вкрай еклектичного

і навіть ризикованого з точки зору реалізації (поєднання непокіненого) Нового курсу Ю.Тимошенко – фаворита виборчої гонки.

– Якими будуть основні чинники, що впливатимуть на вибір громадян? Чи є реальною небезпека виникнення нових розколів у суспільстві внаслідок виборчих кампаній 2019р.?

Вибір більшості громадян буде обумовлений “вмістом гаманця”, проте важливою, хоча й для меншості, буде ціннісна складова. Однак головна проблема українців не в розколах, а в дезорієнтації від нерозуміння, хто і за що в державі відповідає, і “хто винен”, що стимулює поширення популізму та радикалізму. Проблема українців – у їх ілюзорній вірі, що “ось оберемо президента – далекого від олігархічних кланів, і країна миттєво зміниться”. Проте, в Україні можливості президента істотно обмежені відновленням парламентсько-президентської форми правління і звуженням його функцій, а також реформою децентралізації, яка позбавила президентську вертикаль фінансових можливостей впливу та керівництва на місцях у ручному режимі.

Однак основним “стримуючим фактором” є т.зв. “політична матриця”, яка формувалася рік за роком унаслідок вкрай несправедливої ваучерної приватизації, що спричинила “захоплення” держави політико-економічними групами (ПЕГ), пасивності суспільства з усіма негативними наслідками. Саме ця “політична матриця”, яка охоплює певну диспозицію ПЕГ, ресурси, якісний стан суспільства (систему цінностей, низьку громадянську активність, свідомість і відповідальність, виражений патерналізм) і набір інструментів демократії, адаптовані до потреб тих самих ПЕГ, створює доволі вузький простір для маневру якому б то не було президенту, оскільки “штампує” певні правила гри в політиці. Використовувати ж радикально органи правопорядку чи антикорупційні органи – це наразитися на жорсткий саботаж і навіть політичний клічч.

Якщо ж гіпотетично уявити перемогу президента-радикала чи популіста, його маневр так само обмежуватиметься цією “матрицею”, яка є таким собі запобіжником, щоправда як від стрімкого прориву, так і від явного відкату до попереднього стану чи зміни зовнішньополітичного вектора. Водночас, можливості майбутнього президента залежатимуть від того – стабільною чи тільки ситуативною (як у нинішньому Парламенті) буде пропрезидентська більшість

(читай позиція ПЕГ). А тут не слід тішитися ілюзіями, тому що наступний Парламент буде ще політично строкатішим, менш професійним, більш популістським і, що важливо, не зв'язаним моральними обіцянками з Євромайданом, причому незалежно від того, на якій виборчій основі він обиратиметься.

Також не останню роль у розвитку подій відіграватиме позиція Заходу, адже зміна влади не розв'яже проблему дефіциту грошей, виплат по зовнішніх запозиченнях, а відтак продовження співпраці з західними фінансовими інституціями чи її згортання позначатиметься на політичному векторі країни. Отже, Україна вступає у надзвичайно складний електоральний цикл, який супроводжуватиметься жорстким протистоянням між прихильниками європейського курсу і прихильниками “легких рішень”, між реалістами (прихильниками “шокової терапії”) та популістами, що в будь-якому разі посилюватиме радикальні настрої в суспільстві. ■

Володимир КІПЕНЬ,
Голова Інституту
соціальних досліджень і
політичного аналізу

– Якими можуть бути наслідки вибору, який зроблять громадяни під час президентських і парламентських виборів 2019р.? Чи можливі внаслідок виборів суттєві зміни вектора розвитку країни?

Наслідки вибору громадян під час президентських і парламентських виборів 2019р. будуть принципово значущими для країни. Це обумовлюється хронополітичними особливостями стану світу та України як його частки. Рівень викликів і загроз доходить до критичного. Якщо політичний клас країни, що прийде до влади після виборів, не зможе адекватно відповісти на ці виклики часу, наше майбутнє як держави та як народу стане незабезпеченим. Такою високою є ставка на цих виборах.

Зміна вектора розвитку країни у плані зовнішньополітичної орієнтації зараз неможлива. Нині домінує і в позиціях більшості правлячого класу, і в суспільних настроях прозахідна орієнтованість. Проросійська позиція є маргіальною і непопулярною. Тут можливі лише відносно незначні модифікації курсу. Ймовірність реваншу “колишніх”, навіть за безсумнівно значних зусиль Росії вивести їх з обозу української політики на перший план, оцінюється як незначна. Хоча загравати з ними та використовувати їх буде багато хто, потенціал їх впливу на формування державної політики радикально не зміниться.

Щодо внутрішніх векторів розвитку країни, то спектр можливих змін є дуже великим, залежно від

того, який зі сценаріїв після виборів стане реальністю. За перемоги нинішньої групи політичного класу зміни політики будуть мінімальними: декларації реформістські за значної імітаційності новацій.

У разі перемоги представників (умовно) демократичної опозиції оновлення курсу буде дуже значним. Хоча зміст новацій може коливатися від радикального популізму до глибоких інноваційних проривів.

У сценарії “ніхто не переміг”, коли виникне новий хиткий баланс з явним посиленням консервативно-проросійських сил, внутрішня політика нагадуватиме флюгер під час перемінної погоди.

У кожному з цих трьох сценаріїв є ризики та негатив, проте є й свої позитиви. У першому, який має ознаки еволюційного, досить високим є ризик стагнації політсистеми та країни, з підривом життєздатності вже у близькому майбутньому. При цьому буде спостерігатися прагнення правлячого класу підтримувати внутрішню стабільність через баланс між своїми інтересами та вимогами критиків з опозиційних сил та громадянського суспільства.

У другому сценарії, проривному, високими є ризики серйозного підриву відносної стабільності соціуму через можливі радикальні новації, політичні реформи і спроби провести зміни у стратегії внутрішнього розвитку та їх саботаж з боку певних олігархічно та консервативно орієнтованих груп. При цьому можливою стане політика ефективного розвитку та соціально-економічного прориву в перспективне майбутнє для країни.

У третьому сценарії – гальмівному – найбільш вірогідними стануть не лише стагнація, непослідовність політики, але й реванш в окремих напрямках колишніх “регіоналістських” політиків і політик. Така ситуація матиме одним з наслідків збереження відносного балансу та суспільного порядку, за загрози наростання і радикалізації вимог від активних суспільних груп і рухів, й нового вибуху. Це найбільш негативний сценарій, адже вікно можливостей тут закрито. Сценарій повного реваншу “домайданівських” політиків надто мало ймовірний, тому до прогностичного аналізу не береться.

– Навколо яких тем і проблем розгортатиметься політична боротьба між учасниками президентських і парламентських виборів, у чому полягатимуть основні відмінності від кампаній 2014р. у цьому контексті?

Ключові теми і проблеми, навколо яких розгортатиметься політична боротьба між учасниками президентських і парламентських виборів, стануть предметом жорсткого змагання учасників виборчих перегонів. Адже представлення як найбільш важливого для країни власного порядку денного – важлива запорука успішності кампанії. Тому в інформаційно-медійному просторі пропонуватимуться кілька бачень проблем країни та способів їх вирішення. Далеко не всі будуть реально значимими чи першочерговими, чи реалістичними. Головні загрози в інформаційному дискурсі представлятимуть спроби нав'язування

недержавницьких “чужих” інтересів і рецептів та розгул безвідповідального популізму в обіцянках виборцям.

Загальними темами, хоча й з різним ступенем пріоритетності у своїх кампаніях та з різними позиціями вирішення, стануть:

- Реформи – суспільні зміни – відповідальність влади – оновлення влади;
- Соціальні проблеми – зарплати-доходи, зростання цін, комунальні платежі, безпека громадян, здоров’я людей;
- Війна – мир, НАТО – ЄС;
- Корупція – антикорупційна боротьба – деолігархізація.

У травні 2014р. ситуація на президентських виборах у країні була принципово іншою. Вона була постреволуційною, з певним підйомом, ейфорією від перемоги над “злочинною бандою”, сподіваннями швидко та рішуче розв’язати головні проблеми – оновлення влади та повернення територій. У ці обставини вдало попав П.Порошенко, як політик з досвідом та водночас “майданний”, успішний в бізнесі і незалежний від олігархів (“не буде красти та боротиметься з корупцією”), патріот з уміннями міжнародної дипломатії (швидко та переможно завершить війну) і т.ін. Це зробило його незаперечним фаворитом і втілювалося в переконливу перемогу в першому турі.

Зараз ситуація є зовсім іншою. Суспільство зневірене, війна триває п’ятий рік, життя легше не стало, влада корупцію не поборолла, невдоволення змінами/їх відсутністю дуже високе. Близьк президента від Майдану сильно потускнів. Про фаворита нині не йдеться. Звідси – важкі позиційні бої кандидатів і партій на кілька фронтів з невизначеністю результату.

На парламентських виборах 2014р. найточніше зі своєю кампанією, з радикально-військовою риторикою та брендуванням попав у нерв суспільних уподобань “Народний фронт” А.Яценюка, який отримав вищі відсотки, ніж навіть президентська партія. Другий раз у 2019р. ввійти в цю річку вже ніхто не зможе. Тематика виборчого дискурсу зміщуватиметься дедалі більше в бік соціальних та економічних програм розвитку. Новий зміст та нові сенси майбутніх кампаній у 2019р. поки що пробують запропонувати суспільству лише політики та експерти, які працюють на “Батьківщину” – це проект “Нового суспільного договору” та “Нового економічного курсу”. Інші, крім більш-менш вдалих стандартних гасел на білбордах, донині нічого системного не пропонують.

– Якими будуть основні чинники, що впливатимуть на вибір громадян? Чи є реальною небезпека виникнення нових розколів у суспільстві внаслідок виборчих кампаній 2019р.?

Основними чинниками, що впливатимуть на вибір громадян, стануть:

- контроль над телевізором, PR-кампанії політсил;
- соціально-економічні акції влади із “задобрювання” виборців та соціально-економічна ситуація напередодні виборів;

- політична обстановка напередодні виборів;
- рівень і способи російського втручання.

Можна додати про можливий значимий вплив фактору “чорного лебедя” – ситуації чи події, самої по собі непередбачуваної, такої, що сколихне суспільство, “розжарить” емоції та змінить позицію багатьох виборців.

На жаль, малозначимим для більшості виборців під час визначення власних політичних уподобань залишиться зміст передвиборчих програм кандидатів і політичних сил. Це обумовлено традиційною для українського виборця рисою політичної культури, з орієнтацією на персоналії, а не на ідеї та програми. Тому дуже затребуваною стає широка інформаційна роз’яснювальна робота щодо змісту і програм політиків, яку на засадах критичної об’єктивності можуть зробити лише інституції громадянського суспільства.

Варто взяти до уваги звичний для українських виборів ризик – використання адміністративного ресурсу та маніпуляцій волевиявленням громадян. Такі зловживання можуть стати причиною широких протестів і нового розколу.

Небезпека розколів і внутрішніх потрясінь у виборчій кампанії залишається актуальною. Високий рівень гостроти протистояння між владною політичною силою (Блок Петра Порошенка) та головними опонентами в особі Ю.Тимошенко “Батьківщина”, А.Гриценка “Громадянська позиція”, Опозиційного блоку проявився ще до офіційного старту виборчої кампанії. Радикалізм риторики політиків дуже високий, і підстав для зниження напруженості протистояння не проглядається. Заклики окремих політиків чи авторитетних громадських діячів до цивілізованої конкуренції ідей та програм, до єдності представників демократичного спектра політичному поки відгуку не мають. Зусилля здорових сил суспільства в цьому напрямі слід подвоїти. ■

Олександр МАЙБОРОДА,
заступник директора
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
ім.І.Ф.Кураса НАН України

– Якими можуть бути наслідки вибору, який зроблять громадяни під час президентських і парламентських виборів 2019р.? Чи можливі внаслідок виборів суттєві зміни вектора розвитку країни?

Принципових змін відбутися не може в силу незмінності провідних акторів на українській політичній сцені – всі вони або самі належать до представників великого капіталу (олігархів), або до когорти ландскнехтів великого капіталу.

Усі попередні виборчі кампанії відбувалися за одним сценарієм: у всіх негараздах обвинувачувалася виняткова державна влада та її критики домагалися важелів управління з обіцянками “покращення життя”. Кожна нова правляча сила займалася тим самим, що і попередня – розтягуванням бюджету у власних інтересах і розбазарюванням національних ресурсів. Погіршення стану справ у країні давало можливість старій владі або новій опозиції (інколи це було одне й те саме) повертати собі втрачені можливості та продовжувати таку саму діяльність. Так країна опинилася загарбаною олігархатом, і останній залишиться колективним господарем незалежно від того, яке із його угруповань здобуде владу. Звісно, зло, яке уособлює олігархат, може бути або меншим (збереження реформаторських обіцянок, а значить хоча б теоретичного шансу на цивілізаційний про-рив), або більшим (повернення України в євразійське болото, огорнуте великодержавним дурманом, який відволікає суспільну думку від мрій про прогрес і процвітання).

– Навколо яких тем і проблем розгортатиметься політична боротьба між учасниками президентських і парламентських виборів, у чому полягатимуть основні відмінності від кампаній 2014р. у цьому контексті?

Зміст дискусій між претендентами на владу залишатиметься таким самим, як і в попередні виборчі кампанії. Влада, не маючи вагомих економічних і соціальних успіхів, педалюватиме теми гуманітарної і морально-етнічної складової цивілізаційного транзити – демократизації, правопорядку, боротьби з корупцією, автокефалії, боротьби з агресією, тим більше, що остання тема не нею інспірована, об’єктивно реальна, і т.ін.

Опозиція, безумовно, педалюватиме ту тему, яку колись педалювала влада, коли ще сама була опозицією – економічної кризи і зубожіння населення. Критика може супроводжуватися і проектами нових планів розвитку, але вони, як і раніше, скоріше за все, являтимуть собою набір маніловських мрій. І звинувачувати в цьому опозицію, як і саму владу, не зовсім справедливо – держава розпоряджається невеликим відсотком економіки і не має права спускати директиви приватному сектору. Вона по-справжньому може розкрити перед суспільством нездатність нинішнього приватного капіталу для створення економіки знань, але на це не піде будь-яка правляча команда в силу свого олігархічного походження. Надії ж на прихід до влади реформаторів, незалежних від олігархату та вільних у поведінці з ним, залишаються примарними, хоча б тому, що перемога у виборчих перегонях неможлива без грошей, які в руках того самого олігархату.

– Якими будуть основні чинники, що впливатимуть на вибір громадян? Чи є реальною небезпека виникнення нових розколів у суспільстві внаслідок виборчих кампаній 2019р.?

Головним чинником впливу на вибір громадян залишатимуться фінансові спроможності претендентів на владу. Одні з них педалюватимуть проросійську тематику в розрахунку на суспільний сюжет з

низьким рівнем національної гідності. Інші – тематику національної мобілізації проти російської агресії, відплати за підлість, вчинену Росією.

Розмежування у суспільстві з приводу ставлення до Росії і Заходу виникло разом із набуттям Україною незалежності та необхідністю вибору власного геополітичного курсу. Зараз це розмежування набуватиме чіткіших меж. Названа тема є знаковою, оскільки “покращення” у нас за звичкою асоціюється не з власною наполегливістю і послідовністю в розвитку продуктивних сил, а з вибором геополітичного патрона. Такою є особливість національної психології, і ця особливість суттєво впливає на виборчу поведінку громадян упродовж усіх років незалежності. ■

Олег ПОКАЛЬЧУК,
радник
Національного інституту
стратегічних досліджень

– Якими можуть бути наслідки вибору, який зроблять громадяни під час президентських і парламентських виборів 2019р.? Чи можливі внаслідок виборів суттєві зміни вектора розвитку країни?

Суттєві зміни євроатлантичного вектора є мало реальними, оскільки цей вектор сукупно визначений союзниками України, і його недотримання зачіпає інтереси великих геополітичних гравців. Він полягає у виконанні взятих раніше фінансово-економічних зобов’язань перед світовими кредиторами, створенні сприятливого інвестиційного клімату, а також тій внутрішній соціальній політиці, яка забезпечить ефективність дотримання перших двох згаданих пунктів.

Внутрішній колорит політичної карти України гіпотетично може істотно змінитися, але тільки за умов, що ці зміни не зачеплять зовнішні державні зобов’язання. І ці зміни будуть короткостроковими, тому що сукупні зобов’язання всіх українських політичних гравців призведуть ситуацію до того самого спільного знаменника – ЄС і НАТО.

У епоху постправди не варто переоцінювати виборчі та плебісцитарні процеси. На них витрачається багато пристрастей, емоцій, і в цьому їх оздоровча для держави функція, випускання пари. Але говорити серйозно про вибір масою ефективного керівника у XXI ст. – це нонсенс. Вибір персони робитимуть олігархічні групи в перспективі перерозподілу бюджетних потоків, а романтична громадськість створюватиме для цього декорації справедливості.

– Навколо яких тем і проблем розгортатиметься політична боротьба між учасниками президентських і парламентських виборів, у чому полягатимуть основні відмінності від кампаній 2014р. у цьому контексті?

Церква, мова та армія – не обов’язково в такому порядку. Ці теми насправді не є наріжними, але вони – найбільш чутливі. 2014р. висував тільки тему армії у різних версіях. З відтискуванням державою громадянського суспільства від теми реформування армії і прямої допомоги, чутливість армійської теми видозмінилася, але не зменшилася.

Мовне питання буде гіперболізуватися штучно, оскільки воно не має відповіді поза всією сферою соціальних відносин, і відволікати увагу виборців у сферу трансцендентного.

Питання церкви (Томосу) буде найважливішим, і вже очевидно, що Росія переміщує весь інформаційний вогонь саме на цю сферу. Тема єдиної православної церкви – унікальний за історичним значенням і безумовно позитивний для української влади чинник. Церковна тема вже стає предметом десятків інформаційних і психологічних операцій ворога, завдання яких перевести напруженість у силову площину.

– Якими будуть основні чинники, що впливатимуть на вибір громадян? Чи є реальною небезпека виникнення нових розколів у суспільстві внаслідок виборчих кампаній 2019р.?

Основний конфлікт українських виборів – між російськими кураторами “організованого хаосу” та консервативними стабілізаторами ситуації. Основна картина, яка буде спостерігатися – цілковита деградація будь-яких термінів, торжество “мемів” і інформаційних вірусів. Нові розколи малореальні, а п’ять старих (розрив у цінностях, у мотиваціях, у цілях, у можливостях та у комунікаціях – українсько-єстонське дослідження “Стійка Україна: держава, громадянське суспільство та національна безпека”¹) – поглиблюватимуться в ручному режимі. ■

Анатолій РОМАНЮК,
професор
кафедри політології
Львівського національного
університету ім.І.Франка

– Якими можуть бути наслідки вибору, який зроблять громадяни під час президентських і парламентських виборів 2019р.? Чи можливі внаслідок виборів суттєві зміни вектора розвитку країни?

На нашу думку, слід спочатку розділити вплив результатів президентської виборчої кампанії та парламентської. Щодо президентської – оцінка її результату передбачає врахування дії низки чинників. Відповідно, *перший*: хто переможе: діючий президент чи претендент? *Наступний чинник*: перемогу здобуде кандидат, який під час кампанії переважно

буде орієнтуватися на електорат західних чи східних областей України? *Третій*: перемогу зможе отримати представник “старого політичного класу” чи “нового”?

Відповідь на кожне з цих трьох питань дає ряд різних сценаріїв політичного розвитку. Але можна також передбачити, що окреслені чинники не діють в альтернативному форматі, а здатні впливати одночасно та відповідно детермінувати складні комбінації. Водночас, варто виокремити короткострокові наслідки, які ми відчуємо в період між двома виборами та які здатні вплинути на результат парламентських виборів, або виявитися під час парламентських виборів.

По-перше, ми можемо прогнозувати очікуваний вплив результатів президентських виборів на парламентські вибори. Можна припустити, що внаслідок короткого проміжку між президентською та парламентською виборчою кампанією, переможець президентських виборів матиме добрі шанси на високий результат “його” партії на парламентських виборах.

Водночас партії, що будуть підтримувати кандидатів, які не виграють президентські вибори, матимуть більш різноманітні сценарії розвитку. Частина, де лідери партій під час президентських виборів робили ставку на “розкрутку” партії, її гасел, програми можуть підтвердити та збільшити отриманий на президентських виборах результат. Другу групу складатимуть партії, представники яких прагнули виграти вибори, але їх кандидат не став президентом, вони можуть втратити в підтримці виборців. Також можна виокремити третю групу, до якої слід віднести партії, які не братимуть участі у президентських виборах, або які підтримають представника/висування іншої політичної сили – вони можуть зіткнутися з проблемами фандрейзингу та залученням нових і збереженням “старих/своїх” виборців і, як результат, не отримати належної/планованої підтримки.

По-друге, результат президентських виборів/перемога конкретного кандидата, попри всю значимість самого факту, в умовах напівпрезидентської системи правління буде недостатньою для забезпечення вирішального контролю за напрямом розвитку України. Для ефективного контролю необхідною є підтримка більшості в парламенті. Тому ціна результату парламентських виборів буде співмірною, або й вищою за ціну президентських виборів у березні 2019р. Не складно припустити можливість формування ситуації когабітації, коли президенту в парламенті буде протистояти більшість, сформована з представників інших політичних сил, ніж партія, до якої він буде належати. У цьому контексті перемога конкретного кандидата на президентських виборах здатна стати підставою консолідації низки партій для посилення спільного результату, як у підтримці, так і для протистояння переможцю.

Ми не розглядаємо формат моделі, коли президент і більшість у парламенті належатимуть до тієї самої політичної сили/політичних сил, що є ознакою та

¹ Докладно див.: Теперік Д. та ін. Стійка Україна: держава, громадянське суспільство та національна безпека. Звіт. – Міжнародний центр оборони та безпеки, 2018р., https://uploads.icds.ee/ICDS_Звіт_Стійка_Україна-держава_громадянське_суспільство_та_національна_безпека_квітень_2018_p.pdf. – Ред.

індикатором успіху. При цьому ми свідомі, що подібна ситуація не буде вести до втрати енергії та ресурсів на боротьбу між акторами та інституціями. Більше того, вона здатна створити сприятливі політичні умови для проведення необхідних реформ. Крім того, подібна ситуація може дати додаткові елементи впевненості для правлячих акторів щодо формування та підтримки схем збагачення, маніпулювання, безконтрольності та імітування реформ.

Відповідно, модель когабітації зумовлюватиме постійну конкуренцію не тільки між акторами, але й інститутами (главою держави, парламентом та урядом). Водночас, ця модель здатна ефективно обмежувати свавілля одного політичного інституту і примушувати політичних акторів до пошуків компромісу, що само по собі є відчутною цінністю в нашій країні, де домінує модель гри “з нульовим результатом”.

По-третє, перемога “старого політика” на президентських виборах збереже основні тенденції розвитку партійної системи України, хоча здатна посилити прагнення “нових” політичних сил до поєднання зусиль напередодні парламентських виборів. Перемога представника “нової” політичної сили на президентських виборах буде здатна протягом короткого часу принципово поміняти склад основних політичних акторів і суттєво пришвидшити розвиток “нової/нових” політичних сил і сприяти перемозі цієї/цих сил на парламентських виборах 2019р. Також, перемога “нового” політика здатна сприяти прийняттю нового виборчого закону, за яким відбуватимуться парламентські вибори.

Прогнозування курсу розвитку країни залежатиме від результатів окреслених умов. Загалом, слід припустити, що в разі перемоги “старих політиків”: П.Порошенка, Ю.Тимошенка, Ю.Бойка та ін., тяглість політичного курсу та його модифікації можуть мати місце, але радикальних коливань/змін не повинно бути. Обмежувальним чинником будуть: війна на Сході та анексія Криму, досвід Помаранчевої та Революції Гідності (правлячий клас буде боятися народних Майданів).

Складно від цих політиків очікувати швидких і радикальних реформ, у т.ч. судової системи, ефективної боротьби з корупцією. Скоріше за все, необхідні для країни реформи можуть бути анонсовані та навіть проведені, але влада не допустить втрати контролю як за змістом реформ, так і за їх наслідками. Велика ймовірність, що ці реформи будуть половинчастими, або буде їх імітація. Натомість, у разі перемоги політиків “нової генерації”: С.Вакарчук, В.Зеленський, А.Садовий, надій на повноцінні реформи, в т.ч. судової системи та боротьбу з корупцією, буде більше.

– Навколо яких тем і проблем розгортатиметься політична боротьба між учасниками президентських і парламентських виборів, у чому полягатимуть основні відмінності від кампаній 2014р. у цьому контексті?

Численні соціологічні агенції/служби традиційно представляють рейтинг головних проблем, які хвилюють населення країни: військовий конфлікт на Сході України, низький рівень зарплат і пенсій, підвищення тарифів за комунальні послуги та цін на основні товари тощо. У разі, якщо протягом передвиборчого та виборчого періоду на фронті не відбудеться різкого і тривалого загострення ситуації, якщо не відбудеться несподіваного загострення у відносинах з Росією², тоді ключовими проблемами президентської виборчої кампанії будуть питання соціально-економічного становища громадян і країни в цілому. Гострота цієї проблематики буде стимулювати популізм більшості претендентів на пост глави держави. Відповідно ми станемо свідками змагання в популізмі.

Високий потенціал може мати проблема створення єдиної Помісної церкви. Оскільки об’єднавчий церковний Собор має відбутися в листопаді 2018р.³, його рішення здатні запустити потужні процеси визначення громад щодо церковної належності. Відповідно, перехід від однієї Церкви до іншої, або відмова від переходу, проблема позиції вірних у громадах (рішення буде прийматися одноголосно чи більшістю, що в подальшому робити меншості, яка не підтримує рішення більшості), створюватимуть сприятливу ситуацію для маніпуляцій, провокацій, поширення чуток тощо.

Додатковим чинником, здатним загострити ситуацію, слід розглядати: наявність низки радикальних націоналістичних організацій, які продемонстрували здатність до “простих/однозначних” дій, які сприймаються частиною суспільства провокацією; дію груп/структур, що працюють на замовлення “третьої” сторони, зі збуренню ситуації (досвід 2014р. і наступних років з поширення ідей “російської весни”). Необхідність приймати рішення, сам факт рішення, здатні будуть радикалізувати позицію вірних (як прихильників єдиної Помісної церкви, так і їх опонентів)

² На жаль, 25 листопада ц.р. (пізніше, ніж цей матеріал надійшов до Центру Разумкова) стався інцидент поблизу Керченської протоки між Військово-морськими силами України та прикордонниками РФ. У результаті цього українські моряки (дехто з них поранені) опинилися в полоні. 26 листопада в 10 областях України на 30 днів запроваджено воєнний стан. – *Ред.*

³ Раніше запланований на 22 листопада Об’єднавчий собор Української православної церкви наразі відбудеться у грудні (точна дата ще не відома). – *Ред.*

у різних регіонах України. Жорстке протистояння між вірними в низці регіонів буде вимагати й однозначного визначення/позиції від кандидатів на пост президента.

До чутливих тем виборчої кампанії можна віднести і питання боротьби з корупцією. Означена тема є універсальною як для провладних акторів, так і не владних. Гіпотетична ситуація резонансного арешту високопосадовця/високопосадовців у поєднанні з масштабною інформаційною кампанією у ЗМІ, або спроба притягнення до відповідальності здатні вплинути на поведінку частини виборців.

Тенденція розвитку/перебігу передвиборчої кампанії дає підстави передбачати поступове посилення, або загострення оцінок, риторики основних кандидатів загалом і конкретно щодо оцінки їх конкурентів. Проблематика майбутніх парламентських виборів у світлі особливостей президентської кампанії сьогодні виглядає різновидом футуризму.

– Якими будуть основні чинники, що впливатимуть на вибір громадян? Чи є реальною небезпека виникнення нових розколів у суспільстві внаслідок виборчих кампаній 2019р.?

Головною лінією поділу під час президентської виборчої кампанії збережеться поділ на “Захід” і “Схід” України. При цьому слід наголосити, що попри доволі поширену у пресі та літературі думку, що лінія поділу на “прозахідну” і “просхідну” Україну проходить по річці Дніпро, реальна демаркація дозволяє виокремити: “історичні” області, населення яких послідовно входило до складу Київської Русі, Королівства Польського, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої обох народів й Австро-Угорщини; “нові” області, які були сформовані після перемоги Російської імперії над Кримським ханством та Османською імперією у II половині XVIII ст. і анексії земель Низового війська Запорізького, Кримського ханства і володінь Османської імперії.

При цьому, відмінності, характерні для цих двох макрорегіонів України, безпосередньо набули формату соціополітичного поділу. Це особливо яскраво виявилось під час президентських виборів 2004р. й наступних парламентських і президентських кампаній. У президентській кампанії цього виборчого циклу до конфронтаційних питань слід віднести: (1) формат оцінки та рівень протесту щодо результатів діяльності діючої влади: в “нових” областях вона буде більш негативною і радикально негативною, відповідно буде детермінувати готовність підтримки альтернативних “агентів, здатних виправити ситуацію”, зокрема, в “нових” областях високий рівень підтримки можуть отримати представники Опозиційного блоку; (2) підтримка створення єдиної Помісної церкви. “Нові” області будуть менш активними/більш нейтральними в об’єднавчому процесі, зберігатимуть вірність УПЦ МП і негативно реагуватимуть на приклади виходу громад вірних з УПЦ МП; (3) скоріше за все, чинник “другої державної мови” буде відігравати фоновий характер, хоча за певних умов, може так само бути застосований, оскільки зберігає достатній мобілізаційний потенціал.

Під час парламентських виборів у жовтні 2019р. ми можемо припустити посилення мобілізаційного потенціалу поділу між “старими” та “новими” політиками і політикою. Це посилення можливе в обох ситуаціях перемоги кандидата від “старих” і “нових” політиків. ■

Василь ЯБЛОНСЬКИЙ,
перший заступник директора
Національного інституту
стратегічних досліджень

– Якими можуть бути наслідки вибору, який зроблять громадяни під час президентських і парламентських виборів 2019р.? Чи можливі внаслідок виборів суттєві зміни вектора розвитку країни?

На перший погляд, дослідження громадської думки у II половині 2018р. показують, що значна частина (до 30-35%) громадян ще не визначилися з вибором. Такі показники, відповідно, можуть породжувати певну невпевненість у майбутньому серед спостерігачів. Проте, незалежно від політичних орієнтацій та готовності йти на вибори, більшість громадян виступають за європейську та євроатлантичну інтеграцію України, відновлення суверенітету над окупованими Кримом та територіями Донбасу. Більшість українців вимагають продовження антикорупційної політики та створення передумов для зростання економіки та справедливої соціальної політики.

Іншими словами, українське суспільство ні на крок не відступило від прагнень, висунутих під час Революції Гідності. У зв’язку з цим, попри спроби зовнішнього втручання з боку Росії та використання популізму політичними силами та кандидатами у президенти, не варто очікувати на поворот у минуле. З іншого боку, поки що рано прогнозувати можливість влади прискорити рух до позначених цілей після виборів. За великим рахунком, це буде залежати від здатності політичних еліт, які прийшли до влади після Революції Гідності, зрозуміти уроки чотирьох років давності.

– Навколо яких тем і проблем розгортається політична боротьба між учасниками президентських і парламентських виборів, у чому полягатимуть основні відмінності від кампаній 2014р. у цьому контексті?

Вибори-2014, президентська та парламентська кампанії були позачерговими, проводилися в умовах, коли більшість учасників перегонів, принаймні позірно, були об’єднані прагненням захистити суверенітет і територіальну цілісність країни. Важливі відмінності існували, але вони стосувалися засобів, а не цілей. З огляду на те, що Уряд виконував функції

“пожежної команди”, основна конкуренція між політичними силами розгорталася навколо прагнення подати себе головними захисниками Революції Гідності. Як наслідок, вперше в історії була сформована парламентська коаліція, яка становила конституційну більшість. Однак, через відсутність розуміння відстані між задекларованими цілями та реальністю, через спроби повернутися до практики обміну послугами та посадами, через небажання брати відповідальність за непопулярні рішення таке об’єднання не було тривалим.

Через чотири роки більшість політичних сил намагаються показати себе кращою альтернативою діючим Президенту та Уряду. Таким чином, політичний курс Президента України стає головним об’єктом інформаційних атак і порядком денним політичних дебатів. Проте, більшість учасників, які всі чотири роки працювали в Парламенті, намагаються применшити свою участь у спільних для всієї влади помилках і прорахунках, і водночас, привласнити собі роль головних героїв усіх успіхів і перемог.

Економічна ситуація у країні, зокрема, в частині створення стимулів для зростання виробництва та зарплат, цілком залежить від таких системних рішень як податкова реформа, земельна реформа, від запуску приватизації, реформи системи соціального захисту та пенсійної системи. Відповідальність за повільне просування цих реформ порівну ділиться між виконавчою владою (Урядом) і законодавчою (більшість і опозиція у Верховній Раді). Незалежно від результатів виборів, усі згадані питання залишаються ключовими в порядку денному роботи Президента, Парламенту та Уряду. Залишиться питання продовження політики опору російській агресії, звільнення окупованих територій та просування до членства в ЄС і НАТО. Оскільки ці всі проблеми не передбачають простих і легких рішень, більшість політичних сил спробують підмінити предметну дискусію та пошук спільних підходів до їх розв’язання новими обіцянками і критикою влади. Сподіваюся, що активне громадянське суспільство докладе зусиль, щоб примусити політиків припинити гру в популізм і докладно та аргументовано розповісти громадянам, які конкретні цілі вони ставлять, та за допомогою яких засобів збираються втілювати свої обіцянки з травня і жовтня 2019р.

– Якими будуть основні чинники, що впливатимуть на вибір громадян? Чи є реальною небезпека виникнення нових розколів у суспільстві внаслідок виборчих кампаній 2019р.?

Оскільки під час президентських виборів головна боротьба розгортається між конкретними політиками, велику роль відіграватиме особистісний чинник. Йдеться, насамперед, про готовність громадян підтримувати та довіряти певному політичному лідеру. Це передбачає оцінку людьми слів і вчинків кандидатів з точки зору власних цінностей та інтересів. У підсумку більшість громадян перед голосуванням будуть давати самі собі відповідь на питання:

“Чи цей політик на посаді Президента зробить для України (народу) більше за інших?”, “Чи зможе цей політик краще за інших захистити Україну від Росії?”, “Чи здатен цей політик ставити інтереси країни вище за власні?”.

Проблема полягає в тому, що для частини громадян потрібні ствердні відповіді на всі питання, частина – готові прийняти рішення на користь “меншого зла”, ще частина – може робити вибір не критично, приймаючи на віру лише слова різних кандидатів. У зв’язку з цим зростає загроза, що значна частка наших співгромадян свій вибір ставить у залежність від кількості та якості присутності потенційних кандидатів на телеекранах чи в соцмережах. Проте керувати чи вдавати керування з допомогою влучних твітів, тележартів чи глядцю неможливо в умовах нинішньої України. Саме відірваність кандидатів і партій від реальних проблем, з якими стикаються громадяни, є найбільшою небезпекою виборчих кампаній 2019р. Ми знову можемо отримати ситуацію, коли завищені виборчі обіцянки стануть приводом згорнути співробітництво України з міжнародними фінансовими установами, відштовхнути наших західних партнерів від підтримки країни в боротьбі з російською агресією, прискорити відтік капіталів і мізків з держави.

Зворотній бік цієї небезпеки – апатія, зневіра громадян у здатності впливати на владу шляхом демократичних виборів. Поширення таких настроїв у суспільстві – одна з головних цілей російського втручання у вибори 2019р. Як відомо, для перемоги зла потрібна лише байдужість гідних людей. Проблема полягає в тому, що у нас достатньо кандидатів, які своїми словами та діями лише поширюють хибне уявлення про “брудний” характер політики, працюючи на користь суспільної байдужості. Тому завдання громадянського суспільства на виборах полягає не лише в пильному контролі за владою, але й у веденні кропіткої просвітницької роботи про важливість участі у виборах і навчання громадян результативним засобам контролю і впливу на обранців після виборів. Якщо нам вдасться переконати українців у тому, що після голосування вони не втрачають, а набувають більшої влади та можливостей, ми зможемо уникнути багатьох розколів, які нам нав’язують ззовні та зсередини. ■

ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ ПРО ВЛАДУ, ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ, ВИБОРИ: МАТЕРІАЛИ ФОКУС-ГРУПОВИХ ДИСКУСІЙ

Фокус-групові дискусії проведені в червні 2018р. Проведено вісім фокус-груп в обласних і районних центрах різних регіонів України, а саме: у Дніпрі, Кропивницькому, Львові, Миколаєві, а також у Жидачеві (Львівська обл.), Новому Бузі (Миколаївська обл.), Олександрівці (Кіровоградська обл.), Павлограді (Дніпропетровська обл.).

Групи налічували по 9-10 осіб (загалом – 77 учасників дискусій). До фокус-груп залучалися фахівці, які працюють безпосередньо з людьми, знають суспільні настрої і впливають на формування громадської думки в локальних спільнотах: вчителі, викладачі вищих закладів освіти, лікарі, соціальні працівники, працівники закладів культури, представники місцевого малого та середнього бізнесу. Всі учасники дискусій мають вищу освіту та досвід роботи, більшість – також досвід громадської діяльності.

I. БАЧЕННЯ ІДЕАЛЬНОЇ ВЛАДИ, КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ, СУСПІЛЬНІ ЗАПИТИ ТА ШЛЯХИ ВІДНОВЛЕННЯ ДОВІРИ ДО ОНОВЛЕНИХ ВЛАДНИХ ІНСТИТУТІВ

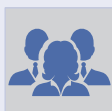
Якою має бути влада, щоб їй довіряли, її підтримували? Якщо зовсім стисло: ідеальна або ефективна влада – це не така як наразі в Україні. Перша реакція на питання про ідеальну владу – заперечення існування такої влади.

“Не віримо” (Олександрівка);
“Нема такої” (Жидачів);
“Фантазія получается” (Миколаїв).

Тобто, в цих відповідях ідеться насправді про заперечення наявності ідеальної влади в Україні. Так само можна трактувати й апеляції у відповідь на питання про ідеальну владу до успішних, на думку учасників дискусій, країн світу: “Канада и немцы – у них все эффективное. Хорошо, оставим западные страны. Китай и Сингапур – восточные страны” (Дніпро).

Але більш частою є ситуація, коли учасники фокус-груп характеризують ідеальну владу через її протиставлення наявній наразі в Україні.

“Не влада, яка працює на свій бізнес чи розвиток іншого бізнесу, чи за гроші, а яка працює на ідею, яка працює на інтереси громадян, на розвиток країни” (Львів);

“Яка іде в інтересах своїх громадян, а не в інтересах олігархату” (Новий Буг);

“...Вони повинні працювати на нас. А в нас виходить так: хтось кимсь став – і стоїш ти вже в черзі до нього: чи він тебе прийме, чи не прийме. Він з тобою говорить зверху. Він не повинен зверху. Він повинен тебе чути... Це так з представниками влади – ми говоримо не тільки

про президента, а й про всіх решту... На всіх рівнях” (Новий Буг);

“Принимают решение в пользу народа..., а не в свою пользу” (Павлоград);

“[Идеальная власть – это] отсутствие коррупции” (Павлоград);

“Ідеальна влада – яка не краде” (Жидачів);

“Це коли мер не краде, перепрошую” (Львів).

1. Найчастіше висловлювалися досить загальні, але зрозумілі характеристики ідеальної (ефективної) в уявленнях учасників дискусій влади: **влада має працювати в інтересах людей, бути близькою до людей, чути їх і знати їх потреби.**

“Щоб влада працювала на людей, а не люди на владу” (Новий Буг);

“Власть для человека, а не человек для власти” (Миколаїв);

“Для меня идеальная власть – это власть, которая близка к народу, та, которая понимает проблемы и вникает” (Дніпро);

“Яка чує народ” (Жидачів);

“Це та, що нас чує. Чує суспільство. Виконує його вимоги” (Новий Буг);

“Яка дбає про людей” (Олександрівка).

Водночас, учасники дискусій висловлювали сумніви в тому, що нинішня українська влада може зрозуміти людей – надто глибока прірва відділяє її від простих громадян, насамперед – у рівні життя.

“Вони зі своїми статками не бачать наших проблем” (Олександрівка);

“Как он при зарплате в 100 тысяч может просчитывать, как я живу на десять?” (Дніпро).

Звідси – вимога до влади: жити так, як живуть більшість громадян.

“...У нас не будет ни образования, ни медицины, того, что вы хотите, если не будут власть имущие лечиться и учиться у нас. ... И ездит по этим же дорогам, на этих машинах” (Дніпро);

“Когда они сами начнут лечиться в нашей стране, а не ездить за границу” (Миколаїв);

“Це коли наш президент буде на велосипеді на роботу їхати або ходити пішки без охорони” (Олександрівка);

“Эффективная власть – назначен прожиточный минимум 3 700, вот, значит, власти 3 700. Пожалуйста, транспорт, не на собственных машинах с кортежем, а на транспорте. ... Хорошо, не 3 700, но пусть средняя заработная плата, сколько у нас? 6-7 тысяч? Хорошо, чиновник, пусть 10 тысяч” (Дніпро);

“Щоб вони мали зарплату таку, як у нас” (Олександрівка);

“Максимальная зарплата депутата – это две зарплаты доктора, все” (Миколаїв).

При цьому, учасники висловлювали такого роду вимоги, не маючи на увазі, що “влада має бути бідною”, а сподіваючись, що влада в такому випадку прагнула б підвищити рівень життя – свого, отже, й інших: “Щоб жила на такому рівні як ми. – Вони мають бути бідними? – Не бідними. Якщо вони проживуть в нашій шкурі, на мінімальній зарплаті, вони захочуть її підняти” (Олександрівка).

2. Примітно, що часто вимоги до влади “працювати в інтересах людей” поєднуються з вимогами націоналізації природних ресурсів та/або стратегічно важливих, на думку учасників, підприємств.

“Працювати в інтересах людей. Ну, наприклад, націоналізувати якісь ресурси. Взяти той самий бурштин...” (Львів);

“Я считаю первое – газодобыча, энергетика и прочее вернуть в государственную собственность, чтоб вот эти все наши прихлебатели не сидели там... Да, должна быть государственной и все!” “У природных всех ресурсов должна быть только государственная собственность” (Кропивницький);

“Энергетика ... электростанции. Тобто, якщо воно буде в державному володінні, воно буде генерувати і буде брати, можливо, якісь кошти з населення, і в бюджет, за рахунок цього можна буде розвивати інші галузі. А коли йде в приватні кишені – відповідно воно не поступає в бюджет і ми не маємо за що розвивати інші галузі. ... Знову ж таки – енергетика, потім порт, потім знову ці ТЕЦ і так далі. Воно все йде в приватні руки і виводиться за кордон. Тут нічого не залишається. Знову ж таки земельні ресурси...” (Львів).

3. Наскрізний огляд висловлювань учасників дискусії дає можливість відзначити, що людей дратують у нинішній владі насамперед відкриті, очевидні зловживання представників влади,

від депутатів до чиновників усіх рівнів: “Мы все понимаем, что у любого депутата вдруг автоматически оказывается жутко богатая теща, жена, тетя...” (Миколаїв).

І водночас – так само відкрита їх безкарність: “Виновные должны отвечать, а у нас никто еще не пострадал и не наказан” (Дніпро).

Звідси – серед вимог перших кроків нової влади – покарання попередників, представників попередньої влади та/або її наближених до влади нової.

“Наказать старую [власть]” (Дніпро);

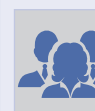
“Засудити попередніх” (Львів);

“Посадить двоих своих ближайших людей в тюрьму, и тогда они начнут работать” (Миколаїв);

“Виконання рішень судів” (Жидачів).

При цьому покарання розглядається також як чинник довіри до нової влади: “... Регулярно должны сажать чиновников, когда это происходит регулярно, тогда начинается порядок ... Получается доверие к власти” (Дніпро).

І звідси ж – один із головних маркерів ефективності нової влади: її відданість принципу верховенства права і рівності всіх перед законом.

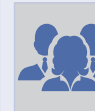
“Закон – один для всех? – Этого уже будет достаточно”; “Если... какая-то у власти появится нетерпимость к нарушению законов. Если мы поймем, что власть идет к этому, – вот это основной признак того, что нормальная власть, и какое-то есть будущее” (Дніпро);

“Эффективная власть – это власть, действующая по правилам, по закону, четко соблюдая эти законы в четко выраженных временных промежутках. Все!” (Дніпро);

“Единые требования для всех. Вот, как записано в Конституции, что все равны перед законом, вот так и должно быть. Тогда власть будет эффективная. Никто не должен уходить от наказания, если он нарушил закон” (Миколаїв).

Рівність перед законом називалася також як умова повернення довіри до неї: “Коли вони всі будуть рівні перед законом”, “Перше – рівність всіх перед законом” (Олександрівка).

4. Проте, головним критерієм, маркером ефективності влади залишається рівень життя людей.

“Уровень жизни. Нормальный. Хотя бы нормальный”, “Когда улучшается уровень жизни” (Кропивницький);

“Когда люди будут лучше жить, тогда власть эффективна” (Миколаїв);

“Щоб люди жили в достатку” (Новий Буг);

“Влада, яка забезпечить... коли 80% населення буде мати середній рівень доходів. Якщо вона зможе це зробити, помінявши систему, це буде ідеальна влада” (Олександрівка);

“Результати. Буде покращуватися рівень життя людей”, “Не буде виїжджати населення з України, а буде повертатися. Вони будуть заробляти тут” (Жидачів);

“По рівню життя людей”. “Як люди живуть – оце оцінка влади. Нащо ці моніторинги, нащо ці критерії, кучу соціологів, потрачені державні кошти на це? Як ми будемо жити – оце буде і критерій цього всього” (Олександрівка).

Привертає увагу при цьому та обставина, що **говорячи про рівень життя, про доходи учасники дискусії мають на увазі насамперед зароблений дохід, заробіток, заробітну плату**: “Не треба винити бізнес, хай двічі вони будуть мільярдерами, але вони повинні тримати рівень життя людей вищий... Даром ніхто гроші платити не буде, повірте, я працюю в приватника, я це розумію,... Гроші треба заробляти. Але треба, щоб люди мали можливість їх заробляти в нормальній мірі...” (Олександрівка).

Серед інших критеріїв часто називалася також **громадська безпека**: “...У мене критерій ефективності – это безопасность. То есть, если мы можем ходить по улицам безопасно... Такая закономерность есть: криминальная ситуация ухудшается, когда начинается кризис. Как только начинается экономический рост и стабильность, она становится меньше” (Миколаїв). Отже, загалом ідеальна/ефективна влада, це коли “Немає депопуляції населення, зниження злочинності, адекватна заробітна плата” (Олександрівка).

5. Серед інших вимог або очікуваних кроків від нової влади:

- наявність чіткої програми дій та її неухильне виконання, дотримання слова, уникання порожніх обіцянок;

“Щоб була певна стратегія розвитку на певний період часу” (Жидачів);

“[Перше] – Це зустріч з виборцями. От тільки їх обрали – вони повинні вислухати виборців. Вони відкриті для людей. Про плани якісь сказати, стратегію розвитку” (Новий Буг);

“Вона має слово. Каже – щось зробить, хай зробить” (Львів);

“Щоб те, що вони обіцяють, вони завжди виконували. А так виходить, що все населення працює на одну людину” (Новий Буг);

“Відповідає дійсності те, що вони озвучують на телебаченні, і в житті. Вони так гарно все на телебачення розповідають, але в дійсності це зовсім [не так]” (Кропивницький);

“Якщо ти не впевнений в тому, що ти можеш щось зробити, то краще не кажи” (Новий Буг).

- запровадження практики систематичного звітування депутатів і можливості їх відкликання;

“В мене є пропозиція – як на них подіяти. В закон про вибори потрібно внести [положення] про відкликання депутата – якщо суспільство бачить, що депутат сидить пасивно там... І в місцеве самоврядування теж внести такі зміни – якщо депутат пасивний, не активний, там не звітує і це все... Щоб оці люди, та дільниця, яка вибирала його, могли відкликати цього депутата. І він чітко це усвідомлював. Тоді трошки може би [краще було]...” (Новий Буг);

“Отчеты. Должна быть отчетность каждый месяц или квартал: что вы сделали, вы обещали по предвыборной программе то-то?” (Дніпро);

“Має бути якийсь звіт поквартально. А не раз в п'ять років”, “Коли депутат балотується, він формулює якусь там свою передвиборну кампанію – я зроблю перше, п'яте, десяте... І якщо він того не дотримується – цієї програми, з якою він ішов, – його звільнити. Відкликати”, “Повинен бути закон про відкликання депутата: от, не справляється, – назад!” (Львів).

- професійність. Учасники дискусій у різних контекстах, під час обговорення різних питань часто поверталися до тверджень про те, що влада має бути професійною, люди, які її здійснюють, повинні бути фахівцями, мати відповідну освіту та досвід, або залучати до виконання певних завдань професіоналів відповідного профілю;

“...Кваліфікована. Щоб не був генеральний прокурор безосвітний. І міністр охорони здоров'я – рентген-лаборант”; “Освіта повинна бути в людини і певний досвід. Може бути міністр охорони здоров'я, якщо він працював лікарем, пройшов певний досвід, працював у практичній медицині. Так само міністр освіти. І не може писати закони людина, яка не має юридичної освіти, навіть вищої освіти не має. Які закони можна писати?” (Львів);

“Принимаются законы... Технически, юридически ужасные. Их принимают, и в тот же день начинают вносить поправки. Вы посмотрите Налоговый кодекс, в нем больше поправок, чем [первоначального] текста... Потому что нет профессионалов. То есть, они должны привлекать профессионалов, а не равняться только на свои симпатии. Должны работать профессионалы” (Новий Буг).

- патріотизм. На думку учасників, патріотизм влади – далеко не гасла, мова спілкування тощо. Патріотизм – це віра у власну державу і праця на її благо;

“...Щоб влада була патріотичною. Щоб вона любила свою країну. Влада має маєтки за кордоном, кошти за кордоном, діти вчать за кордоном. Лікуються вони за кордоном, за який патріотизм влади ми можемо з вами говорити? Це люди-вампіри, вони беруть з цієї країни кошти, а в цю країну не вкладають... Даром ніхто гроші платити не буде, гроші треба заробляти. Але треба, щоб люди мали можливість їх заробляти в нормальній мірі... А за який патріотизм ми можемо говорити: лікування, навчання, маєтки, хай будуть ті маєтки, але тільки не за кордоном..., влада там має. Ми не можемо сказати, що це є патріотизм”; “...Основна причина в чому? Вони, які держать свої статки в швейцарському банку, в Австралії, Австрії, не вірять в цю державу, не вірять в закони, вони бояться...” (Олександрівка).

- характеризуючи людей, які мали б бути у владі (або прийти до влади), щоб вона була ефективною, учасники дискусій називали такі риси, як **упевненість у власній спроможності, професійності, відповідності тим повноваженням і завданням, які слід буде виконувати**.

“До влади не йди. Якщо ти не зможеш – то не йди. Не займай місце тієї людини, яка щось [зможе]” (Новий Буг);

“Як варіант: президент приходить до влади і пропонує свою програму. І за п'ять років цю програму має реалізувати. Після п'яти років, якщо не реалізував 50-60% своєї програми – повинен сісти в тюрму на ці п'ять років, тому що, якщо ти йдеш у владу – повинен бути патріотом. Інакше чого ти туди йдеш?” (Олександрівка).

6. Судячи з висловлювань учасників дискусій, **люди розуміють, що на швидкі зміни ситуації очікувати не слід – навіть у випадку, якщо до влади придуть політики чи політичні сили, готові працювати для загального блага.** Водночас, більшість учасників дискусій висловили переконання, що вже за один рік каденції нової влади можна побачити та зрозуміти її дійсні наміри і спроможності. Іншими словами, люди згодні надати новій владі **кредит довіри терміном не більш ніж на рік.**

“Год. За стільки можна и президента проверить” (Павлоград);

“Год – максимум” (Дніпро);

“Через год уже будет видно” (Миколаїв);

“Півроку. За півроку вже видно”; “Буде видно, чи хочуть вони дійсно працювати для людей” (Новий Буг);

“Півроку достатньо, щоб продемонструвати наміри” (Жидачів).

Водночас, учасники дискусій у жодному разі не вимагали, щоб нова влада в такий стислий термін забезпечила миттєві та кардинальні зміни. Вони акцентували увагу радше **на малих кроках, але у правильному напрямі, невеликих змінах, але таких, які, хай повільно, але неухильно наближають позитивну перспективу для країни і всіх громадян.**

Видасться, що найгірше сьогодні для людей – саме відсутність такої перспективи, стагнація, брак будь-яких порухів на краще.

“Я считаю, что когда введены, пусть не каждый день, но буквально, каждый день изменения в положительную сторону, пусть они будут маленькими шагами – вот это эффективная власть. А если все стоит на месте, ты не видишь движения – вот это самое худшее” (Дніпро);

“Хоч би якісь маленькі зрушення будуть...” (Новий Буг);

“Якщо за рік по тій новій системі щось недобре, значить треба, як говориться, іти на... Ну, скажімо,... щоб менше тих боляків, бо в старості та людина за півтори тисячі не може прожити. Хоча би її трошки, чуть-чуть, щоб вона не жила в тому негативі, могла собі дозволити чуть-чуть...” (Львів).

“...За півроку вони все не зроблять. Але ті самі дороги, ну хоч в тій освіті чи в медицині, якщо десь пробіски роблять, то люди це помітять” (Олександрівка).

II. МОДЕЛІ ВІДНОСИН “ДЕРЖАВА – ГРОМАДЯНИ”

Обговорення запропонованих моделей відносин між державою і громадянами можна умовно вважати дискусією навколо соціал-демократичної і ліберальної моделей суспільно-політичного устрою, соціальної політики, ідеології загалом.

Безпосередньо моделі обговорювалися в шести з восьми фокус-груп (за винятком Кропивницького та Олександрівки). Голосування за ту чи іншу модель відбулись у п'яти групах (виняток – Львівська група, де голосування заговорили). Загалом голосували 47 учасників, з них 38 – обрали соціал-демократичну модель: високі податки та сильна соціальна політика.

1. Отже, **більшість учасників схилиються до соціал-демократичної моделі, апелюючи до досвіду та сучасної практики скандинавських і північно-європейських країн – Швеції, Данії, Норвегії, Ісландії (у п'яти із шести груп).**

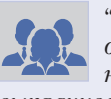
“Я была в Швеции, мне понравилось, как они там живут. Да, там высокие налоги, но люди живут и нормально получают от государства... Лучше мы будем официально платить, но уже рассчитывать на возврат от государства. И тогда не будет коррупции, будет социальная поддержка” (Миколаїв);

“Там так званий “соціалізм з людським обличчям”” (Новий Буг).

Вони висловлюють готовність сплачувати високі податки, але мати гарантовано високий рівень соціального забезпечення, причому йдеться не лише про медичні та освітні послуги, пенсійні та соціальні виплати, але й про інші *загальні блага* – наприклад, дороги, захист довкілля тощо (що згадувалося в інших контекстах).

Примітно, що учасники демонстрували розуміння того, що державні кошти – це насправді кошти платників податків, і впевненість у тому, що податки платників і соціальна політика держави є взаємопов'язаними, відбиваючи взаємну відповідальність громадян і держави (влади): *“Ми громадяни. Ми ту владу обираємо, і вона має перед нами відповідати. Держава – то є ми. Ми маємо відповідальність перед державою. Як ми відповідаємо? Сплачуємо податки. Відповідно, держава відповідає перед нами. Взаємовідповідальність” (Жидачів).*

Водночас, у кожній з груп один-двоє учасників висловлювали твердження радше ліберального характеру, якщо не сказати – лібертаріанського (скасувати всі соціальні виплати з пенсійними включно – Кропивницький; повністю усунути державу з економічних процесів – Дніпро). Як правило, ці твердження належать підприємцям (роботодавцям і самозайнятим).

“...На сегодняшний день мы должны отменить – пенсию, мы должны отменить, потому что их просто не из чего выплачивать. Забирают деньги у бизнеса, как нам кажется – справедливо, бизнес богатый, мы у него забрали. Мы тем самым сокращаем ВВП” (Кропивницький).

“Чем меньше будет государства в государстве, на территории Украины, тем нам всем будет проще жить. Я говорю о государственном регулировании. Государство должно уйти с территории, государство должно взять на себя функцию, условно, как один из игроков. На поле играет две команды: команда судей, команда болельщиков и государство. Государство делает только одно – чем меньше оно регулирует, тем лучше мы живем. [А граждане в это время могут заниматься] Чем угодно. На самом деле, могут перестрелять себя. Такой даже вариант возможен” (Дніпро).

Решта підприємців і практично всі наймані працівники є прихильниками соціал-демократичної моделі і (що випливає з інших контекстів) розумної присутності держави в економіці, тобто раціонального та в інтересах усього суспільства державного регулювання економічних процесів, включно з розподільчими.

2. Що стосується запровадження в Україні соціал-демократичної моделі, то практично всі учасники дискусій висловили скептичне ставлення до такої перспективи. По-перше, вони вважають, що високі податки можуть сплачуватися тільки з відповідних (високих) доходів, тобто залишок після їх сплати має бути достатнім для задоволення життєвих потреб платника – чого наразі в Україні немає.

“Не можна платити високі податки з нічого. Має бути цей соціальний стандарт піднятий” (Жидачів);

“Но зарплата достойная должна быть” (Павлоград).

По-друге, умовою запровадження високих доходів, на їх думку, має бути платіжна дисципліна: податки сплачують усі без винятку, за ухиляння від сплати передбачається жорстке покарання (згадувалося і про Сибір, і про смертну кару).

“Ті високі податки мають платити всі – і той, хто отримує 30 тис., і той, хто отримує мільйон, півтора мільйони. Якщо у нас керівник Нафтогазу отримує мільйон, він має так само половину заплатити” (Жидачів);

“Відкрити всі податки, відкритий бізнес – щоб всі врешті платили податки!” (Новий Буг).

Пропонується також запровадження прогресивної шкали оподаткування високих і надвисоких доходів.

По-третє, учасники дискусій не певні, що нинішня українська держава (влада) зможе (чи захоче) належно як контролювати сплату податків усіма, так і використовувати кошти від сплачених податків саме на загальне благо.

“...Все эти налоги, ими опять же будет пользоваться узкий круг товарищей, опять же будут эти налоги делить между собой... Я не думаю, что власть наша ... имеет контроль, и я не представляю, как она это будет контролировать” (Павлоград);

“Если бы мы получали то, что мы платим, мы же не получаем... Куда деньги из бюджета уходят?” (Дніпро).

III. ВИБОРИ, ПАРЛАМЕНТ: ОЦІНКИ, СТАВЛЕННЯ, ПРОПОЗИЦІЇ

1. Вибори

Оцінки. Висловлювання учасників дискусій дозволяють відзначити їх суперечливе ставлення до інституту виборів представницьких органів влади та органів місцевого самоврядування.

З одного боку, учасники фокус-груп вважають вибори демократичним і дієвим механізмом зміни влади – і тому, зокрема висувують пропозиції проводити їх частіше, з метою зміцнення підконтрольності влади, підвищення її відповідальності, пошуку “нових облич”, молодих, професійних людей, які не є ані представниками, ані вихідцями із “системи”: *“Кожні два роки міняти владу, депутатів...”* (Львів).

З іншого боку, учасники дискусій мають багато претензій до процедури та результатів виборів у їх нинішній формі, причому ці претензії стосуються як кандидатів чи політичних сил, що претендують на владу, так і самих виборців, їх пасивності, безвідповідальності, низького рівня їх політико-правової грамотності та готовності “продати” свій голос. Загалом, учасники дискусій відзначили наступні вади виборчого процесу у країні:

- **вплив на вибори (як і на владу загалом) великого бізнесу, олігархів.** Однією з причин впливу на виборчий процес і його результати великого капіталу, бізнес-інтересів учасники дискусій назвали високу вартість виборчої кампанії. Оплатити вибори можуть лише дуже заможні особи, олігархи та/або бізнес-групи, які ведуть до влади своїх ставлеників, довірених осіб. Водночас висока вартість виборчої кампанії для кандидатів обмежує можливості потрапляння до представницьких органів влади гідних, але незаможних людей;

“Это проблема – наша Верховная Рада, потому что большая часть там – сидят олигархи-миллионеры, которые управляют всей страной” (Дніпро);

“У нас система: политика звязана з бізнесом 100-відсотково” (Олександрівка);

“...Я считаю, что порядочная власть – это не олигархи, я не понимаю, почему они туда пришли. – А это потому, что система такая, чтобы прийти к власти нужно заплатить очень много денег” (Павлоград);

“Як тут можна вибрати совісну владу, коли кандидат має внести якісь мільйони, щоб бути кандидатом?! – Розумний, але без коштів туди не попаде” (Олександрівка).

- **практика підкупу виборців.** У поширенні такої практики учасники фокус-груп звинувачують як кандидатів чи політичні сили, які беруть участь у виборах, так і самих виборців. Ідеться як про прямий підкуп – “гречку” чи гроші, що роздаються виборцям, так і про непрямий – будівництво доріг, лікарень, шкіл за сприяння депутата (кандидата в депутати), благоустрій двору, парку тощо;

“Да, приезжают, материальную помощь старикам раздают. За счет бюджета, конечно же” (Дніпро);

“...Ми бачим, що наша виборна система, яка в нас на сьогоднішній день є, вона настільки недосконала... Люди в нас на сьогоднішній день бояться того, що там підкупи і не підкупи... Вона, мабуть, є одна із самих найгірших” (Новий Буг);

“Я заметил, когда [гречку] раздают – то всегда... много людей” (Кропивницький).

Причини того, що виборці погоджуються на продаж голосів, учасники дискусій бачать у неналежному рівні громадянської свідомості: “Треба обирати тих, кого треба, а не за кілограм гречки і 200 гривень. Свідомість населення повинна бути” (Олександрівка), а також – у певній легковажності, з якою іноді оцінюють вчинки депутатів: “У нас депутат приїхав, привіз горку – і все, відчитався про роботу... Дитячу горку поставили в одному селі, другому селі: “Ой молодець, хороший депутат”” (Олександрівка).

Інша причина – в бідності, яка штовхає на продаж голосів за “гречку” насамперед пенсіонерів. “... У нас проблема – низкий уровень жизни. Никого не купят гречкой, у кого будет достаточно этой гречки, никому не нужна субсидия, если будет нормальный уровень жизни, достаток” (Дніпро).

Останнє породжує дещо екзотичні пропозиції зовсім не допускати пенсіонерів до виборів¹: “У меня есть предложение следующее: не допускать пенсионеров к выборам вообще. У нас большее число голосующих – это пенсионеры, и голосуют они за гречку” (Дніпро).

- **практика парламентських виборів за партійною системою із закритими списками.** Вибори за закритими партійними списками учасники дискусій фактично одностайно визнали неприйнятними, вказуючи, *по-перше*, на те, що виборці не знають переважної більшості кандидатів, внесених до списків, *по-друге* – на те, що така система дозволяє керівництву партії (або особам, які стоять за нею) провести до виборних органів влади лояльних осіб, які, природно, працюватимуть у його інтересах;

“Ну что мы там видим, по тем спискам? И мы толком ничего не знаем, кто там идет” – “Вот, и в списках прячутся те, кому там не место, в Парламенте” (Павлоград);

“Кто Парасюка выдвигал, Мосейчука?... Кто их выбирал?!” – “Они в большинстве по спискам партии прошли” (Кропивницький);

“...Коли ми голосуємо за партію, а в списку не знаємо, хто є”. – “Звичайно. Ми їх обираємо...” – “А хто в партії – не знаємо” (Жидачів);

“Якщо вони йдуть партійними списками – вони йдуть закритими списками, і ми не знаємо, хто туди попадає, у Верховну Раду!” (Новий Буг).

- **непрозорість підрахунку голосів.** З висловлювань учасників дискусій (серед яких були і представники дільничних виборчих комісій на

минулих парламентських виборах), випливає, що загалом вони вірять у чесність підрахунку голосів виборців на місцях, але їх бентежать випадки непорозумінь з виборчими бюлетенями дорогою до Києва, а також надто велика тривалість підрахунку загальнонаціональних результатів. Ці обставини, на думку учасників фокус-груп, можуть зумовлювати зневіру в самих виборах і спричинити неучасть у них.

“На місцях я довіряю тим, що рахують... А тільки я не знаю, як далі йде. Чого тоді находять мишки, набиті паперами, аж в Києві? ... [У Європі] екзит-пол працює, бо там закінчили вибори – через півгодини вже оголошують виборцям. А у нас тут 30 календарних днів дається на те, щоб порахувати те, що ми за дві-три години порахували. Україна рахує... цілий місяць. Може, це для того, щоб неправильні оці [результати] показати?” (Новий Буг);

“А коли починають рахувати – вмикають світло” – “Того люди й не ходять на вибори” (Новий Буг).

У загальному підсумку, через відзначені вади формується невіра у вибори як механізм зміни влади та змін життя суспільства на краще – в чесність виборів, їх відкритість і прозорість, у можливість висунування чесних, гідних, але неможливих кандидатів. Це спричиняє зниження активності виборців, явки на виборчі дільниці та, можливо, і продаж голосів.

“...Я ні разу не була на виборах. В принципі. Я не бачу в цьому [сенсу]” (Олександрівка); “Вибори – половина людей не йдуть на вибори.... Ну, немає у людей відповідальності” – “Тому що вони не вірять в кінцевий результат. Що там щось зміниться...” (Новий Буг).

Пропозиції. Виходячи з відзначених вад і недоліків виборчої системи та виборчого процесу у країні, учасники дискусій висунули наступні пропозиції з удосконалення інституту виборів.

- **Створення Виборчого кодексу, запровадження постійних норм, правил і процедур виборів усіх рівнів.**

“Я считаю, что нужно начать, прежде всего, с замены избирательного законодательства. Нужен кодекс избирательный, чтобы было определено, по какой системе у нас будут выборы каждый год, чтобы она работала одинаково, а не менялась под выборы каждый раз” (Дніпро);

“Змінити в першу чергу виборче законодавство”, “Прийняти закон про вибори новий” (Новий Буг).

- **Система виборів: партійна для парламентських виборів, мажоритарна – для місцевих.** Що стосується системи виборів, то одностайності думок немає. Частина учасників дискусій відстоювали скасування партійної системи і збереження мажоритарної системи виборів усіх

¹ У цьому контексті можна згадати передвиборний слоган, що з'явився свого часу в Польщі, а потім набув популярності і в Україні: “Забери у бабусі паспорт!”.

рівнів – на тій підставі, що за мажоритарної системи виборці знають кандидатів і можуть приймати більш відповідальні і зважені рішення.

“Отменить все партийные квоты и тому подобное, вот эти партийные списки выборные. Мажоритарка есть. Есть человек, доверяешь, видишь результат его труда” (Миколаїв);

“Убрать партийные списки. Когда там будут выборы проводится, убрать партийные списки, только мажоритарщики. Вот человек, мы видим человека и мы его выбираем...” (Павлоград);

“Законотворчим органом у нас є Верховна Рада..., але проходять туди такі депутати... Це сама система виборів є недовою. Треба змінити на мажоритарну, – щоб ми знали цю людину...” (Новий Буг).

Однак, дещо переважає все ж думка, що парламентські вибори доцільно проводити за партійною системою – але лише з відкритими списками, що так само дасть можливість виборцям робити відповідальний вибір. Місцеві вибори можуть відбуватися за мажоритарною системою.

“Я считаю, что мажоритарку надо убирать, что должны быть только политические партии, и так, чтобы был лист по каждой политической силе, и мы видели, за кого мы голосуем. Конечно, открытые списки в каждом регионе, и [чтобы] люди по этому списку шли по лестнице к Верховной Раде, у кого больше доверия, тот и попадает” (Дніпро);

“Система виборів – пропорційна система з відкритими списками. Коли ми голосуємо за партію, а в списку не знаємо, хто є. А суто за особу: партію і відкрити її список” (Жидачів);

“Ні, [не мажоритарну. За партійну] і за відкриті списки”. – “По списках оті люди – тих, що ви знаєте на місцях. Щоб ми бачили, хто йде з людей...” (Новий Буг).

При цьому, однак, слід викоринити корупцію, зокрема кумівство в партіях та загалом у владі: *“Надо прекратить кумовство. Родственники не должны работать вместе и тем более – как сейчас можно: батька там начальник какой-то партии, а второе лицо – его сын, например”* (Кропивницький). Корупція – єдина тема, в рамках обговорення якої учасники дискусій висували пропозиції найжорсткішого покарання помічених у корупційних вчинках, головне – покарання невідворотного.

2. Парламент

Оцінки. Учасники фокус-групових дискусій оцінюють роботу депутатів Парламенту нинішнього скликання дуже негативно. Часто висловлювалися твердження про те, що депутати спрямовують законодавчу діяльність на захист не суспільних інтересів і загального блага, а власних інтересів та ухвалюють закони, які радше шкодять людям, ніж допомагають впорядкувати суспільне життя.

“Когда я смотрю, что они делают – такое ощущение, что они делают как бы против”. – “На зло людям” (Кропивницький);

“Що вони роблять? Вони тільки ускладнюють наше життя” (Олександрівка);

“Депутати створюють такі закони, які тільки для них, а не для людей” (Жидачів).

Учасники дискусій не сумніваються у тому, що більшість депутатів мають не лише бізнес, але й джерела незаконного збагачення, вони причетні до корупційних схем, а свої статки пояснюють, не завдаючи собі клопоту правдоподібністю цих пояснень: *“Здесь, как все депутаты – выиграть в лотерею. Ляшко сколько раз выиграл? Вот так же и каждый депутат”* (Павлоград).

Великою мірою дратує учасників дискусій низька робоча дисципліна депутатів – надто тривалі перерви в розкладі пленарних сесій, численні пропуски депутатами засідань без будь-якої відповідальності, порушення регламенту під час голосувань тощо.

“450 депутатов даже на работу не ходят” (Миколаїв);

“Коли я прогуляю три години і більше, то мене звільнять по 40 статті. А депутати...” – “По три місяці [гуляють]” – “І в них ніякої відповідальності” (Олександрівка).

Але головне, на чому наголошували учасники дискусій, – що депутатам не лише нецікаві та неприємні проблеми звичайних громадян, але й не зрозумілі – оскільки вони живуть в іншій реальності.

“А почему их не волнует? Потому что они хорошо зарабатывают. Потому что они получают хорошую заработную плату, они делают то, что считают нужным, и плюс коррупция. Вот такие люди..., их ничего не волнует, они живут в данном своем пространстве” (Павлоград);

“Знаете, як наші депутати працюють? Вони так і працюють: “Люди, давайте підтягнемо пояски і будемо працювати!”. Люди працюють, а вони заробляють” (Жидачів).

При цьому, учасники дискусій часто висловлювали впевненість у тому, що вади Парламенту (і влади загалом) набули усталеного, стійкого характеру, перетворили вищий представницький і законодавчий орган держави в закостенілу систему, – яка працює сама на себе, на власні інтереси та інтереси олігархів. За висловом одного з учасників цю систему *“...створив Л.Д.Кучма, і її поглибили і продовжили ... Ви самі розумієте, що я маю на увазі. Система призначення, система вибору депутатів, система корупції, система прокурорів, суддів, всього”* (Олександрівка). На цей час система охоплює всі органи влади і замикається їх круговою порукою: *“Тогда и [Президент] смотрит, и Верховная Рада, все закрывают глаза друг на друга, и каждый занимается своим бизнесом...”* (Павлоград).

Понад те, система охопила практично все суспільство і тому дуже складним є оновлення влади, сумнівним – можливості окремих “нових облич”, чесних депутатів змінити загальну ситуацію в Парламенті.

“У нас работает система, одному сло-
мать систему нельзя, а в этой системе
мы живем все” (Миколаїв);

“Система втягла всіх людей, і зробила
нас учасниками цієї системи” (Олександрівка);

“...У нас все люди,... кто бы не пришел – будет
становиться тем же коррупционером. У меня
такое, например, мнение. Потому что у меня есть
знакомые люди, которые были как люди, а когда
попали туда, в депутаты, стали...” (Павлоград);

“А ви знаете, зараз, хто до влади не прийде, він
такий і буде” (Олександрівка);

“Общество уже загнило до такой степени, что
Гаврилюк, попав в Верховную Раду, стал точно
таким самым. Уже купил машину, уже...” – “...Чем
он там мог заниматься?” – “Ну, как и все – деньги
зарабатывают” (Кропивницький).

Пропозиції. У всіх без винятку фокус-групах одностайну підтримку дістали пропозиції скорочення числа депутатів та їх заробітної плати, а також скасування депутатської недоторканності. Останнє має для учасників дискусій високу значимість, оскільки в кількох групах скасування депутатської недоторканності називалося як бажаний першочерговий крок нової влади.

• Скасування депутатської недоторканності.

Категоричні вимоги скасування депутатської недоторканності дозволяють припустити, що людей найбільшою мірою дратує безкарність депутатів – при тому, що є досить прикладів їх сумнівного, з точки зору закону, збагачення.

“Я би саме перше змінила чисельність
депутатів. До 150. По-перше, наби-
рали б туди фахівців, які б знали якісь
законодавство. Тому що з тими чубами і з Майдану
прості люди – що вони можуть в Верховній Раді
вирішити? І зразу скоротити гроші”; “Забрати
депутатську недоторканність” (Львів);

“Уменьшить количество депутатов”. – “На всех
уровнях приче!” – “Неприкосновенность снять,
в обязательном порядке” (Миколаїв);

“Давайте их уменьшим раз в десять”
(Кропивницький);

“Отменить неприкосновенность депутатов.
И сократить количество. – Сократит бюджет
и расходы” (Павлоград);

“Нам 450 депутатов не треба. И так не працю-
ють, целый рік – каникулы. – Краще ті гроші, які
ідуть на утримання 450 чоловік за рік, напри-
вити на ту саму медицину, освіту, соціальне забез-
печення” (Олександрівка);

“Зменшити депутатський корпус. – Їм ско-
ротити зарплату. До мінімальної, як у інших
людей”. – “Скасування депутатської недоторкан-
ності” (Жидачів);

“...Самий перший закон, який треба прийняти –
це скасування недоторканності депутатів. Туди
йде – ви знаете, хто йде – і вони захищені всіма
законами. Якщо в них не буде недоторканності
цієї, вони будуть нести відповідальність за свої
діяння, то буде зовсім інша влада” (Новий Буг);

“І відкликати, оце – відкликання депутата. Звіт
обов’язковий депутата” – “Закон про президента,
про імпичмент президента, якого зовсім немає”
(Новий Буг).

Лише в одній групі виникли сумніви в доцільності
повного скасування депутатської недоторканності,
оскільки це зумовить уразливість депутата до мож-
ливих підступів з боку опонентів або недобро-
зичливців.

“Депутатську недоторканність – я, ска-
жем, і за, і проти. Тому що, якщо зняти
депутатську недоторканність – це вже
людина виявляється вразлива. Її можна підставити
в любой момент...” (Львів);

“Може, якось частково зняти...?” (Львів).

Однак, розвитку чи підтримки ця думка з боку
переважної більшості учасників фокус-групи не
отримала.

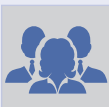
• Скорочення числа депутатів Верховної Ради.

Стосовно доцільності чисельності депутатського
корпусу висувалися різні пропозиції – аж до
обрання по одному-двох депутатів від кожної
області і навіть до повернення практики, за якої
депутати не працюють у Парламенті на постій-
ній основі, а збираються лише на сесії для ухва-
лення підготовлених фахівцями законодавчих
актів: “Я взагалі вважаю, що нам Верховна
Рада не потрібна. Треба набрати класних юри-
стів. Посадити і хай розробляють. І як [тут]
говорили: з’їхалися, проголосували, роз’їхалися”
(Олександрівка).

Усе ж більшість учасників дискусій схилялися до
думки, що Україні цілком досить 150 народних депу-
татів. Але вони мусять бути активними, ініціатив-
ними, мати відповідну освіту та досвід для розробки
та ухвалення якісного законодавства: “150 чоловік. –
І дійсно активні. – Щоб вони працювали, а не сиділи
і спали” (Львів).

• Зменшення заробітної плати депутатів.

Обговорюючи доцільний рівень оплати праці
народних депутатів, учасники фокус-груп, як
правило, виходили з рівня зарплат у країні –
мінімальної чи середньої, або порівнювали
зарплати депутата та лікаря (ймовірно, маючи на
увазі кваліфіковану та відповідальну працю – не
менш відповідальну, ніж у народних депутатів).
Вимога встановлення зарплати на такому рівні
аргументувалася найчастіше тим, що, отримуючи
високі зарплати (і прибутки), вони, як зазна-
чалось вище, перестають розуміти потреби зви-
чайних громадян. А недисциплінованість депута-
тів, пропуски ними сесійних засідань зумовили
пропозиції запровадження для них погодинної
оплати.

“Максимальная зарплата депутата – это две зарплаты доктора, все. Не 57..., а две зарплаты доктора – все, ешь, что хочешь и не болей” (Миколаїв);

“Хіба зарплата депутата народного повинна бути в десятки разів більша від лікаря-хірурга, який оперує вдень і вночі? Що – він більше працює? І депутат не ходить на роботу” (Олександрівка);

“...Сейчас средний заработок по Украине 8 500. Вот, значит, ...депутат должен жить на 8 500. Они живут на 100 тысяч и не понимают, как живут на 8 500” (Кропивницький);

“Среднюю заработную плату поставит, пусть живут” (Павлоград);

“І знизила б їм зарплати... і дала б їм той прожитковий мінімум, хай... прожив би на той мінімум. Порівняно з тими його 25-ма тисячами. – Може, якусь погодинну оплату їм зробити?...” (Львів).

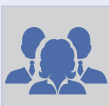
- **Запровадження механізму відкликання депутатів.** Учасники дискусій виявили високий рівень зацікавленості в забезпеченні для виборців можливості відкликати депутатів. Як впливає з висловлювань, вони розглядають механізм відкликання як фактично єдиний засіб громадського контролю над діяльністю парламентарів і впевнені, що тільки його запровадження змусить депутатів до відповідальності, систематичних звітів перед виборцями та загалом – праці з реалізації їх передвиборних обіцянок.

“Повинен бути закон про відкликання депутата. От, не справляється – назад” (Львів);

“Должна быть процедура отзыва депутатов” (Миколаїв).

З перебігу дискусій можна бачити, що учасники фокус-груп не сприймають т.зв. “політичної відповідальності” депутатів, яка може настати (а може й не настати) один раз на п’ять років і головне – не передбачає жодних санкцій проти тих, хто не виконав передвиборні зобов’язання, а то й відкрито порушував якщо не закон, то етичні норми. Звідси – вимоги “наслідків з особистими втратами” (Дніпро) для виборних осіб, включно з Президентом. Як дещо м’якший засіб впливу пропонувалося обмеження перебування у статусі депутата однією каденцією та заборона на певний час наступного балотування.

“Я думаю, самый главный проект, который я б инициировал: пришел, допустим, президент, депутат..., у него есть какая-то предвыборная кампания. Прошел год, и по истечению года с него обязательно спросить: что ты сделал? Если он выполнил свою программу – молодец, идишь дальше. Если он не справился... – в отставку!” – Нет, с последствиями. Последствия, с личными потерями” (Дніпро);

“...В закон про выборы внести зміни, що якщо його вибрали у Верховну Раду чи в місцеву раду депутатом – одні п’ять років проробив – і все. Більше не має права балотуватися. Наприклад, через 10 років наступний раз” (Новий Буг).

- **Відсторонення від влади олігархів, відокремлення влади від бізнесу, її оновлення.** Як зазначалося вище, учасники дискусій часто, в різних контекстах згадували про непорушний зв’язок української влади з бізнесом, її залежність від крупного капіталу, внаслідок чого вона працює не в інтересах суспільства, а в інтересах олігархів. Однак, примітно, що попри цілковите невдоволення олігархами, учасники фокус-груп жодним словом не проходили про те, щоб, наприклад, відібрати їх статки (“відібрати і поділити”). Ішлося лише про те, як схилити їх вкладати капітали в розвиток власної країни, а також – як відсторонити їх від влади.

“Что мы делаем с олигархами? – Пусть живут. – Отстранить их от власти, от влияния на власть, пусть занимаются бизнесом” (Дніпро);

“Треба, щоб влада була патріотом своєї держави, а не свого бізнесу, карманів, свого достатку, і своїх інтересів” (Олександрівка).

Один із шляхів – не допустити до балотування на виборах як самих олігархів, так і “старих” політиків, які, як правило, є ставлениками, креатурою олігархів: “Распустить всю Верховную Раду, и не допустить олигархов к выборам. Провести новые выборы. Не допустить бывших политиков...” (Дніпро).

Однак, як це зробити і чи є ефективним цей спосіб – на ці питання учасники дискусій відповіді не знайшли. Натомість їх міркування в напрямі пошуку шляхів приведення до влади “нової молоді”, “нових облич” тощо, натикалися на досить песимістичні зауваження про згадані вже вище високу вартість виборчих кампаній, про незламність системи, здатної не лише адаптувати нових людей до старих практик, але й продукувати формально нові проекти із старим змістом. Досить показовий у цьому контексті діалог відбувся в одній із фокус-груп. Один із учасників привернув увагу до повторюваності знайомої всім ситуації, коли з виборами пов’язуються сподівання на зміни на краще, але невдовзі настає розчарування: “Проходят выборы, вы выбираете какое-то новое лицо, потом мы опять недовольны и опять говорим о новых людях”. На цю репліку інший учасник відповів: “Новые лица – проекты старых лиц. Дело в этом” (Кропивницький).

Узагальнення висловлювань учасників фокус-групових дискусій свідчить, що, попри досить високий рівень скептичних настроїв і зневіри, вони зберігають упевненість у виборах як демократичному інституті зміни влади, очікують на вибори і прихід гідних, чесних людей, яких “в Україні багато” (Новий Буг). А зі свого боку – вони висловлюють готовність допомогти владі звільнитися від її нинішніх вад і недоліків: “...Треба чесно вийти і сказати: “Хватить. Ми повинні її поміняти. Инакше не буде. По-перше, щоб политики не занимались бизнесом. Це важко зробити. Але так не повинно бути. Якось відірвати треба. Там багато проблем. Але треба щось робити, не можна так жити” (Олександрівка).

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ, ЇХ ІДЕОЛОГІЇ ТА ПОЛІТИКИ: ЕКСПЕРТНЕ ОПИТУВАННЯ

Програмно-ідеологічна складова діяльності політичних партій України є складним предметом дослідження з багатьох причин, на чому неодноразово наголошувалося у дослідженнях Центру Разумкова¹. Водночас, дослідження “політичної пропозиції” партій набувають особливої актуальності напередодні виборів, оскільки дають змогу оцінити як зміст майбутнього політичного курсу, так і його шанси бути підтриманим виборцями. Для багатьох учасників виборів 2019р. в Україні головним викликом буде знаходження балансу між потребами розвитку держави та запитами електорату, між бажаним і можливим.

Експертне опитування, результати якого наводяться нижче, мало на меті оцінити потенційні позиції провідних політичних партій України² стосовно політичних альтернатив у різних сферах, з’ясувати ідеологічне позиціонування партій та ступінь актуальності для них низки політичних проблем. Оцінювання позицій партій щодо політичних альтернатив проводилося за тими самими питаннями, що ставилися респондентам під час загальнонаціонального соціологічного опитування.

Це дає можливість, *по-перше*, отримати цілісне бачення позиції провідних політичних партій щодо альтернатив політики в різних сферах, *по-друге*, порівняти ці позиції (встановлені на основі експертних оцінок) з відповідними преференціями громадян, у т.ч. потенційного електорату цих партій. Результатом такого порівняння можуть бути оцінки відповідності позицій партій очікуванням від них електорату³.

Партія “Слуга народу” розглядається окремо від інших партій, оскільки існує формально і поки не веде активної політичної діяльності. Можна припустити, що її оцінки тут є скоріше сформованими під впливом публічної (творчої) діяльності її лідера В.Зеленського та поки скоріше є “очікуваннями” від цієї партії.

Опитування проводилося в період з 25 жовтня по 20 листопада 2018р. Відповіді на анкету надали науковці та експерти державних і недержавних науково-дослідних установ, аналітичних центрів, громадських організацій, вищих закладів освіти. Анкети були надіслані 223 експертам з 78 установ та організацій, отримано 92 відповіді (*див. список*).

Нижче наводяться узагальнення результатів опитування та розподіл відповідей експертів у вигляді таблиць і діаграм.

ІДЕОЛОГІЧНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙ

На “ліво-правій шкалі” за 10-бальною шкалою експерти віднесли до “політичного центру” (4-6 балів) чотири партії: ВО “Батьківщина”, партію “Слуга народу”, Радикальну партію Олега Ляшка, партію “Громадянська позиція”. Лівіше центру (3-4 бали) розмістилися партії “За життя” і “Опозиційний блок”, правіше (6-7 балів) – Об’єднання “Самопоміч”, “Народний фронт” і Блок Петра Порошенка. Найбільш “правою” партією є ВО “Свобода” (7,62 бали).

За ідейно-політичними напрямками, запропонованими в опитуванні, найбільш однозначно були кваліфіковані ВО “Свобода”, яку переважна більшість (75%) експертів віднесли до національно-радикального

спрямування, та “Опозиційний блок”, який 56% експертів віднесли до напрямку, що включає ідеї возз’єднання України з Росією.

Відносна більшість (39%) респондентів віднесли до національно-радикальних партій Радикальну партію О.Ляшка, і така ж частка – партію “За життя” до напрямку, що включає ідеї возз’єднання України з Росією.

Інші партії були віднесені досить значними частками експертів до кількох спрямувань одночасно: БПП, “Громадянська позиція”, “Народний фронт”, об’єднання “Самопоміч” – до партій ліберального та національно-демократичного спрямувань; ВО “Батьківщина” – до ліберального та соціал-демократичного спрямувань.

¹ Див. зокрема: Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті (за ред. Ю.Якименка). – Київ, Центр Разумкова, 2017р., с. 106-109.

² Для оцінки були обрані політичні партії, які мають фракції у Верховній Раді України VIII скликання, а також ті, які, за даними соціологічних опитувань, мають шанси на подолання виборчого бар’єра на наступних виборах.

³ Зрозуміло, що такі оцінки будуть значною мірою мати приблизний і попередній характер, оскільки для повної достовірності необхідними є офіційні позиції партій з відповідних питань, крім того, ці позиції можуть бути змінені в процесі майбутніх виборчих кампаній.

Ідеологічна кваліфікація партії “Слуга народу” для переважної більшості експертів виявилася проблематичною. Проте, 10% експертів віднесли її до ліберального напрямку.

ВІДНЕСЕННЯ ПАРТІЙ ДО ПОЛІТИЧНИХ АЛЬТЕРНАТИВ

Експертам було запропоновано визначити, яку з наведених альтернативних політичних позицій у різних сферах підтримала б кожна з партій, або констатувати невизначеність/відсутність позиції партії з відповідного питання⁴.

У питаннях, що стосувалися геополітичного вибору (вступ до міждержавних союзів, вступ до НАТО, ставлення до Росії, бачення шляхів розв’язання конфлікту на Донбасі, ціни миру, можливості надання особливого статусу (автономії) певним регіонам, фінансування ЗСУ), більшість експертів віднесли до протилежних позицій, з одного боку – партії “За життя” та Опозиційний блок, з іншого – більшість усіх інших політичних партій.

Водночас, щодо Радикальної партії більшість експертів констатували відсутність/невизначеність її позиції щодо вступу до ЄС і НАТО. Щодо позиції ВО “Батьківщина” стосовно Росії, майже однакові частки експертів відзначили протилежні альтернативи.

У більшості питань внутрішньої політики чіткого міжпартійного розмежування немає. Так, на думку багатьох експертів, більшість партій скоріше тяжіють до підтримки децентралізації. У питаннях політичного устрою, контролю над правоохоронними органами, прав людини/політичної стабільності є відмінності як між провладними та опозиційними партіями, так і всередині опозиції (наприклад, між “Громадянською позицією” і ВО “Батьківщина” в питанні посилення парламентаризму/президенціалізму). Загалом, такі партії, як БПП, ВО “Свобода”, “Народний фронт”, а також і Опозиційний блок, експерти частіше відносять до підтримки більш авторитарної позиції, “сильної влади”.

У питаннях економічної політики існує розподіл між партіями, який не збігається з геополітичним. Так, наприклад, у питанні ставлення до приватизації більшість експертів (абсолютна чи відносна) відносять БПП, “Народний фронт”, “Громадянську позицію” та “Самопоміч” до тих, хто підтримує приватизацію, а Опозиційний блок, Радикальну партію О.Ляшка та ВО “Свобода” – навпаки, розширення державного сектору економіки. Щодо позиції ВО “Батьківщина” думки експертів розділилися майже напів.

Партії ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода”, “За життя”, Опозиційний блок та Радикальну партію О.Ляшка абсолютна чи відносна більшість експертів вважають прихильниками активної ролі держави в управлінні економічними процесами, тоді як партії коаліції, “Громадянську позицію” та “Самопоміч” відносна більшість вважають прихильниками дерегуляції і ринкових механізмів.

Практично такий самий розподіл існує в питанні ставлення до купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення, де скоріше прихильники – партії “Народний фронт”, БПП і “Самопоміч”,

противники – Радикальна партія О.Ляшка, ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода”, Опозиційний блок, партія “За життя”. Позицію “Громадянської позиції” з цього питання більшість експертів охарактеризували як невизначену. Це ж стосується і питання підтримки національного виробника/вільної конкуренції вітчизняних і імпортованих товарів на внутрішньому ринку.

Експерти вважають, що безумовно орієнтуватися на виконання рекомендацій міжнародних партнерів і донорів України будуть дві партії – БПП і “Народний фронт”, тоді як для усіх інших ближчою є позиція пріоритетної орієнтації на суспільні потреби та настрої всередині України.

Партії “Самопоміч”, БПП, “Народний фронт”, а також “Громадянську позицію” експерти частіше бачать прихильниками орієнтації на прискорений розвиток з опорою на нові галузі економіки, тоді як Опозиційний блок, “За життя” та Радикальну партію О.Ляшка – на розвиток на основі традиційних галузей, у т.ч. АПК.

Партії ВО “Батьківщина”, “За життя”, Опозиційний блок та Радикальна партія О.Ляшка, на думку більшості експертів, мали б підтримати підвищення зарплат і пенсій навіть ціною інфляції, тоді як БПП і “Народний фронт”, навпаки, вважають скоріше прихильниками макроекономічної стабільності, навіть ціною “заморожування” зарплат і пенсій.

Щодо питань соціальної політики, то більшість експертів схильні вважати пріоритетом Радикальної партії О.Ляшка, ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода”, Опозиційного блоку, партії “За життя” захист громадян з низькими доходами, тоді як БПП, “Народного фронту”, “Самопоміч” – захист інтересів “середнього класу”.

Усі партії, крім БПП та “Народного фронту”, на думку абсолютної чи відносної більшості експертів, скоріше захищатимуть права найманих працівників, аніж роботодавців.

Так само, всі партії, крім БПП, “Народного фронту” та “Самопоміч”, за експертними оцінками, виступатимуть прихильниками активної ролі держави в перерозподілі суспільних благ, сприяння зменшенню в розриві доходів між багатими та бідними, а також обстоюватимуть (крім Опозиційного блоку) запровадження прогресивного оподаткування.

Виходячи з експертних оцінок, такі партії, як ВО “Батьківщина”, Радикальна партія О.Ляшка, Опозиційний блок, “За життя” найбільше схильні до таких підходів у вирішенні соціальних проблем, як боротьба з бідністю шляхом посилення соціальної допомоги (а не ціни праці), зниження комунальних тарифів через дотації постачальникам (а не через адресну допомогу споживачам), повністю безкоштовна медицина (а не її реформований варіант), збільшення витрат на соціальні видатки, навіть якщо для цього треба буде підвищувати податки.

Прихильниками альтернативних, більш ліберальних підходів вважаються БПП, “Народний фронт”, “Самопоміч”, у питаннях оплати праці та медичної реформи – також і “Громадянська позиція”.

Щодо пенсійного забезпечення, то, на думку більшості експертів (абсолютної чи відносної), серед усіх партій, крім БПП, “Народного фронту” та

⁴ Партія “Слуга народу” аналізується окремо від інших партій.

“Самопоміч”, підтримку має позиція, згідно з якою держава повинна гарантувати працюючим громадянам і пенсіонерам гідний рівень життя.

Узагальнюючи відповіді на ці та інші питання економічного та соціального блоків, можна стверджувати визнання експертами більш ліберального (правого) спрямування за партіями БПП, “Народний фронт”, “Самопоміч”, у деяких питаннях – “Громадянська позиція”, а за такими партіями, як Радикальна партія О.Ляшка, ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода”,

Опозиційний блок, “За життя” – підтримку лівішої позиції, що передбачає активний вплив держави на економічні процеси, її активну роль у соціальному забезпеченні громадян та значні соціальні видатки.

При цьому, за оцінками експертів, поділ між партіями з питань економічної та соціальної політики не збігається з соціокультурним: по одній стороні соціоекономічного поділу опинилися партії, які займають протилежні позиції в питаннях геополітичного вибору України.

ПОРІВНЯННЯ ПАРТІЙНИХ ПОЗИЦІЙ ЩОДО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇХ ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ЗА ЛІВО-ПРАВОЮ ШКАЛОЮ

На основі результатів експертного опитування можна здійснити типологізацію партій за належністю до лівої чи правої частин політичного спектра відповідно до їх [партій] соціально-економічних позицій. Для зручності ми порахували випадки, коли абсолютна більшість експертів фіксували ліву або праву позицію партії в рамках кожної з 20 запропонованих дилем. Кожна “ліва” позиція партії обчислювалась як “-1”,

“права” – як “+1”, а відсутність однозначної позиції – як “0”. Проранговані за цим критерієм зліва на право партії розташовуються у такому порядку: Опозиційний блок (-14), Радикальна партія О.Ляшка (-13), ВО “Батьківщина” (-10), “За життя” (-9), ВО “Свобода” (-2), “Слуга народу” (0), “Громадянська позиція” (0), Об’єднання “Самопоміч” (+2), Блок Петра Порошенка (+4) та “Народний фронт” (+4).

Ліво-праве розмежування політичних партій на основі їх позицій щодо соціально економічних питань (дані експертного опитування)

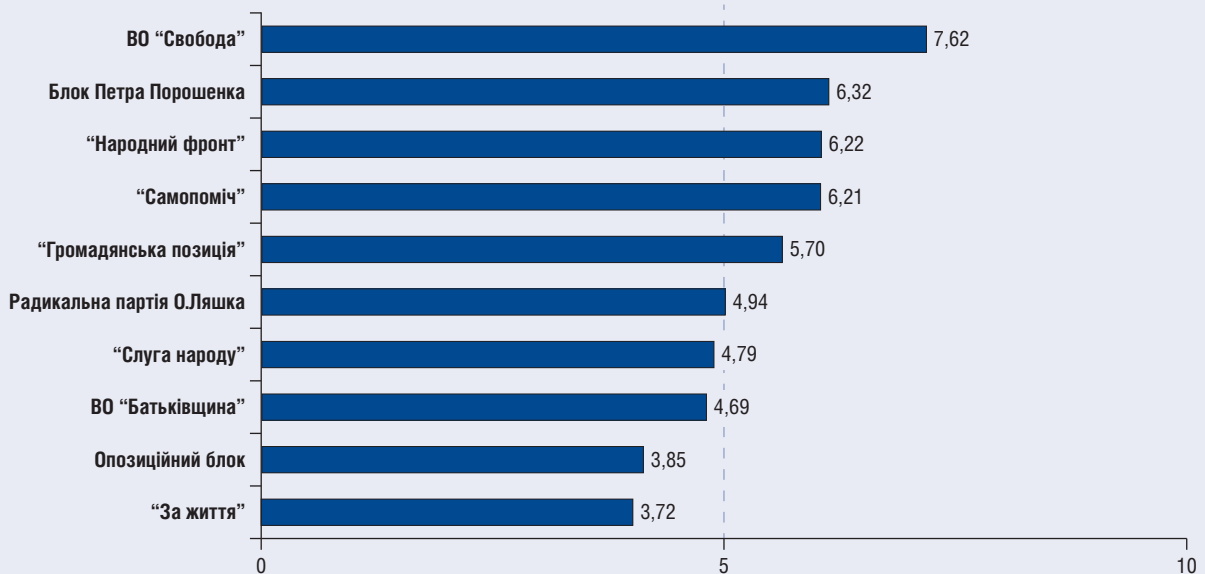

Отже, на проходження до українського Парламенту претендують чотири партії виразно лівого соціально-економічного спрямування, одна ліво-центристська, дві умовно центристські та дві право-центристські. При цьому, під час експертного опитування стосовно жодної з 20 запропонованих економічних і соціальних дилем не вдалося виявити однозначного позиціонування партій, умовно віднесених нами до центру – “Слуга народу” та “Громадянська позиція”. Ще три партії не надто в цьому відрізняються: ВО “Свобода” має лише дві визначені позиції з 20 (обидві ліві), Об’єднання “Самопоміч” – також дві (обидві праві),

Блок Петра Порошенка та “Народний фронт” – по чотири (всі праві).

Також під час опитування експертам було запропоновано визначити розташування партій у ліво-правому спектрі. Загалом результати виявилися подібними до наведених вище, хоча й з помітним зміщенням управо значної частини партійної палітри. Зокрема, в експертних оцінках найбільш лівими виявилися партії “За життя” та “Опозиційний блок”, тоді як ВО “Батьківщина”, Радикальна партія О.Ляшка і “Громадянська позиція” помітно змістилися вправо. Кардинально змінилося розташування ВО “Свобода” – вона опинилася на правому полюсі політичного спектра.

**Традиційно розрізняють “ліві” і “праві” партії.
Де саме в цьому спектрі розташовані вказані політичні сили?
середній бал***

* Шкала від “1” до “10”, де “1” означає “ліві”, а “10” – “праві”.

На наш погляд, з наведених вище результатів експертного опитування можна зробити наступний висновок: в українському політичному дискурсі права орієнтація асоціюється насамперед з патріотизмом і націоналізмом, а не з ринковими підходами в економіці та скороченням державного регулювання.

Причини цього слід шукати як у характерному пострадянському розмежуванні між “комуністами” та “націоналістами”, так і в непопулярності правих підходів до соціально-економічних питань, унаслідок чого у “правій” політичній повістці цілком домінують культурні та геополітичні проблеми.

У сфері гуманітарної політики, зокрема, в питаннях статусу державної мови та мовної політики, розподіл партій відбувається за схемою, характерною для розмежування на основі геополітичних орієнтацій.

Партії БПП, ВО “Свобода”, “Народний фронт”, “Самопоміч”, “Громадянська позиція” оцінюються більшістю експертів як такі, що підтримують статус української мови як єдиної державної та її державний захист і підтримку. Натомість, Опозиційний блок і партія “За життя” оцінюються як прихильники державної двомовності та рівного ставлення держави до всіх мов. Такий самий розподіл існує в питанні продовження/припинення декомунізації.

У питанні ставлення до реформування освіти експерти чітко визначили поділ між БПП, “Народним фронтом” і “Самопоміччю”, з одного боку (підтримка реформи), і Опозиційним блоком та партією “За життя – з іншого (збереження попередньої системи). Щодо позиції ВО “Батьківщина”, “Громадянської позиції” та Радикальної партії О.Ляшка, більшість експертів вказали на невизначеність/відсутність позиції партій.

Розподіл партій на лібертарно-авторитарній шкалі (GAL-TAN) має свої особливості. Абсолютна або відносна більшість експертів визначили всі партії як прихильників позиції захисту традиційних суспільних цінностей, зокрема сім’ї і шлюбу.

Це стосується і підтримки жорсткої політики в боротьбі з наркотиками.

У таких питаннях, як ставлення до відновлення смертної кари за найбільш тяжкі злочини, жорсткої позиції у боротьбі зі злочинністю (навіть ціною порушення громадянських прав), збільшення числа іммігрантів як причини зростання рівня злочинності, експерти частіше відзначають близькість до більш авторитарних пропозицій партій ВО “Свобода” та Радикальної партії О.Ляшка.

У питанні політики щодо національних меншин та іммігрантів (підтримка максимального зближення з українською культурою і традиціями/підтримка самотності) більшість експертів відзначають полярність позиції ВО “Свобода” та, з іншого боку, Опозиційного блоку і партії “За життя”. Абсолютна чи відносна більшість експертів визначили позицію БПП, ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода”, “Громадянської позиції” і “Самопоміч” як таку, що підтримує нинішній рівень їх прав, а партій “Опозиційний блок” і “За життя” – як таких, що підтримують розширення обсягу цих прав.

Щодо альтернативи “село (традиційний спосіб життя і цінності) – місто (урбанізація, нові цінності глобалізованого світу)”, абсолютна чи відносна більшість експертів визначили ВО “Свободу” і Радикальну партію О.Ляшка як більш традиціоналістські, а БПП, “За життя”, “Народний фронт”, Опозиційний блок і “Самопоміч” – як більш ліберальні партії.

А у питанні первинності національної належності/космополітизму експерти визначили ВО “Свобода”, БПП, Радикальну партію О.Ляшка, “Самопоміч” як більш націоналістичні, а Опозиційний блок і “За життя” – як більш космополітичні партії.

Щодо допустимості/недопустимості обмеження певних громадянських прав і свобод в умовах агресії, партії ВО “Свобода”, БПП, “Народний фронт”, Радикальна партія О.Ляшка абсолютна або відносна більшість експертів віднесли до підтримки більш авторитарної позиції, партії Опозиційний блок, “За життя”, “Самопоміч” – до більш ліберальної.

Таким чином, за лібертарно-авторитарною шкалою чіткого розмежування партій немає. Воно змінюється залежно від конкретних проблем, до яких відносяться політичні пропозиції.

Одні й ті самі партії в одних питаннях цієї шкали асоціюються з більш ліберальними позиціями, в інших – з більш авторитарними чи консервативними. Відносно більше визначеності існує щодо партій ВО “Свобода” та Радикальної партії О.Ляшка, які частіше згадуються у авторитарно-традиціоналістському контексті.

Водночас, у таких питаннях, які часто вважаються “маркерами” для лібертарно-авторитарної шкали (зокрема питання “традиційних цінностей” та легалізації легких наркотиків) усі українські партії, за оцінками експертів, займають “традиціоналістські” позиції.

Щодо партії “Слуга народу”, з переважною більшістю питань – абсолютна більшість, а з інших – відносна більшість експертів обрали варіант “позиція не визначена або відсутня”. Серед тих експертів, які змогли визначити позицію партії, відносна більшість позиціонували її як:

- скоріше прозахідну та антиросійську з погляду геополітичних орієнтацій та ставлення до конфлікту на Сході;
- більш схильну до децентралізації, парламентаризму, підконтрольності силових структур – у внутрішній політиці;
- скоріше ринково-орієнтовану та ліберальну в питаннях економічної політики;
- більш соціально орієнтовану – в питаннях соціальної політики, скоріше реформаторську в питаннях реформ медицини та освіти;
- таку, що поєднує підтримку державності єдиної української мови та продовження декомунізації, з підтримкою рівного ставлення держави до всіх мов;
- більш ліберальну в питаннях ставлення до прав людини, рівності церков, прав національних меншин, урбанізації та космополітизму;
- і водночас більш консервативну в питаннях ставлення до традиційних суспільних цінностей і способу життя.

ПРИСУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В ПУБЛІЧНІЙ РИТОРИЦІ ПАРТІЙ⁵

За оцінками експертів, тематика вступу до між-державних союзів/блоків (ЄС, НАТО) найбільше присутня у БПП та “Народного фронту” (8-10 балів), дещо менше – у “Громадянської позиції”, “Батьківщини” та “Самопоміч” (6-8 балів).

Тематика протистояння або примирення з Росією, на думку експертів, досить виразно притаманна всім партіям – усі оцінки перебувають у діапазоні від 6 до 9 балів. Найбільше – у БПП (8,26) та ВО “Свобода” (8,05), у партій “За життя”, “Народний фронт” та “Опозиційний блок” її виразність експерти оцінили в діапазоні 7-8 балів.

Тема реінтеграції або ізоляції окупованих територій, на думку експертів, найбільше присутня у риторичі БПП, “Народного фронту” та Опозиційного блоку (відповідно, 7,73 та по 7,16 балів). У всіх інших партій цей рівень перебуває в діапазоні 6-7 балів.

Конституційні зміни щодо устрою Української держави, за експертними оцінками, не є пріоритетною темою партій – переважна більшість оцінок перебувають між 5 та 6 балами. Виняток становить ВО “Батьківщина”, оцінка якої щодо присутності конституційної проблематики становить 7,03 бали.

Тема підвищення соціальних стандартів і соціального захисту населення є такою, що перебуває в центрі публічної риторики всіх партій. Рівень інтенсивності в межах 6-8 балів експерти вважають притаманним “Громадянській позиції”, “Народному фронту”, ВО “Свобода”, Об’єднанню “Самопоміч”, БПП. Лідерами із соціальної проблематики є ВО “Батьківщина” (8,53), Опозиційний блок (8,12), Радикальна партія О.Ляшка (8,10), партія “За життя” (8,02).

Економічний розвиток країни, на думку експертів, також є популярною темою для політичних партій. Для більшості партій рівень присутності експерти оцінили між 7 і 8 балами. Меншим він є у ВО “Свобода” (6,29) та “Громадянська позиція” (6,97). Лідером з присутності економічної проблематики також визначили ВО “Батьківщина” – 8,21 бали.

За присутністю соціокультурної проблематики (мова, історія, релігійні питання та ін.) лідерами є ВО “Свобода” (8,67) та БПП (8,54). Найменше ця тема вважається притаманною партіям “За життя” (5,71) та “Громадянська позиція” (5,97). У всіх інших партій її присутність оцінюється між 6 та 7 балами.

Тема боротьби з корупцією в усіх партій представлена досить виразно і практично на одному рівні: оцінки в діапазоні 7-8 балів. Виняток становить Опозиційний блок (6,51).

Необхідність проведення реформ, за оцінками експертів, найбільше присутня у публічній риторичі БПП (9,49) та ВО “Батьківщина” (8,65%). У інших

⁵ За 10-бальною шкалою, де 1 – присутність мінімальна, 10 – присутність максимальна. Партія “Слуга народу” в усіх питаннях цієї категорії займає останню позицію та аналізується окремо.

партій діапазон оцінок становить 7,03 (ВО “Свобода”) – 7,79 (Об’єднання “Самопоміч”).

Партія “Слуга народу”, на думку експертів, серед запропонованих категорій приділить відносно вищу увагу темам боротьби з корупцією, реформ, економічного розвитку та соціального захисту.

СТАВЛЕННЯ ПАРТІЙ ДО КУРСУ РЕФОРМ

За оцінками експертів, найбільш позитивно ставляться до курсу реформ, що реалізується у країні у 2014-2018рр., – партії коаліції – БПП та “Народний фронт” (сума оцінок “переважно позитивне” та “скоріше позитивне” становить, відповідно, 96% і 79%).

Об’єднання “Самопоміч”, на думку відносно більшості експертів, ставиться до реформ нейтрально, а частки тих, хто відзначив позитивне та негативне ставлення, є приблизно однаковими.

Найбільш негативно налаштовані до курсу реформ, за оцінками експертів, Опозиційний блок (92%), партія “За життя” (79%), ВО “Батьківщина” (71%).

Усі інші партії, на думку більшості експертів, також займають негативну позицію щодо реформ. Такої думки про Радикальну партію О.Ляшка 59% експертів, “Громадянську позицію” – 53%, ВО “Свобода” – 49%.

Щодо партії “Слуга народу” рівні частки експертів відзначили негативне/нейтральне ставлення, а відносна більшість – не змогла відповісти.

ВПЛИВ ЛІДЕРІВ НА ПОЗИЦІЮ ПАРТІЙ

На думку експертів, лідери партій, більшість яких є потенційними кандидатами у Президенти, мають значний вплив на політичні позиції партій, які вони очолюють. У всіх партіях цей вплив оцінюється від 6,67 балів і вище за 10-бальною шкалою.

Найбільший вплив на свою партію, за експертними оцінками, мають Ю.Тимошенко (9,37) і П.Порошенко (9,03). У понад 8 балів експерти оцінили вплив

О.Ляшка (8,61) та А.Гриценка (8,25). Вплив на свої партії інших лідерів був оцінений між 6,67 балами (В.Зеленський) і 7,69 балами (О.Тягнибок).

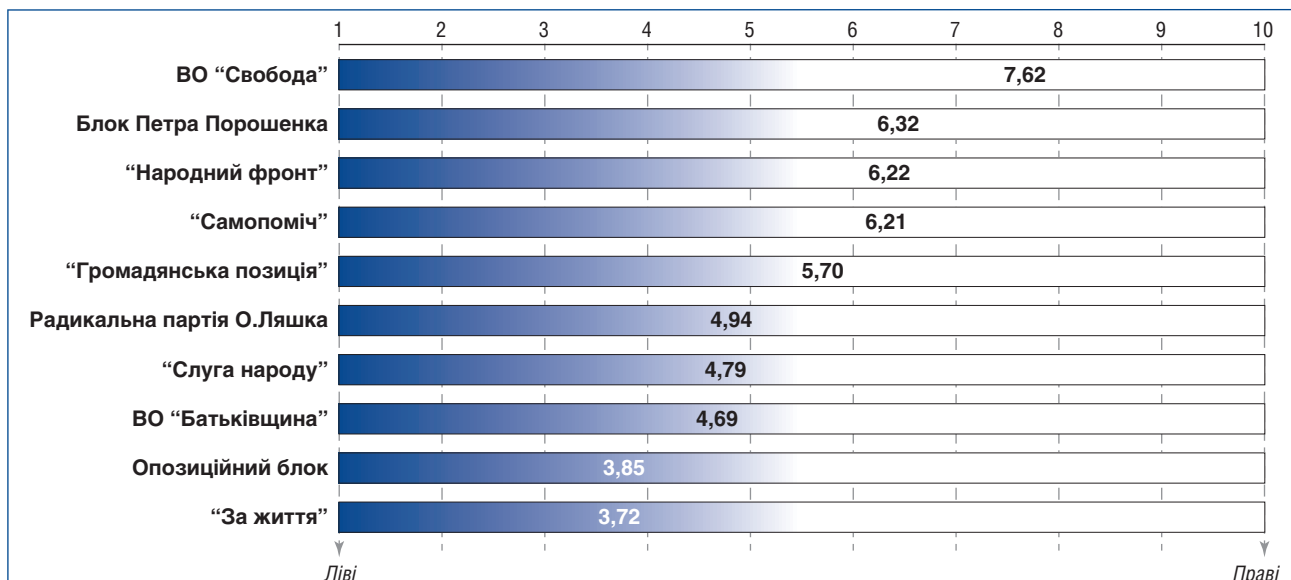
Центр Разумкова висловлює вдячність експертам, які взяли участь у опитуванні:

Байрак С.М.; Басараб В.І.; Бекешкіна І.Е.; Бондаренко С.В.; Бурега В.В.; Бурковський П.; Бучин М.А.; Вегеш І.М.; Вегеш М.М.; Винникова Н.А.; Волинець О.О.; Гирия В.І.; Глухова Г.В.; Горбач О.Н.; Гуйтор М.М.; Демчишак Р.Б.; Доцяк І.І.; Дублікаш Т.М.; Жовтенко Т.Г.; Зазуляк З.М.; Зан М.П.; Кандюк О.Б.; Кардаш С.Ю.; Кіндратець О.М.; Климончук В.Й.; Козубовський Р.В.; Колодій М.М.; Король С.М.; Коржов Г.О.; Костенко А.М.; Лебедюк В.М.; Липчук О.І.; Литовченко А.Д.; Літковець В.Я.; Ломака І.І.; Луцишин Г.І.; Майборода О.М.; Макар Ю.І.; Малиновська Н.В.; Малиновський В.Я.; Марина В.В.; Мартинюк Р.С.; Мацієвський Ю.В.; Мозоль М.І.; Молочко П.О.; Монолатій І.С.; Недокус І.С.; Неприцька Т.І.; Ніколаєва Т.Є.; Осадчук І.Ю.; Остапчук Ю.О.; Пасічний Р.Я.; Пахолок В.М.; Поліщук М.В.; Польовий М.А.; Попадюк Н.І.; Примуш М.В.; Резанова Н.О.; Романюк А.С.; Ротар Н.Ю.; Світайло Н.Д.; Степанова Н.Є.; Стряпко І.О.; Тишкун Ю.Я.; Тищенко Ю.; Токар М.Ю.; Хорошилов О.Ю.; Хрустинський О.; Цебенко О.О.; Цоккур Є.Г.; Чальцева О.М.; Чміль І.І.; Шабанов М.О.; Шайгородський Ю.Ж.; Шипунов Г.В.; Шмиголь М.Ф.; Ярош О.Б.; Ярош Я.Б., а також усім експертам, які заповнили анкети на умовах анонімності.

Перелік скорочень:

ВО “Свобода”	ВОС	Радикальна партія О.Ляшка	РПЛ
Блок Петра Порошенка	БПП	“Слуга народу”	СН
“Народний фронт”	НФ	ВО “Батьківщина”	ВОБ
Об’єднання “Самопоміч”	ОС	Опозиційний блок	ОБ
“Громадянська позиція”	ГП	“За життя”	ЗЖ

Традиційно розрізняють “ліві” і “праві” партії. Де саме в цьому спектрі розташовані вказані політичні сили? середній бал*

* Шкала від “1” до “10”, де “1” означає “ліві”, а “10” – “праві”.

Який ідейно-політичний напрям представляють вказані політичні сили?
% опитаних експертів

	БПП	ВОБ	ВОС	ГП	ЗЖ	НФ	ОБ	РПЛ	ОС	СН
Екологічний ("зелені")	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,3	0,0
Комуністичний	0,0	2,2	0,0	0,0	4,3	0,0	0,0	1,1	0,0	0,0
Ліберальний	23,9	20,7	1,1	20,7	10,9	32,6	8,7	3,3	22,8	9,8
Національно-демократичний	39,1	9,8	12,0	34,8	0,0	35,9	2,2	6,5	35,9	3,3
Національно-радикальний	5,4	2,2	75,0	1,1	1,1	4,3	0,0	39,1	7,6	0,0
Національно-комуністичний	0,0	1,1	2,2	1,1	0,0	0,0	1,1	2,2	0,0	0,0
Політичний напрям, що включає ідеї возз'єднання України з Росією	0,0	1,1	1,1	0,0	39,1	0,0	56,5	0,0	0,0	0,0
Соціал-демократичний	6,5	29,3	0,0	8,7	5,4	4,3	5,4	5,4	5,4	3,3
Соціалістичний	0,0	2,2	0,0	1,1	5,4	0,0	1,1	8,7	0,0	2,2
Християнсько-демократичний	3,3	1,1	3,3	2,2	0,0	4,3	0,0	2,2	13,0	0,0
Інший	2,2	7,6	1,1	7,6	9,8	3,3	12,0	10,9	0,0	7,6
Жоден	13,0	8,7	0,0	5,4	6,5	6,5	5,4	8,7	2,2	21,7
Важко відповісти	6,6	14,1	4,4	17,4	17,4	8,6	7,6	11,9	9,8	52,2

Яку позицію займає кожна з наведених політичних партій щодо пропонуваного альтернатив політики?*
% опитаних експертів

		1	2	3	Не відповіли	
Вступ України до союзу Росії і Білорусі, вступ до Євразійського економічного союзу	Блок Петра Порошенка	1,1	1,1	96,7	1,1	Вступ України до ЄС в осяжній перспективі
	ВО "Батьківщина"	2,2	32,6	59,8	5,4	
	ВО "Свобода"	1,1	39,1	55,4	4,3	
	"Громадянська позиція"	3,3	30,4	60,9	5,4	
	"За життя"	62,0	26,1	4,3	7,6	
	"Народний фронт"	1,1	14,1	82,6	2,2	
	Опозиційний блок	77,2	17,4	1,1	4,3	
	Радикальна партія	1,1	55,4	39,1	4,3	
	"Самопоміч"	1,1	10,9	84,8	3,3	
	"Слуга народу"	2,2	59,8	20,7	17,4	
Позаблоковий статус України, її невходження до військових блоків	Блок Петра Порошенка	0,0	1,1	95,7	3,3	Вступ України до НАТО в осяжній перспективі
	ВО "Батьківщина"	6,5	32,6	54,3	6,5	
	ВО "Свобода"	15,2	27,2	51,1	6,5	
	"Громадянська позиція"	14,1	21,7	57,6	6,5	
	"За життя"	59,8	26,1	3,3	10,9	
	"Народний фронт"	0,0	13,0	81,5	5,4	
	Опозиційний блок	82,6	14,1	0,0	3,3	
	Радикальна партія	6,5	57,6	31,5	4,3	
	"Самопоміч"	0,0	17,4	78,3	4,3	
	"Слуга народу"	7,6	55,4	17,4	19,6	
Пошук шляхів до примирення з Росією, посилення політичних та економічних зв'язків з нею	Блок Петра Порошенка	2,2	12,0	84,8	1,1	Жорстка позиція щодо Росії, послаблення політичних та економічних зв'язків з нею
	ВО "Батьківщина"	23,9	44,6	25,0	6,5	
	ВО "Свобода"	1,1	5,4	90,2	3,3	
	"Громадянська позиція"	6,5	28,3	58,7	6,5	
	"За життя"	73,9	15,2	1,1	9,8	
	"Народний фронт"	1,1	15,2	82,6	1,1	
	Опозиційний блок	92,4	4,3	1,1	2,2	
	Радикальна партія	2,2	40,2	51,1	6,5	
	"Самопоміч"	1,1	23,9	71,7	3,3	
	"Слуга народу"	3,3	60,9	17,4	18,5	

* За шкалою від 1 до 3, де "1" означає підтримку позиції, наведеної зліва, "3" – підтримку позиції, наведеної справа, "2" – позиція не визначена або її немає.

Яку позицію займає кожна з наведених політичних партій щодо пропонованих альтернатив політики?*
% опитаних експертів (продовження)

		1	2	3	Не відповіли	
Повернення тимчасово окупованих територій винятково шляхом мирних переговорів і компромісних домовленостей з Росією	Блок Петра Порошенка	17,4	30,4	50,0	2,2	Повернення тимчасово окупованих територій, у т.ч. й військовим шляхом
	ВО "Батьківщина"	29,3	50,0	17,4	3,3	
	ВО "Свобода"	2,2	12,0	81,5	4,3	
	"Громадянська позиція"	8,7	39,1	44,6	7,6	
	"За життя"	70,7	18,5	1,1	9,8	
	"Народний фронт"	8,7	28,3	59,8	3,3	
	Опозиційний блок	90,2	4,3	1,1	4,3	
	Радикальна партія	5,4	45,7	44,6	4,3	
	"Самопоміч"	8,7	37,0	50,0	4,3	
	"Слуга народу"	8,7	58,7	12,0	20,7	
Мир на Сході України має бути встановлений за будь-яку ціну	Блок Петра Порошенка	4,3	7,6	87,0	1,1	Мир на Сході України можливий лише на прийнятних для українського суспільства умовах
	ВО "Батьківщина"	15,2	41,3	39,1	4,3	
	ВО "Свобода"	10,9	10,9	76,1	2,2	
	"Громадянська позиція"	3,3	35,9	55,4	5,4	
	"За життя"	64,1	20,7	8,7	6,5	
	"Народний фронт"	3,3	25,0	69,6	2,2	
	Опозиційний блок	78,3	14,1	5,4	2,2	
	Радикальна партія	6,5	42,4	44,6	6,5	
	"Самопоміч"	2,2	27,2	66,3	4,3	
	"Слуга народу"	3,3	58,7	19,6	18,5	
Посилення впливу Верховної Ради на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Президента	Блок Петра Порошенка	6,5	18,5	71,7	3,3	Посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Верховної Ради
	ВО "Батьківщина"	45,7	27,2	22,8	4,3	
	ВО "Свобода"	29,3	33,7	33,7	3,3	
	"Громадянська позиція"	17,4	48,9	25,0	8,7	
	"За життя"	37,0	42,4	9,8	10,9	
	"Народний фронт"	22,8	50,0	22,8	4,3	
	Опозиційний блок	55,4	27,2	12,0	5,4	
	Радикальна партія	19,6	53,3	21,7	5,4	
	"Самопоміч"	40,2	45,7	9,8	4,3	
	"Слуга народу"	10,9	68,5	3,3	17,4	
Недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян	Блок Петра Порошенка	27,2	25,0	45,7	2,2	Забезпечення політичної стабільності, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян
	ВО "Батьківщина"	30,4	41,3	22,8	5,4	
	ВО "Свобода"	19,6	23,9	53,3	3,3	
	"Громадянська позиція"	37,0	43,5	10,9	8,7	
	"За життя"	27,2	34,8	26,1	12,0	
	"Народний фронт"	16,3	47,8	32,6	3,3	
	Опозиційний блок	25,0	34,8	33,7	6,5	
	Радикальна партія	16,3	45,7	28,3	9,8	
	"Самопоміч"	48,9	38,0	8,7	4,3	
	"Слуга народу"	23,9	52,2	4,3	19,6	

* За шкалою від 1 до 3, де "1" означає підтримку позиції, наведеної зліва, "3" – підтримку позиції, наведеної справа, "2" – позиція не визначена або її немає.

Яку позицію займає кожна з наведених політичних партій щодо пропонованих альтернатив політики?*

% опитаних експертів (продовження)

		1	2	3	Не відповіли	
Скоротити функції центральної влади, передати більше повноважень органам місцевого самоврядування, здійснити децентралізацію	Блок Петра Порошенка	47,8	31,5	17,4	3,3	Розширити функції центральної влади, скоротити повноваження органів місцевого самоврядування, посилити керівність усіх органів влади з центру
	ВО "Батьківщина"	39,1	37,0	17,4	6,5	
	ВО "Свобода"	37,0	37,0	20,7	5,4	
	"Громадянська позиція"	33,7	50,0	9,8	6,5	
	"За життя"	31,5	29,3	29,3	9,8	
	"Народний фронт"	30,4	47,8	17,4	4,3	
	Опозиційний блок	34,8	30,4	31,5	3,3	
	Радикальна партія	33,7	47,8	12,0	6,5	
	"Самопоміч"	73,9	21,7	3,3	1,1	
	"Слуга народу"	18,5	59,8	2,2	19,6	
Можливість надання особливого статусу (автономії) певним регіонам держави	Блок Петра Порошенка	4,3	7,6	84,8	3,3	Збереження унітарного устрою України, неприпустимість надання особливого статусу жодному регіону
	ВО "Батьківщина"	9,8	27,2	57,6	5,4	
	ВО "Свобода"	1,1	7,6	89,1	2,2	
	"Громадянська позиція"	1,1	28,3	65,2	5,4	
	"За життя"	63,0	20,7	6,5	9,8	
	"Народний фронт"	1,1	15,2	78,3	5,4	
	Опозиційний блок	80,4	13,0	3,3	3,3	
	Радикальна партія	2,2	32,6	59,8	5,4	
	"Самопоміч"	3,3	25,0	66,3	5,4	
	"Слуга народу"	3,3	55,4	19,6	21,7	
Посилення громадського контролю за правоохоронними органами	Блок Петра Порошенка	25,0	28,3	43,5	3,3	Підвищення підконтрольності правоохоронних органів влади
	ВО "Батьківщина"	35,9	39,1	18,5	6,5	
	ВО "Свобода"	42,4	27,2	23,9	6,5	
	"Громадянська позиція"	47,8	31,5	10,9	9,8	
	"За життя"	28,3	33,7	25,0	13,0	
	"Народний фронт"	14,1	45,7	37,0	3,3	
	Опозиційний блок	26,1	32,6	33,7	7,6	
	Радикальна партія	27,2	45,7	20,7	6,5	
	"Самопоміч"	55,4	31,5	7,6	5,4	
	"Слуга народу"	21,7	51,1	3,3	23,9	
Скорочення видатків на Збройні Сили України	Блок Петра Порошенка	0,0	4,3	94,6	1,1	Збільшення видатків, зміцнення і розвиток Збройних Сил України
	ВО "Батьківщина"	9,8	43,5	42,4	4,3	
	ВО "Свобода"	2,2	18,5	77,2	2,2	
	"Громадянська позиція"	3,3	33,7	57,6	5,4	
	"За життя"	46,7	39,1	4,3	9,8	
	"Народний фронт"	1,1	18,5	79,3	1,1	
	Опозиційний блок	55,4	31,5	4,3	8,7	
	Радикальна партія	13,0	41,3	43,5	2,2	
	"Самопоміч"	3,3	47,8	45,7	3,3	
	"Слуга народу"	8,7	55,4	13,0	22,8	

* За шкалою від 1 до 3, де "1" означає підтримку позиції, наведеної зліва, "3" – підтримку позиції, наведеної справа, "2" – позиція не визначена або її немає.

Яку позицію займає кожна з наведених політичних партій щодо пропонованих альтернатив політики?*
% опитаних експертів (продовження)

		1	2	3	Не відповіли	
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	Блок Петра Порошенка	5,4	20,7	70,7	3,3	Приватизація державних підприємств, пріоритетний напрямок розвитку приватного сектору економіки
	ВО "Батьківщина"	29,3	33,7	31,5	5,4	
	ВО "Свобода"	37,0	34,8	22,8	5,4	
	"Громадянська позиція"	5,4	55,4	31,5	7,6	
	"За життя"	26,1	43,5	16,3	14,1	
	"Народний фронт"	2,2	32,6	62,0	3,3	
	Опозиційний блок	35,9	34,8	22,8	6,5	
	Радикальна партія	34,8	44,6	15,2	5,4	
	"Самопоміч"	3,3	54,3	34,8	7,6	
	"Слуга народу"	4,3	63,0	10,9	21,7	
Активна роль держави в управлінні економічними процесами, здійснення контролю над цінами	Блок Петра Порошенка	21,7	33,7	40,2	4,3	Відмова від втручання держави в економічні процеси (дерегуляція) та контролю над цінами – все має вирішувати ринок
	ВО "Батьківщина"	57,6	23,9	14,1	4,3	
	ВО "Свобода"	41,3	38,0	16,3	4,3	
	"Громадянська позиція"	10,9	55,4	23,9	9,8	
	"За життя"	44,6	34,8	12,0	8,7	
	"Народний фронт"	10,9	41,3	42,4	5,4	
	Опозиційний блок	48,9	31,5	15,2	4,3	
	Радикальна партія	38,0	39,1	16,3	6,5	
	"Самопоміч"	6,5	51,1	37,0	5,4	
	"Слуга народу"	8,7	60,9	7,6	22,8	
Подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільсько- господарського призначення	Блок Петра Порошенка	16,3	22,8	55,4	5,4	Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільсько- господарського призначення
	ВО "Батьківщина"	67,4	17,4	8,7	6,5	
	ВО "Свобода"	45,7	28,3	17,4	8,7	
	"Громадянська позиція"	18,5	54,3	14,1	13,0	
	"За життя"	51,1	28,3	6,5	14,1	
	"Народний фронт"	13,0	35,9	43,5	7,6	
	Опозиційний блок	62,0	23,9	7,6	6,5	
	Радикальна партія	59,8	26,1	8,7	5,4	
	"Самопоміч"	10,9	51,1	28,3	9,8	
	"Слуга народу"	7,6	55,4	13,0	23,9	
Підтримка національного виробника, високі мита на імпортні товари	Блок Петра Порошенка	21,7	38,0	35,9	4,3	Вільна конкуренція вітчизняних та імпортних товарів на внутрішньому ринку
	ВО "Батьківщина"	42,4	41,3	13,0	3,3	
	ВО "Свобода"	59,8	27,2	9,8	3,3	
	"Громадянська позиція"	19,6	55,4	14,1	10,9	
	"За життя"	30,4	42,4	14,1	13,0	
	"Народний фронт"	9,8	35,9	48,9	5,4	
	Опозиційний блок	44,6	32,6	17,4	5,4	
	Радикальна партія	67,4	26,1	3,3	3,3	
	"Самопоміч"	22,8	38,0	32,6	6,5	
	"Слуга народу"	7,6	58,7	15,2	18,5	

* За шкалою від 1 до 3, де "1" означає підтримку позиції, наведеної зліва, "3" – підтримку позиції, наведеної справа, "2" – позиція не визначена або її немає.

Яку позицію займає кожна з наведених політичних партій щодо пропонованих альтернатив політики?*
% опитаних експертів (продовження)

		1	2	3	Не відповіли	
Державне сприяння переважно великому національному бізнесу	Блок Петра Порошенка	48,9	26,1	21,7	3,3	Пріоритетне сприяння розвитку малого та середнього бізнесу
	ВО "Батьківщина"	32,6	27,2	38,0	2,2	
	ВО "Свобода"	13,0	32,6	48,9	5,4	
	"Громадянська позиція"	6,5	43,5	40,2	9,8	
	"За життя"	39,1	29,3	20,7	10,9	
	"Народний фронт"	28,3	34,8	32,6	4,3	
	Опозиційний блок	60,9	22,8	14,1	2,2	
	Радикальна партія	13,0	38,0	38,0	10,9	
	"Самопоміч"	2,2	27,2	67,4	3,3	
	"Слуга народу"	1,1	58,7	17,4	22,8	
Пріоритетність орієнтації на суспільні потреби та настрої всередині України, виконання тих рекомендацій ЄС, США та МВФ, які їм не суперечать	Блок Петра Порошенка	6,5	12,0	80,4	1,1	Безумовне та послідовне виконання рекомендацій ЄС, США та МВФ, навіть якщо вони не популярні в Україні
	ВО "Батьківщина"	45,7	31,5	14,1	8,7	
	ВО "Свобода"	53,3	33,7	6,5	6,5	
	"Громадянська позиція"	33,7	43,5	12,0	10,9	
	"За життя"	45,7	34,8	2,2	17,4	
	"Народний фронт"	9,8	29,3	56,5	4,3	
	Опозиційний блок	63,0	27,2	1,1	8,7	
	Радикальна партія	55,4	34,8	3,3	6,5	
	"Самопоміч"	33,7	45,7	13,0	7,6	
	"Слуга народу"	15,2	59,8	1,1	23,9	
Економіка України має спиратися на традиційні галузі – металургію, машинобудування, видобувну промисловість, сільське господарство (АПК)	Блок Петра Порошенка	25,0	28,3	41,3	5,4	Україна може досягти прискореного економічного зростання лише через прискорений розвиток нових галузей і технологій (ІТ-сектор, робототехніка, штучний інтелект, нанотехнології, біотехнології та ін.)
	ВО "Батьківщина"	33,7	31,5	30,4	4,3	
	ВО "Свобода"	23,9	53,3	16,3	6,5	
	"Громадянська позиція"	10,9	51,1	28,3	9,8	
	"За життя"	54,3	30,4	6,5	8,7	
	"Народний фронт"	17,4	37,0	38,0	7,6	
	Опозиційний блок	69,6	18,5	7,6	4,3	
	Радикальна партія	46,7	37,0	8,7	7,6	
	"Самопоміч"	4,3	38,0	52,2	5,4	
	"Слуга народу"	4,3	57,6	18,5	19,6	
Підвищення зарплат і пенсій, навіть ціною підвищення рівня інфляції і падіння курсу гривні	Блок Петра Порошенка	21,7	29,3	46,7	2,2	Недопущення інфляції і стабілізація курсу гривні, навіть якщо для цього доведеться "заморозити" зарплати і пенсії
	ВО "Батьківщина"	57,6	26,1	14,1	2,2	
	ВО "Свобода"	25,0	54,3	14,1	6,5	
	"Громадянська позиція"	14,1	54,3	19,6	12,0	
	"За життя"	62,0	18,5	9,8	9,8	
	"Народний фронт"	8,7	42,4	44,6	4,3	
	Опозиційний блок	73,9	17,4	6,5	2,2	
	Радикальна партія	60,9	26,1	7,6	5,4	
	"Самопоміч"	8,7	56,5	26,1	8,7	
	"Слуга народу"	9,8	60,9	6,5	22,8	

* За шкалою від 1 до 3, де "1" означає підтримку позиції, наведеної зліва, "3" – підтримку позиції, наведеної справа, "2" – позиція не визначена або її немає.

Яку позицію займає кожна з наведених політичних партій щодо пропонованих альтернатив політики?*
% опитаних експертів (продовження)

		1	2	3	Не відповіли	
Запровадження прогресивного оподаткування – громадяни з вищими доходами мають сплачувати вищий відсоток податків	Блок Петра Порошенка	22,8	41,3	28,3	7,6	Запровадження рівної ставки податків для всіх громадян, незалежно від їх доходів
	ВО "Батьківщина"	37,0	37,0	16,3	9,8	
	ВО "Свобода"	43,5	35,9	10,9	9,8	
	"Громадянська позиція"	25,0	57,6	6,5	10,9	
	"За життя"	33,7	35,9	18,5	12,0	
	"Народний фронт"	18,5	52,2	20,7	8,7	
	Опозиційний блок	27,2	43,5	20,7	8,7	
	Радикальна партія	48,9	33,7	8,7	8,7	
	"Самопоміч"	29,3	53,3	7,6	9,8	
	"Слуга народу"	8,7	63,0	3,3	25,0	
Податкова система, за якої людина сплачує високі податки, але безкоштовно отримує від держави певні соціальні послуги	Блок Петра Порошенка	10,9	53,3	26,1	9,8	Податкова система, за якої людина сплачує низькі податки, але сама повинна оплачувати соціальні послуги
	ВО "Батьківщина"	33,7	46,7	12,0	7,6	
	ВО "Свобода"	23,9	42,4	21,7	12,0	
	"Громадянська позиція"	6,5	63,0	17,4	13,0	
	"За життя"	33,7	39,1	12,0	15,2	
	"Народний фронт"	9,8	56,5	23,9	9,8	
	Опозиційний блок	37,0	40,2	13,0	9,8	
	Радикальна партія	31,5	47,8	9,8	10,9	
	"Самопоміч"	5,4	55,4	29,3	9,8	
	"Слуга народу"	5,4	64,1	9,8	20,7	
Захист інтересів громадян з низькими доходами	Блок Петра Порошенка	16,3	32,6	47,8	3,3	Захист інтересів "середнього класу" – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів
	ВО "Батьківщина"	51,1	32,6	14,1	2,2	
	ВО "Свобода"	39,1	44,6	10,9	5,4	
	"Громадянська позиція"	16,3	50,0	21,7	12,0	
	"За життя"	54,3	28,3	9,8	7,6	
	"Народний фронт"	16,3	46,7	32,6	4,3	
	Опозиційний блок	59,8	25,0	10,9	4,3	
	Радикальна партія	64,1	26,1	7,6	2,2	
	"Самопоміч"	13,0	52,2	30,4	4,3	
	"Слуга народу"	18,5	53,3	7,6	20,7	
Боротьба з бідністю шляхом посилення соціальної підтримки населення з низьким рівнем заробітної плати (виплати субсидій, допомог та ін.)	Блок Петра Порошенка	31,5	21,7	43,5	3,3	Боротьба з бідністю шляхом підвищення ціни праці і на цій основі – заробітної плати
	ВО "Батьківщина"	57,6	25,0	15,2	2,2	
	ВО "Свобода"	38,0	40,2	17,4	4,3	
	"Громадянська позиція"	15,2	44,6	32,6	7,6	
	"За життя"	47,8	33,7	8,7	9,8	
	"Народний фронт"	19,6	35,9	40,2	4,3	
	Опозиційний блок	59,8	25,0	13,0	2,2	
	Радикальна партія	58,7	23,9	15,2	2,2	
	"Самопоміч"	10,9	39,1	44,6	5,4	
	"Слуга народу"	12,0	54,3	12,0	21,7	

* За шкалою від 1 до 3, де "1" означає підтримку позиції, наведеної зліва, "3" – підтримку позиції, наведеної справа, "2" – позиція не визначена або її немає.

Яку позицію займає кожна з наведених політичних партій щодо пропонованих альтернатив політики?*
% опитаних експертів (продовження)

		1	2	3	Не відповіли	
Зниження тарифів на оплату житлово-комунальних послуг за рахунок дотацій їх постачальникам з державного бюджету	Блок Петра Порошенка	5,4	15,2	77,2	2,2	Адресні субсидії на оплату житлово-комунальних послуг для людей, чий дохід не дозволяє сплатити їх реальну вартість (як зараз)
	ВО "Батьківщина"	59,8	14,1	21,7	4,3	
	ВО "Свобода"	30,4	44,6	18,5	6,5	
	"Громадянська позиція"	22,8	46,7	20,7	9,8	
	"За життя"	50,0	25,0	15,2	9,8	
	"Народний фронт"	6,5	38,0	51,1	4,3	
	Опозиційний блок	57,6	20,7	19,6	2,2	
	Радикальна партія	48,9	22,8	22,8	5,4	
	"Самопоміч"	13,0	46,7	35,9	4,3	
	"Слуга народу"	12,0	59,8	6,5	21,7	
Усі без винятку медичні послуги в державних і комунальних медичних закладах повинні бути безкоштовними. Держава повинна гарантувати це право громадян	Блок Петра Порошенка	2,2	17,4	80,4	0,0	Держава повинна забезпечити для всіх громадян гарантований пакет безкоштовних медичних послуг (невідкладна допомога, хронічні захворювання, пологи тощо). Інші медичні послуги можуть оплачуватися пацієнтами самостійно та/або через обов'язкове чи добровільне медичне страхування
	ВО "Батьківщина"	50,0	30,4	15,2	4,3	
	ВО "Свобода"	26,1	39,1	31,5	3,3	
	"Громадянська позиція"	14,1	50,0	29,3	6,5	
	"За життя"	57,6	27,2	5,4	9,8	
	"Народний фронт"	5,4	33,7	57,6	3,3	
	Опозиційний блок	66,3	19,6	10,9	3,3	
	Радикальна партія	57,6	26,1	12,0	4,3	
	"Самопоміч"	6,5	37,0	50,0	6,5	
	"Слуга народу"	10,9	53,3	16,3	19,6	
Громадянам, які працюють (або працювали) впродовж усього свого працездатного віку, гарантувати гідний рівень життя повинна держава	Блок Петра Порошенка	34,8	27,2	33,7	4,3	Громадяни повинні самостійно дбати про своє забезпечення в літньому віці, робити заощадження та ін.
	ВО "Батьківщина"	66,3	22,8	7,6	3,3	
	ВО "Свобода"	43,5	35,9	15,2	5,4	
	"Громадянська позиція"	33,7	46,7	10,9	8,7	
	"За життя"	67,4	22,8	2,2	7,6	
	"Народний фронт"	29,3	32,6	32,6	5,4	
	Опозиційний блок	73,9	19,6	3,3	3,3	
	Радикальна партія	73,9	20,7	2,2	3,3	
	"Самопоміч"	22,8	39,1	32,6	5,4	
	"Слуга народу"	20,7	52,2	6,5	20,7	
Активна роль держави у процесі перерозподілу суспільних благ, сприяння зменшенню розриву в доходах між багатими та бідними	Блок Петра Порошенка	22,8	34,8	39,1	3,3	Невтручання держави у процес перерозподілу суспільних благ, відмова від "вирівнювання доходів"
	ВО "Батьківщина"	62,0	27,2	5,4	5,4	
	ВО "Свобода"	50,0	33,7	10,9	5,4	
	"Громадянська позиція"	28,3	43,5	16,3	12,0	
	"За життя"	60,9	26,1	4,3	8,7	
	"Народний фронт"	22,8	39,1	32,6	5,4	
	Опозиційний блок	63,0	20,7	9,8	6,5	
	Радикальна партія	64,1	27,2	4,3	4,3	
	"Самопоміч"	21,7	42,4	29,3	6,5	
	"Слуга народу"	17,4	56,5	5,4	20,7	

* За шкалою від 1 до 3, де "1" означає підтримку позиції, наведеної зліва, "3" – підтримку позиції, наведеної справа, "2" – позиція не визначена або її немає.

Яку позицію займає кожна з наведених політичних партій щодо пропонованих альтернатив політики?*
% опитаних експертів (продовження)

		1	2	3	Не відповіли	
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями. Надання більших прав найманим працівникам та їх об'єднанням – профспілкам	Блок Петра Порошенка	15,2	50,0	29,3	5,4	Посилення прав роботодавців у відносинах з найманими працівниками. Надання більших прав роботодавцям, у т.ч. під час прийому на роботу та звільнення найманих працівників
	ВО "Батьківщина"	46,7	39,1	6,5	7,6	
	ВО "Свобода"	42,4	45,7	7,6	4,3	
	"Громадянська позиція"	30,4	53,3	8,7	7,6	
	"За життя"	35,9	44,6	9,8	9,8	
	"Народний фронт"	13,0	53,3	26,1	7,6	
	Опозиційний блок	40,2	34,8	19,6	5,4	
	Радикальна партія	57,6	33,7	3,3	5,4	
	"Самопоміч"	28,3	55,4	10,9	5,4	
	"Слуга народу"	15,2	60,9	3,3	20,7	
Уряд має збільшувати видатки на охорону здоров'я, соціальне забезпечення, освіту, навіть якщо для цього треба буде підвищувати податки	Блок Петра Порошенка	29,3	28,3	37,0	5,4	Уряд не повинен допускати підвищення податків, навіть якщо для збалансування бюджету треба буде скорочувати соціальні видатки
	ВО "Батьківщина"	47,8	32,6	12,0	7,6	
	ВО "Свобода"	40,2	38,0	14,1	7,6	
	"Громадянська позиція"	16,3	57,6	15,2	10,9	
	"За життя"	45,7	32,6	8,7	13,0	
	"Народний фронт"	20,7	39,1	32,6	7,6	
	Опозиційний блок	53,3	25,0	14,1	7,6	
	Радикальна партія	51,1	27,2	14,1	7,6	
	"Самопоміч"	15,2	50,0	29,3	5,4	
	"Слуга народу"	9,8	59,8	7,6	22,8	
Зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. мають визначатися на основі їх рівня у країнах ЄС	Блок Петра Порошенка	45,7	27,2	22,8	4,3	Зарплати вищих урядовців, державних службовців, суддів, прокурорів та ін. мають визначатися на основі рівня середньої зарплати в Україні
	ВО "Батьківщина"	15,2	37,0	41,3	6,5	
	ВО "Свобода"	10,9	32,6	50,0	6,5	
	"Громадянська позиція"	13,0	45,7	32,6	8,7	
	"За життя"	7,6	26,1	54,3	12,0	
	"Народний фронт"	34,8	41,3	18,5	5,4	
	Опозиційний блок	8,7	25,0	59,8	6,5	
	Радикальна партія	4,3	27,2	62,0	6,5	
	"Самопоміч"	25,0	42,4	23,9	8,7	
	"Слуга народу"	9,8	46,7	22,8	20,7	
Система соціального забезпечення (пенсії, субсидії, соціальна допомога) має бути державною	Блок Петра Порошенка	22,8	31,5	43,5	2,2	Система соціального забезпечення (пенсії, субсидії, соціальна допомога) може обслуговуватися приватними компаніями
	ВО "Батьківщина"	54,3	31,5	6,5	7,6	
	ВО "Свобода"	39,1	40,2	13,0	7,6	
	"Громадянська позиція"	20,7	43,5	21,7	14,1	
	"За життя"	59,8	21,7	3,3	15,2	
	"Народний фронт"	20,7	37,0	35,9	6,5	
	Опозиційний блок	62,0	18,5	10,9	8,7	
	Радикальна партія	62,0	26,1	3,3	8,7	
	"Самопоміч"	15,2	43,5	34,8	6,5	
	"Слуга народу"	15,2	53,3	8,7	22,8	

* За шкалою від 1 до 3, де "1" означає підтримку позиції, наведеної зліва, "3" – підтримку позиції, наведеної справа, "2" – позиція не визначена або її немає.

Яку позицію займає кожна з наведених політичних партій щодо пропонованих альтернатив політики?*
% опитаних експертів (продовження)

		1	2	3	Не відповіли	
Збереження статусу української мови як єдиної державної	Блок Петра Порошенка	94,6	2,2	1,1	2,2	Надання російській мові статусу другої державної
	ВО "Батьківщина"	60,9	32,6	3,3	3,3	
	ВО "Свобода"	95,7	1,1	1,1	2,2	
	"Громадянська позиція"	73,9	19,6	1,1	5,4	
	"За життя"	12,0	20,7	57,6	9,8	
	"Народний фронт"	83,7	12,0	2,2	2,2	
	Опозиційний блок	5,4	7,6	83,7	3,3	
	Радикальна партія	75,0	20,7	2,2	2,2	
	"Самопоміч"	89,1	6,5	3,3	1,1	
	"Слуга народу"	25,0	48,9	8,7	17,4	
Державний захист і підтримка української мови (обов'язкове навчання українською мовою у школах, запровадження мовних квот на радіо та телебаченні та ін.)	Блок Петра Порошенка	91,3	7,6	1,1	0,0	Ставлення держави до всіх мов має бути однаковим
	ВО "Батьківщина"	53,3	32,6	8,7	5,4	
	ВО "Свобода"	93,5	3,3	1,1	2,2	
	"Громадянська позиція"	56,5	33,7	2,2	7,6	
	"За життя"	4,3	18,5	68,5	8,7	
	"Народний фронт"	80,4	17,4	1,1	1,1	
	Опозиційний блок	3,3	8,7	87,0	1,1	
	Радикальна партія	69,6	23,9	3,3	3,3	
	"Самопоміч"	80,4	15,2	3,3	1,1	
	"Слуга народу"	16,3	50,0	16,3	17,4	
Попередня система середньої освіти, яка існувала до її реформи, була добре збалансована як за змістом, так і за терміном навчання (10 років), забезпечувала достатній рівень знань і навичок – таку систему слід зберегти, лише пристосувавши до сучасного рівня знань і вимог ринку праці	Блок Петра Порошенка	1,1	13,0	82,6	3,3	Нинішнє реформування системи середньої освіти є позитивним явищем, оскільки продовження терміну навчання до 12 років, зміни змісту навчання, відносин між учителем та учнями наближає українську школу до європейських норм і стандартів середньої освіти
	ВО "Батьківщина"	18,5	58,7	16,3	6,5	
	ВО "Свобода"	9,8	59,8	20,7	9,8	
	"Громадянська позиція"	3,3	66,3	20,7	9,8	
	"За життя"	58,7	27,2	2,2	12,0	
	"Народний фронт"	2,2	30,4	60,9	6,5	
	Опозиційний блок	67,4	25,0	1,1	6,5	
	Радикальна партія	20,7	56,5	15,2	7,6	
	"Самопоміч"	1,1	39,1	54,3	5,4	
	"Слуга народу"	2,2	64,1	12,0	21,7	
Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам	Блок Петра Порошенка	43,5	18,5	35,9	2,2	Рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою
	ВО "Батьківщина"	10,9	47,8	33,7	7,6	
	ВО "Свобода"	52,2	16,3	26,1	5,4	
	"Громадянська позиція"	6,5	46,7	38,0	8,7	
	"За життя"	17,4	21,7	48,9	12,0	
	"Народний фронт"	28,3	35,9	32,6	3,3	
	Опозиційний блок	22,8	17,4	53,3	6,5	
	Радикальна партія	20,7	45,7	28,3	5,4	
	"Самопоміч"	17,4	37,0	37,0	8,7	
	"Слуга народу"	1,1	47,8	28,3	22,8	

* За шкалою від 1 до 3, де "1" означає підтримку позиції, наведеної зліва, "3" – підтримку позиції, наведеної справа, "2" – позиція не визначена або її немає.

Яку позицію займає кожна з наведених політичних партій щодо пропонованих альтернатив політики?*

% опитаних експертів

(продовження)

		1	2	3	Не відповіли	
Припинення процесів декомунізації	Блок Петра Порошенка	1,1	5,4	91,3	2,2	Продовження декомунізації
	ВО "Батьківщина"	4,3	43,5	45,7	6,5	
	ВО "Свобода"	2,2	3,3	90,2	4,3	
	"Громадянська позиція"	5,4	31,5	55,4	7,6	
	"За життя"	69,6	18,5	3,3	8,7	
	"Народний фронт"	2,2	19,6	76,1	2,2	
	Опозиційний блок	85,9	7,6	1,1	5,4	
	Радикальна партія	5,4	30,4	58,7	5,4	
	"Самопоміч"	3,3	14,1	79,3	3,3	
	"Слуга народу"	5,4	53,3	18,5	22,8	
Жорстка позиція держави в боротьбі зі злочинністю, навіть якщо це призводить до порушення громадянських прав причетних осіб	Блок Петра Порошенка	17,4	43,5	31,5	7,6	Держава має неухильно забезпечувати громадянські права всіх громадян, навіть тих, які вчинили злочини
	ВО "Батьківщина"	15,2	46,7	27,2	10,9	
	ВО "Свобода"	48,9	25,0	17,4	8,7	
	"Громадянська позиція"	21,7	47,8	20,7	9,8	
	"За життя"	12,0	45,7	28,3	14,1	
	"Народний фронт"	22,8	47,8	21,7	7,6	
	Опозиційний блок	19,6	42,4	28,3	9,8	
	Радикальна партія	38,0	38,0	16,3	7,6	
	"Самопоміч"	10,9	44,6	35,9	8,7	
	"Слуга народу"	8,7	48,9	18,5	23,9	
Захист традиційних суспільних цінностей, зокрема, сім'ї і шлюбу, який ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки	Блок Петра Порошенка	38,0	44,6	13,0	4,3	Визнання державою права на шлюб (партнерство) між громадянами однієї статі
	ВО "Батьківщина"	38,0	48,9	4,3	8,7	
	ВО "Свобода"	77,2	17,4	1,1	4,3	
	"Громадянська позиція"	33,7	52,2	3,3	10,9	
	"За життя"	52,2	35,9	2,2	9,8	
	"Народний фронт"	38,0	44,6	10,9	6,5	
	Опозиційний блок	69,6	25,0	0,0	5,4	
	Радикальна партія	55,4	34,8	2,2	7,6	
	"Самопоміч"	38,0	47,8	7,6	6,5	
	"Слуга народу"	15,2	55,4	6,5	22,8	
Підтримка максимального зближення культур національних меншин і спільнот іммігрантів з українською культурою, сприйняття ними українських традицій і стирання культурних відмінностей між цими спільнотами та українцями	Блок Петра Порошенка	33,7	38,0	22,8	5,4	Підтримка культурної, мовної, релігійної самобутності всіх національних меншин і спільнот іммігрантів, співіснування різних культур в українському суспільстві
	ВО "Батьківщина"	21,7	51,1	18,5	8,7	
	ВО "Свобода"	62,0	20,7	16,3	1,1	
	"Громадянська позиція"	19,6	54,3	14,1	12,0	
	"За життя"	10,9	29,3	48,9	10,9	
	"Народний фронт"	22,8	56,5	14,1	6,5	
	Опозиційний блок	8,7	29,3	55,4	6,5	
	Радикальна партія	27,2	48,9	16,3	7,6	
	"Самопоміч"	31,5	39,1	22,8	6,5	
	"Слуга народу"	4,3	58,7	14,1	22,8	

* За шкалою від 1 до 3, де "1" означає підтримку позиції, наведеної зліва, "3" – підтримку позиції, наведеної справа, "2" – позиція не визначена або її немає.

Яку позицію займає кожна з наведених політичних партій щодо пропонованих альтернатив політики?*
% опитаних експертів (продовження)

		1	2	3	Не відповіли	
Збереження нинішнього рівня прав національних меншин	Блок Петра Порошенка	54,3	31,5	12,0	2,2	Розширення прав національних меншин
	ВО "Батьківщина"	33,7	46,7	12,0	7,6	
	ВО "Свобода"	69,6	19,6	6,5	4,3	
	"Громадянська позиція"	35,9	47,8	5,4	10,9	
	"За життя"	9,8	28,3	52,2	9,8	
	"Народний фронт"	48,9	39,1	7,6	4,3	
	Опозиційний блок	7,6	29,3	59,8	3,3	
	Радикальна партія	45,7	41,3	5,4	7,6	
	"Самопоміч"	46,7	35,9	9,8	7,6	
	"Слуга народу"	14,1	56,5	7,6	21,7	
Пріоритетний розвиток українського села як осередку традиційного способу життя і збереження традиційних цінностей	Блок Петра Порошенка	7,6	47,8	38,0	6,5	Пріоритетний розвиток міст (урбанізація) як осередків прогресу, сучасного динамічного способу життя, орієнтованого на нові цінності глобального світу
	ВО "Батьківщина"	28,3	39,1	22,8	9,8	
	ВО "Свобода"	48,9	39,1	4,3	7,6	
	"Громадянська позиція"	5,4	69,6	14,1	10,9	
	"За життя"	14,1	45,7	26,1	14,1	
	"Народний фронт"	7,6	54,3	30,4	7,6	
	Опозиційний блок	15,2	42,4	33,7	8,7	
	Радикальна партія	63,0	25,0	4,3	7,6	
	"Самопоміч"	10,9	51,1	29,3	8,7	
	"Слуга народу"	1,1	58,7	20,7	19,6	
Забезпечення прискорення економічного зростання України, навіть якщо це шкодитиме захисту довкілля	Блок Петра Порошенка	21,7	58,7	14,1	5,4	Максимальна увага до збереження довкілля, навіть якщо це гальмуватиме економічне зростання
	ВО "Батьківщина"	22,8	55,4	15,2	6,5	
	ВО "Свобода"	15,2	56,5	20,7	7,6	
	"Громадянська позиція"	6,5	69,6	12,0	12,0	
	"За життя"	29,3	53,3	5,4	12,0	
	"Народний фронт"	23,9	62,0	6,5	7,6	
	Опозиційний блок	37,0	51,1	4,3	7,6	
	Радикальна партія	16,3	54,3	19,6	9,8	
	"Самопоміч"	8,7	56,5	26,1	8,7	
	"Слуга народу"	2,2	68,5	7,6	21,7	
Первинною для кожної людини є належність до певної нації, з її власними інтересами, мовою, культурою, традиціями, цінностями	Блок Петра Порошенка	48,9	35,9	14,1	1,1	Усі люди становлять єдину світову спільноту та поділяють спільні для всіх цінності, а належність до певної нації є другорядною
	ВО "Батьківщина"	28,3	48,9	15,2	7,6	
	ВО "Свобода"	87,0	10,9	1,1	1,1	
	"Громадянська позиція"	18,5	62,0	10,9	8,7	
	"За життя"	9,8	45,7	35,9	8,7	
	"Народний фронт"	38,0	48,9	10,9	2,2	
	Опозиційний блок	14,1	38,0	43,5	4,3	
	Радикальна партія	42,4	46,7	7,6	3,3	
	"Самопоміч"	35,9	50,0	9,8	4,3	
	"Слуга народу"	6,5	59,8	14,1	19,6	

* За шкалою від 1 до 3, де "1" означає підтримку позиції, наведеної зліва, "3" – підтримку позиції, наведеної справа, "2" – позиція не визначена або її немає.

Яку позицію займає кожна з наведених політичних партій щодо пропонованих альтернатив політики?*
% опитаних експертів (продовження)

		1	2	3	Не відповіли	
Відновлення смертної кари за найбільш тяжкі та жорстокі злочини проти людини	Блок Петра Порошенка	5,4	34,8	53,3	6,5	Недопущення відновлення смертної кари за будь-які злочини
	ВО "Батьківщина"	10,9	41,3	37,0	10,9	
	ВО "Свобода"	57,6	28,3	8,7	5,4	
	"Громадянська позиція"	9,8	44,6	32,6	13,0	
	"За життя"	9,8	45,7	31,5	13,0	
	"Народний фронт"	6,5	42,4	43,5	7,6	
	Опозиційний блок	13,0	52,2	23,9	10,9	
	Радикальна партія	45,7	31,5	13,0	9,8	
	"Самопоміч"	3,3	44,6	45,7	6,5	
	"Слуга народу"	2,2	47,8	29,3	20,7	
Жорстка політика в боротьбі з наркотиками, кримінальне покарання за їх вживання та зберігання	Блок Петра Порошенка	40,2	48,9	2,2	8,7	Декриміналізація вживання і зберігання для особистого вжитку окремих легких наркотиків
	ВО "Батьківщина"	41,3	45,7	2,2	10,9	
	ВО "Свобода"	59,8	33,7	0,0	6,5	
	"Громадянська позиція"	43,5	43,5	3,3	9,8	
	"За життя"	41,3	41,3	3,3	14,1	
	"Народний фронт"	33,7	53,3	4,3	8,7	
	Опозиційний блок	42,4	44,6	3,3	9,8	
	Радикальна партія	47,8	37,0	3,3	12,0	
	"Самопоміч"	40,2	42,4	6,5	10,9	
	"Слуга народу"	18,5	54,3	5,4	21,7	
Збільшення числа іммігрантів призводить до зростання рівня злочинності в країні	Блок Петра Порошенка	9,8	57,6	27,2	5,4	Збільшення числа іммігрантів не є причиною зростання рівня злочинності в країні
	ВО "Батьківщина"	12,0	64,1	17,4	6,5	
	ВО "Свобода"	59,8	28,3	9,8	2,2	
	"Громадянська позиція"	12,0	62,0	17,4	8,7	
	"За життя"	15,2	60,9	12,0	12,0	
	"Народний фронт"	12,0	59,8	25,0	3,3	
	Опозиційний блок	23,9	58,7	9,8	7,6	
	Радикальна партія	46,7	39,1	9,8	4,3	
	"Самопоміч"	7,6	59,8	26,1	6,5	
	"Слуга народу"	3,3	65,2	10,9	20,7	
В умовах зовнішньої агресії можуть бути обмежені певні громадянські права і свободи (свобода слова, зібрань та ін.)	Блок Петра Порошенка	50,0	32,6	15,2	2,2	Обмеження громадянських прав не може виправдовуватися зовнішньою агресією
	ВО "Батьківщина"	22,8	51,1	19,6	6,5	
	ВО "Свобода"	65,2	19,6	12,0	3,3	
	"Громадянська позиція"	23,9	50,0	15,2	10,9	
	"За життя"	13,0	37,0	39,1	10,9	
	"Народний фронт"	48,9	37,0	10,9	3,3	
	Опозиційний блок	12,0	37,0	45,7	5,4	
	Радикальна партія	34,8	48,9	12,0	4,3	
	"Самопоміч"	19,6	46,7	30,4	3,3	
	"Слуга народу"	5,4	59,8	14,1	20,7	

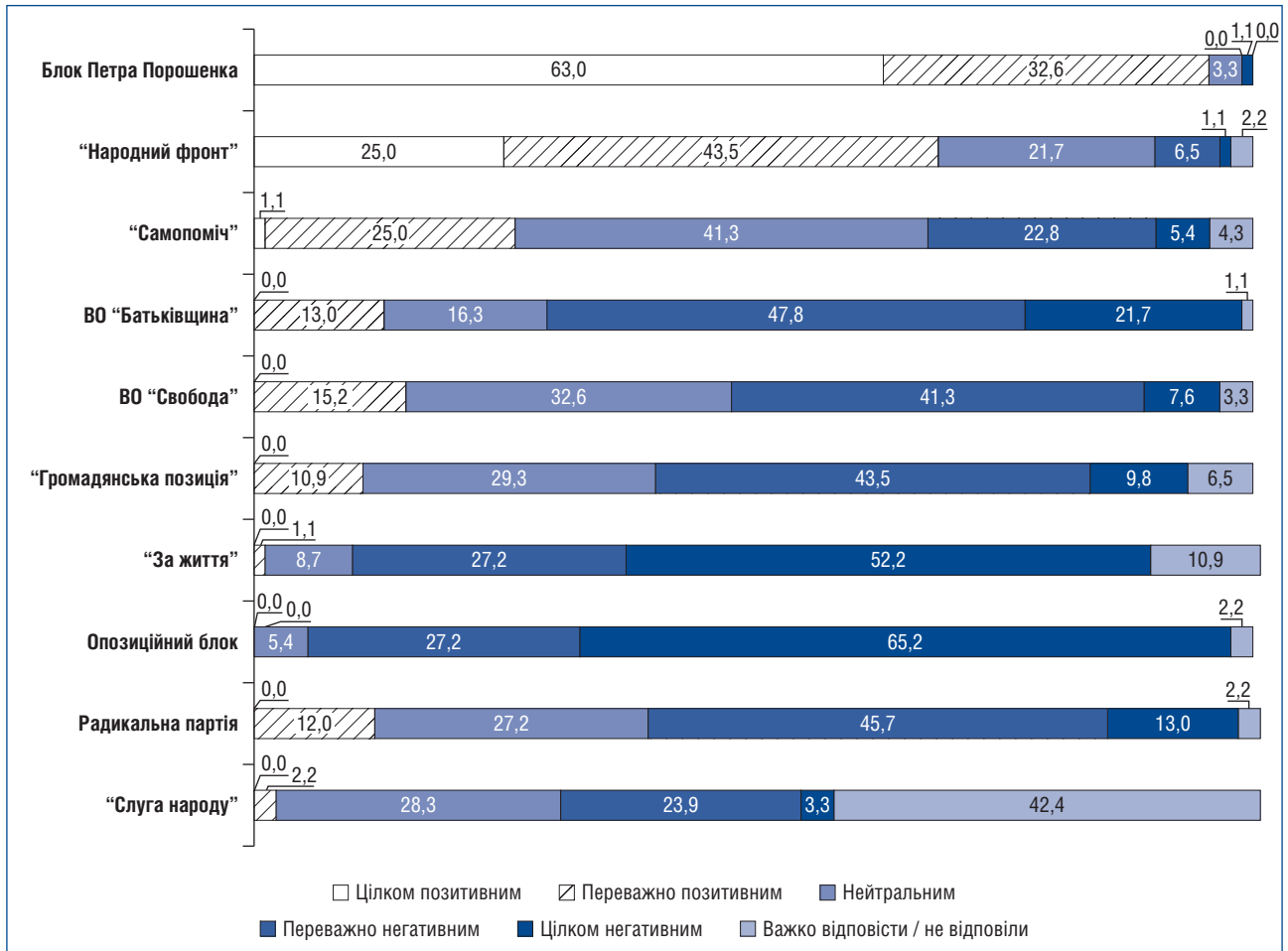
* За шкалою від 1 до 3, де "1" означає підтримку позиції, наведеної зліва, "3" – підтримку позиції, наведеної справа, "2" – позиція не визначена або її немає.

Наскільки важливе місце в публічній риторичі партії посідає тема...?
середній бал*

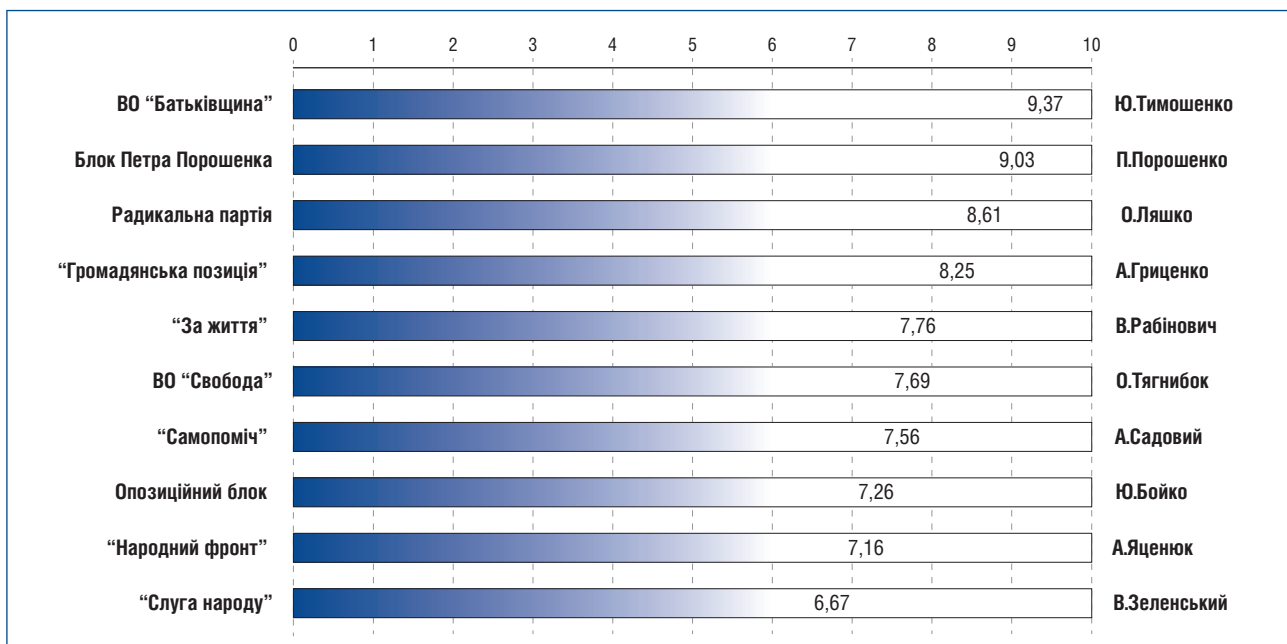
інтеграції України до міждержавних союзів чи блоків (ЄС, НАТО)	протистояння або примирення з Росією	реінтеграції або ізоляції окупованих територій
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
Блок Петра Порошенка 9,36	Блок Петра Порошенка 8,26	Блок Петра Порошенка 7,73
“Народний фронт” 8,00	ВО “Свобода” 8,05	“Народний фронт” 7,16
“Самопоміч” 7,65	Опозиційний блок 7,90	Опозиційний блок 7,16
ВО “Батьківщина” 6,88	“Народний фронт” 7,40	ВО “Свобода” 6,97
“Громадянська позиція” 6,48	“За життя” 7,09	ВО “Батьківщина” 6,41
ВО “Свобода” 5,82	Радикальна партія 6,88	Радикальна партія 6,38
Радикальна партія 5,53	“Громадянська позиція” 6,75	“Громадянська позиція” 6,30
“Слуга народу” 4,55	“Самопоміч” 6,75	“Самопоміч” 6,22
“За життя” 3,57	ВО “Батьківщина” 6,54	“За життя” 6,10
Опозиційний блок 3,32	“Слуга народу” 4,49	“Слуга народу” 4,52
конституційних змін щодо устрою Української держави	підвищення соціальних стандартів і соціального захисту населення	економічного розвитку країни
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
ВО “Батьківщина” 7,03	ВО “Батьківщина” 8,53	ВО “Батьківщина” 8,21
Опозиційний блок 5,79	Опозиційний блок 8,12	Блок Петра Порошенка 7,92
Блок Петра Порошенка 5,70	Радикальна партія 8,10	Опозиційний блок 7,87
“За життя” 5,66	“За життя” 8,02	“За життя” 7,51
“Народний фронт” 5,56	Блок Петра Порошенка 7,84	Радикальна партія 7,37
ВО “Свобода” 5,55	“Самопоміч” 6,84	“Народний фронт” 7,14
“Самопоміч” 5,28	ВО “Свобода” 6,61	“Самопоміч” 7,11
Радикальна партія 5,21	“Народний фронт” 6,56	“Громадянська позиція” 6,97
“Громадянська позиція” 5,12	“Громадянська позиція” 6,54	ВО “Свобода” 6,29
“Слуга народу” 4,10	“Слуга народу” 5,67	“Слуга народу” 5,63
соціокультурна (тематика) – мова, історія, релігійні питання тощо	боротьби з корупцією	необхідності проведення реформ
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
ВО “Свобода” 8,67	ВО “Батьківщина” 7,78	Блок Петра Порошенка 9,49
Блок Петра Порошенка 8,54	Радикальна партія 7,75	ВО “Батьківщина” 8,65
“Народний фронт” 6,94	“Громадянська позиція” 7,52	“Самопоміч” 7,79
“Самопоміч” 6,72	Блок Петра Порошенка 7,49	“Народний фронт” 7,66
Опозиційний блок 6,34	“Самопоміч” 7,48	“Громадянська позиція” 7,65
ВО “Батьківщина” 6,22	ВО “Свобода” 7,43	Радикальна партія 7,41
Радикальна партія 6,20	“За життя” 7,02	“За життя” 7,14
“Громадянська позиція” 5,97	“Народний фронт” 7,02	Опозиційний блок 7,07
“За життя” 5,71	Опозиційний блок 6,51	ВО “Свобода” 7,03
“Слуга народу” 4,61	“Слуга народу” 6,46	“Слуга народу” 6,47

*За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де “0” означає, що тема зовсім не має місця, а “10” – посідає ключове місце.

Яким є публічне ставлення партій до курсу реформ, упроваджуваного у 2014-2018рр. (в цілому)?
% опитаних експертів

Наскільки на позицію кожної з партій з питань політики в різних сферах впливає позиція їх лідерів, потенційних кандидатів у Президенти?
середній бал*

*За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де “0” означає, що впливу немає, а “10” – вплив максимальний.